

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка

З Б І Р Н И К

НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Серія соціально-педагогічна

В и п у с к 31

**Кам'янець-Подільський
«Медобори-2006»
2018**

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

З-43

Рецензенти:

Романовська Л.І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету;

Вайнола Р.Х. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Петрочко Ж.В. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України.

Редакційна колегія:

Атаманчук П.С., доктор педагогічних наук, професор; **Бондар В.І.**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України; **Вайнола Р.Х.**, доктор педагогічних наук, професор; **Вержиковська О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Коган О.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Кучинська І.О.**, доктор педагогічних наук, професор; **Мельник Л.П.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Мендерецький В.В.**, доктор педагогічних наук, професор; **Миронова С.П.**, доктор педагогічних наук, професор; **Опалюк О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Рудзевич І.Л.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Співак В.І.**, кандидат психологічних наук, доцент.

Друкується за ухвалою Вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №4 від 26 квітня 2018 року)*

З-41 Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XXXI. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2018. – 284 с.

ISSN 2309-8341

До збірника увійшли наукові праці фахівців з соціальної роботи, в яких розкрито історію становлення і розвитку соціальної роботи в Україні та світі, описано соціально-правові, економічні та психолого-педагогічні аспекти соціальної роботи, проаналізовано методологічні засади соціальної допомоги у кризових ситуаціях, обґрунтовано використання інноваційних технологій у роботі соціального працівника та визначено роль соціальних інституцій у підготовці фахівців соціальної сфери.

Адресується науковцям, практикам, студентам, які навчаються за спеціальностями «Соціальна робота», «Соціальна допомога», «Соціальне забезпечення» та всім, кому не байдужа доля підростаючого покоління.

ISSN 2309-8341

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 07.10.2015 р. «Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна» включено до переліку наукових фахових видань України.

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

© Автори статей, 2018
© «Медобори-2006», 2018

ЗМІСТ

Антони Оляк, Антони Крауз, Алиция Тшына Соціальна активність індивіда в інформаційному обществі	5
Бриндіков Ю. Л., Шинкарук О. В. Спортивно-масові заходи як інструмент ресоціалізації та реабілітації комбатантів, що отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків	21
Бугера Ю. Ю. До проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму засобами казкотерапії.....	35
Вержиковська О. М. Особливості використання методів емоційного стимулювання при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку.....	44
Гевчук Н. С., Тимків М. В. Дослідження соціально-психологічної готовності молоді до проходження військової служби в Збройних Силах України	55
Горянін І. І. Методи формування прихильності до АРВ-лікування у ВІЛ- інфікованого партнера в дискордантній щодо ВІЛ сімейній парі.....	63
Грабчак О. В. Вплив куратора академічної групи на формування професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери	73
Grzegorz Grzybek, Pawel Tobiczyk Sexual ethics of catholic religion versus development ethics.....	82
Гомонюк О. М. Психологічна складова професійної підготовки менеджерів.....	91
Данилюк О. І., Опалюк Т. Л. Теоретико-методологічні підходи щодо професійної підготовки фахівців соціономічного профілю	101
Дідик Н. М. Соціально-психологічна підтримка сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями психофізичного розвитку.....	111
Дідух І. Я., Дідух А. П. Проблематика застосування корпоративного волонтерства в Україні та світі.....	123
Ковальчук О. В., Савицька В. А. Профілактика торгівлі людьми: реалії і перспективи.....	133

Куліковська І. С.	
Естетичне виховання у вокально-хоровій роботі вчителя загальноосвітньої школи.....	142
Левко М. І.	
Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.....	156
Мельник Ж. В.	
Визначення поняття “інноваційні технології”, їх види та функції у роботі фахівця соціальної сфери.....	165
Мельник Л. П., Чайковська О. М.	
Теоретико-діагностичний аспект дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.....	174
Опалюк О. М.	
Впровадження традиційних та нетрадиційних технік образотворчого мистецтва в прикладні методики соціальної роботи	183
Платаш Л. Б.	
Інклюзивна компетентність суб’єктів освітнього середовища сучасної школи	192
Попов Р. А.	
Розвиток автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності: дидактичні закономірності.....	204
Радослав Маликовський	
Историческое знание и заинтересованность студентов – на примере выборки учащихся в университете г. Жешув.....	217
Раєвська Я. М.	
Сучасний стан професійної підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії	231
Рудкевич Н. І.	
Характеристика форм організації позааудиторної роботи зі студентами.....	241
Станислав Букальски	
Социальная работа с мигрантами как один из современных вызовов государственных институтов и костела.....	251
Сербалюк Ю. В.	
Історичний досвід правового регулювання соціальної допомоги в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст....	259
Співак В. І., Бойчук М. В.	
Основні проблеми українського суспільства і шляхи їх вирішення.....	269

Антони Оляк,
Антони Крауз,
Алиция Тшына

СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ ИНДИВИДА В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ¹

Антони Оляк, Антони Крауз, Алиция Тшына. Соціальна активність індивіда в інформаційному суспільстві. Соціальна активність – це один з термінів соціології, який з недавніх пір набув широкого розголосу. Це явище полягає в активізації і пожвавленню діяльності різних людей, соціальних груп і організацій з метою задоволення індивідуальних потреб, що виникають з природних потреб. Прикладом соціальної активності є різні види кампаній, програм і мітингів, організація різноманітних ініціатив, які характеризуються відкритістю і винахідливістю. Все більше і більше людей вирішують брати активну участь у різних громадських ініціативах. Серед колективної діяльності особливу увагу слід звернути на громадські рухи. Вони спрямовані на досягнення особливо важливої мети, яка повинна вплинути на соціальні зміни або ж їх утримати. Діяльність громадських рухів протікає в неорганізаційних і неформальних рамках. Їх сутність проходить по тонкій лінії, яка граничить з плавними індивідуальними і колективними діями, а також кристалізованими соціальними об'єктами. Більше того, індивідуальна і колективна активність створює громадські об'єкти певної стабільності, автономії і міцності. Подібні соціальні об'єкти виходять за межі деяких дій, але тим самим створюють рамки, в яких протікає різноманітна активність людини.

Ключові слова: соціальна активність, активність індивіда, інформаційне суспільство, громадські рухи і організації.

Антони Оляк, Антони Крауз, Алиция Тшына. Социальная активность индивида в информационном обществе. Социальная активность – это один из терминов социологии, который с недавних пор получил широкую огласку. Это явление заключается в активизации и оживлении деятельности различных людей, социальных групп и организаций с целью удовлетворения индивидуальных потребностей, возникающих из естественных нужд. Примером социальной активности являются различные виды кампаний, программ и митингов, организация разнообразных инициатив, которые характеризуются открытостью и находчивостью. Все больше и больше людей принимают решение

---

¹ Перевод статьи с польского языка на русский выполнила Юлия Домитрак. Название статьи на языке оригинала *Aktywność społeczna jednostki w społeczeństwie informacyjnym*.

активно участвовать в различных общественных инициативах. Среди коллективной деятельности особое внимание следует обратить на общественные движения. Они направлены на достижение особенно важной цели, которая должна повлиять на социальные изменения или же их удержать. Ход их действия протекает в неорганизационных и неформальных рамках. Сущность общественных движений проходит по тонкой линии, которая граничит с плавными индивидуальными и коллективными действиями, а также кристаллизованными социальными объектами. Более того, индивидуальная и коллективная активность создает общественные объекты определенной стабильности, автономии и прочности. Подобные социальные объекты выходят за пределы некоторых действий, но тем самым создают рамки, в которых протекает разнообразная активность человека.

Ключевые слова: социальная активность, активность индивида, информационное общество, общественные движения и организации.

Введение

Публикация посвящена теме социальной активности и активности индивида. Авторы сосредоточились на определении сущности явления активности в социально-психологических обусловленностях и на формах этой активности с учетом ее проявления, главным образом в организованных структурах.

Социальная активность, как одно из понятий социологии с недавних пор приобрело широкой общественной огласки. Это явление связано с активизацией деятельности различных людей, социальных групп и организаций с целью удовлетворения индивидуальных потребностей, связанных с естественными нуждами. Примером социальной активности являются различные виды кампаний, программ и митингов, а также организованные инициативы. Все больше и больше людей предпочитают активно участвовать в различных социальных инициативах.

Мы сосредоточились на индивиде и его активности. В публикации анализировалось общество с точки зрения отдельного индивида, живущего в межличностном пространстве. Представлено также анализ ситуации, в которой люди решаются принять участие в различных формах коллективной социальной активности. Социальная активность была представлена в перспективе нескольких авторов. В статье описано основные проблемы, связанные с активностью людей – поведение, действия, общественные движения, интеракция, общественная организация, социальная аномалия.

1. Активность индивида и социальная активность

Общество можно охарактеризовать как непрерывное движение. Фактом этой динамики является активность людей. Следовательно,

можно полагать, что общество – это проявление или результат активной деятельности индивидов. Поэтому анализ теоретической части этого раздела следует начать с самого элементарного уровня индивидуальной и социальной активности.

– **Активность индивида**

Основным проявлением деятельности человека является движение. Это не что иное, как перемещение, движение человеческого тела в пространстве или различные жесты. Для того чтоб описать формы физической активности, за которыми можно наблюдать, используется термин «поведение». Если мы придаем поведению смысл, значение, то отходим от термина «поведение». Если мы говорим, что кто-то работает, отдыхает или рисует в разговорном языке, это не относится лишь к самому движению или простому поведению. Подобную надбавку, что именно делает человек, имеющую смысл и значение социологи называют «действием». Значение действию можно приписать самому или же сделать его общим для определенного коллектива или сообщества, к которому принадлежит индивид.

Поведение, которое связано с намерениями человека, его признаками, аргументами или причинами в широком понимании называют психологическим значением (мотивировочным, интенциональным). Общее значение, которое приписывает поведению совокупность людей и отличается от значений, приписываемых другим сообществом, названо культурным значением. Благодаря готовым сценариям, определенным образцам поведения, которые приносит культура, человек может достичь определенных целей в данном коллективе².

Исходя из предположения, что социальная жизнь это отдельные действия индивида в межличностном пространстве, можно описать динамику межличностных отношений, используя набор социологические понятия. Действия, адресованные другим людям, называются «социальной деятельностью». А действия, направленные на получение потенциальной реакции других людей, называются «социальными действиями»³. Социальные контакты – это разовый взаимообмен реакции на социальную деятельность партнера, а также последовательность социальных действий, взаимно ориентированных⁴ и модифицированных. Они содержатся в одном эпизоде и ведут к понятию интеракции.

Интеракция заключается во взаимообмене наградами и наказаниями между участвующими. Следовательно, эффектом взаимодействия участников являются полученные индивидом награды и наказания, понесенные в результате избежание интеракции. Награды и наказания

---

² P. Sztompka, *Socjologia, Analiza Społeczeństwa*. Kraków Znak, 2012, s.308.

³ Tamże, s. 308.

⁴ Tamże, s. 308.

могут иметь биологически и психологически обусловленный характер – первичный стимул, напр. боль или любовь.

Вторичный стимул – это наказания и награды, которым приписано культурное значение, напр. отличие, медаль. Награды и наказания, значение которых предоставляет универсальную ценность – это обобщенные элементы мотивации, такие как деньги, слава. Существует два уровня обмена наградами и наказаниями между сторонами интеракции: субинституциональный и институциональный уровень. На первом уровне обмен происходит непосредственно между сторонами интеракции, во втором появляются цепочки сложных взаимодействий, таких как банковские финансовые операции. Несмотря на это существует пять основных правил, которые применяются ко всем типам интеракции⁵:

1) Если действие чаще вознаграждается, индивид чаще решается на это действие.

2) Если какая-то мотивирующая ситуация сопровождалась в прошлом вознаграждением, то индивид будет стремиться опять оказаться в такой ситуации.

3) Чем больше значение имеет для индивида вознаграждение за его действие, тем чаще такие действия будут предприниматься.

4) Чем чаще индивид получает данную награду, тем менее ценным становится для него эта награда.

5) Когда индивиду представится возможность получить неожиданную награду или когда он избежит ожидаемого наказания, то он отреагирует с удовлетворением и общей симпатией по отношению к другим людям.

Интеракция имеет некоторые особенности. Она может быть повторяющейся, тогда между партнерами появляется множество случайных эпизодов взаимодействия; регулярной, тогда эпизоды не являются случайными и проходят в определенном временном ритме. Интеракция может быть также регулируемой, а ее ход связан с определенными общественными правилами. Абстрактные реляции между социальными позициями, возникающие с взаимно ориентированных и приписанных ролей, социальной позиции, подлежащей общественному контролю, привело к концепции социальных отношений.

Чарльз Хортон Кули выделил группу, в которой заметны существенные отличия между социальными взаимоотношениями. В «первичном» коллективе, то есть семье, группе ровесников, группе соседей, согласно автору выступают первичные взаимоотношения, которые характеризуются: интимностью, неформальностью, спонтанностью, непосредственностью, эмоциональностью, аутоотличной мотивацией, рассеянностью в предпринимаемых действиях,

---

⁵ Tamże, s.308.

сильной идентификацией с партнером.

Вторичные социальные взаимоотношения прослеживаются во «вторичных» группах, то есть профессиональной среде, обществах, партиях, организациях и т.д. Они имеют формальный, официальный, анонимный характер, а тематический круг деятельности и взаимодействия очень тесный. Такие взаимоотношения характеризуются высокой специализацией, более слабой идентификацией с партнером, а также высокой эмоциональной сдержанностью⁶.

Интегрированный набор социальных позиций и социальных отношений в понимании социологов представляет социальную организацию. Она реализует социально значимые функции, создает целостность, которая отличается от других содержанием, стилем функционирования и социальным контекстом, напр. в семейном контексте социальной организацией является семья, а в профессиональном контексте социальной организации является фирма.

Обращая основное внимание на индивида, авторы проанализировали общество с перспективы одного человека, живущего в межличностном пространстве. В следующем подразделе будут проанализированы ситуации, в которой люди участвуют в различных формах групповой деятельности⁷.

– **Социальная активность**

Отношения человека с окружающим миром имеют интерактивный характер. Деятельность индивидов и групп в социальной сфере определяет чувство их субъективности. Человек подвергается влиянию окружающей среды, адаптируясь к ней, но также влияет на формирование своего окружения, реализовывая при этом свои собственные цели, приобретая чувство силы и власти, удовлетворяя потребности отдельных индивидов: аффилиации, социального признания, самореализации.

Чувство беспомощности испытывают те, кто убежден в отсутствии влияния на окружающую реальность, которая в общественной жизни характеризуется пассивностью, апатией, побегом от всех видов активности. «Выученная» беспомощность индивида ведет к «универсальной» беспомощности, в результате этого человек отрицает влияние групп и учреждений на окружающую среду. Если такие чувства будет испытывать большая часть населения, то это может привести к социальной беспомощности. Усиливающиеся убеждения об отсутствии влияния членов общества на окружающую реальность ведет к очень серьезному явлению – социальной аномалии⁸.

В разговорном языке социальная активность понимается как энергия

---

⁶ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa 2008, Oficyna Naukowa, s 237-247.

⁷ P. Sztompka, *Socjologia, Analiza Społeczeństwa*. ..., dz. cyt., s 329.

⁸ E. Karpowicz, *Aktywność społeczna młodzieży*. Warszawa Studio Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, 2/2009(18), s. 99-111.

людей, направленная на других. Согласно Л. Збегень-Мацьонг это способ познания социальной реальности. Социальная деятельность – это психическая особенность, которая проявляется в действии, учитывая его физический, напр. поведение и реакции, а также интеллектуальный аспект, напр. мысли или идей⁹.

М. Тышковска утверждает, что социальную деятельность следует рассматривать двояко, в том числе как свойство личности, поскольку она проявляется в готовности служить другим, заниматься общественными проблемами и ангажироваться в задания на благо других социальных групп. Социальная деятельность, по мнению автора, это совокупность действий индивида, которые служат для реализации необходимости влиять на окружающую среду¹⁰.

Современные социологи, занимающиеся католической социальной доктриной и проблемами социальной этики, подчеркивают, что термин «социальная активность» включает в себя ценность правовой силы индивида. Через активность, участие в социально-культурной, экономической и политической реальности человек становится ценным. Это противоположно к позиции чрезмерно персонализированной или требовательной¹¹.

Католическая общественная наука подчеркивает также общественную солидарность, которая положительно влияет на все измерения социальной активности. Одна из возможностей реализации обязанностей по отношению к сообществу является ангажирование в деятельность неправительственных организаций, поскольку добрый христианин не должен предъявлять безразличия к нуждающимся людям или общественным проблемам. Следовательно, костел придает большое значение благотворительности. Согласно кс. Давидовского «Вера в Бога не освобождает человека от активного участия в общественной жизни. С христианской точки зрения нельзя быть общественно пассивным, политически безразличным. Нельзя убежать в частный сектор и ограничиться только семейными или личными делами. Вокруг происходит столько несправедливости, следовательно, он должен думать об исцелении общественных структур, должен преодолевать различные силы беспорядка, которые действуют против человечества»¹².

М. Михалик выделяет три основных аспекта такой деятельности¹³: 1) индивид в пользу физических лиц; 2) индивид в пользу конкретных сообществ (среды, общин); 3) индивид в пользу процессов, программ, движений, социальных, политических и экономических сил.

---

⁹ L. Zbiegień-Maciąg, *Aktywność społeczna w zastosowaniu do badań empirycznych*. Poznań 2005, WSB s. 72.

¹⁰ M. Tyszkowska, *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa 1999, WSiP, s.188.

¹¹ M. Mularska, A. Świątek, *Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów*. Studia Regionalne i Lokalne, 4/2011(46), s. 68-73.

¹² M. Michalik, *Aksjologiczne uwarunkowania aktywności społecznej*. Tychy 1999, ŚWN s. 27.

¹³ Там же, s. 20.

Таким образом, социальная активность представлена как добровольная, бескорыстная и целеустремленная¹⁴. А. Шустер отмечает, что детерминантами гражданской активности являются: гражданская деятельность, волонтерство, филантропия, социальное предпринимательство, программы активизации гражданской активности, гражданское образование, самопомощь и сектор неправительственных организаций.

Особенностью современного общества является также массовость. Дело в том, что человек окружен множеством других людей, которые являются частью большого сообщества во всех контекстах социальной жизни. П. Штомпка представил три вида коллективной деятельности: массовые действия, коллективные действия, коллективное поведение. Основное различие между вышеуказанными видами деятельности заключается в степени активности сообщества.

Массовые действия касаются деятельности людей, действующих поодиночке, по собственному усмотрению, учитывая свои мотивы, намерения и правоту. Они отличаются от индивидуальных действий тем, что подобная деятельность осуществляется многими людьми в подобные времена. Кумулятивные последствия этих индивидуальных действий влияют на результат целого общества и приобретают общую социальную значимость¹⁵.

Коллективное поведение относится также к деятельности отдельных лиц, работающих поодиночке, но в пространственной близости с другими, в тех же ситуационных условиях. Следовательно, они действуют бок о бок, но не вместе. Примерами такого коллективного поведения являются толпа, то есть большая группа людей в непосредственном пространственном контакте. Другим примером является публика/аудитория, то есть мгновенное действие, лишённое более глубокого значения для собравшихся людей с целью участия в зрелище, концерте, матче. Аудитория – это группа наблюдателей, зрителей собравшихся одновременно, хотя и рассеяно, на том же мероприятии. Кроме того, «поколение» следует рассматривать как коллектив, в котором отдельные люди действовали отдельно, но в таких же важных исторических событиях. Достигнуты общие ценности, правила, убеждения, а одновременно чувство общей судьбы¹⁶. Активность людей в сообществах проходит параллельно и одновременно, но также сообща. Однако некоторых целей не можно достичь индивидуально.

В коллективных действиях появляется общая цель, необходимость участия, помощь другим членам. Общий коллектив становится инструментом достижения общей цели действия. Таким образом,

---

¹⁴ Tamże, s. 35.

¹⁵ A. Szuster, *Polski sektor społeczny*. Warszawa 2009, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, s.17.

¹⁶ Tamże, s. 17.

появляется пять условий, необходимых для эффективности совместных действий, а именно¹⁷: 1) четкое определение целей; 2) определение стратегии действий; 3) разделение функций между участниками; 4) координация различных функций; 5) появление руководства.

Коллективное поведение характеризовалось беглостью, спонтанностью, экспрессивностью и эмоциональностью. Коллективные действия сравнительно имеют более сложную форму активности. Их характеризует: общая цель и тем самым большая затрата времени для ее осуществления, ангажирование членов группы, рациональное мышление, планирование и действие¹⁸.

2. Формы социальной активности – избранные аспекты

– Классификация форм общественной деятельности

В этой части исследования была проведена классификация понятий, связанных с формами активности людей с целью уточнения значений, которые довольно часто путаются или могут казаться идентичными. Сделано сравнительный анализ таких терминов, как «социальное движение», «социальная организация», «общественное предприятие», «фонды и объединения».

▪ Социальные движения и общественные организации

Среди вышеописанных коллективных действий особое внимание следует обратить на социальные движения. Они направлены на достижение особенно важной цели, которая может повлиять на социальные изменения. Социальные движения проходят в неинституционных и неформализованных рамках. Сущность этих движений проходит по тонкой линии, которая граничит с плавными индивидуальными и коллективными действиями, а также кристаллизованными социальными объектами. Более того, индивидуальная и коллективная активность создает общественные объекты определенной стабильности, автономии и прочности. Подобные социальные объекты выходят за пределы некоторых действий, но тем самым создают рамки, в которых протекает разнообразная активность индивида¹⁹.

Социальные движения начинаются с народа. Их главная цель заключается в реализации важных для общества дел. По мнению А. Каминьского социальное движение: «это спонтанное и массовое сплочение людей с определенными социально-моральными идеями, часто политически ориентированными». Существуют различные этапы развития общественного движения²⁰:

- 1) Момент формирования идеи движения – неформальный этап.
- 2) Создание совместной программы – этап оживления, эмоций.

---

¹⁷ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa 2008, Oficyna Naukowa, s. 242.

¹⁸ P. Sztompka, *Socjologia, Analiza Społeczeństwa*. ..., dz. cyt., s 308.

¹⁹ Там же, s.332.

²⁰ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa 1982, PWN, s.165.

3) Регистрация, расширение деятельности на местах – этап организации структуры.

4) Специализация кадров, накопление активов – этап стабилизации.

Механизмы этого социального процесса порождают конфликтные реляции с четко определенным противником и располагают индивида в систему тесных, неформальных сетей. Такие социальные или культурные конфликты становятся методом в достижении изменений или противодействия. Возникшие конфликтные отношения стремятся к достижению культурных, экономических или политических преимуществ одной из сторон. Эти действия направлены на решение коллективных проблем, представление одобряемых ценностей и моральных принципов, стремление к конкретным целям.

Формирующиеся тесные неформальные сети отличают социальные движения от других коллективных действий. Для достижения общей цели индивиды и коллективные субъекты участвуют в долгосрочном обмене средств и ресурсов при сохранении автономии и независимости. Возникшая таким образом коллективная идентичность выходит за рамки отдельных мероприятий, событий или индивидуальных инициатив²¹.

Интеракция участников социального движения обычно интенсивная и разнообразная. Речь идет о контактах между участниками, движением и их сторонниками, приверженцами, целым обществом, а также институциональной средой²². В пределах общественных движений функционируют организации. Они выполняют разные функции: мотивируют членов группы к действиям, идентифицируют и определяют цели, оплачивают взносы и пожертвования, управляют средствами, обучают, нанимают и увольняют членов. Они представляют важный источник идентичности и действия для индивида²³.

Социальной организацией считаются «все стабильные объединения физических и юридических лиц, то есть группы этих субъектов, которые связаны общей целью и постоянной организационной связью, не являющихся частью государственного аппарата и, одновременно, не будучи частными предприятиями»²⁴. В административно-процессуальном кодексе четко указано, что посредством профорганизации, органов самоуправления, кооперативов и других общественных организаций граждане реализуют свое право объединяться – это одна из основных конституционных свобод²⁵.

▪ Неправительственные организации и общественные предприятия

Конкурентоспособность отдельных регионов или стран зависит от степени социальной и экономической целостности.

²¹D. Della, M. Diani, *Ruchy Społeczne*. Kraków 2009, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 23-25.

²²P. Gliński, *Zieloni, ruch społeczny w okresie przemian*. Warszawa 1996, IFiS PAN, s.18-19.

²³D. Della, M. Diani, *Ruchy Społeczne*. ..., dz. cyt., s. 153.

²⁴P. Suski, *Stowarzyszenia i fundacje*. Warszawa 2011, Lexis Nexis, s. 352.

²⁵ Kodeks postępowania administracyjnego, Ustawa z dnia 14 czerwca 1960, art. 5. ze zmianami.

Неправительственные организации (скорее организационная и правовая форма их функционирования на рынке) являются субъектом, основная задача которых заключается в выполнении действий, направленных на укрепление социальной сплоченности, а в дальнейшей перспективе также экономической целостности.

В литературе предмета Б. Пытлик использует такое определение: «Неправительственные организации – это все частные организации в государстве, действующие не для прибыли, а для блага общества»²⁶. Таким образом, главной особенностью, отличающей их от других организаций, является их некоммерческая деятельность. Термин «сектор non profit» используется также в научной литературе под другими названиями: «добровольный сектор» (voluntary sector), «независимый сектор» (independent sector), «социальная экономика» (social economy)²⁷.

М. Фрончек и С. Скшипек считают, что неправительственные организации – это учреждения, которые работают между бизнесом, администрацией и обществом на примере семьи, домашнего хозяйства или соседства²⁸. Но зато П. Глинский утверждает, что неправительственные организации являются специфическими формами социальной саморегуляции. Они представляют структуры, которые интегрируют группы граждан, помогают построить социальную тождественность через определенные рамки функционирования, подчеркивая при этом добровольное участие, независимость и некоммерческий характер. Они формируют позиции людей, поскольку свое функционирование в значительной степени основывают на волонтерстве²⁹, действиях добровольцев³⁰.

NGO это аббревиатура английского термина «non-governmental organization», которая используется Организацией Объединенных Наций и другими международными институтами. Все чаще используется международное определение неправительственных организаций. Другие формулировками, которые используются к этим организациям – это общественные организации или социальные предприятия. Эти названия используются для подчеркивания активности организации в действиях для общественного блага в сфере здравоохранения, социальной помощи или различных благотворительных акций и образования.

Неправительственные организации независимы от государственной администрации. Из-за важной роли в функционировании общества их также называют третьим сектором. Государственная администрация

---

²⁶ B. Pytlik, *Współczesne państwo w teorii i praktyce*. Warszawa 2011, Oficyna wydawnicza SGH, s.26.

²⁷ K. Kietlińska, *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*. Warszawa 2010, Difin, s.52-53.

²⁸ http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/biblioteka-pliki/f8_67-93.pdf, (dostęp: 10.07.2017)

²⁹ Zob. A. Krauz., *Sytuacja człowieka starego w społeczeństwie informacyjnym*, [red.] Onufriewa Ł.A., Paluch M., Ziemia B., *Aktualni problemi psychologii osobistosci na jehropejskomu prostori*, I Miżnarodnowo naukowo prakticznowo seminaru. Kamianiec Podolski - Rzesziw - Briest. Kamianiec Podolski 2016, s. 47-48.

³⁰ P. Gliński, *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce: grupy interesu czy pożytku publicznego?* Warszawa 2006, IFiS PAN, s. 8.

(правительство) - это первый сектор, во втором секторе (частный сектор) находится сфера бизнеса, т.е. все учреждения и организации, деятельность которых ориентирована на прибыль³¹.

Согласно Закону о деятельности общественных организаций и волонтерстве, о неправительственных организациях мы можем говорить в случае, когда они: не являются структурами финансового сектора, согласно Закону о публичных финансах, и не действуют с целью получения прибыли от юридического лица или организационной структуры без правосубъектности, которым отдельный закон предоставляет правоспособность, включая фонды и сообщества в соответствии с уст. 4³².

К наиболее важным организационно-правовым формам «третьего сектора» в Польше относят: фонды (фундации), объединения/ассоциации (гмин, международные, обычные, католические, физической культуры, студенческие, союз ассоциаций), костелы и другие религиозные объединения, профорганизации (организации работодателей, общественные организации фермеров, профсоюзы), органы самоуправления (напр. врачей, фермеров, студентов, учеников), волонтеры/добровольцы (физические лица, семьи, общественные собрания, неформальные группы)³³.

▪ Фонды и объединения

«Основными субъектами, которые выполняют предусмотренные законом условия и имеют статус неправительственных организаций, являются фонды и объединения. Оба этих учреждения служат реализации некоммерческих, общественно полезных целей. В юридическом обороте эти организации функционируют как юридические лица (независимые фонды, зарегистрированные сообщества) или как организационные структуры без правосубъектности (фонды, не являющиеся независимыми, обычные объединения)»³⁴.

Закон об объединениях от 7 апреля 1989 года определяет сообщество как добровольное, самоуправляющееся, постоянное некоммерческое объединение³⁵, которое позволяет активно участвовать в общественной жизни, реализовывать индивидуальные интересы граждан. Единственным ограничением является запрет на деятельность, которая идет вразрез с интересами государственной безопасности, общественного порядка и здравоохранения или общественной нравственности³⁶. Основными характеристиками этих объединений

---

³¹ A. Wójtowicz-Dawid, *Organizacje pozarządowe i ich rola w realizacji spójności społeczno-ekonomicznej- wybrane aspekty prawne*. „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, 18/2011, s. 341.

³² Zob. Ustawa o ochronie danych osobowych z dnia 21 grudnia 2001r. (Dz. U. Nr 96 poz. 873).

³³ M. Halszka-Kurleto, *Organizacje pożytku publicznego. Rozwiązania prawne funkcjonowanie rozwój*. Kraków 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s.25-46.

³⁴ H. Cioch, *Status polskich fundacji w świetle judykatury*. Organizacje pozarządowe w Polsce, „Rejent” 2000, nr 5, s. 19-20.

³⁵ Dz. U. 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm. (art. 2 ust. 1).

³⁶ E. Góra, M. Kotula, *Fundacje i stowarzyszenia. Zakładanie, działalność, likwidacja*. Gdańsk 2001, s. 15.

являются: 1) добровольность, 2) самоуправление, 3) стабильность, 4) некоммерческая цель.

– *Добровольность объединения* заключается в свободе его создания, возможности добровольно присоединяться к существующему объединению и добровольно выйти из его членства. Существует также возможность создания сообществ с целями и способами их достижения, идентичных целям уже зарегистрированного сообщества³⁷. О свободе участия в сообществе речь идет в ст. 6 уст. 2 закона об объединениях, согласно которому никого нельзя принуждать к участию в сообществе или ограничивать его право выйти из сообщества³⁸.

– *Независимость объединения* основана на ее самоуправлении. Объединение самостоятельно определяет свои цели, программы действий и структурные подразделения, а также принимает внутренние акты, касающиеся его деятельности³⁹.

– *Стабильность объединения* означает, что оно существует независимо от конкретного состава ее членов. Постоянность касается его целей, а не определенных людей. Согласно Суски объединение должно пережить отход его основателей и включать в свой состав все новых людей.

– *Цель объединения* является некоммерческой. Эта особенность отличает их от акционерных обществ или кооперативов, но приближает к фондам. Члены объединения не пользуются имущественным благом в результате его деятельности. Стремления объединения не могут быть направлены на получение дохода иным путем, нежели реализация некоммерческих статутных целей. Таким образом, объединения удовлетворяют неэкономические интересы своих членов. Существуют также ассоциации, которые руководствуются не частным интересом, а коллективным. Обе эти формулы целей могут между собой смешиваться⁴⁰.

«Фонд может быть создан для реализации социально и экономически полезных общественных целей, соответствующих основным интересам Польши, в частности таких как: здравоохранение, развитие экономики и науки, образование и воспитание, культура и искусство, социальная опека и помощь, охрана окружающей среды и опека над достопримечательностями»⁴¹. Основные принципы фонда должны быть обоснованы, а его деятельность должна базироваться на критерии реализации четко определенных целей. Фонды имеют право приобретать средства и ресурсы путем наследования, пожертвования или дарственной (деньги, другое движимое имущество и права

³⁷ H. Izdebski, *Fundacje i stowarzyszenia*. Warszawa 1998, Oficyna wydawnicza TRANSIT, s. 95.

³⁸ Dz. U. 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm.

³⁹ Dz. U. 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm. (art. 2 ust. 2)

⁴⁰ H. Izdebski, *Fundacje i stowarzyszenia*...., dz. cyt., s. 96.

⁴¹ Dz. U. 1984 Nr 21 poz. 97 (art. 1).

собственности), освобожденных от налогов от наследства и пожертвования⁴².

По словам Х. Издебского, фонд должен быть основан для реализации социально и экономически полезных целей. Его учредителями могут быть физические лица (независимо от места жительства и гражданства) и юридические лица (независимо от их местонахождения). Фонд приобретает правосубъектность на момент записи в судебный реестр фондов, находится под контролем государственных органов и тем самым пользуется определенными юридическими и финансовыми привилегиями⁴³.

Объединения и фонды являются наиболее типичными и распространенными правовыми формами неправительственных организаций. Несмотря на подобную область деятельности, эти две юридические формы существенным образом отличаются. Цели этих двух правовых форм также различны. Цель фонда должна быть социально или экономически полезной, реальной и соответствовать закону. Объединения могут ставить перед собой различные цели с тем условием, что они должны быть законными.

Деятельность фонда адресована людям вне организации, тогда как деятельность объединений/сообществ может быть адресована членам и людям вне организации. При создании фонда требуется учредительный фонд, установленный учредителем, поскольку основой деятельности фонда является имущество. На этапе создания объединения не требуется никакого имущества. Объединение контролирует и подвергается внешнему контролю старосты повета (губернатора округа), в которой находится его резиденция⁴⁴. Помимо надзора старостой, фонд находится под контролем министра внутренних дел по вопросам фонда. Обязанностью фонда является также ежегодный отчет о своей деятельности министру, который был указан контролирующим органом. Кроме различий существуют и сходства. Цели фонда и сообщества должны быть некоммерческими, а также должна быть возможность предоставлять бесплатные и оплачиваемые общественно полезные услуги в обеих правовых формах.

Аналогичными являются источники финансирования: донорские грантовые организации, физические и юридические лица, центральная администрация и местное самоуправление, собственная бизнес-деятельность. Сообщества также удерживаются членскими взносами. Обязанностью обеих юридических форм является сплачивание подоходного налога с юридических лиц и предоставление годового отчета в налоговую службу. Фонды и объединения могут быть

---

⁴² E. Góra, M. Kotula, *Fundacje i stowarzyszenia. Zakładanie, działalność, likwidacja*. Gdańsk 2001, s. 7.

⁴³ H. Izdebski, *Fundacje i stowarzyszenia*. Warszawa 1998, Oficyna Wydawnicza TRANSIT, s. 96.

⁴⁴ Там же, s. 96.

освобождены от подоходного налога в случае реализации целей, установленных Законом о подоходном налоге от юридических лиц⁴⁵.

Выводы

Цель публикации заключается в представлении и определении социальной активности. Как следует из вышеизложенного, социальная активность может иметь различный характер, а также много способов выражения. Это могут быть социальные, общественные или благотворительные движения, на основании которых создаются фонды и объединения. Их деятельность регулируется Законом об общественной пользе и волонтерстве⁴⁶. Важным аспектом является определение функций этих организаций и их роль в обществе.

Стоит подчеркнуть, что социальная активность становится все более популярной, и многие люди хотят принимать активное участие в организованных акциях и кампаниях, как в одноразовых, так и регулярных.

Явление, связанное с социальной активностью, становится все более распространенным, а также более доступным в небольших местностях, поэтому повторное исследование спустя некоторое время может дать совершенно другие результаты, особенно если группа респондентов будет больше.

Практическое значение и предложение предстоящих исследований по данной теме заключается в том, что результаты можно использовать с целью популяризации социальной активности, благодаря чему больше людей могли бы участвовать в различных акциях.

Библиография

1. Cioch, H. (2000). *Status polskich fundacji w świetle judykatury. Organizacje pozarządowe w Polsce*. Wyd. Rejent.
2. Della, D, Diani, M. (2009). *Ruchy Społeczne*. Kraków Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
3. Gliński, P. (2006). *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce: grupy interesu czy pożytku publicznego?*. Warszawa IFiS PAN.
4. Gliński, P. (1996). *Zieloni, ruch społeczny w okresie przemian*. Warszawa IFiS PAN.
5. Góra, E, Kotula, M. (2001). *Fundacje i stowarzyszenia. Zakładanie, działalność, likwidacja*. Gdańsk Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o.
6. Halszka-Kurleto, M. (2008). *Organizacje pożytku publicznego. Rozwiązania prawne funkcjonowanie rozwój*. Kraków Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

---

⁴⁵ Tamże, s. 96.

⁴⁶ Zob. szerzej A. Krauz., A. Opar, *Aksjologiczny wymiar wolontariatu* [w:] Furmanek W., Długosz A., *Wartości w pedagogice, Aksjologia pedagogiczna. Napięcia i współistnienie różnych wartości*, Uniwersytet Rzeszowski 2014, ISBN 978-83-7996-001-9, s. 224-234,

7. Izdebski, H. (1998). *Fundację i stowarzyszenia*. Warszawa Oficyna wydawnicza TRANSIT.
8. Kamiński, A. (1982). *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa PWN.
9. Karpowicz, E. (2009). *Aktywność społeczna młodzieży*. Warszawa Studio Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, 2/2009(18).
10. Kietlińska, K. (2010). *Rola trzeciego sektora w społeczeństwie obywatelskim*. Warszawa Wydawnictwo Difin.
11. Krauz A., Paluch M. *Wolontariat - forma pomocy społecznej w ramach pracy socjalnej* [w:] Zięba B.A., Paluch M., Kaniosa P., *Patologie społeczne w środowisku wychowawczym: zagrożenia, profilaktyka, wychowanie, edukacja, praca socjalna*. Konteksty Ukraińsko-Polskie, Rzeszów 2013, ISBN 978-83-63452-82-7, s.123-130.
12. Krauz A., *Sytuacja człowieka starego w społeczeństwie informacyjnym*, [red.] Onufriewa Ł.A., Paluch M., Ziemia B., *Aktualni problemy psychologii osobistosci na jęwopejskomu prostori*, I Miżnarodnowo naukowo praktycznowo seminaru. Ministerstwo oświti i nauki Ukrainii, Nacjonalnaja akademia pedagogicznych nauk Ukrainii, Rzesziwskij Uniwersitiet, Kijiw, Kamianiec Podolski - Rzesziw - Briest. Kamianiec Podolski 2016, UDK 159.9.07, BBK 88.3ja431, A 43, s. 47-48.
13. Krauz A., Opar A., *Aksjologiczny wymiar wolontariatu* [w:] Furmanek W., Długosz A., *Wartości w pedagogice, Aksjologia pedagogiczna. Napięcia i współistnienie różnych wartości*, Uniwersytet Rzeszowski 2014, ISBN 978-83-7996-001-9, s.224-234.
14. Krauz A., Krauz Agnieszka, *Przykładowy scenariusz działania w zakresie studium indywidualnego przypadku*, [red:] Szmyd K., Garbarz A., Frączek Z., Skoczyńska-Prokopowicz B., *Kultura Przemiany Edukacja t-1, Myśl o wychowaniu. Teorie i zastosowania edukacyjne*, wyd. UR – Rzeszów 2013, ISBN 978-83-7338-901-4, s. 257-278.
15. Michalik, M. (1998). *Aksjologiczne uwarunkowania aktywności społecznej*. Tychy Śląskie Wydawnictwo Naukowe.
16. Mularska, M, Świątek, A. (2011) *Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów*. Studia Regionalne i Lokalne, 4/2011(46).
17. Pytlik, B. (2011). *Współczesne państwo w teorii i praktyce*. Warszawa Oficyna Wydawnicza SGH.
18. Szacka, B. (2008). *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa wydawnictwo Oficyna Naukowa.
19. Szuster, A. (2009). *Polski sektor społeczny*. Warszawa Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.
20. Sztompka, P. (2012). *Socjologia, Analiza Społeczeństwa*. Kraków Wydawnictwo Znak
21. Suski, P. (2011). *Stowarzyszenia i fundację*. Warszawa Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis.

22. Tyszkowska, M. (1990). *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa WSiP

23. Wójtowicz-Dawid, A. (2011). *Organizacje pozarządowe i ich rola w realizacji spójności społeczno ekonomicznej-wybrane aspekty prawne. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, Rocznik 18/2011.*

24. Zniegień-Maciąg, L. (2005). *Aktywność społeczna w zastosowaniu do badań empirycznych*. Poznań Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.

Законы и распоряжения

1. Kodeks postępowania administracyjnego, Ustawa z dnia 14 czerwca 1960, art. 5.

2. Ustawa o ochronie danych osobowych z dnia 21 grudnia 2001r.(Dz.U. Nr 96 poz. 873).

3. Dz. U. 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm. (art. 2 ust. 1).

4. Dz. U. 2001 r. Nr 79, poz. 855 ze zm. (art. 2 ust. 2)

5. Dz. U. 1984 Nr 21 poz. 97 (art. 1).

Интернет-источники

1. http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/biblioteka-pliki/f8_67-93.pdf, (dostęp: 10.07.2017.)

Anthony Olack, Anthony Krause, Alice Tshina. Social Activity of the Individual in the Information Society. Summary. Social activity is a term taken from sociology that has recently gained publicity. This phenomenon involves the activation and revitalization activities of various individuals, social groups and organizations for the purpose of individual's needs satisfaction resulting from natural needs. The examples of social activity are different types of campaigns, programs and public meetings, organization of different initiatives which have open and ingenious character. More and more people decide to participate in various social initiatives. Among collective activity, special attention should be paid to social movements. They are aimed at a particularly important goal to influence or stop social changes. Their course takes place within the non-institutionalized and non-formalized framework. The essence of social movements runs along a thin line bordering with individual and collective actions and crystallized social objects. Moreover, individual and collective activity creates social objects of particular stability, autonomy and permanence. These social objects go beyond the sphere of action, but they create the framework in which all human activity takes place.

Key words: social activity, individual activity, information society, social movements and organizations.

Отримано 21.03.2018

СПОРТИВНО-МАСОВІ ЗАХОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ КОМБАТАНТІВ, ЩО ОТРИМАЛИ ІНВАЛІДНІСТЬ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Бриндіков Ю. Л., Шинкарук О. В. Спортивно-масові заходи як інструмент ресоціалізації та реабілітації комбатантів, що отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків. Дослідження присвячене аналізу проблеми реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців-учасників бойових дій, які отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків. Нами було висвітлено статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України, які вказують на чималий відсоток інвалідів серед комбатантів, яких було обстежено. Проаналізовано наукові літературні джерела з метою висвітлення сутності поняття «інвалід», його супровідних фізіологічних та соціально-психологічних станів.

Продемонстровано зміст моделі інвалідності з позицій культурного плюралізму, а також соціальної, медичної та політико-правової моделей, що дало нам можливість стверджувати відсутність єдиного визначення поняття «інвалід». Усе це вказує на необхідність теоретико-прикладного мультидисциплінарного підходу, який дає можливість об'єктивного розуміння необхідних соціально-психологічних та медичних методик при здійсненні реабілітації та ресоціалізації особи-інваліда. Здійснено перелік медико- та психотерапевтичних методик лікування, які використовуються при реабілітації комбатантів з посттравматичними стресовими розладами, які нерідко супроводжують осіб з інвалідністю. Вказано методи соціальної реабілітації військовослужбовців, які отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків. З'ясовано основні принципи реабілітаційної діяльності, дотримання яких принесе високий кінцевий результат. Встановлено, що реабілітація та ресоціалізація комбатантів, що отримали інвалідність – це система лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних і трудових заходів, спрямованих на відновлення здоров'я й працездатності хворого.

Здійснено акцентуацію на одній з альтернатив соціальної реабілітації військовослужбовців, котрі отримали інвалідність – спортивно-масових заходах.

Продемонстровано генезис спортивно-масових заходів із залученням людей з обмеженими можливостями. Вказано на здобутки українських військовослужбовців з обмеженими можливостями в спортивних

змаганнях «Ігри незламних» (2014 р.) та подібних змаганнях в Торонто (Канада) в 2017 році, де українські воїни показали гарні здобутки та незламність духу. Авторами здійснено наголос на тому, що спортивні заходи розвивають гуманістичну, виховну, змагальну, соціалізуючу, інтегративну, комунікативну, розвиваючу, рекреаційно-оздоровчу та освітню функції у комбатантів, що отримали інвалідність.

Вказано важливість титанічної праці фахівців реабілітаційної сфери, нормативно-правові та технічні перепони, які стоять на заваді повноцінного та швидкого процесу реабілітації та ресоціалізації інвалідів. Внесено пропозиції, які оптимізують процес реабілітації та реінтеграції комбатантів, які отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків.

Ключові слова: комбатант, інвалід, інвалідність, моделі інвалідності, ресоціалізація, медична реабілітація, соціальна реабілітація, психологічна реабілітація, спортивно-масові заходи, заняття фізичною культурою.

Брындиков Ю. Л., Шинкарук О. В. Спортивно-массовые мероприятия как инструмент ресоциализации и реабилитации комбатантов, получивших инвалидность при выполнении служебных обязанностей. Исследование посвящено анализу проблемы реабилитации и ресоциализации военнослужащих-участников боевых действий, которые получили инвалидность во время выполнения служебного долга. Нами были отражены статистические данные Министерства здравоохранения Украины, которые указывают на достаточно большой процент инвалидов среди комбатантов, которые были обследованы. Проанализированы научные литературные источники с целью освещения сущности понятия «инвалид», его сопроводительных физиологических и социально-психологических состояний.

Продемонстрировано содержание модели инвалидности с позиций культурного плюрализма, а также социальной, медицинской и политико-правовой моделей, что дало нам возможность утверждать отсутствие единственного определения понятия «инвалид». Все это указывает на необходимость теоретико-прикладного мультидисциплинарного подхода, который дает возможность объективного понимания необходимых социально-психологических и медицинских методик при осуществлении реабилитации и ресоциализации особы-инвалида. Осуществлен перечень медико- и психотерапевтических методик лечения, которые используются при реабилитации комбатантов с посттравматическими стрессовыми расстройствами, которые нередко сопровождают лиц с инвалидностью. Указаны методы социальной реабилитации военнослужащих, которые получили инвалидность во

время выполнения служебных обязанностей. Выявлены основные принципы реабилитационной деятельности, соблюдение которых принесет высокий конечный результат. Установлено, что реабилитация и ресоциализация комбатантов, которые получили инвалидность – это система лечебных, психологических, педагогических, социальных и трудовых мероприятий, направленных на восстановление здоровья и работоспособности больного. Осуществлена акцентуация на одной из альтернатив социальной реабилитации военнослужащих, которые получили инвалидность – спортивно-массовых мероприятиях.

Продемонстрирован генезис спортивно-массовых мероприятий с привлечением людей с ограниченными возможностями. Указано на достижения украинских военнослужащих с ограниченными возможностями в спортивных соревнованиях «Игры несокрушимых» (2014 г.) и подобных соревнованиях в Торонто (Канада) в 2017 году, где украинские воины показали хорошие достижения и несокрушимость духа. Авторами сделано ударение на том, что спортивные мероприятия развивают гуманистическую, воспитательную, состязательную, социализирующую, интегративную, коммуникативную, развивающую, рекреационно-оздоровительную и образовательную функции у комбатантов, которые получили инвалидность.

Указана важность титанического труда специалистов реабилитационной сферы, нормативно-правовые и технические преграды, которые стоят на пути полноценного и быстрого процесса реабилитации и ресоциализации инвалидов. Внесены предложения, которые оптимизируют процесс реабилитации и реинтеграции комбатантов, которые получили инвалидность во время выполнения служебных обязанностей.

Ключевые слова: комбатант, инвалид, инвалидность, модели инвалидности, ресоциализация, медицинская реабилитация, социальная реабилитация, психологическая реабилитация, спортивно-массовые мероприятия, занятия физической культурой.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сьогодення, яке зосереджує велику увагу усього свідомого українського суспільства, є військове протистояння вітчизняних військовослужбовців державі-агресору Російській Федерації. Нещодавно у засобах масової інформації з'явилась інформація про те, що готується законопроект про реінтеграцію Донбасу, який передбачає зміну поняття «антитерористична операція» на «операція по обороні України», що фактично характеризує бойові дії на Сході нашої держави. Але ми знаємо, що від перестановки доданків сума не змінюється, і подібна ситуація відбувається із державними визначеннями та тлумаченнями, які не змінюють страхітливої суті чотирьохрічної війни, яка зруйнувала віру

у братерство народів, впевненість у мирному «завтра»; війни, що призвела до погіршення соціально-економічних показників; війни, що налічує тисячі смертей та десятки тисяч осіб, що зазнали психологічних та фізичних ушкоджень.

Вітчизняні ЗМІ повідомляють про сорока чотирьох тисячну армію комбатантів, що потребують нагальної соціально-психологічної та медичної реабілітації. Через посередництво телевізійних новин український соціум дізнається про вияви делінквентної та адиктивної поведінки серед військовослужбовців-учасників бойових дій (скоєння злочинів із застосуванням холодної та вогнепальної зброї, вживання алко- та наркотичних засобів, скоєння суїциду).

Такі випадки девіантної поведінки та кількісні показники осіб військовослужбовців, що потребують медичних та соціально-психологічних засобів реабілітації, вимагають розробки та практичного втілення нових методик та концептуальних напрямів вирішення питання реабілітаційного та реінтеграційного спрямувань.

Аналіз останніх досліджень. На проблематиці психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій зосереджували увагу ряд зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких Н. Алаликіна, В. Березовець, О. Жаданюк, Н. Тарабріна, Н. Жуматія, О. Караяні, О. Коржиков, В. Лесков, С. Лисюк, С. Ніколаєнко, Ю. Ярошка та інші [1]. Медико-соціальні аспекти реабілітації військовослужбовців у своїх дослідженнях розглядали А. Бравєє, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков, Ю. Лях та ін. [2].

Встановлено, що сутність наукового поняття «інвалідність» намагався висвітлити такий дослідник як П. Маккавейський, який запропонував під інвалідністю розуміти стан людини, що характеризується постійною чи тривалою втратою працездатності чи її значним обмеженням [3, с. 9-10]. До прикладу, Б. Петровський та В. Покровський у своїх наукових роботах вважали, що інвалідність – це стійка, тривала або постійна втрата працездатності чи значне обмеження її, що викликано хронічним захворюванням, травмою або патологічним станом [4, с. 25].

Дослідженню проблем спортивних заходів, фізичного виховання та залучення населення до рухової активності присвятили роботи такі вітчизняні науковці як В. Платонов, М. Булатова, Л. Волков, В. Дрюков, М. Золотов, А. Ісаєв, С. Литвиненко, Р. Пилоян, П. Рожков, В. Супиков, А. Царик, К. Хуснутдинов та зарубіжні науковці А. Chaker, E. Dienstl, A. Ogi, J. Palm, G. Walker, Y. Yamaguchi [5].

Однак, варто наголосити на тому, що з огляду на новизну, ще й нині не усі методологічні та практичні аспекти висвітлення потенціалу спортивно-масових заходів як вагомого інструменту під час реабілітаційної діяльності з такою категорією клієнтів як комбатанти не повною мірою висвітлено. У нашому баченні потребують теоретичного

уточнення аспекти, які безпосередньо висвітлюють реабілітацію тих комбатантів, що стали інвалідами унаслідок виконання своїх службових обов'язків.

Формулювання мети статті. Мета даного дослідження полягає у висвітленні реабілітаційних методик комбатантів медичного та соціально-психологічного напрямків. Одним з головних завдань дослідження є висвітлення змісту поняття «інвалідність», пояснення основних принципів та підходів до реабілітації з даною категорією населення; зосередження уваги на розкритті потенціалу спортивно-масових заходів, участь в яких беруть особи з фізичними обмеженнями, їх позитивний вплив на процес реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців-учасників бойових дій, що отримали інвалідність під час виконання службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні катастрофи, злочинність, наркоманія, алкоголізм, нещасні випадки – ось неповний перелік причин інвалідності у осіб, що, як правило, супроводжується станом психологічної пригніченості, фізичним дискомфортом та зміною соціального статусу. До причин появи фізичних та психологічних ушкоджень додалась війна на східних рубежах української держави, яку називають антитерористичною операцією, гібридною війною, планують назвати операцією по обороні держави. Але як би не називали військове протистояння, статистика, надана Міністерством охорони здоров'я, констатує сумні речі: з 2014 року по 01.02.2017 медико-соціальними експертними комісіями було оглянуто біля дванадцяти тисяч осіб, що брали участь в антитерористичній операції, з них п'ять тисяч осіб визнано інвалідами [6].

Різке збільшення частки інвалідів військової служби стало головною причиною оптимізації пошуку фахівцями із реабілітаційної сфери одного із найбільш ефективних методів соціальної реабілітації даної категорії населення. Знаходження ефективного методу реабілітації учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків не можливе без з'ясування глибинного зміст поняття інвалідності. Так, В. Андреев визначає інвалідність як «засвідчений медичним органом стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів, що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, змушена припинити професійну діяльність на тривалий термін або може працювати при значній зміні звичайних умов праці» [7, с. 132].

Існує трактування інвалідності як повної або часткової втрати, внаслідок травм, поранень, контузій та інших фізіологічних дисфункцій, здатності до самообслуговування, самостійного пересування, контролю власної поведінки, навчання і заняття трудовою діяльністю, тобто стійке порушення загальної або професійної працездатності.

До прикладу, автори підручника «Соціальна робота» М. Лукашевич

та Т. Семигіна [8] пояснюють інвалідність, опираючись на визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я, як обмеження чи відсутність (внаслідок дефекту) здатності здійснювати ту чи іншу діяльність таким чином чи в таких межах, які вважаються нормальними для людини. При цьому розрізняються такі поняття як дефект, непрацездатність та інвалідність.

Встановлено, що існує декілька моделей інвалідності, які пояснюють її зміст, взаємовідносини інваліда та суспільства, можливості соціальної реабілітації та інтеграції інвалідів. Соціальна модель, наприклад, пояснює інвалідність як обмеження соціального функціонування та життєдіяльності в межах збереження інвалідом здатності соціально функціонувати. Тобто нині інвалідність розуміють як стан, спричинений не фізичним, психічним або розумовим відхиленням людини, а взаємодією із соціумом, непристосованим до його можливостей.

Політико-правова модель пояснює інвалідність як обмеження в певних можливостях та розглядає людей з інвалідністю як меншість, яка має право на рівність та свободу. Модель інвалідності з позицій культурного плюралізму розглядає людину з позиції її особистісної унікальності, яка має позитивне значення для суспільства. В даному випадку інвалідність пояснюється як культурна відмінність нарівні із неоднаковими релігійними поглядами, другим кольором шкіри, традиціями тощо. Нарешті, медична модель інвалідності трактує інвалідність як захворювання, постійний або тимчасовий фізіологічний, психологічний, анатомічний дефект та визначає групу інвалідності, виходячи зі ступеня втрати працездатності [8; 9].

Отже, єдине визначення інвалідності, яке б всесторонньо охоплювало і висвітлювало причини інвалідизації осіб, у тому числі й учасників бойових дій, у науковій літературі не до кінця сформовано. Але мультидисциплінарний підхід в теоретичному обґрунтуванні сутності поняття «інвалід» наголошує на долученні багатьох суспільних галузей до практичного вирішення проблем реабілітації та ресоціалізації осіб з обмеженими можливостями.

Якщо розв'язувати проблемне питання із застосуванням медичного інструментарію, то варто згадати про натуропатію, алопатію, гомеопатію, гомотоксикологію та фітотерапію. Також не слід забувати про фізіотерапію (імпульсна електротерапія), високочастотну електротерапію. Не менш важливими є магнітотерапія та інгаляційна терапія (аерозольтерапія, галотерапія, аерофітотерапія, аероіонтерапія). Високий коефіцієнт корисної дії демонструють голкорексфлексотерапія, лазеропунктура, біорезонансна терапія, польова терапія, гірудотерапія тощо. Лікувальна гімнастика за різними видами патології теж являється невід'ємною частиною загального лікувального процесу (гімнастика на футболах, дихальна гімнастика, гімнастика з елементами ха-тха йоги, сегментарно-рефлекторна гімнастика, фітнес групи, механотерапія,

мануальна терапія).

Підходячи до висвітлення питання реабілітації інвалідів з психологічної точки зору, ми згадаємо про когнітивну терапію, що наголошує на ролі каузальної атрибуції та атрибутивних сил, тобто даний вид терапії вчить комбатантів реагувати по-іншому на ситуації, які бентежать свідомість та порушують спокій людини. Корекційні дії через застосування психодинамічної психотерапії полягають в дослідженні системи цінностей та потреб людини і того, як поведінка й досвід травматичної ситуації порушили їх. Даний вид психотерапії допомагає перенаправити руйнівну енергію в творче русло задля створення гарного емоційного комфорту. Потрібно назвати поведінкову терапію, що має досить гарний ефект при корекції посттравматичних стресових розладів, шляхом формування навичок самоконтролю комбатанта. Трансформувати світогляд військовослужбовця щодо можливості бачення нового нормального життя допоможе клієнт-центрована терапія К. Роджерса. Використовуючи дану терапію, фахівець допомагає комбатанту подивитись на ситуацію з боку та знайти опору в собі. Серед психотерапевтичних засобів подолання негативних наслідків травматичних подій варто назвати позитивну психотерапію, гештальт-терапію, групову психотерапію та сімейну посттравматичну терапію. Усі вище зазначені види психотерапії направлені на подолання фобій, тривожних станів та налагодження гармонійних взаємостосунків із навколишнім середовищем [10].

Також попередженням і подоланням відхилень у фізіологічному здоров'ї учасників бойових дій, адаптацією та інтеграцією військових до нових умов життєдіяльності займається соціальна реабілітація. Це складна практична система, що має кілька основних аспектів: відновлення здоров'я хворого за допомогою комплексного лікування; відновлення трудових, побутових навичок та елементів самообслуговування; дана реабілітація пов'язана із працевлаштуванням, матеріально-побутовим забезпеченням, поверненням до трудової діяльності. Соціальна реабілітація учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків здійснюється в рамках реалізації політики соціального захисту інвалідів України.

Відзначимо, що соціальний захист інвалідів являє собою систему правових, економічних і соціально-побутових заходів, спрямованих на забезпечення потреб людей з обмеженими фізичними можливостями у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посильній професійній та громадській діяльності, реалізації ними прав і свобод на рівні з усіма громадянами держави [11].

Складовими загального процесу соціальної реабілітації учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків є наступні її різновиди: медична, педагогічна, психологічна, професійна, фізична. Комплексна реалізація усіх раніше зазначених

різновидів соціально-реабілітаційного процесу допоможе забезпечити досягнення мети соціальної реабілітації, а саме повернення особистості до суспільно корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання.

Таким чином, соціальна реабілітація комбатантів, що отримали інвалідність – це система лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних і трудових заходів, спрямованих на відновлення здоров'я й працездатності хворого. Соціальна реабілітація не відрізняється своїми принципами від інших напрямків реабілітації, зміст її полягає у наступному:

- здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми;
- неперервність та постійність їх проведення;
- комплексний характер реабілітаційних програм;
- індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів [12, с. 39].

Методи соціальної реабілітації досить різноманітні, що дає можливість досягти потрібного ефекту в цій дуже важливій і необхідній діяльності. Основними методами соціальної реабілітації є: працетерапія, зміни у статусі, групова терапія, кризова інтервенція. Дані методи знайшли своє відображення у сучасних підходах соціальної реабілітації учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків:

1. Професійна орієнтація і працевлаштування. Передбачає проведення соціальними працівниками профорієнтаційних співбесід, семінарів, тренінгів та інших просвітницьких заходів для учасників бойових дій, які стали інвалідами, з метою надання їм інформації про можливі варіанти професійної зайнятості для осіб, що мають подібні фізіологічні дисфункції, надання допомоги в пошуку роботи або в започаткуванні власної справи тощо. Професійна орієнтація інвалідів військової служби може бути організована в установах різної відомчої приналежності – в спеціалізованих центрах комплексної реабілітації учасників бойових дій, військовослужбовців, звільнених з військової служби, в установах служби зайнятості, соціального захисту тощо. Реалізація даного виду соціальної реабілітації головним чином сприяє переключенню уваги військовослужбовців з власних фізіологічних проблем на професійну зайнятість; інтеграції учасників бойових дій в соціум; знаходженню нового сенсу життя в сфері професій.

2. Клуби за інтересами. Головним завданням в процесі організації клубів за інтересами для учасників бойових дій є створення системи заходів, які б сприяли переключенню уваги військовослужбовців з власних фізіологічних проблем на певний вид діяльності (читання віршів, книг, малювання картин, перегляд відеофільмів, участь у спеціально організованому хоровавому колективі для інвалідів війни

тощо). Саме в клубах за інтересами військовослужбовці можуть знайти однодумців, товаришів та реалізувати свій потенціал у тому чи іншому виді творчої діяльності.

3. Групи самопомоги. Це групи, учасники яких, поділяючи певні особисті інтереси, маючи подібний досвід та проблеми (інвалідність), об'єднуються для співпраці з метою реалізації власних потреб чи потреб спільності завдяки обміну інформацією, взаємопідтримки, іноді – представництва. Головною метою груп самопомоги дій є збереження миру і злагоди в сім'ях воїнів, запобігання розлученням, конфліктам в родині та з найближчим оточенням, знаходження можливих методів та засобів відновлення або компенсації втрачених фізіологічних функцій організму.

4. Заняття фізичною культурою, спортом. Передбачає використання, в процесі соціальної реабілітації інвалідів військової служби, адаптивних видів спорту, рекреаційних ігор та забав, розроблених із застосуванням спеціальних фізичних вправ для відновлення здоров'я військовослужбовців, компенсації втрачених функціональних можливостей та розкриття резервів їх організму за допомогою занять фізичною культурою і спортом. Основне значення адаптивного спорту полягає в тому, що психологічна дія спортивних тренувань і змагань здійснює компенсацію фізичних, психічних і соціальних змін особистості інваліда; підвищує психоемоційну стійкість, нормалізує соціальну значущість в умовах стресу. Дозоване застосування підвищених фізичних навантажень під час занять спортом виявляє резервні спроможності організму та підвищує комунікативну активність [11].

Отже, зосередимо увагу на одному з чудових та дієвих методів ресоціалізації та реабілітації учасників бойових дій – заняттях фізичною культурою та спортом.

Перші спроби залучення інвалідів до спорту були зроблені ще у 1888 році у Берліні, де був заснований перший спортивний клуб для глухих, а з 1924 року Міжнародний спортивний комітет глухих проводив Всесвітні ігри глухих кожні чотири роки. Перші Олімпійські ігри для глухих були проведені в Парижі 1924 року серед спортсменів офіційних національних федерацій Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Польщі, Чехословаччини та спортсменів Румунії, Угорщини, Італії, які не мали офіційних національних федерацій.

Після Другої світової війни до спортивних занять залучались інваліди з порушеннями опорно-рухового апарату.

1968 рік ознаменувався тим, що з ініціативи Юніс Кеннеді-Шрайвер були проведені Перші міжнародні спортивні ігри Спеціальних Олімпіад, де змагалися близько тисячі осіб з розумовою відсталістю у таких дисциплінах як легка атлетика та плавання.

1989 рік – вперше відбулися Міжнародні спортивні змагання людей,

які мали операції на серці, а в 1990 році такі спортсмени подолали марафонську дистанцію в Каракасі [13].

За останні декілька років у сучасному суспільстві саме спорт інвалідів набуває все більшої значущості в системі соціально-реабілітаційних заходів. Прикладом спортивних змагань для бійців, що отримали важкі поранення під час виконання службового обов'язку є «Ігри незламних» (Invictus Games). Ігри, засновані принцом Гаррі Уельським, вперше відбулись 2014 року у Лондоні (Велика Британія) та стали яскравим свідченням того, на що здатні військові, які захищають свою країну, і наскільки незламною є їхня воля до життя [14]. На цих іграх військові різних країн можуть змагатися у 12 видах спорту: стрільба з луку, легка атлетика, веслування на тренажерах, екстремальне керування автомобілем від Jaguar до Land Rover, пауерліфтинг, велоспорт-шосе, вітрильний спорт, волейбол сидячи, плавання, баскетбол у візках, регбі у візках. Кожен з учасників має можливість відповідно до власних фізіологічних можливостей та рекомендацій спеціалістів-реабілітологів обрати один із дванадцяти видів спортивної діяльності, активно розвиватися в ньому, досягати певних результатів і в подальшому навіть стати учасником паралімпійських ігор. Збірна України, яка у 2017 році вперше брала участь у подібних змаганнях в Торонто (Канада) здобула 14 медалей (8 золотих, 3 срібних та 3 бронзові) і посіла 2 місце серед 17 країн-учасниць [15].

Високі досягнення збірної України на «Іграх незламних» є результатом титанічної роботи фахівців спортивної і соціальної сфер, що формували у людей з обмеженими фізичними можливостями високу спортивну майстерність і сприяли досягненню військовослужбовцями найвищих результатів у різних видах змагальної діяльності людей, котрі мають аналогічні проблеми зі здоров'ям.

Фахівцями соціальної сфери, які з великим ентузіазмом та запалом щодня роблять неоціненний вклад у розвиток процесу соціальної реабілітації, є соціальні працівники та педагоги, психологи, спеціально підготовлені тренери-реабілітологи, лікарі, масажисти тощо. Саме їхня титанічна праця та участь у спортивних змаганнях розвивають гуманістичну, виховну, змагальну, соціалізуючу, інтегративну, комунікативну, розвиваючу, рекреаційно-оздоровчу та освітню функції у комбатантів, що отримали інвалідність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Саме інтегрований підхід та взаємодія фахівців спортивної, медичної та соціально-психологічної сфер в процесі надання такого методу соціальної реабілітації як заняття фізичною культурою та спортом, допомогли українським військовим подолати внутрішні та зовнішні фізіологічні дисфункції, отримані під час виконання службових обов'язків, активно реабілітуватися та адаптуватися до нових умов життєдіяльності.

Однак, є ряд проблем, які перешкоджають реалізації даного методу соціальної реабілітації, а саме: немає спеціально підготовлених тренерів-реабілітологів та соціальних працівників, які б спеціалізувалися виключно на спортивно-реабілітаційній роботі з інвалідами військової служби; відсутня достатня кількість технічних (ліфтів, пандусів, спеціально обладнаних перил, допоміжних засобів для пересування, орієнтації в просторі, спілкування та обміну інформацією тощо) засобів реабілітації, адаптації на територіях спортивних комплексів, реабілітаційних центрів для інвалідів військової служби; недостатня фінансова підтримка з боку держави реабілітаційно-адаптаційних заходів для учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків.

Розв'язання даної проблемної ситуації можливе за допомогою реалізації наступних заходів:

1. обладнання спортивних комплексів, реабілітаційних, адаптаційних центрів для учасників бойових дій достатньою кількістю технічних засобів реабілітації та адаптації;

2. встановлення контролю за дотриманням нормативів і стандартів у створенні безбар'єрного середовища для інвалідів війни на території реабілітаційних центрів, спортивних комплексів та інших установ, організацій, підприємств;

3. створення у професійно-технічних та вищих навчальних закладах спеціальностей по підготовці кваліфікованих тренерів-реабілітологів та соціальних працівників, які б повністю спеціалізувалися у сфері спортивно-реабілітаційної роботи з інвалідами військової служби;

4. збільшення дотацій з бюджету України на фінансування реабілітаційно-адаптаційних заходів для інвалідів війни;

5. налагодження співпраці з громадськими, волонтерськими організаціями, благодійними центрами, релігійними конфесіями та іншими установами, підприємствами та організаціями України, сприяння залученню закордонних інвесторів та спонсорів з метою налагодження системи фінансування реабілітаційно-адаптаційних заходів для інвалідів війни, підвищення ефективності реабілітаційної діяльності.

Реалізація вище зазначених рекомендацій допоможе підвищити ефективність реабілітації учасників бойових дій, які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків, сприятиме їх подальшій соціалізації та інтеграції в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бриндіков Ю. Л. Психотерапевтичні методи як засоби психологічної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій / Ю.Л. Бриндіков // Зб. наук. праць : «Педагогічні науки». – Випуск

LXXVI. – Том 3. – Херсон : Херсонський державний університет, 2017. – С 102–107.

2. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції / О.В. Тополь // Вісник Чернівецького національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 124. – С. 230–233.

3. Маккавейского П. А. Справочник документов по ВТЄ и трудоустройству инвалидов / под ред. П. А. Маккавейского. – Л. : Медицина, 1981. – 282 с.

4. Шлапко Т. В. Характеристика інвалідності як однієї з підстав виникнення пенсійних правовідносин / Т. В. Шлапко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 25–28.

5. Дутчак М.В. Спорт для всіх в Україні : теорія та практика / М.В. Дутчак. – К. : Олімп. Л-ра, 2009. – 279 с.

6. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників анти терористичної операції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dsvv.gov.ua>

7. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР: учебник / В.С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.

8. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика): Підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.

9. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

10. Попелюшко Р. П. Аналіз сучасних підходів надання психологічної допомоги комбатантам з віддаленими наслідками стресогенних впливів / Р.П. Попелюшко // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 32. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. – С. 415–429.

11. Марченко О. К. Фізична реабілітація хворих із травми й захворюваннями нервової системи : Навч. посібник / О.К. Марченко. – К. : Олімпійська література, 2006. – 196 с.

12. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О. В. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.

13. Бріскін Ю. А. Спорт інвалідів: Підручник – К. : Видавництво НУФВСУ, 2006. – 263 с.

14. Як військові ветерани готуються до ігор британського принца. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/15/222611>

15. «Нескорені» повернулися з Торонто. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2316704-neskoreni-povernulisa-z-toronto.html>

Spisok vikoristanih dzherel

1. Brindikov Ju. L. Psihoterapevtichni metodi jak zasobi psihologichnoï rehabilitacii vijs'kovosluzhbovciv uchasnikiv bojovih dij / Ju. L. Brindikov // Zbirnik naukovih prac' : «Pedagogichni nauki». – Vipusk LXXVI. – Tom 3. – Herson : Hersons'kij derzhavnij universitet, 2017. – S 102–107.

2. Topol' O. V. Social'no-psihologichna rehabilitacija uchasnikiv antiteroristichnoï operacii / O.V. Topol' // Visnik Chernivec'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Serija: Pedagogichni nauki. – 2015. – Vip. 124. – S. 230–233.

3. Makkavejskogo P. A. Spravochnik dokumentov po VTE i trudoustrojstvu invalidov / pod red. P. A. Makkavejskogo. – L. : Medicina, 1981. – 282 c.

4. Shlapko T. V. Harakteristika invalidnosti jak odnieï z pidstav viniknennja pensijnih pravovidnosin / T.V. Shlapko // Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo. – 2007. – № 9. – S. 25–28.

5. Dutchak M.V. Sport dlja vsih v Ukraïni : teorija ta praktika / M. V. Dutchak. – K. : Olimp. L-ra, 2009. – 279 s.

6. Derzhavna sluzhba Ukraïni u spravah veteraniv vijni ta uchasnikiv anti teroristichnoï operacii. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://dsvv.gov.ua>

7. Andreev V. S. Pravo social'nogo obespechenija v SSSR: uchebnik / V.S. Andreev. – M. :Jurid. lit., 1987. – 352 s.

8. Lukashevich M.P., Semigina T.V. Social'na robota (teorija i praktika): Pidruchnik. – K. : Karavela, 2009. – 368 s.

9. Social'na robota: tehnologichnij aspekt: Navchal'nij posibnik / Za red. prof. A.J. Kaps'koï. – K. : Centr navchal'noï literaturi, 2004. – 352 s.

10. Popeljushko R. P. Analiz suchasnih pidhodiv nadannja psihologichnoï dopomogi kombatantam z viddalenimi naslidkami stresogennih vpliviv. R.P. Popeljushko // Problemi suchasnoï psihologii: Zbirnik naukovih prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka, Institut psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni / za nauk. red. S.D. Maksimenka, L.A. Onufrievoi. – Vip. 32. – Kam'janec'-Podil's'kij: Aksioma, 2016. – s. 415–429.

11. Marchenko O. K. Fizichna rehabilitacija hvorih iz travmi j zahvorjuvannjami nervovoï sistemi: Navch. posibnik / O. K. Marchenko. – K. : Olimpijs'ka literatura, 2006. – 196 s.

12. Bezpalko O. V. Social'na pedagogika: shemi, tablici, komentari: navch. posib. [dlja stud. vishh. navch. zakl.] / O.V. Bezpalko– K. : Centr uchbovoi literaturi, 2009. – 208 s.

13. Ju. A. Briskin. Sport invalidiv: Pidruchnik – K. : Vidavnictvo

NUFVSU, 2006. – 263 s.

14. Jak vijs'kovi veterani gotujut'sja do igor britans'kogo princa. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/15/222611>

15. «Neskoreni» povernulisja z Toronto. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2316704-neskoreni-povernulisa-z-toronto.html>

Bryndikov Yu. L., Shinkaruk O. V. Sport-mass events as an instrument of resocialization and rehabilitation of combatants who received disability carrying out official duties. The study is devoted to the analysis of the problem of rehabilitation and resocialization of servicemen who participated in hostilities, who received a disability carrying out their service duties. We have reflected statistic of the Ministry of Health of Ukraine, which indicate a rather large percentage of disabled people among the combatants who were examined.

The scientific literary sources have been analyzed with the purpose of illuminating the essence of the concept of «invalid», its accompanying physiological and socio-psychological conditions.

The contents of the model of disability from the standpoint of cultural pluralism, as well as social, medical and political-legal models were demonstrated, which enabled us to affirm the absence of a single definition of the term «disabled». All this points to the need for a theoretical-applied multidisciplinary approach that enables an objective understanding of the necessary socio-psychological and medical methods in the rehabilitation and resocialization of a disabled person. A list of medical and psychotherapeutic treatment methods used to rehabilitate combatants with post-traumatic stress disorders, which often accompanies persons with disabilities, has been implemented. The methods of social rehabilitation of servicemen who received disability during the performance of their duties are indicated. The main principles of rehabilitation activity have been clarified, observance of which will bring a high final result. It was established that the rehabilitation and resocialization of combatants who received a disability is a system of medical, psychological, pedagogical, social and labor measures aimed at restoring the health and working capacity of the patient.

Accentuation was carried out on one of the alternatives to the social rehabilitation of servicemen who received a disability – sports and mass events.

The genesis of sports and mass events with the involvement of people with disabilities is demonstrated. It points to the achievements of Ukrainian soldiers with disabilities in sports competitions «Inviolable Games» (2014) and similar competitions in Toronto (Canada) in 2017, where Ukrainian soldiers showed beautiful achievements and invincibility of the spirit. The authors stressed that sporting events develop humanistic, educational,

competitive, socializing, integrative, communicative, developing, recreational and educational functions for combatants who received disabilities.

The importance of the titanic work of specialists in the rehabilitation sphere, regulatory and technical barriers, which stand on the way of a full and rapid process of rehabilitation and re-socialization of disabled people, is indicated. Proposals have been made of optimization of the process of rehabilitation and reintegration of combatants who received a disability during the implementation of their official duties.

Key words: combatant, invalid, disability, models of disability, resocialization, medical rehabilitation, social rehabilitation, psychological rehabilitation, sports activities, physical trainings.

Отримано 13.03.2018

УДК 376-056.26

Ю. Ю. Бугера
jylijay@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ ЗАСОБАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ

Бугера Ю. Ю. До проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму засобами казкотерапії. У статті розглянуто теоретичні аспекти соціальної адаптації дітей з розладами аутичного спектру засобами казкотерапії. Зазначено, що соціальна адаптація цих дітей є необхідною умовою розвитку їх потенційних можливостей та визначає ефективність їх соціалізації. Визначено, що розлади спектру аутизму призводять до труднощів здійснення процесів комунікації та формування емоційних контактів з оточуючими.

З'ясовано, що ефективність соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму в значній мірі залежить від клінічної форми аутичних порушень і від організованої комплексної допомоги фахівців різних галузей. Зазначено, що соціальна адаптація дітей до умов навколишнього середовища має багатофункціональний характер і є складовою успішної соціалізації у суспільстві.

Описано особливості психічної організації дітей з розладами спектру аутизму. Визначено, що одним із основних напрямків діяльності соціально-психологічної служби з дітьми, що мають розлади спектру аутизму, є корекційно-розвивальна робота, орієнтована на розвиток пізнавальної, емоційної, вольової та соціальної сфер дитини. Виділено

освітні технології, що можуть використовуватись для налагодження комунікації та соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму.

Зазначено, що для налагодження продуктивної комунікації цих дітей може використовуватись казкотерапія, як один із видів арттерапії. На основі аналізу теоретичних джерел доведено, що казкотерапію можна розглядати як засіб формування соціальних якостей та навичок взаємодії з оточуючими. Виділено основні принципи та функції казкотерапії, описано вимоги до використання казок у процесі соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму.

Описано основні етапи роботи з казкою для цієї категорії дітей та особливості їх реалізації.

Зроблено висновок про те, що застосування казкотерапії сприятиме соціальній адаптації дітей з розладами спектру аутизму за умови відповідної організації роботи та врахування індивідуальних особливостей цієї категорії дітей.

Ключові слова: розлади спектру аутизму, діти з розладами спектру аутизму, соціальна адаптація, соціалізація, освітні технології, казкотерапія.

Бугера Ю.Ю. К проблеме социальной адаптации детей с расстройствами спектра аутизма средствами сказкотерапии. Рассмотрены теоретические аспекты социальной адаптации детей с расстройствами спектра аутизма средствами сказкотерапии. Отмечено, что социальная адаптация этих детей является необходимым условием развития их потенциальных возможностей и определяет эффективность их социализации. Определено, что расстройства спектра аутизма приводят к трудностям осуществления процессов коммуникации и формирование эмоциональных контактов с окружающими.

Установлено, что эффективность социальной адаптации детей с расстройствами спектра аутизма в значительной степени зависит от клинической формы аутичных нарушений и от организованной комплексной помощи специалистов различных отраслей. Отмечено, что социальная адаптация детей к условиям окружающей среды имеет многофункциональный характер и является составляющей успешной социализации в обществе.

Описаны некоторые особенности психической организации детей с расстройствами спектра аутизма. Определено, что одним из основных направлений деятельности социально-психологической службы с детьми, имеющими расстройства спектра аутизма, является коррекционно-развивающая работа ориентирована на развитие познавательной, эмоциональной, волевой и социальной сфер ребенка. Выделено образовательные технологии, которые могут использоваться для налаживания коммуникации и социальной адаптации детей с

расстройствами спектра аутизма.

Отмечено, что для налаживания продуктивной коммуникации этих детей может использоваться сказкотерапия, как один из видов арттерапии. На основе анализа теоретических источников доказано, что сказкотерапию можно рассматривать как средство формирования социальных качеств и навыков взаимодействия с окружающими. Выделены основные принципы, функции сказкотерапии и описаны требования к использованию сказок в процессе социальной адаптации детей с расстройствами спектра аутизма.

Описаны основные этапы работы со сказкой для этой категории детей и особенности их реализации.

Сделан вывод о том, что применение сказкотерапии может способствовать социальной адаптации детей с расстройствами спектра аутизма при соответствующей организации работы и учета индивидуальных особенностей этой категории детей.

Ключевые слова: расстройства спектра аутизма, дети с расстройствами спектра аутизма, социальная адаптация, социализация, образовательные технологии, сказкотерапия.

Постановка проблеми. На сьогодні проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму є досить актуальними, оскільки за статистичними даними постійно зростає їх кількість, а за відсутності спеціальних умов, що повинні враховувати індивідуальні особливості дітей означеної категорії ускладненою є їх соціальна адаптація.

Розлади спектру аутизму призводять до труднощів при формуванні емоційних контактів з оточуючими і як наслідок ускладнено протікають процеси соціальної адаптації та соціалізації дитини. Для налагодження продуктивної комунікації та їх соціальної адаптації може бути використана казкотерапія, як один із видів арттерапевтичних освітніх технологій.

Аналіз останніх досліджень.

Ефективність використання різних видів арттерапії в корекційному навчанні підтверджується науковими розробками із музикотерапії (Л. Брусиловський, В. Петрушин, Г. Побережна, М. Гріньова), казкотерапії (Т. Зінкевич-Євстигнєєва, В. Мурашевський, А. Міллер, Р. Ткач, О. Рау, О. Худякова), танцювально-рухової терапії (І. Вольпер, Н. Говоров та ін.) [1; 3, 5].

Вчені (В. Бондар, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов, Р.Ткач, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.) визначають терапевтичну дію різних видів мистецтва з корекційною метою.

Мета статті. Характеристика казкотерапії та особливостей її використання у роботі з дітьми, що мають розлади спектру аутизму.

Виклад основного матеріалу. Розлади спектру аутизму є

патологією розвитку, що характеризується порушеннями соціальних, комунікативних і мовленнєвих функцій, а також наявністю нетипових інтересів і форм поведінки. Ці розлади впливає на всі види взаємодії дитини з навколишнім світом і виявляється в труднощах здатності до комунікативної взаємодії [4].

Діти з розладами спектру аутизму сприймають навколишню дійсність, як розмаїття непов'язаних між собою, мінливих звуків, образів, подій, що зумовлюють тривогу і страх. [4] Дослідники: Є.Баєнська, В.Башина, О.Богдашина, Л. Вінг, К. Гілберт, Л. Каннер, С. Конопляста, К. Лебединська, М. Ліблінг, І. Мамайчук, О. Мастюкова, О. Нікольська, Т. Пітерс, І. Посохова, Б. Римланд, М.Рождественська, В. Синьов, Т. Скрипник, В. Тарасун, О. Хохліна, Л.Шипіцина, М.Шеремет, Е. Шоплер, Д. Шульженко, А. Чупріков та ін характеризують розлади спектру аутизму (РСА) як особливий тип порушення психічного розвитку, що виникає на основі біологічної дефіцитарності дитини. Н. Жукова, Е. Мастюкова, Т. Філічева, зазначають, що діти з розладами спектру аутизму є неконтактними дітьми, у них виявляється порушенням всіх форм довербального (експресивно-мімічного, предметно-дійового) та вербального спілкування [3]. Т.В. Скрипник виділено особливості психічної організації дітей з розладами аутичного спектру, зокрема: специфіка сприймання довкілля: наявність певних стійких домінант серед усього розмаїття зорових, слухових чи тактильних стимулів; незвичність системи сигналів для комунікації з іншими, власна мова; схоплення інформації від людини без прямого погляду на неї, завдяки периферійному зору; тонке відчуття емоційного стану іншої людини, розуміння того, з ким і як можна себе поводити; кмітливість, переважання невербального інтелекту; прагнення до чіткої визначеності, порядку і завершеності, здатність зрозуміти чітко визначені алгоритми і правила і постійно дотримуватися; високорозвинена механічна пам'ять; вміння орієнтуватися за візуальними стимулами: малюнками, картинками, піктограмами, графіками тощо; здатність зацікавитися чимось незвичним; розвинений музичний слух; уміння чітко орієнтуватися у просторі і часі [4].

Зазначені вище особливості розвитку дітей з розладами аутичного спектру утруднюють їх соціальну адаптацію.

Соціальна адаптація в значній мірі залежить від клінічної форми аутичних розладів, їх глибини та організованої психолого-педагогічної допомоги. Зважаючи на це особливо гостро постає проблема обґрунтування та розробки оптимальних умов соціальної адаптації дітей з розладами аутичного спектру, що сприятимуть їх соціалізації та розвитку їх потенційних можливостей і здібностей [2; 4].

Соціальна адаптація розуміється як пристосування до умов соціального середовища і є одним із соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Соціальну адаптацію визначають як

інтегративний показник стану дитини, який відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, регулювати власну поведінку. Слід зазначити, що соціальна адаптація дітей до умов соціального середовища має багатофункціональний характер, оскільки являє собою засіб оптимізації відносин дитини соціальним довкіллям, є складовою успішної соціалізації дитини [2].

Враховуючи особливості психічної організації дітей з розладами спектру аутизму робота з ними спрямована в першу чергу, на підвищення рівня соціальної адаптації дитини, розвиток соціально-побутового орієнтування, інтеграцію дитини в соціум тощо.

Одним із основних напрямків діяльності з цією категорією дітей є розвиваюча і корекційна робота орієнтована на розвиток пізнавальної, емоційної, вольової та соціальної сфер особистості. Це може бути: спеціальним чином організована з урахуванням розвиваючого ефекту ігрова, обслуговуюча, трудова діяльність, спеціальні навчальні та розвиваючі заняття, на яких вирішуються завдання, формування навичок спілкування, співробітництва, навичок розуміння почуттів і переживань інших людей, самооцінки і самоаналізу своєї поведінки і багато інших. У процесі такої взаємодії у дітей поступово розвивається не тільки інтелектуальна сфера, а й розширюється духовний і емоційний досвід та досвід соціальних відносин. На сьогоднішній день ефективним є використання нетрадиційних методів корекційної роботи. Нетрадиційні корекційні методики розкривають широкий спектр здібностей дітей із особливостями розвитку, а використання методів і прийомів сучасних технологій, спрямованих на психофізичний розвиток, об'єднує фактори впливу на дитину з порушеннями розвитку в процесі вербальної та невербальної взаємодії. Кожна із таких методик впливає комплексно на різні види відчуттів, створюючи у дітей спеціальний психологічний стан. Найбільш вдало інтегруються арттерапевтичні методики та спеціальні мовленнєві завдання, щоуможливають комплексний вплив на відчуття дитини та задіяння максимальної кількості аналізаторних систем. Ці методи дозволяють створювати невимушені ситуації спілкування й максимально мотивувати дитину для спільної діяльності з дорослим і однолітками. Застосування різних арттерапевтичних методик розкриває творчі можливості дитини з особливими потребами, сприяє виникненню прагнення до співтворчості.

Одним із видів арттерапевтичних освітніх технологій, яка може використовуватись для налагодження комунікації та соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму може бути використана казкотерапія.

Казкотерапію як інструмент психотерапії можна розглядати у різних контекстах: розвитку, навчанні, вихованні. Зокрема, казкотерапія розуміється як інструмент передачі досвіду «з уст в уста». Казки в символічній формі вміщують інформацію про те як влаштований світ, що сприяє вихованню у дитини особливого ставлення до світу,

прийнятого у певному середовищі. Казкотерапія – це спосіб передачі моральних норм і правил, важливих людських цінностей, які дитина засвоює разом із героями казки [1; 3; 5].

Як інструмент розвитку казкотерапія виступає у процесі слухання, вигадування і обговорення казки у дітей розвиваються фантазія, творчість, засвоюються основні механізми пошуку та прийняття рішень.

Е. Фромм, Э. Гарднер, М. Осоріна, Є. Лисіна, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, Е. Петрова, Р. Ткач казкотерапію розуміють як метод, що використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, удосконалення взаємодії з оточуючим світом. [1; 5].

Т. Вохмяніна, Д. Соколов, О. Петрова, Т. Зінкевич-Євстигнєєва у своїх дослідженнях довели, що казкотерапія дає позитивні результати в корекційній діяльності з дітьми дошкільного віку, які мають різноманітні емоційні та поведінкові труднощі, проблеми в сприйнятті своїх відчуттів (сорому, провини, обману і т. п.), у комунікативно-рефлексивних процесах [1; 3; 5].

Привабливість казки як засобу соціальної адаптації для дитини зумовлена тим, що казкові історії, легенди, міфи, притчі дають можливість розповісти про моральні цінності у вигляді ненав'язливих цікавих і захоплюючих сюжетів. А запропонована в такому вигляді інформація легко сприймається дітьми. Казки попереджають про наслідки тих чи інших наших вчинків, але не нав'язують життєвих програм [5].

Основними принципами казкотерапії є:

1. Принцип свідомості, який полягає у донесенні до свідомості дитини інформації про базові життєві цінності у доступному, ненав'язливому, цікавому для неї вигляді.

2. Принцип позитивних змін, що полягає у необхідності зміцнення віри дитини у власні сили. Тому казки, які ми складаємо або добираємо обов'язково мають нести позитивну життєву програму.

3. Принцип багатогранності, що допомагає розглядати будь-яку життєву ситуацію і казкову історію з різних ракурсів і дає можливість розширювати світогляд дитини.

4. Принцип зв'язку з реальністю, який полягає в пізнанні психічної реальності дитини і допомозі їй взаємодіяти в соціальній реальності.

Як зазначалось вище, казки є багатофункціональним засобом навчання, виховання та розвитку дітей. Зокрема, казка виконує наступні функції:

- діагностичну, що дозволяє визначити стан дитини і поставити основну мету для подальшої роботи;

- прогностичну, що полягає в можливості побачити особливості поведінки дитини, бачення нею навколишнього світу, стратегії її поведінки. Цієї мети можна досягти, аналізуючи казки разом із дитиною, даючи відповіді на її запитання.

- виховну, яка допомагає нам за допомогою простих сюжетів і яскравих, барвистих образів виховувати у дитини позитивні якості та властивості особистості, необхідні для розв'язання життєвих ситуацій. ,

- корекційну, яка полягає в заміні «небажаної» поведінки на необхідну. Казки залежно від своєї мети можуть бути діагностичними, корекційними і психотерапевтичними.

У роботі з казкою можна використовувати різні види роботи:

1. Обговорення казкових образів і сюжетів, що асоціюються з життєвим досвідом дитини, тобто казка використовується як метафора.

2. Обговорення поведінки і вчинків персонажів, їх моральні цінності, систему оцінки оточуючих та себе.

3. Малювання за мотивами казки. Аналіз та обговорення асоціації, що проявляються в малюнках.

4. Програвання епізодів казки.

5. Використання казки як притчі- повчання: підказка варіанту вирішення ситуації на прикладі казкового сюжету.

6. Творча робота за мотивами казки (моделювання, дописування, переписування, виготовлення ляльок-персонажів казки) [1; 5].

Вивчаючи досвід роботи з дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку, зокрема розлади спектру аутизму, при застосуванні засобів казкотерапії важливо достукатись до їх свідомості, спонукати до будь-якої взаємодії, кожен успіх є запорука майбутньої соціалізації дитини.

На початковому етапі казкотерапії з дітьми, що мають розлади аутичного спектру можна використовувати настільний і пальчиковий театр, де дитина має можливість спостерігаючи за маніпуляціями з іграшками і декораціями, за послідовністю побудови сюжету казки. Показником позитивної динаміки слугуватиме хоча б часткове відтворення дитиною маніпуляцій з іграшками.

На наступних етапах роботи дуже важливо прагнути до виникнення ситуативного мовлення (звуконаслідування), появи якого сприяють інтенсивні емоційні реакції, викликані під час відтворення казки.

В подальшому сприяти самостійному відтворенню казки за допомогою настільного, пальчикового, лялькового театрів, співвідношення слів (звуконаслідування) з рухами (маніпуляція з іграшками).

А на останньому етапі може відбуватись зміна героїв і певних подій казки, побудова власних казкових діалогів, знаходження шляхів вирішення проблем казкових героїв.

Використовуючи казкотерапію важливо, щоб діти відчували себе вільними, розкутими, вірили в себе та свої сили, тому слід дотримуватись деяких вимог, а саме:

– текст українських народних казок можна переказувати, а авторські казки краще читати, щоб зберегти стиль та авторську атмосферу;

- текст казок можна скорочувати або змінювати; через деякий час їх можна повторювати;
- всі атрибути казок, наочність, музичний супровід можна замінювати іншими та варіювати;
- створювати сприятливу атмосферу, позитивний настрій, використовувати різні методи та прийоми для реалізації поставленої мети;
- необхідно пам'ятати, що все, що виконує дитина, всі її слова, рухи, навіть імпровізація є успішними, вдалими [1; 3; 5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ефективність застосування казкотерапії у процесі соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму підтверджують сучасні освітні тенденції. Казка реалізує вагомий терапевтичний ефект: підвищує емоційне налаштування, рухову активність, покращує пластичність та рухливість нервових процесів, сприяє розвитку моторики і координації рухів, зняттю фізичного та психічного напруження, збільшенню працездатності дітей та завдяки різнобарвного казкового змісту та сюжетних ліній забезпечує розвиток усіх складових психічного розвитку дитини та сприяє процесу соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму.

Список використаних джерел

1. Зинкевич-Евстигнеева Т. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Т. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : «Злато-уст», 1998. – 352 с.
2. Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб. / М.П Лукашевич, І.І. Мигович, – К.: МАУП, 2003. – 168 с
3. Соколов Д. Сказки и сказкотерапия / Д. Соколов. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 304 с.
4. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посіб. / Т.В. Скрипник., – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 56 с.
5. Шорохова О. Играем в сказку: сказко- терапия и занятия по развитию связной речи дошкольников / О. Шорохова. – М. : Сфера, 2008. – 208 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Zinkevich-Evstigneeva T. Put' k volshebstvu. Teorija i praktika skazkoterapii / T. Zinkevich-Evstigneeva. – SPb. : «Zlato-ust», 1998. – 352 s.
2. Lukashevich M.P. Teorija i metodi social'noï roboti: Navch. posib. / M.P Lukashevich, I.I. Migovich, – K.: MAUP, 2003. – 168 s
3. Sokolov D. Skazki i skazkoterapija / D. Sokolov. – M. : JeKSMO-Press, 2001. – 304 s.
4. Tehnologii psihologo-pedagogichnogo suprovodu ditej z autizmom v osvith'omu prostori: navchal'no-naochnij posib. / T.V. Skripnik., – K.: TOV

«Vidavnichij dim «Plejadi», 2015. – 56 s.

5. Shorohova O. Igraem v skazku: skazko- terapija i zanjatija po razvitiju svjaznoj rechi doskol'nikov / O. Shorohova. – M. : Sfera, 2008. – 208 s.

Yu.Yu. Buhera. To the problem of social adaptation of children with autism spectrum disorders by means of fairy-tale therapy. The article deals with the theoretical aspects of social adaptation of children with autism spectrum disorders by means of fairy-tale therapy. It was noted that social adaptation of these children is a necessary condition for the development of their potential opportunities and determines the effectiveness of their socialization. It is determined that disorders of the spectrum of autism lead to difficulty in implementing communication processes and forming emotional contacts with others.

It was found that the efficiency of social adaptation of children with autism spectrum disorders depends largely on the clinical form of autistic disorders and on the organized complex support of specialists. It was noted that social adaptation of children is a component of successful socialization in society.

The peculiarities of the mental organization of children with autism spectrum disorders are described. It is determined that one of the main directions of activity of social psychological service with children with autism spectrum disorders is the correction-development work, focused on the development of the cognitive, emotional, volitional and social spheres of the child. The educational technologies that can be used to establish communication and social adaptation of children with autism spectrum disorders are described.

It is noted that for the establishment of a productive communication of these children fairy tale therapy can be used as a kind of an arttherapy. On the base of a theoretical sources analysis, it has been proved that the fairy tale therapy can be considered as a means of formation of a social qualities and skills of interaction with others. The basic principles, functions of a fairy tales therapy and the requirements for the usage of fairy tales in the process of a social adaptation of children with autism spectrum disorders are described.

The main stages of work with a fairy tale for this category of children are described and the peculiarities of their implementation.

It is concluded that the usage of a fairy tale therapy will promote social adaptation of children with autism spectrum disorders, provided with the organization of work and the individual characteristics of this category of children.

Key words: disorders of the spectrum of autism, children with disorders of the spectrum of autism, social adaptation, socialization, educational technologies, fairy-tale therapy.

Отримано 22.04.2018

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ЕМОЦІЙНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПРИ РОБОТІ З УЧНЯМИ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вержиховська О. М. Особливості використання методів емоційного стимулювання при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку. У статті розкрито питання своєрідності використання методів емоційного стимулювання при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку. Зокрема, звертається увага на те, що виховна діяльність дітей супроводжується виявленням позитивних або негативних реакцій. Особливо важливо враховувати у педагогічному процесі те, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають, окрім первинного порушення (пізнавальної діяльності, активності, інертності нервових процесів), другорядні відхилення у психофізичному розвитку, зокрема це своєрідність розвитку особистісної сфери. Отже, діти з порушеннями інтелектуального розвитку можуть неадекватно та негативно сприймати інформацію, яка подається. Позитивні стани підвищують у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку рівень працездатності, життєдіяльності, а негативні стани знижують активність дитини, її трудову діяльність, поведінку. Позитивний емоційний тон підтримується досить різноманітними стимулами, що сприяють уникненню проявів в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку тривожності, психічної напруженості, емоційних стресів тощо. Зовсім знівелювати негативний фактор неможливо, але засоби емоційного стимулювання пом'якшують й нейтралізують його.

Основним виступає питання щодо психологічної характеристики негативних емоційних станів у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, їх опису та аналізу. Зокрема, дається аналіз та етапи корекції наступних емоційних станів: втома (синдром дискомфорту, появи негативних емоцій типу роздратованості, нервозності, апатії, відчуття безсилля, агресивності), перевтома (крайня форма хронічної втоми, ця хвороба потребує спеціального лікування), стрес (специфічна адаптаційна реакція організму на дію експериментального фактору, а саме - мобілізація захисних реакцій організму дитини на негативний подразник), фрустрація (найвища форма психологічного стресу, яка супроводжується негативними емоціями – гнів, роздратування, відчуття провини, апатія), емоційна напруженість (гальмівна форма спостерігається у вигляді загальмованості рухової діяльності, активності,

важкості сприйняття, нездатності переключити увагу на інший вид діяльності; імпульсна форма емоційної напруженості проявляється у підвищенні активності, нав'язливих рухах, хаотичності уваги, несталості думок, емоційній неврівноваженості, збудженості, агресивності), афективний стан (сильний і короткочасний емоційний стан, пов'язаний з різними змінами важливих для суб'єкта обставин, що виявляється у рухових проявах і змінах у внутрішніх органах, пережитому стані внутрішнього конфлікту, суперечності між бажаннями, прагненнями, вимогами та можливостями), монотомія (одноманітність і не цікавість роботи, повторення стереотипних дій, що проявляється у постійній тривозі, занепокоєнні, що пов'язано з дією несприятливих замикаючих подразників).

Особлива увага у статті звертається на те, що корекційний педагог повинен бути носієм позитивних емоцій, позитивного настрою та станів, зокрема важливим є те, щоб корекційний педагог не лише виявляв негативні стани (втома, перевтома, стрес, афективний стан, емоційна напруженість, монотомія), які можуть бути виявлені у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку у процесі включення їх у різні види діяльності, але й правильно організовував корекційну роботу, враховуючи методи та засоби емоційного стимулювання.

Доцільним у статті є те, що автор розкриває основу педагогічного стимулювання, яке включає методи та засоби емоційного стимулювання (засоби стимулювання інтелектуальної сфери особистості активізація навчальної діяльності, мислительних процесів (вербальні методи); методи стимулювання різнопланової діяльності школярів), їх види (гра (творча, за правилами), змагання, заохочення і покарання, романтика; постановка питань (репродуктивні, описово-ілюстративні, оцінювальні, проблемно-пошукові); аналіз проблемних питань, протилежних висловів, міркувань, різні види мистецтва, вербальні ігри).

Найбільш вагомим у статті є розкриття проблеми щодо особливостей, структури та етапів проведення методики емоційного стимулювання з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку; типових помилок та основних умов застосування методів у спеціальній школі при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку; умов застосування методів педагогічного емоційного стимулювання з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку на різних вікових етапах. Цей метод є найбільш ефективним при роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, саме тому він застосовується у спеціальній школі, розпочинаючи з молодших класів.

Ключові слова: учні з порушеннями інтелектуального розвитку, методика педагогічного емоційного стимулювання, методи емоційного стимулювання, засоби емоційного стимулювання.

Вержиховская Е. Н. Особенности использования методов эмоционального стимулирования при работе с учащимися с нарушениями интеллектуального развития. В статье раскрыты вопросы своеобразия использования методов эмоционального стимулирования при работе с учащимися с нарушениями интеллектуального развития. В частности, обращается внимание на то, что воспитательная деятельность детей сопровождается выявлением положительных или отрицательных реакций. Особенно важно учитывать в педагогическом процессе то, что дети с нарушениями интеллектуального развития имеют, кроме первичного нарушения (познавательной деятельности, активности, инертности нервных процессов), второстепенные отклонения в психофизическом развитии, в частности это своеобразие развития личностной сферы. Итак, дети с нарушениями интеллектуального развития могут неадекватно и отрицательно воспринимать информацию, которая подается. Положительные состояния повышают у детей с нарушениями интеллектуального развития уровень работоспособности, жизнедеятельности, а негативные состояния снижают активность ребенка, его трудовую деятельность, поведение. Положительный эмоциональный тон поддерживается достаточно разнообразными стимулами, которые способствуют избеганию проявлений у учащихся с нарушениями интеллектуального развития тревожности, психической напряженности, эмоциональных стрессов и тому подобное. Совсем нивелировать негативный фактор невозможно, но средства эмоционального стимулирования смягчают и нейтрализуют его.

Основным рассматривается вопрос о психологической характеристике негативных эмоциональных состояний у детей с нарушениями интеллектуального развития, их описание и структура. В частности, нами дается анализ и этапы коррекции эмоциональных состояний (усталость, как синдром дискомфорта, появления негативных эмоций типа раздражения, нервозности, апатии, ощущение бессилия, агрессивности; переутомление, как крайняя форма хронической усталости, эта болезнь требует специального лечения; стресс, как специфическая адаптационная реакция организма на действие экспериментального фактора, а именно - мобилизация защитных реакций организма ребенка на негативный раздражитель; фрустрация, как высшая форма психологического стресса, которая сопровождается негативными эмоциями - гнев, раздражение, чувство вины, апатия; эмоциональная напряженность (тормозная форма наблюдается в виде заторможенности двигательной деятельности, активности, тяжести восприятия, неспособности переключить внимание на другой вид деятельности; импульсная форма наблюдается в повышении активности, навязчивых движениях, хаотичности внимания, неустойчивости мыслей, эмоциональной неуравновешенности, возбуждения, агрессивности); аффективное состояние, как сильное и кратковременное эмоциональное

46

состояние, связанное с различными изменениями важных для субъекта обстоятельств, что проявляется в двигательных проявлениях и изменениях во внутренних органах, переживаемом состоянии внутреннего конфликта, противоречия между желаниями, стремлениями, требованиями и возможностями; монотонии (однообразие и неинтересность работы, повторение стереотипных действий, проявляется в постоянной тревоге, беспокойстве, что связано с действием неблагоприятных замыкающих раздражителей).

Особое внимание в статье обращается на то, что коррекционный педагог должен быть носителем положительных эмоций, позитивного настроения, в частности важно, чтобы коррекционный педагог не только выявлял негативные состояния (усталость, переутомление, стресс, аффективное состояние, эмоциональная напряженность, монотонии), которые могут быть обнаружены у детей с нарушениями интеллектуального развития в процессе включения их в различные виды деятельности, но и правильно организовывал коррекционную работу, учитывая методы и средства эмоционального стимулирования.

Целесообразным в статье является то, что автор раскрывает основу педагогического стимулирования, которое включает методы и средства эмоционального стимулирования (средства стимулирования интеллектуальной сферы личности активизация учебной деятельности, мыслительных процессов (вербальные методы), методы стимулирования разнообразной деятельности школьников), их виды (игра творческая и по правилам, соревнования, поощрения и наказания, романтика; постановка вопросов (репродуктивные, описательно-иллюстративные, оценочные, проблемно-поисковые), анализ проблемных вопросов, противоположных высказываний, различные виды искусства, вербальные игры).

Наиболее весомым в статье является раскрытие проблемы относительно особенностей, структуры и этапов проведения методики эмоционального стимулирования с учащимися с нарушениями интеллектуального развития; типичных ошибок и основных условий применения методов в специальной школе при работе с учащимися с нарушениями интеллектуального развития; условий применения методов педагогического эмоционального стимулирования с учащимися с нарушениями интеллектуального развития на разных возрастных этапах. Этот метод является наиболее эффективным при работе с детьми с нарушениями интеллектуального развития, поэтому он применяется в специальной школе, начиная с младших классов.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями интеллектуального развития, методика педагогического эмоционального стимулирования, методы эмоционального стимулирования, средства эмоционального стимулирования.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальним виступає питання щодо своєрідності використання методів емоційного стимулювання при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку. Зокрема, звертається увага на те, що виховна діяльність дітей супроводжується виявленням позитивних або негативних реакцій. Особливо важливо враховувати у педагогічному процесі те, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають, окрім первинного порушення (пізнавальної діяльності, активності, інертності нервових процесів), другорядні відхилення у психофізичному розвитку, зокрема це своєрідність розвитку особистісної сфери. Отже, діти з порушеннями інтелектуального розвитку можуть неадекватно та негативно сприймати інформацію, яка подається. Позитивні стани підвищують у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку рівень працездатності, життєдіяльності, а негативні стани знижують активність дитини, її трудову діяльність, поведінку. Позитивний емоційний тон підтримується досить різноманітними стимулами, що сприяють уникненню проявів в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку тривожності, психічної напруженості, емоційних стресів тощо. Зовсім знівелювати негативний фактор неможливо, але засоби емоційного стимулювання пом'якшують й нейтралізують його.

Аналіз останніх досліджень. На думку А.С. Белкіна, О.С. Богданова, В.В. Воронкової, І.Г. Єременка, Л.М. Злобіна, В.А. Липи, В.І. Петрова методи педагогічного емоційного стимулювання розвивають індивідуальність кожного вихованця, але, разом з цим, вони попереджують формування в окремих учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, таких якостей, як індивідуалізм, егоїзм, егоцентризм, надмірні честолюбні прагнення, зневага до своїх товаришів, до оточуючих людей.

З цього приводу Г.М. Дульнев, С.Г. Карпенчук, Т.І. Пороцька зазначали на тому, що до характерних особливостей методів емоційного стимулювання школярів з порушеннями інтелектуального відносять:

➤ емоційне стимулювання повинно опиратися на стимулюючі можливості діяльності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, що служить меті залучання дітей і підлітків до активної суспільно корисної та педагогічно доцільної діяльності (навчання, праця, різні види ручної праці), а саме педагог впливає на свідомість вихованця безпосередньо, через включення його в різні види діяльності, при цьому іде розвиток не лише особистісних характеристик дитини, але й формуються вміння довільної поведінки і спілкування;

➤ емоційне стимулювання спрямується до особистості вихованців не лише зі сторони педагога, але й зі сторони дитячого колективу, при цьому вплив педагога і дитячого колективу не тільки не протидіють

один одному, а й, навпаки, стають особливо дійовими у своїй єдності, що впливає на розвиток і стимулювання особистості безпосередньо через вплив на колектив учнів;

➤ методи емоційного стимулювання стають не тільки зовнішніми стимулами, а в своєму розвитку здатні перетворюватись у внутрішні стимули поведінки дітей, стимули суспільно корисної і педагогічно цілеспрямованої їх діяльності, при яких вплив педагога і колективу є не лише зовнішнім стимулом поведінки дітей, адже якщо цим обмежуватись, то дитина, знаходячись не під впливом педагога й своїх товаришів, легко змогла б придбати і негативний досвід, а саме зовнішні стимули приймаються самими учнями, учнівським колективом, коли діти переконуються в доцільності та справедливості того, що вимагає від них педагог, а їх особисті інтереси і мотиви реалізуються через виконання запропонованих їм видів діяльності та у процесі створення міжособових суб'єкт-суб'єктних взаємин у колективі.

Мета статті полягає у теоретико-практичному обґрунтуванні та з'ясуванні питання щодо особливостей використання методики педагогічного емоційного стимулювання при роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Емоційне стимулювання спрямоване на емоційну сферу особистості з метою формування сприятливого емоційного стану. В основу педагогічного стимулювання покладається емоційне стимулювання. Одним із основних методів педагогічного впливу в методиці емоційного стимулювання виступає гра.

Гра – один із видів діяльності людини, який виник історично, полягає у наслідуванні дій дорослих і стосунків між ними, і виступає засобом всебічного виховання дитини (С.Г. Карпенчук). При емоційному стимулюванні з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку ми використовуємо наступні види ігор:

➤ творчі ігри (сюжетно-рольові, конструктивні, драматизації);
➤ ігри за правилами (рухові, хороводні, спортивно-змагальні, настільні).

Відзначимо на тому, що є дидактичні ігри (у процесі навчання) і творчі, педагогічні ігри, які використовуються при вихованні дітей.

Педагогічні творчі ігри можна також поділити на види: тривала гра (довго зберігається уявна ситуація, сюжет, ролі); елементи гри; гра-творчість.

До умов збереження стійкого інтересу до гри у учнів з порушеннями інтелектуального розвитку відносять:

➤ використання умовної ігрової термінології;
➤ введення романтичних ситуацій;
➤ використання різних видів педагогічного впливу в ігровій формі (вимога, заохочення, покарання);
➤ використання елементів змагання.

Змагання – метод стимулювання діяльності, який забезпечує успіх і цілеспрямованість у процесі роботи, відчуття товариства, взаємодопомоги, що реалізується шляхом обліку і порівняння результатів спільної діяльності і заохочення її учасників.

Заохочення – спосіб вираження суспільної позитивної оцінки поведінки і діяльності окремої особистості чи колективу. При впровадженні заохочення слід враховувати його об'єктивність, опору на громадську думку. При цьому слід враховувати вікові, індивідуальні та психофізіологічні особливості з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку.

Покарання – це такий вплив на особистість, який виражає осуд дій і вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки і спонукають неухильно наслідувати їх.

Види покарань:

- покарання-вправлення (погане чергування карається додатковим);
- покарання-обмеження (обмеження якогось задоволення);
- покарання-осуд (попередження, догана);
- покарання-умовність (арешт у кабінеті);
- покарання-зміна ставлення (тон вчителя суровий).

Серед методів морального виховання чільне місце займають методи заохочення і покарання.

Заохочення і покарання – це засоби педагогічного впливу, що стимулюють дітей до самовиховання, до здійснення самостійних дій і вчинків.

Заохочення сприяють розвитку впевненості школярів у своїх силах, можливостях, здібностях, і тим самим розвивають волю і характер учнів з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку. Засобами заохочення оцінюються позитивні вчинки у поведінці школярів, отже, заохочення сприяють постійному розвитку позитивних рис особистості учнів.

Покарання – засіб морального виховання, який сприяє подоланню негативних рис поведінки. За допомогою покарань долаються погані звички, негативні риси характеру. Покарання сприяють усвідомленню своїх недоліків, їх подоланню і самовихованню. Як заохочення, так і покарання є засобами постійного вдосконалення особистості учня. Якщо засобами заохочення оцінюються позитивні якості, що сприяє їх розвитку, то покарання допомагають розвивати позитивні риси через подолання негативних звичок і дій. При застосуванні покарань вчитель повинен вказати учневі на шляхи можливого виправлення недоліків. Метод покарання повинен поєднувати вимогливість, чуйність і повагу до особистості учня. В покаранні вчитель повинен бути певен, що учень має змогу виявити позитивні якості.

Через особливості психічного розвитку учні з порушеннями інтелектуального розвитку неадекватно можуть реагувати на заохочення

і покарання. Найбільш складним є застосування покарань, бо вони завжди викликають гостру реакцію учня у відповідь на покарання. Ця обставина вимагає обережності й тактовності вчителя при застосуванні покарання як методу виховання.

Метод привчання і тренування – найбільш традиційні методи виховання. З їх допомогою проходить корекція поведінки дітей, тобто додаткове стимулювання морально цінних вчинків і гальмування небажаних проявів шляхом розширення або обмеження прав і обов'язків учнів, морального впливу на них. Ці методи широко застосовуються у спеціальній школі. Застосування методів, особливо покарання, потребує особливої обережності, чуйності і такту педагогів. Відомо, що не лише особливості розвитку учнів з порушеннями інтелектуального розвитку визначають їх поведінку, а багато що залежить від правильного використання методу заохочення і покарання, від умов виховання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, від системи виховної роботи у школі в цілому. В умовах спеціальної школи, в першу чергу, слід пам'ятати про залежність методу заохочення і покарання від єдності вимог педагогічного колективу школи, від майстерності кожного окремого вчителя.

На жаль, у спеціальній школі бувають випадки, коли умови виховання у школі призводить до таких порушень, як невиконання дітьми домашніх завдань, підкази, грубість у ставленні до товаришів і вчителів, сварки, запізнення і т. д., зокрема, у відповідь на нетактовне ставлення вчителя до учня. Ці порушення можуть виникати тоді, коли вчитель терпимо ставиться до цього. Погано підготовлений і неорганізований урок, на якому вчитель не зацікавив дітей до сумісної діяльності, не залучив до роботи усіх учнів, може викликати досить серйозні порушення дисципліни. Одні й ті ж учні з порушеннями інтелектуального розвитку можуть поводити себе по-різному у різних вчителів і навіть у одного і того ж вчителя.

Спостереження показують, що у спеціальній школі досить часто, на жаль, уроки бувають одноманітні і нецікаві. Саме на цих уроках і виникають порушення дисципліни і зниження працездатності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Бувають випадки, коли на деяких уроках учні систематично порушують дисципліну – це наслідок відсутності чіткості і порядку в роботі. Учні звикають до невимогливості вчителя і досить одного необережного зауваження, щоб поведінка учнів на уроці стала незадовільною.

До умов застосування методів заохочень з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку можливо віднести:

- заохочення слід застосувати з іншими виховними засобами;
- у школі слід мати чітку, продуману систему заохочень для виховання позитивних якостей у поведінці учнів з порушеннями

інтелектуального розвитку з різними рисами поведінки, при цьому визначити умови використання заохочень;

➤ при заохоченнях використовують індивідуальний підхід, враховують особливості поведінки кожного учня з порушеннями інтелектуального розвитку;

➤ при використанні заохочень враховують вікові особливості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, деякі види заохочень характерні для всіх вікових груп, а окремі виявляються ефективними лише стосовно молодших чи старших учнів;

➤ заохочення виховують не лише одного учня з порушеннями інтелектуального розвитку, але й колектив, тому необхідно правильно застосовувати заохочення;

➤ ефективність заохочень залежить від педагогічної майстерності корекційного педагога та вихователя, його такту та знання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку;

➤ потрібно розвивати в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку почуття відповідальності одного перед одним.

До умов застосування методів покарань з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку можливо віднести:

➤ покаранням не можна зловживати у спеціальній школі, вони можуть застосовуватись лише у словесній формі;

➤ покарання повинні мати характер засудження негативних вчинків, які дають змогу допомогти дітям зрозуміти свої помилки, виявити позитивні можливості, які мають учні з порушеннями інтелектуального розвитку для поліпшення власної поведінки;

➤ покарання повинні сприяти розвитку позитивних рис особистості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Висновки та перспективні напрямки дослідження. Вивчення вище вказаних методологічних та теоретико-практичних досліджень показало, що методика емоційного стимулювання використовується на перших етапах формування особистості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку Цей метод є найбільш ефективним при роботі з даною нозологією дітьми, саме тому він застосовується у спеціальній школі, розпочинаючи з молодших класів. Педагог може сам враховувати вікові, індивідуальні та психофізіологічні особливості дітей, встановлювати зміст, обсяг і форму подачі їм необхідної мовленнєвої інформації.

Список використаних джерел

1. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

2. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учебное пособие / В.А. Липа. – Донецк : Лебидь, 2002. – 327 с.

3. Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы. Из

опыта работы: кн. для воспитателя / Т.И. Пороцкая. – М.: Просвещение, 1984. – 176 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Karpenchuk S. G. Teorija i metodika vihovannja: navchal'nij posibnik / S.G. Karpenchuk. – K.: Vishha shkola, 1997. – 304 s.
2. Lipa V. A. Osnovy korrekcionnoj pedagogiki: uchebnoe posobie / V.A. Lipa. – Doneck : Lebid', 2002. – 327 s.
3. Porockaja T.I. Rabota vospitatelja vspomogatel'noj shkoly. Iz opyta raboty: kn. dlja vospitatelja / T.I. Porockaja. – M.: Prosveshhenie, 1984. – 176 s.

Verzhyhovska O. M. Features of the use of methods of emotional stimulation when working with students with intellectual disabilities. The article deals with specific application of the methods of emotional stimulation when working with school children with intellectual disabilities. In particular, attention is drawn to the fact that children's educational development is accompanied by the identification of positive or negative reactions. It is especially important for the pedagogical process to take into account that children with intellectual disabilities have, in addition to the primary disturbance (cognitive activity, children' daily routine, inertia of the nervous processes), secondary deviations observed in psychophysical development, in particular, they are responsible for a peculiar development of the personal sphere. Consequently, children with intellectual disabilities may inadequately and negatively perceive information provided. Positive conditions increase the level of work capacity and general awareness, in children with intellectual disabilities, on the other hand, negative conditions reduce their activity; adversely influence their labor activity and behavior.

Positive emotional tone is supported by quite a variety of incentives that help avoid manifestations of anxiety, mental tension, emotional stress, etc. in children with intellectual disabilities. It is impossible to completely rule out the negative factor, but the means of emotional stimulation mitigate and neutralize it.

The main issue concerning the psychological characteristics of negative emotional states in children with intellectual disabilities is their description and analysis.

In particular, the analysis and stages of correction of the following emotional states are given: fatigue (discomfort syndrome, appearance of negative emotions such as irritability, nervousness, apathy, feeling of impotence, and aggressiveness), fatigue (extreme form of chronic fatigue, this disease requires special treatment), stress (specific adaptive reaction of the organism to the experimental factor, namely, mobilization of the protective reactions of the child's organism to the negative stimulus), frustration (the highest form of psychological stress accompanied by negative emotions - anger, irritation, feeling of guilt, apathy),

emotional tension (the inhibitory form is observed in the form of inhibition of motor activity, altered activity patterns, perception problems, inability to switch attention to another type of activity; impulsive form of emotional tension is manifested in increased activity, obsessive movements, chaotic attention, instability of thought, emotional imbalance, excitement, aggressiveness), affective state (strong and short-term emotional state, connected with various changes of the conditions important for the subject, it manifests itself in motor manifestations and changes in internal organs, the state of experienced internal conflict, contradictions between desires, aspirations, requirements and possibilities), monotony (monotonous work devoid of curiosity or excitement, repetition of stereotypical actions, which is manifested in constant anxiety that is due to the effect of unfavorable locking stimuli).

Particular attention in the article is drawn to the fact that the correctional teacher should be the bearer of positive emotions, positive mood and states, in particular, it is important that the correctional teacher should not only reveal negative states (fatigue, overwork, stress, affective state, emotional tension, monotony) , which can be found in children with intellectual disabilities in the process of their inclusion in different activities, but should also correctly organize corrective work, taking into account methods and means of emotional stimulation.

It is expedient that the author highlights the basis of pedagogical stimulation, which includes methods and means of emotional stimulation (means of stimulating the intellectual sphere of personality, activization of educational process, thinking processes (verbal methods), methods of stimulation of diverse activities of schoolchildren), their types (games (both improvised and according to set rules), competitions, encouragement and punishment, romantic quests; raising questions (reproductive, descriptive and illustrative, evaluation, problem-searching); analysis of problem issues, expression of opposing ideas, opinions, various arts, and verbal games).

The most important part of this article concentrates on the problem regarding the peculiarities, structure and stages of emotional stimulation in children with intellectual disabilities; typical mistakes and basic conditions for application of methods in special schools when working with children with intellectual disabilities; conditions for application of methods of pedagogical emotional stimulation in children with impaired intellectual development at different ages. This method is most effective when working with children with intellectual disabilities, which is why it is used in a special school, starting with junior grades.

Key words: children with intellectual disabilities, methods of pedagogical emotional stimulation, methods of emotional stimulation, means of emotional stimulation.

Отримано 16.04.2018

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДІ ДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Гевчук Н. С., Тимків М. В. Дослідження соціально-психологічної готовності молоді до проходження військової служби в Збройних Силах України. У статті подано результати експериментального дослідження щодо визначення соціально-психологічної готовності молоді у Збройних Силах України зі студентами, що навчаються на кафедрі військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Проаналізовано сучасну ситуацію на Сході української держави. Підкреслено актуальність даного дослідження в умовах проведення антитерористичної операції. Вивчено проблематику дослідження готовності молоді до проходження військової служби у сучасній вітчизняній науці. Проведено теоретичний аналіз поняття «готовність особистості до діяльності»; концепції соціально-психологічного розвитку готовності учнів до служби у Збройних Силах України; ідею ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді; професійної підготовки військових фахівців.

У статті здійснено аналіз теоретичних основ формування військово-патріотичної готовності молоді до захисту Вітчизни. Визначено структуру, систему критеріїв та показників готовності потенційних майбутніх призовників до означеного виду діяльності. Подано характеристику показників (особистісний, когнітивний, поведінковий) та критеріїв соціально-психологічної готовності молоді до служби в Збройних Силах України. Експериментально перевірено дані показники за допомогою авторського опитувальника «Ставлення і готовність молоді до служби в Збройних Силах України». Досліджено найпоширеніші мотиваційні аспекти навчання на військовій кафедрі; здатність потенційного військовослужбовця бути дисциплінованим та відповідальним, засвоювати і дотримуватися норм моралі та права; співвідношення вимог служби у ЗСУ з власними можливостями студентів кафедри військової підготовки.

Ключові слова: молодь, готовність до військової служби, Збройні Сили України, критерії готовності, показники готовності, військова служба, військовослужбовець, військово-патріотичне виховання.

Гевчук Н. С., Тымкив М. В. Исследование социально-психологической готовности молодежи к прохождению военной службы в Вооруженных Силах Украины. В статье поданы результаты экспериментального исследования относительно определения социально-психологической готовности молодежи в Вооруженных Силах Украины со студентами, которые учатся на кафедре военной подготовки Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко.

Проанализирована современная ситуация на Востоке украинского государства. Подчеркнута актуальность данного исследования в условиях проведения антитеррористической операции. Изучена проблематика исследования готовности молодежи к прохождению военной службы в современной отечественной науке. Проведен теоретический анализ понятия "готовность личности к деятельности"; концепции социально-психологического развития готовности учеников к службе в Вооруженных Силах Украины; идею эффективности военно-патриотического воспитания призывной молодежи; профессиональной подготовки военных специалистов.

В статье осуществлен анализ теоретических основ формирования военно-патриотической готовности молодежи к защите Отчизны. Определена структура, система критериев и показателей готовности потенциальных будущих призывников к отмеченному виду деятельности. Подана характеристика показателей (личностный, когнитивный, поведенческий) и критериев социально-психологической готовности молодежи к службе в Вооруженных Силах Украины. Экспериментально проверены данные показатели с помощью авторского опросника "Отношения и готовность молодежи к службе в Вооруженных Силах Украины". Исследованы самые распространенные мотивационные аспекты учебы на военной кафедре; способность потенциального военнослужащего быть дисциплинированным и ответственным, усваивать и придерживаться норм морали и права; соотношение требований службы в ВСУ с собственными возможностями студентов кафедры военной подготовки.

Ключевые слова: молодежь, готовность к военной службе, Вооруженные Силы Украины, критерии готовности, показатели готовности, военная служба, военнослужащий, военно-патриотическое воспитание.

Становлення і розвиток України як сучасної Європейської держави можливі за умови гарантування її національної безпеки. В умовах сьогодення, нагальним питанням постає військова безпека України. Остання є однією з найважливіших елементів суверенної незалежної держави, поряд з економічною, політичною та соціальною і обумовлена не лише об'єктивними факторами (озброєнням, розвитком бойової техніки та організацією навчально-бойової діяльності), але й суб'єктивними, перш за все, людським, що включає в себе здатність

молодих свідомих громадян до захисту і оборони своєї держави. Тому вона виступає основною причиною перевірки соціально-психологічної готовності молоді до проходження служби в Збройних Силах України.

Проблематика дослідження готовності молоді до проходження військової служби у сучасній вітчизняній науці є доволі новою. Проте, поняття «готовність особистості до діяльності» можна зустріти у працях представників філософської науки. Вони стверджували, що «готовність» передбачає «утворення» певної взаємозалежної цілісності в структурі особистості, а саме її ціленаправлений соціальний розвиток та професійне самовдосконалення. Ця соціальна характеристика є достовірним індикатором соціально-психологічних процесів, які виникають у життєдіяльності людини [4, с. 52].

Концепцію соціально-психологічного розвитку готовності учнів до служби у Збройних Силах України вивчав М. Томчук, ідею ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді – Г. П'янковський. Професійна підготовка військових фахівців висвітлена у наукових доробках А. Андреєва, А. Барабанщикова, В. Вдов'юка, А. Галімова, В. Герасимова, В. Давидова та ін. [4, с. 52].

Мета статті полягає у теоретичному та емпіричному дослідженні соціально-психологічної готовності молоді до військової служби у Збройних Силах України.

Поставлена мета вимагає виконання таких завдань:

1) здійснити аналіз теоретичних основ формування військово-патріотичної готовності молоді до захисту Вітчизни, охарактеризувати сутність і сучасний стан досліджуваної проблеми;

2) визначити структуру, систему критеріїв та показників готовності потенційних майбутніх призовників до означеного виду діяльності;

4) експериментально перевірити соціально-психологічну готовність молоді до служби в Збройних Силах України.

Ситуація в Україні, спричинена військовим конфліктом на частині території Донецької і Луганської областей, зумовила підвищений інтерес до проблеми вивчення психологічної готовності призовників до проходження військової служби, як одного з найважливіших факторів успішної військової діяльності.

Звернемося до аналізу поняття «готовність до військової служби» у вітчизняній літературі. Так, наприклад, Ю. Сисоєв у своїх дослідженнях щодо психологічної, фізичної та функціональної підготовленості сучасної молоді допризовного і призовного віку до служби в Збройних Силах виокремлює складові компоненти готовності до служби (особистісні, мотиваційні й операційні), враховуючи специфіку військової служби й наголошує на особливих вимогах, необхідних для підготовки молоді [6]. В Україні військові психологи психологічну готовність призовників до служби в умовах ризику трактують як бажання випробувати свої можливості та знання, набуті раніше, до моменту призову [3]. Готовність – як результат психолого-педагогічного впливу вивчала М. Солодкова, яка вважає, що психологічна готовність –

це стан, що базується на передбаченні майбутньої дії з метою досягнення будь-яких результатів та необхідність мобілізації психіки на подолання труднощів, що виникають [5, с. 86].

У своєму дослідженні соціально-психологічну готовність до військової служби трактуємо, як рівень визначеності і сформованості у молодій особі бажання служити в армії, виявлення інтересу до військової діяльності, ідеалів військової людини, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством, патріотизму, здатність оцінити соціальну значущість та необхідність проходження військової служби, потрібних воїну моральних якостей. Військова служба, на нашу думку – це життєдіяльність людини в особливих, більш екстремальних, порівняно із звичайним життям, умовах існування.

Обмеження, які існують у військових структурах створюють для молоді особливий, напружений життєвий і психологічний простір, більш складну морально-психологічну атмосферу, на фоні якої розгортаються різні види військової діяльності. До цього додаються й інші соціально-психологічні фактори, які можуть призвести до проблем пов'язаних з низькою готовністю молодих людей до встановлення міжособистісних стосунків, службового та неформального спілкування, до виконання військових обов'язків, підпорядкування тощо.

Готовність до служби в армії полягає у здатності успішно виконувати всі її вимоги і чим вища готовність молодій особі, тим менше часу буде витрачено на адаптацію до умов військової діяльності і менше зусиль (власних, а також командирів) вимагатиме цей процес.

З метою перевірки соціально-психологічної готовності молоді до проходження військової служби в Збройних Силах України, нами проведено дослідження за допомогою авторського опитувальника «Ставлення і готовність молоді до служби в Збройних Силах України», до якого було залучено 30 респондентів, що навчаються на кафедрі військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (6 осіб жіночої статі та 24 особи чоловічої статі). У дослідженні переважає вікова категорія респондентів від 17 до 20 років (57%), меншу частину складають особи від 21 до 25 років (43%).

У процесі експериментального дослідження нами були виокремлені показники та критерії соціально-психологічної готовності молоді до служби в Збройних Силах України. Їхня характеристика подана у таблиці 1.

Оцінюючи особистісний показник, варто зазначити, що 9 опитаних осіб (30%) володіють лідерськими якостями і впевнені у собі, що свідчить про здатність не тільки проходити військову службу у ЗСУ, а й в майбутньому побудувати успішну військову кар'єру. Особам, яким легше виконувати поставлені завдання – 5 (17%), відчувають себе лідерами, виключно, в малих колективах – 11(36%), у решти – 5 (17%) виникають побоювання, коли мова йде про керівництво великими групами людей.

Для успішного проходження військової служби в Збройних Силах України, а в майбутньому побудови військової кар'єри, респонденти вказали особистісні якості, які в них розвинені добре, зокрема: дисциплінованість, ініціативність, відповідальність, лідерство, субординація, підпорядкування, тактовність, витривалість, хитрість, сила волі та самоконтроль і якості, над якими їм варто ще попрацювати: професіоналізм, стійкість, рішучість, наполегливість, «холодний розрахунок», терпіння, навички командира та нові знання у військовій сфері.

Таблиця 1.

Характеристика показників та критеріїв соціально-психологічної готовності молоді до служби в Збройних Силах України

Показники	Критерії
Особистісний	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість ціннісних орієнтацій; - мотиваційні аспекти проходження військової служби в ЗСУ; - ступінь засвоєння норм моралі та права; - самоконтроль і нервово-психологічна стійкість; - дисциплінованість, врівноваженість та відповідальність; - впевненість у собі та лідерські якості;
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - сформованість знань, які є визначальними при службі в ЗСУ; - розуміння важливості і соціальної значущості проходження військової служби та захисту своєї держави; - потреба у розвитку якостей, необхідних для успішного проходження військової служби в ЗСУ та побудови у майбутньому військової кар'єри; - стійкість військової професійної спрямованості; - ступінь адаптації до умов військової служби в ЗСУ; - громадська активність та проінформованість з питань політичного життя України; - співвідношення вимог військової служби з власними можливостями; - рівень патріотизму у студентів кафедри військової підготовки;
Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до самообілізації внутрішніх ресурсів необхідних для виконання поставлених завдань старшим керівництвом; - ставлення до військової служби та підтримка рідних у бажанні служити українському народу; - здатність освоєння і виконання розпорядку дня у ЗСУ; - готовність орієнтуватися в психологічно складних ситуаціях; - особистісна зрілість, внутрішня зібраність і цілеспрямованість молоді особи, як майбутнього військовослужбовця.

Одним з визначальних критеріїв, вважаємо здатність потенційного військовослужбовця бути дисциплінованим та відповідальним, засвоювати і дотримуватися норм моралі та права. Результати свідчать про те, що для 20 молодих людей (67%) ця умова є прийнятною, у 2 (7%) – не завжди виходить, інші 8 (26%) – не задумувались про це.

Отримані дані щодо найпоширеніших мотиваційних аспектів навчання на військовій кафедрі / проходження служби в ЗСУ представлені на Рис. 1.

Рис. 1. Мотиваційні аспекти навчання на військовій кафедрі / проходження служби в ЗСУ

Найпоширенішими мотиваційними аспектами навчання на військовій кафедрі / проходження служби в ЗСУ виявились такі: побудова військової кар'єри – 10 відповідей, зміцнення соціального статусу – 9, отримання військового звання і подальше просування у військовій сфері – 9, 7 позначень обрано особами, які вважають військову службу своїм громадянським обов'язком, для 6 – важливе хороше матеріальне забезпечення, 3 навчаються на військовій кафедрі з надією уникнути строкової служби і 1 особа бажає створити сім'ю з військовослужбовцем.

Характеризуючи когнітивний компонент відзначаємо, що більшість респондентів вважають себе патріотами України і пишаються цим – 16 осіб (53%), 8(27%) – люблять свою державу, але щодо завзятого патріота, утримуються, 3 (10%) респондентам – важко відповісти і тільки в 1 (3%) байдуже ставлення, оскільки планує виїхати за кордон.

Особливий інтерес викликає запитання щодо громадської активності і проінформованості з питань внутрішньополітичного життя України, зокрема, за минулий 2017 рік. Серед найважливіших подій респонденти називають такі: «безвіз», АТО, обмін військовополоненими, боротьба з корупцією, підняття заробітної плати військовослужбовцям та прожиткового мінімуму, «союз з Росією щодо постачання газу в Україну», реформа освіти, підняття пенсій та масова еміграція населення.

При співвідношенні вимог служби у ЗСУ з власними можливостями студенти кафедри військової підготовки найбільшу складність для себе

вбачають у особистісній відповідальності – 11 (37%) осіб, безперервному підпорядкуванню – 9 (30%), віддаленості від дому – 6 (19%), фізичних навантажень – 2 (7%) і 2 (7%) респондентів не бачать жодних труднощів для себе.

Оцінка поведінкового показника і його критерії у нашому дослідженні мають такі результати: у 15 (50%) опитаних простежується позитивне ставлення до військової служби, значний коефіцієнт нейтрального показника – 13 (43%) осіб і 2 (7%) – проявляють негатив. Щодо поглядів батьків на бажання студентів Кафедри військової підготовки продовжувати військову кар'єру, то тут складається така картина: 15 (50%) респондентів дають відповідь, що батьки «схвалюють і підтримують», 13 (43%) – нейтральне ставлення і 2 (7%) негативне.

Отже, проаналізувавши отримані результати, варто зазначити, що у респондентів, які взяли участь у нашому дослідженні (студентів Кафедри військової підготовки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) прослідковуємо достатній рівень сформованості знань про соціальну значимість та необхідність військової служби. Перевагою є те, що незважаючи на складну ситуацію на сході України, яка супроводжується веденням бойових дій, молодь все ж позитивно налаштована щодо військової служби в Збройних Силах України і більшість опитаних вважають себе патріотами, а присягу на вірність Вітчизні – гордістю.

Важливим є той момент, що у нашому дослідженні молоді особи жіночого (100%) та чоловічого роду (50%) схвально ставляться до військової служби і виявляють бажання продовжити військову кар'єру, але на контрактних умовах, що супроводжується, порівняно, високою заробітною платою, соціальною захищеністю і соціальними гарантіями для військовослужбовця.

Світова практика засвідчує, що за умови принципу прийняття на військову контрактну службу у молоді виникає значно вищий рівень соціально-психологічної готовності, ніж у призовників, які зараховуються на строкову військову службу. Психологічна мотивація військовослужбовця, який добровільно вступив на військову службу, принципово відрізняється від мотивації призовника, який ставиться до військової служби як до нудного, тимчасового обов'язку, адже в останньому випадку він абсолютно не зацікавлений в якості виконання своїх обов'язків, у бережливому ставленні до техніки тощо.

Оцінка співвідношення у молоді всіх показників (особистісного, когнітивного та поведінкового) соціально-психологічної готовності свідчать про достатній рівень сформованості патріотизму, розуміння своїх прав і обов'язків, переконань у розвитку України як демократичної держави та розуміння важливості саморозвитку для зміцнення державності й суспільного добробуту. Проблема соціально-психологічної готовності молоді до військової служби в умовах сьогодення вимагає подальшого глибокого та детального дослідження, важливу складову якого становить ретельне вивчення вікових особливостей та ціннісних установок цієї частини нашого суспільства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» редакція від 28.09.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
2. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
3. Гончаренко О. С. Аналіз суперечностей формування позитивного іміджу армії в молоді / О. С. Гончаренко // Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LIII. – Ч. I. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 50–54.
4. Литвиненко Е. Теоретико-методологічні основи психологічної підготовки воїнів / Е. Литвиненко // Прикордонник України. – 2001. – № 3. – С. 38-45.
5. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В Савчин, Н. П Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
6. Томчук М. І. Соціально- психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних Силах України : дис... д-ра психол. наук : 19.00.07/ М. І. Томчук. – К., 1996. – 420 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Zakon Ukraïni «Pro vijs'kovij obov'jazok i vijs'kovu sluzhbu» redakcija vid 28.09.2017 r. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
2. Zakon Ukraïni «Pro Zbrojni Sili Ukraïni» vid 06.12.1991 r. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
3. Goncharenko O. S. Analiz superechnostej formuvannja pozitivnogo imidzhu armii v molodi / O. S. Goncharenko // Gumanizacija navchal'no-vihovnogo procesu : zbirnik naukovih prac' / [Za zag. red. prof. V. I. Sipchenka]. – Vip. LIII. – Ch. I. – Slov'jans'k : SDPU, 2010. – S. 50–54.
4. Litvinenko E. Teoretiko-metodologichni osnovi psihologichnoï pidgotovki voïniv / E. Litvinenko // Prikordonnik Ukraïni. – 2001. – № 3. – S. 38-45.
5. Savchin M. V. Vikova psihologija / M. V Savchin, N. P Vasilenko. – K.: Akademvidav, 2005. – 360 s.
6. Tomchuk M. I. Social'no- psihologichni problemi gotovnosti uchniv do sluzhbi v Zbrojnih Silah Ukraïni : dis... d-ra psihol. nauk : 19.00.07/ M. I. Tomchuk. – K., 1996. – 420 s.

Hevchyk N. S., Tumkiv M. V. Research of social psychological readiness of young people to passing of military service in the Armed Forces of Ukraine. In the article the results of experimental research are given in relation to determination of social psychological readiness of young people in the Armed Forces of Ukraine with students that study on the department of military preparation of the Kamianets-Podilskyi National Ivan

Ohiienko University.

The modern to the situation is analysed on East of the Ukrainian state. Actuality of this research is underline in the conditions of realization of anti-terror operation. The range of problems of research of readiness of young people is studied to passing of military service in modern home science. The theoretical analysis of concept "readiness of personality to activity" is conducted; conceptions of socialpsychological development of readiness of students are to service in the Armed Forces of Ukraine; idea of efficiency of military-patriotic education of draft young people; professional preparation of soldiery specialists.

In the article the analysis of theoretical bases of forming of military-patriotic readiness of young people is carried out to defence of Fatherland. A structure is certain, system of criteria and indexes of readiness of potential future draftees to the marked type of activity. Description of indexes and criteria of social psychological readiness of young people is given to service in the Armed Forces of Ukraine. These indexes by means of authorial questionnaire of "Relation and readiness of young people are experimentally tested to service in the Armed Forces of Ukraine". The most widespread motivational aspects of studies are investigational on a military department; ability of potential serviceman be disciplined and responsible, to master and adhere to the norms of moral and right; correlation of requirements of service with own possibilities of students of department of military preparation.

Key words: young people, readiness to military service, Armed Forces of Ukraine, criteria of readiness, indexes of readiness, military service, serviceman, military-patriotic education.

Отримано 15.03.2018

УДК 364.044

І. І. Горянін
gorianin@ukr.net

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ДО АРВ-ЛІКУВАННЯ У ВІЛ-ІНФІКОВАНОГО ПАРТНЕРА В ДИСКОРДАНТНІЙ ЩОДО ВІЛ СІМЕЙНІЙ ПАРИ

Горянін І. І. Методи формування прихильності до АРВ-лікування у ВІЛ-інфікованого партнера в дискордантній щодо ВІЛ сімейній парі. В статті представлено теоретичні засади організації соціальної роботи з дискордантними щодо ВІЛ сімейними парами. Акцентовано увагу на проблемах: причини відмов від АРВ-лікування; формування прихильності до АРВ-лікування у ВІЛ-інфікованого

партнера; розкриття ВІЛ-статусу партнерові; розкриття ВІЛ-статусу батьків дітям. Наведено приклад успішної практики застосування поведінкових інтервенцій в роботі з дискордантними щодо ВІЛ сімейними парами («Здоров'я партнера», «Школа пацієнта»).

Починаючи з березня 2015 року, впродовж півтора року відбувалося пілотування та імплементаційне дослідження інтегрованого втручання на базі чотирьох неурядових організацій: Дніпропетровського, Черкаського та Чернігівського обласних відділень БО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ», а також БО «Світло надії» (м. Полтава). За цей час 640 людей, які живуть з ВІЛ, отримали послуги «Школи пацієнта». Результати пілотування засвідчили ефективність втручання щодо підтримки прихильності до АРТ.

«Здоров'я партнера» є ще одним втручанням, яке підготовлено для ЛЖВ на основі кращих світових практик: для його розробки було використано Пакет ресурсів з консультування у сфері ВІЛ для Азіатсько-Тихоокеанського регіону, підготовлений UNICEF, FHI360 та ВООЗ. Метою втручання є залучення статевих партнерів ЛЖВ до послуг з консультування і тестування на ВІЛ. Втручання складається з трьох індивідуальних консультацій, одна з яких спрямована на мотивацію ЛЖВ привести свого статевого партнера на тестування, а дві інші – на статевого партнера ЛЖВ з метою його мотивації до тестування на ВІЛ і турботи про власне здоров'я.

Ключові слова: ВІЛ-інфекція, дискордантні щодо ВІЛ пари, АРВ-лікування, поведінкові інтервенції.

Горянин И. И. Методы формирования приверженности к АРВ-лечению у ВИЧ-инфицированного партнера в дискордантной по ВИЧ семейной паре. В статье представлены теоретические основы организации социальной работы с дискордантными по ВИЧ семейными парами. Акцентировано внимание на проблемах: формирование приверженности к АРВ-лечение у ВИЧ-инфицированного партнера; раскрытия ВИЧ-статуса партнеру. Приведен пример успешной практики применения поведенческих интервенций в работе с дискордантными по ВИЧ семейными парами («Здоровье партнера», «Школа пациента»).

Начиная с марта 2015 года, в течение полутора лет происходило пилотирование и имплементационное исследования интегрированного вмешательства на базе четырех неправительственных организаций: Днепропетровского, Черкасского и Черниговского областных отделений БО «Всеукраинская сеть ЛЖВ», а также БО «Свет надежды» (м. Полтава). За это время 640 людей, живущих с ВИЧ, получили услуги «Школы пациента». Результаты пилотирования показали эффективность вмешательства по поддержке приверженности АРТ.

«Здоровье партнера» является еще одним вмешательством, которое

підготовлено для ЛЖВ на основі кращих світових практик: для його розробки було використано Пакет ресурсів по консультуванню в сфері ВІЧ для Азіатсько-Тихоокеанського регіону, підготовлений UNICEF, FHI360 і ВОЗ. Ціллю втручання є привертання статевих партнерів ЛЖВ до послуг по консультуванню і тестуванню на ВІЧ. Втручання складається з трьох індивідуальних консультацій, одна з яких направлена на мотивацію ЛЖВ привести свого статевого партнера на тестування, а дві інші - на статевого партнера ЛЖВ з ціллю його мотивації до тестуванню на ВІЧ і турботи про власне здоров'я.

Ключеві слова: ВІЧ-інфекція, дискордантні по ВІЧ пари, АРВ-лікування, поведінкові інтервенції.

Постановка проблеми. ВІЛ-інфекція є однією з найгостріших проблем сьогодні. На цей час у світі немає жодної країни, якої б не торкнулася ця проблема. Кількість людей, які живуть з ВІЛ, дедалі збільшується, незважаючи на існування ефективних методів та засобів профілактики. Наразі в Україні спостерігається поступове збільшення частки випадків інфікування ВІЛ статевим шляхом.

Хвороба – це порушення нормальної життєдіяльності організму, що, на жаль, трапляється протягом життя з будь-якою людиною – і дорослою, і дитиною. Усі люди хворіють – одні частіше, інші рідше. Хвороба може пройти безслідно, запам'ятися на все життя, або ж, навпаки, людині доведеться навчитися жити з нею. Саме так і стається в разі, коли людина стикається з ВІЛ-інфікуванням. Люди, які мають будь-яке серйозне захворювання, у тому числі й хронічне, сприймають хворобу як одну з найтравматичніших подій у своєму житті. Як наслідок, такі переживання позначаються на фізичному та психічному стані хворого. Передусім виникають негативні емоції: страх, тривога, біль, страждання, гнів, почуття провини, які по-різному виявляються на різних стадіях перебігу захворювання та його лікування.

За час розвитку епідемії ВІЛ/СНІДу, з'являється все більше сімейних пар, в яких один з партнерів є ВІЛ-інфікованим, а інший ні. Таким парам необхідно приділяти особливу увагу в наданні кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги з метою гармонізації спільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущими в плані пошуку ефективних шляхів профілактики ВІЛ-інфекції та медико-соціальної роботи з дискордантними щодо ВІЛ сім'ями є дослідження Н. Нізової [7]. Заслужують на увагу дослідження Н. Жилки, Н. Чепурнової, які стосуються питань репродуктивного здоров'я дискордантних пар [3; 8].

Проте, незважаючи на істотне зростання кількості досліджень, які розкривають особливості соціальної та соціально-педагогічної роботи з

людьми, які живуть з ВІЛ, у вітчизняній соціальній педагогіці бракує наукових праць, присвячених питанням соціально-педагогічної роботи з дискордантними щодо ВІЛ сімейними парами; соціальної значущості формування прихильності до АРВ-лікування людей, що живуть з ВІЛ, що і зумовило постановку **мети статті** – розкриття особливостей формування прихильності до АРВ-лікування у ВІЛ-інфікованого партнера в дискордантній щодо ВІЛ сімейній парі.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, ймовірність передачі ВІЛ-інфекції при одноразовому статевому контакті становить: для жінки - 0,1-0,2%; для чоловіка - 0,03-0,09%. Одним з факторів, що збільшують ризик інфікування, є рівень вірусного навантаження ВІЛ-інфікованого партнера.

Більшому ризику інфікування при незахищеному статевому контакті схильні жінки. При збільшенні частоти таких контактів відповідно зростає ризик інфікування.

Сексуальне і репродуктивне здоров'я людей, що живуть із ВІЛ, є однією з важливих складових їх особистого благополуччя, а також їх партнерів і дітей. Завдяки поєднанню зусиль сучасної науки, медицини та ефективних соціальних програм підтримки, сьогодні для людей з ВІЛ вагітність перестала бути складною медичною і етичною проблемою. По-перше, завдяки антиретровірусній терапії висока якість життя ВІЛ-позитивних батьків може зберігатися на десятиріччя, що дозволить їм самостійно піклуватись про дитину. По-друге, ризик передачі ВІЛ від матері до дитини можна зменшити до рівня нижче 1%, якщо правильно застосовувати комплекс профілактичних заходів [6, с. 69].

Антиретровірусне лікування є обов'язковою та невід'ємною частиною комплексної медико-соціальної допомоги людям, які живуть з ВІЛ. Воно надається на безоплатній основі відповідно до клінічних протоколів антиретровірусної терапії ВІЛ-інфекції. Антиретровірусна терапія має на меті відновити функцію імунної системи, знизити захворюваність

Невизначене вірусне навантаження є метою АРВ-терапії. Тим не менше, це не означає, що людинавилікувалася від ВІЛ – а тільки те, що сукупність ліків, які приймає пацієнт, зменшило здатність вірусу ВІЛ розмножуватись настільки, що його неможливо визначити в крові даної людини. Невизначений рівень ВІЛ в крові не означає, що людина не може інфікувати інших людей, проте значно зменшує ризик інфікування партнера.

Отже, прийом АРВ-терапії може виступати як один із методів профілактики передачі ВІЛ статевому партнеру в дискордантних щодо ВІЛ сімейних парах. та смертність, подовжити та підвищити якість життя ВІЛ-інфікованих.

З даними державної установи «Центр громадського здоров'я

Міністерства охорони здоров'я України» станом на 01.07.2017 р., у ЗОЗ служби СНІДу під медичним наглядом перебувало 136 965 ВІЛ-інфікованих громадян України [2, с. 5]. АРВ-лікування у цивільному секторі лікування отримували 80 512 пацієнтів. У закладах ДКВС України лікування отримували 2 348 осіб [2, с. 11].

Простеживши різницю в кількості осіб, що взято на диспансерний облік та осіб, що отримують лікування можна зробити висновок, що більше 50 000 людей, що живуть з ВІЛ не отримують АРВ-препарати.

Однією із причин відмови від АРВ-лікування ВІЛ-інфікованого партнера в дискордантній щодо ВІЛ сімейній парі є те, інформація про ВІЛ-статус одного із партнерів невідома іншому.

Якщо один з пари ВІЛ-позитивний, то інший повинен володіти необхідною інформацією, що дозволила б йому прийняти усвідомлене рішення про подальшу долю відносин та їх перебігу. Прийняти на себе всю повноту відповідальності у створенні сім'ї (або подальшому продовженні повноцінних відносин) може допомогти тільки необхідний рівень інформованості в питаннях життя з ВІЛ/СНІДом.

Слід підкреслити необхідність отримання соціально-психологічної допомоги та підтримки дискордантної щодо ВІЛ пари, буквально протягом всього її існування. Бажано знайти кваліфікованих консультантів, які постійно будуть в курсі всіх переживань і проблем пари, і відповідно зможуть надавати своєчасну допомогу. Тільки консультування фахівця, що враховує всі індивідуальні особливості пари, може бути найбільш ефективним у питанні підвищення рівня інформованості та зниженні нервозності ситуації та подальших негативних наслідків. Замість одноразового консультування краще провести цикл консультацій, щоб після отримання нових порцій інформації, у пари була можливість наодинці поміркувати над почутим і зрозумілим. Корисним буде проведення роздільних консультацій, на яких кожен з членів пари зможе висловити свої побоювання і страхи, які з різних причин не вирішиться озвучити при партнері [6, с. 98].

Ще однією причиною відмови від початку прийому АРВ-терапії є наявність в сім'ї дитини (дітей), що не знають про ВІЛ-статус одного із батьків. Не так часто, але трапляються родини, в яких батьки ВІЛ-позитивні, а діти ВІЛ-негативні. У міру того як дитина росте, батьки розуміють, що варто розповісти їй про свій ВІЛ-статус, та разом з тим вагаються. Звертаючись до спеціаліста за консультацією, батьки такої дитини бажають отримати підтвердження власної думки про необхідність розповісти дитині про свій ВІЛ-позитивний статус. Та знову-таки, усе залежить від віку дитини і рівня її розвитку.

Одне з найважливіших питань у такій ситуації – це мотив, причина, через яку батьки хочуть повідомити дитині про власний ВІЛ-позитивний статус. Варіанти можуть бути абсолютно різними і від цього залежатиме обрання стратегії розкриття. Наприклад: дитина задає певні запитання, й

у батьків виникає відчуття, що вона вже про це здогадується; страх, що дитина може дізнатися випадково від когось іншого чи здогадається сама, почувши відповідну інформацію, наприклад у школі. дитина проявляє підтримку, наприклад нагадує про приймання ліків, але не знає справжньої причини їх прийому; погіршився стан здоров'я одного з батьків чи обох.

Оцінювання ситуації та підготовка дитини і батьків до повідомлення про свій ВІЛ-статус мають здійснюватися також за підтримки команди спеціалістів. Обов'язково має бути етап підтримки та консультивання батьків і дитини після розкриття статусу. Варто більше уваги приділити зняттю страхів, переживань у дитини. У випадках, коли стан здоров'я батьків тяжкий або ж може погіршуватися й надалі, психолог може допомогти готувати дитину до сприйняття можливої втрати батьків. Отже, в цьому разі без допомоги команди спеціалістів не обійтися. Розкриття за будь-якими зі сценаріїв має здійснюватися відповідно до всіх етапів процесу розкриття статусу та з подальшою підтримкою сім'ї з боку психолога, соціального працівника і лікаря-інфекціоніста.

З огляду на той факт, що джерелом усіх нових випадків інфікування ВІЛ є інші інфіковані особи, важливою та ефективною є стратегія, спрямована на роботу з людьми, які живуть з ВІЛ (ЛЖВ), з метою тестування їхніх статевих партнерів та лікування тих, хто є інфікованим.

«Здоров'я партнера» - це втручання, яке підготовлено для ЛЖВ на основі кращих світових практик: для його розробки було використано Пакет ресурсів з консультивання у сфері ВІЛ для Азіатсько-Тихоокеанського регіону, підготовлений UNICEF, FHI360 та ВООЗ. Метою втручання є залучення статевих партнерів ЛЖВ до послуг з консультивання і тестування на ВІЛ. Втручання складається з трьох індивідуальних консультацій, одна з яких спрямована на мотивацію ЛЖВ привести свого статевого партнера на тестування, а дві інші – на статевого партнера ЛЖВ з метою його мотивації до тестування на ВІЛ і турботи про власне здоров'я [4].

Основною теорією, на якій будується втручання є транстеоретична модель зміни поведінки. Згідно з цією моделлю зміни поведінки, яку розробив Джеймс Прочаска та його колеги, зміни є динамічними, тривають певний проміжок часу і мають п'ять стадій [1].

Стадія переднаміру: людина не визнає проблеми зі своєю поведінкою і, отже, не бажає її змінювати в найближчому майбутньому. Людина на цій стадії є «закритою», не має мотивації, зазвичай уникає інформації, обговорення або думок про цілеспрямовану поведінку щодо здоров'я. Наприклад, така людина вважає, що позитивні аспекти вживання наркотиків превалюють над негативними. На цій стадії люди зазвичай не відвідують лікувальних закладів, за винятком тих випадків, коли їх до цього примушують (наприклад, органи правопорядку або родичі). Висловлювання, які зазвичай ідентифікують тих, хто перебуває

на цій стадії, можуть бути, наприклад, такі: «Що стосується мене, то в мене нема проблем», «Я вважаю, що в мене є певні недоліки, але не треба нічого змінювати» або «А навіщо щось змінювати?»

Стадія наміру: людина усвідомлює, що проблема існує, та серйозно розглядає зміни у своїй поведінці, але ще не прагне зробити будь-яких змін чи вдатися до якихось необхідних дій. Людина може надовго «застрягти» на цій стадії, бо знає про переваги зміни поведінки, але їй бракує мотивації або самоефективності, щоб зробити ці зміни. Для цієї стадії характерні такі висловлювання: «Я бажаю змінити свою поведінку, але я не готовий це зробити», «Я збираюсь усе розповісти партнеру, але не готовий це зробити зараз».

Стадія підготовки: ця стадія поєднує намір змінити поведінку з першими кроками в цьому напрямі. На цій стадії людина перебуває в перехідному стані. Вона має намір змінити свою поведінку і, можливо, намагається це зробити, але їй бракує послідовності та/або успіху (вона дотримується нового типу поведінки не більше одного місяця). Спроби змінити поведінку, як правило, мають спорадичний та непослідовний характер, а отже, не досягають стадії дії. Наприклад, людина може сказати: «Я перестав використовувати спільний інструментарій для ін'єкцій, але інколи я користуюся спільними голками разом з моєю подругою, коли ми під кайфом», «Я починав натякати на розмову про статус, але не говорив про це відверто».

Стадія дії: людина вживає заходів, щоб змінити власну поведінку, досвід та оточення для подолання поведінкових ризиків. На цій стадії відбуваються явні зміни, що вимагають багато часу та енергії для досягнення певної мети, наприклад, зниження рівня вживання наркотиків або повної відмови від них. Людині на цій стадії вже вдалося змінити свою поведінку, і вона дотримується нового типу поведінки принаймні шість місяців. Цій стадії властиві такі висловлювання: «Я докладаю значних зусиль, щоб змінитися» та «Багато хто може лише говорити про зміни, але я справді змінююся». Стадія підтримки: людина, як правило, закріплює переваги досягнутих змін у своїй поведінці і намагається запобігти рецидиву. Ця стадія не означає відсутності дій, а є продовженням попередньої. Тому на цій стадії учасники мають найвищий рівень самоефективності. У випадку хронічних поведінкових проблем ця стадія може тривати від шести місяців до невизначеного періоду часу після першої дії, спрямованої на зміну поведінки. Цій стадії притаманні такі висловлювання: «Головне зараз для мене – запобігти рецидиву вживання наркотиків» та «Мені, можливо, потрібна деяка підтримка, щоб закріпити вже досягнуті зміни».

Втручання пройшло півторарічне пілотування на базі низки неурядових організацій: благодійної організації «Світло надії», Чернігівського, Черкаського, Дніпропетровського, Криворізького, Миколаївського відділень Всеукраїнської мережі ЛЖВ, благодійного фонду «Все можливо» (м. Мелітополь Запорізької області) та

благодійної організації «Разом за життя» (м. Одеса).

Результати пілотування втручання засвідчили, що ми подолали чимало труднощів і досягли значних успіхів у наданні послуг його клієнтам: за період з жовтня 2015 по вересень 2016 років серед понад 3 630 статевих партнерів ЛЖВ, які пройшли тестування на ВІЛ, було виявлено понад 410 позитивних результатів, що становить частоту виявлення 11% [4].

Метою втручання «здоров'я партнера» є: виявлення і залучення статевих партнерів ЛЖВ та ЛВІН до тестування, лікування та інших послуг; зменшення шкоди/зниження ризикованої поведінки серед тих, чий результат тестування є негативними; підготовка/мотивація до лікування тих, хто виявився ВІЛ-позитивним.

У контексті запропонованої ЮНЕЙДС стратегії «Прискорення: припинення епідемії СНІДу до 2030 року», відомої під назвою «90–90–90», неабиякого значення набуває не тільки виявлення 90% людей, які живуть з ВІЛ, але й залучення 90% ЛЖВ до лікування і в подальшому – забезпечення утримання 90% цих людей на лікуванні.

«Школа пацієнта» – це програма, яка має на меті формування прихильності у ЛЖВ до АРТ та отримання медичних послуг, що передбачає своєчасний прийом АРВ-препаратів та регулярну диспансеризацію. Програма складається з етапу включення клієнта у програму, інтенсивної фази роботи з ним (п'яти індивідуальних сесій), підтримувальної фази (телефонні дзвінки клієнтові) та однієї завершальної очної сесії. Тривалість участі клієнта в програмі – 6 місяців.

Під час реалізації втручання «Школа пацієнта» залучення клієнта до програми і п'ять сесій відбуваються протягом трьох місяців, а протягом наступних трьох місяців відбувається підтримка клієнта в телефонному режимі і завершення участі у програмі під час шостої (наснажувальної) сесії.

Під час залучення клієнт знайомиться з програмою, підписує угоду про надання йому послуг і заповнює інші документи. На подальших структурованих сесіях клієнт працює над такими темами: Що таке ВІЛ/СНІД: розуміння та прийняття хвороби; АРВ-терапія і прихильність до неї; Турбота про власне здоров'я; Позитивна профілактика та репродуктивне здоров'я; Активна диспансеризація.

Починаючи з березня 2015 року, впродовж півтора року відбувалося пілотування та імплементаційне дослідження інтегрованого втручання на базі чотирьох неурядових організацій: Дніпропетровського, Черкаського та Чернігівського обласних відділень БО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ», а також БО «Світло надії» (м. Полтава). За цей час 640 людей, які живуть з ВІЛ, отримали послуги «Школи пацієнта». Результати пілотування засвідчили ефективність втручання щодо підтримки прихильності до АРТ [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формування прихильності до АРВ-лікування є невід'ємною частиною

медико-соціального супроводу дискордантних щодо ВІЛ сімейних пар. Сформуванню прихильності до АРТ допоможе участь у групах самопомоги для людей, що живуть з ВІЛ, консультації «рівний-рівному», а також консультації фахівців. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні світового досвіду впровадження інноваційних форм і методів соціальної та соціально-педагогічної роботи з людьми, які живуть з ВІЛ та дискордантними щодо ВІЛ парами зокрема.

Список використаних джерел

1. Prochaska J. O., DiClemente C. C. The transtheoretical approach: Crossing traditional boundaries of change. Homewood, IL: Dorsey Press, 1984.

2. ВІЛ-інфекція в Україні. Інформаційний бюлетень № 48. – ДУ «Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами Міністерства охорони здоров'я України», ДУ "Інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського Національної академії медичних наук України". – 2017. – 39 с.

3. Жилка Н. Я. Проблеми дискордантних пар у середовищі високих темпів поширення ВІЛ-інфекції / Н. Я. Жилка, Н. В. Чепурнова // Україна. Здоров'я нації . – 2012. - № 2-3. – С. 145-152.

4. Здоров'я партнера: втручання щодо залучення до тестування на ВІЛ статевих партнерів людей, які живуть з ВІЛ, та людей, які вживають наркотики. Посібник із впровадження / А. Бойко, Н. Дмитришина, Деніел Дарроу де Мора, Н. Тюленева. – К.: «Поліграф плюс», 2016. – 52 с.

5. Інтегрована програма з формування прихильності до АРТ у клієнтів ВІЛ-сервісних організацій та розвитку їхньої економічної самостійності. Частина 2. Втручання з формування прихильності до АРТ «Школа пацієнта» / А. Бойко, Н. Дмитришина, Н. Тюленева. – К.: Поліграф плюс, 2017. – 130 с.

6. Планування сім'ї для людей, що живуть з ВІЛ. Навчальний посібник, Київ, 2008. : 252 с.

7. Соціальний супровід і медична допомога для дискордантних пар: Методичні рекомендації / Авт. Кол: Нізова Н.М., Сало Н.Й., Яцура О.П., Єщенко О.Г., Бортницький В.А. – К: Інжиніринг, 2009. – 112 с.

8. Чепурнова Н.В. Підготовка до вагітності дискордантних пар (методичні рекомендації) / Чепурнова Н., Вдовиченко Ю, Гойда Н. та ін. – Київ, 2012. – 36 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Prochaska J. O., DiClemente S. S. The transtheoretical approach: Crossing traditional boundaries of change. Homewood, IL: Dorsey Press, 1984.

2. VIL-infektsiia v Ukraini. Informatsiinyi biuletен № 48. – DU «Ukrainskyi tsentr kontroliu za sotsialno nebezpechnymy khvorobamy

Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy», DU "Instytut epidemiolohii ta infektsiinykh khvorob im. L.V. Hromashevskoho Natsionalnoi akademii medychnykh nauk Ukrainy". – 2017. – 39 s.

3. Zhylka N. Ya. Problemy dyskordantnykh par u seredovyshchi vysokykh tempiv poshyrennia VIL-infektsii / N. Ya. Zhylka, N. V. Chepurnova // Ukraina. Zdorovia natsii . – 2012. - № 2-3. – S. 145-152.

4. Zdorovia partnera: vtruchannia shchodo zaluchennia do testuvannia na VIL statevykh partneriv liudei, yaki zhyvut z VIL, ta liudei, yaki vzhывaiut narkotyky. Posibnyk iz vprovadzhennia / A. Boiko, N. Dmytryshyna, Deniel Darrou de Mora, N. Tiuleniava. – K.: «Polihraf plius», 2016. – 52 s.

5. Intehrovana prohrama z formuvannia prykhylnosti do ART u kliientiv VIL-servisnykh orhanizatsii ta rozvytku yikhoi ekonomichnoi samostiinosti. Chastyna 2. Vtruchannia z formuvannia prykhylnosti do ART «Shkola patsiienta» / A. Boiko, N. Dmytryshyna, N. Tiuleniava. – K.: Polihraf plius, 2017. – 130 s.

6. Planuvannia simi dlia liudei, shcho zhyvut z VIL. Navchalnyi posibnyk, Kyiv, 2008. : 252 s.

7. Sotsialnyi suprovid i medychna dopomoha dlia dyskordantnykh par: Metodychni rekomendatsii / Avt. Kol: Nizova N.M., Salo N.I., Yatsura O.P., Yeshchenko O.H., Bortnytskyi V.A. – K: Inzhynirynh, 2009. – 112 s.

8. Chepurnova N.V. Pidhotovka do vahitnosti dyskordantnykh par (metodychni rekomendatsii) / Chepurnova N., Vdovychenko Yu, Hoida N. ta in. – Kyiv, 2012. – 36 s.

Goryanin I. I. Methods of formation adherence to ARV treatment in an HIV-infected partner in a HIV-discordant couples. The article presents the theoretical principles of organization of social work with HIV-discordant couples. The attention is focused on the following issues: forming attachment to ARV treatment in an HIV-infected partner; disclosure of HIV status to a partner. An example of a successful practice of applying behavioral interventions in dealing with HIV-discordant couples ("Partner Health", "Patient's School") is given.

Starting in March 2015, the integrated intervention was piloted over eighteen months by four non-governmental organizations: the Dnipropetrovsk, Cherkasy and Chernihiv oblast branches of charitable organization "All-Ukrainian Network of PLWHA" and the Charitable Organization "Svitlo Nadii" in Poltava. During this period, 640 people living with HIV received services of Patient School and Studio of Opportunities. Results from the intervention piloting showed it was effective in supporting adherence to ART.

"Partner's Health" is another intervention developed for PLHIV using world best practices. This intervention is based on HIV counselling resource package for the Asia-Pacific prepared by UNICEF, FHI360 and WHO. The aim of the intervention is to enroll PLHIV sexual partners in HIV counselling and testing services. Intervention consists of three individual counselling

sessions: one session is aimed PLHIV to motivate them to enroll their sexual partners for testing, the other two – at PLHIV sexual partners in order to motivate them for HIV testing and taking care of their health.

Key words: HIV infection, HIV-discordant couples, ARV treatment, behavioral interventions.

Отримано 25.04.2018

УДК 37.014.623:331.548

О. В. Грабчак
olga-menuet@ukr.net

ВПЛИВ КУРАТОРА АКАДЕМІЧНОЇ ГРУПИ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Грабчак О. В. Вплив куратора академічної групи на формування професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери. У статті розглядаються основні аспекти роботи кураторів академічних груп в умовах вищого навчального закладу та їх вплив на формування у студентських групах професійного становлення майбутніх соціальних працівників. Результатом діяльності куратора (лат. *curator* — опікун) є набуття молодю людиною соціального досвіду поведінки, формування національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій і розвиток індивідуальних якостей особистості, а також формування професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери. Куратор – це не просто викладач, який відповідає за організацію та проведення відповідних виховних заходів, а є творцем колективу групи, який задає напрям його діяльності, що позитивно впливає на кожного члена групи. Діяльність куратора є найбільш діючим ланцюгом у навчально-виховній системі навчального закладу, основним механізмом її реалізації, органічним поєднанням підготовки спеціаліста та особистості, якій властива національна самосвідомість, гідність, загальнолюдські цінності. Процес становлення студента як фахівця складається з таких етапів: 1) усвідомлення соціальної ролі людини, сприйняття вимог майбутньої професії; 2) усвідомленого пред'явлення цих вимог до себе; 3) самовиховання необхідних якостей, моделюючих особистість студента; 4) реалізації творчої діяльності. Ці етапи професійного становлення майбутнього спеціаліста складають основу професійно-педагогічного виховання у вищому навчальному закладі, процес якого включає в себе навчальну, наукову, позааудиторну та громадську роботу.

Куратор бере на себе місію старшого колеги в оволодінні студентом позитивними соціальними ролями, використовуючи позааудиторну виховну роботу як “ситуації соціального досвіду поведінки”. Отже, роль куратора полягає в створенні таких умов, які б допомогли студентам знайти себе і своє місце в студентському колективі, в соціальному житті та професійній самореалізації. Куратор є організатором навчально-професійної діяльності студентів і координатором виховних дій. У своїй виховній роботі куратор реалізує педагогічні принципи гуманізації, соціальної обумовленості навчання і виховання, індивідуалізації, соціального гартування, створення виховуючого середовища. Головне в діяльності куратора – сприяння саморозвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, забезпечення активного соціального захисту студента, створення необхідних і достатніх умов для активізації зусиль студентів для особистісного розвитку та професійного становлення.

Ключові слова: професійне становлення, фахівці соціальної сфери, соціальна робота, куратор, академічна група, студент, особистісний розвиток, професійний розвиток, самореалізація особистості

Грабчак А. В. Влияние куратора академической группы на формирование профессионального становления будущих специалистов социальной сферы. В статье рассматриваются основные аспекты работы кураторов в условиях высшего учебного заведения и их влияние на формирование в студенческих группах профессионального становления будущих социальных работников. Результатом деятельности куратора является приобретение студентом социального опыта поведения, формирования национального самосознания, ценностных ориентаций и развитие индивидуальных качеств личности, а также формирование профессионального становления будущаящих специалистов социальной сферы. Куратор – это не просто преподаватель, который отвечает за организацию и проведение соответствующих воспитательных мероприятий, а является создателем коллектива группы, задает направление его деятельности, что положительно влияет на каждого члена группы. Деятельность куратора является наиболее действенным звеном в учебно-воспитательной системе учебного заведения, основным механизмом ее реализации, органическим сочетанием подготовки специалиста и личности, которой присуще национальное самосознание, достоинство, общечеловеческие ценности. Процесс становления студента как специалиста состоит из следующих этапов: 1) осознание социальной роли человека, восприятие требований будущей профессии; 2) осознанного предъявления этих требований к себе; 3) самовоспитания необходимых качеств, моделирующих личность студента; 4) реализации творческой деятельности. Эти этапы профессионального становления будущего специалиста составляют основу профессионально-

педагогического воспитания в высшем учебном заведении, процесс которого включает в себя учебную, научную, внеаудиторную и общественную работу. Куратор берет на себя миссию старшего коллеги в овладении студентом положительными социальными ролями, используя внеаудиторную воспитательную работу как "ситуации социального опыта поведения". Итак, роль куратора состоит в создании таких условий, которые бы помогли студентам найти себя и свое место в студенческом коллективе, в социальной жизни и профессиональной самореализации. Куратор является организатором учебно-профессиональной деятельности студентов и координатором воспитательных воздействий. В своей воспитательной работе куратор реализует педагогические принципы гуманизации, социальной обусловленности обучения и воспитания, индивидуализации, социального закаливания, создание воспитывающей среды. Главное в деятельности куратора - содействие саморазвитию личности, реализации ее творческого потенциала, обеспечение активной социальной защиты студента, создание необходимых и достаточных условий для активизации усилий студентов для личностного развития и профессионального становления.

Ключевые слова: профессиональное становление, специалисты социальной сферы, социальная работа, куратор, академическая группа, студент, личностное развитие, профессиональное развитие, самореализация личности.

Актуальність проблеми. Значна роль у особистісному розвитку майбутнього професіонала належить куратору академічної групи. Саме від організаторських та особистісно-професійних якостей куратора залежить вектор професійного та особистісного становлення майбутніх спеціалістів і, в тому числі, фахівців соціальної сфери. Швидкі темпи розвитку сучасного суспільства, науки і техніки, перехід української вищої школи на навчання за болонською системою освіти вимагають нових підходів до підготовки фахівців соціальної сфери. Зменшення кількості аудиторних годин на користь самостійної підготовки у вищих навчальних закладах призводить до того, що все більшого значення щодо професійного становлення майбутніх фахівців соціальної сфери набуває позааудиторна робота зі студентами. Робота кураторів академічної групи вищого навчального закладу є однією із складових педагогічних умов формування професійної становлення соціальних працівників в умовах вищого навчального закладу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення та аналіз ряду вітчизняних і російських наукових досліджень свідчить, що проблему ролі та місця куратора, його діяльність в академічній групі вивчали в своїх працях В. Алфімова, Р. Абдулова, В. Базилевич, Е. Бердникова,

О. Винославська, С. Гура, Б. Кабарухіна, І. Калачова, О. Клименко, Є. Коцюба, С. Новикова, М. Мартинова, Л. Філінської, Є. Хрикова, І. Соколової, М. Соловей, В. Філіпова. Питанням виховної роботи зі студентською молоддю присвячені праці таких науковців, як М. Фіцули, Р. Хмелюка, А. Семенової.

Головною метою статті є розглянути та проаналізувати роботу куратора, як одну із складових педагогічних умов формування професійного становлення майбутніх соціальних працівників у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. У Національній доктрині розвитку освіти визначено головне завдання вищої школи – «професійна підготовка студентів, формування фахівців із вищою освітою, здатних до творчості, прийняття оптимальних рішень, таких, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, уміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності». Щоб вирішити це складне завдання, необхідно враховувати психологічні закономірності професійного становлення студента як майбутнього фахівця, забезпечувати у вищому навчальному закладі належні психолого-педагогічні умови для його особистісного зростання і професійного самоствердження. У процесі навчально-професійної діяльності та через неї досягаються основні цілі підготовки фахівців. Цій діяльності притаманні як загальні риси процесу учіння (механізми та етапи учіння, цілісність структури та єдність основних його компонентів тощо), так і специфічні, зумовлені особливостями її мети і змісту, мотивації та форм організації навчання у ВНЗ. Навчально-професійна діяльність визначає професійне становлення студента, набуття ним професійно-важливих знань, умінь і навичок, його особистісне зростання як фахівця (завершується професійне самовизначення, трансформується структура само-свідомості і формується соціально-професійний аспект «Я-концепції», «професіоналізуються» психічні процеси і стани). Саме у процесі навчально-професійної діяльності виникають новоутворення психічного розвитку студентського віку.

Професійна спрямованість особистості передбачає розуміння і внутрішнє прийняття нею цілей і завдань професійної діяльності, а також співзвучних із нею інтересів, настанов, переконань і поглядів. Усі ці ознаки і компоненти професійної спрямованості є показниками рівня її сформованості в студентів. Професійна спрямованість характеризується стійкістю (нестійкістю), домінуванням соціальних або вузькоособистісних мотивів, далекою чи близькою перспективою життєдіяльності:

- професійна мотивація є панівною: загальне позитивне ставлення, інтерес і схильність до професійної діяльності; прагнення за її допомогою реалізувати смисл служіння суспільству, державі і людям;

- розуміння і прийняття професійних завдань із оцінкою власних ресурсів для їхнього розв'язання;
- бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності, підсилюються мотиви самоосвіти і самовиховання;
- прагнення задовольняти матеріальні й духовні потреби, працюючи в галузі своєї професії.

Виділяють такі рівні професійної спрямованості студентів. Високий рівень характеризується тим, що професія педагога є покликанням (внутрішній потяг до майбутньої професії, стійкий інтерес до неї з дитинства, виражена потреба в спілкуванні з людьми, прояв педагогічних здібностей), а тому є намагання працювати ефективно. Мотивація навчання студента з усіх предметів позитивна. Середній рівень професійної спрямованості визначається навчанням студента «без пристрасті». Вибір професії відбувся під впливом другорядних обставин (різноманіття предметів або відсутність тих, які були в школі непривабливими; порада родичів або друзів та ін.), професійне майбутнє особистості невизначене. Низький рівень - професійної спрямованості немає або вона нечітка. Студент говорить: «А я й не збираюся працювати за фахом!» Тому куратору треба з першого курсу вивчати мотиви вибору першокурсниками професії та допомагати їм набутти гідної професійної спрямованості.

На посаду куратора академічної групи призначається провідний спеціаліст, досвідчений педагог з урахуванням профілю підготовки фахівців та специфіки діяльності факультету, стажу викладацької роботи у вищому навчальному закладі. Обов'язковою умовою його перебування на цій посаді є викладання лекційного курсу чи ведення семінарсько-практичних занять в академічній групі.

Куратор академічної групи виконує низку функцій. Основні з них це аналітична, організаторська та соціально-виховна функції. Аналітична функція передбачає планування та організацію виховної роботи з урахуванням міжособистісних стосунків у колективі, мотивів навчальної та пізнавальної діяльності студентів, рівня їх інтелектуального розвитку, індивідуальних особливостей, соціально-побутових умов життя, стану здоров'я, результатів навчання тощо. Організаторська функція полягає у залученні студентів до різних видів діяльності: пізнавальної, суспільно-корисної, художньої тощо. Вона забезпечує також надання необхідної допомоги студентському самоврядуванню, творчим групам, радам тощо. Соціальна функція реалізується у гуманістично-орієнтованій взаємодії «педагог - студент». Куратор академічної групи допомагає вихованцю в особистісному розвитку, засвоєнні та прийнятті суспільних норм, цінностей, дотриманні засад духовного повноцінного буття. Він бере на себе місію старшого колеги в оволодінні студентом позитивними соціальними ролями. Водночас сам куратор виступає суб'єктом соціалізації, оскільки переймає та переосмислює соціальний досвід,

носієм якого є студентство.

Формами та методами проведення виховних годин є бесіда з різноманітної тематики; диспут; екскурсії; зустрічі з успішними людьми, працівниками лікувальних та правоохоронних закладів, з військовими; звіти активу групи; проведення в групі студентських та профспілкових зборів.

Куратори академічних груп повинні вивчати інтереси студентів, їх долучення до різних форм позааудиторної роботи, розуміння її значущості спрямованість на пізнання різних об'єктів та суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії, мотиви навчання, сформованість емоційної культури.

Зазначимо, що робота куратора академічних груп з різними курсами відрізняється за змістом, формами та методами роботи та вимагає дотримання диференційованого та індивідуального підходу до студентів. Чітко визначений зміст роботи кураторів, спрямований на формування професійних інтересів майбутніх соціальних працівників, повинен сприяти забезпеченню послідовності, наступності у досягненні визначених завдань професійної підготовки. Найбільшої уваги куратора потребують першокурсники, які стикаються з новими для них соціальними ролями, обставинами, оточенням, особливостями оцінювання та системою навчання. Ефективність подальшої професійної підготовки першокурсників, формування стійкого інтересу до обраної професійної діяльності, прагнення до професійного вдосконалення значною мірою залежать від впливу та сприяння куратора. У роботі зі студентами перших курсів куратор повинен: ознайомити з історією, традиціями, правилами навчального закладу; повідомити про специфіку оцінювання знань за модульно-рейтинговою системою навчання, про особливості болонської системи; надати інформацію про міські та університетські бібліотеки, комп'ютерні класи, соціальних служби міста, де можна отримати професійну інформацію, ознайомитись безпосередньо з особливостями соціальної роботи; виявити рівні сформованості професійних інтересів, професійних домагань, мотивів вибору професійної діяльності тощо. Особливої уваги куратора потребують сироти, діти з неблагополучних сімей, студенти з обмеженими фізичними можливостями, переселенці з зони АТО.

Робота зі студентами другого курсу передбачає вироблення у них здатності адекватно оцінювати власні можливості та потреби; займатись особистісним розвитком і професійним самовдосконаленням; розвивати інтерес до волонтерської роботи; активізацію навчально-пізнавальної діяльності.

Студентів третього курсу необхідно залучати до наукової роботи кафедри, до участі у студентських конференціях і науково-методичних семінарах із залученням фахівців у галузі соціальної роботи; формувати

навички комунікації з різними категоріями громадян; організувати професійно-спрямовані форми позааудиторної роботи.

Результатом взаємодії зі студентами четвертого курсу має бути активна участь у науково-дослідницькій роботі, оволодіння науковою методологією та інноваційними технологіями соціально-педагогічної діяльності, ініціативність у пошуку інформаційних ресурсів, сформований стійкий інтерес до обраної професії.

Аналіз літератури свідчить, що допомогти студентам набутти професійної спрямованості можна наступним чином: виробляти у студентів правильне уявлення про суспільну значущість і зміст майбутньої професійної діяльності, яку він набуває; викликати активний інтерес до всього, що пов'язано з майбутньою професією; формувати позитивну мотивацію до засвоєння знань і вмінь, які мають пряме відношення для успішного розв'язання майбутніх професійних завдань; зміцнювати професійну самооцінку, формувати впевненість студента в можливості успішно опанувати професію та наявності в нього необхідних для цього задатків і здібностей; стимулювати самоосвіту та самовиховання; поступово зближувати та обмінюватися соціально-рольовими функціями між викладачем і студентом (у процесі підготовки майбутнього вчителя це може бути, наприклад, взаємоконтроль студентами своїх знань, мікро-викладання та ін.), оптимізувати взаємини в системі «студент - викладач»; формувати ціннісні орієнтації, що пов'язані з професійною діяльністю: настанови, переконання, пріоритети щодо професійної діяльності (у педагогічній діяльності - формування педагогічних цінностей); виробляти соціально-професійний аспект «Я-концепції» студента (ідентифікація «Образу-Я» з професійною моделлю, позитивна самооцінка і професійний імідж - самопрезентація); формувати психологічну готовність до майбутньої професійно-трудова діяльності після закінчення ВНЗ [1; 2; 5].

Таким чином, позитивні зміни у змісті професійної спрямованості студента виявляються у зміцненні мотивів, пов'язаних із майбутньою професією (прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, демонструвати себе обізнаним і вмілим фахівцем); у зростанні рівня домагань стосовно успішного розв'язання складних навчальних завдань; у посиленні почуття відповідальності, бажання досягти успіхів у професійній кар'єрі тощо.

Виходячи з вищезазначеного, можемо виділити педагогічні умови формування професійної спрямованості у майбутніх фахівців соціальної сфери через призму взаємодії куратора і студентів, які реалізуються на: 1) індивідуальному рівні – робота куратора на даному рівні передбачає комунікативну взаємодію куратора зі студентом, яка носить консультаційно-виховний характер; контролююча функція куратора стосовно успішності студента, умов його проживання в гуртожитку; взаємодія куратора з батьками при вирішенні складних ситуацій студента; 2) груповому рівні – передбачає заплановані щотижневі

зустрічі з групою щодо вирішення загальних питань у формі кураторських годин, екскурсій, лекцій-бесід, тематичних зустрічей, занять з елементами тренінгу, які носять виховний характер; 3) міжгруповому рівні – робота груп старших курсів з молодшими. За принципом група "шефів" допомагає групі "підшефних". Особливого значення така робота має для студентів першого курсу, які адаптуються до умов навчання у вищому навчальному закладі. Старшокурсники допомагають адаптуватися до умов навчання, а їх діяльність мають координувати та направляти в раціональне русло викладачі-куратори.

У формуванні майбутнього спеціаліста необхідно урізноманітнювати, удосконалювати форми і методи навчально-виховного впливу, використовувати й знаходити більш ефективні прийоми індивідуального підходу до особистості, як того вимагає сьогодення. Усвідомлюючи значущість професійної підготовки студентської молоді, патріотичне й національне виховання, загальнолюдські норми моралі, слід акцентувати увагу на активізації студентського самоврядування. Розглядаючи самоврядування як уміння й готовність особистості до прийняття самостійних й обґрунтованих рішень, можна охарактеризувати його як діючий механізм розвитку даної особистості, проявів її індивідуальності.

Висновки. Інститут кураторства має безперечно вагомий вплив на формування професійних якостей майбутніх фахівців соціальної сфери оскільки є однією із педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників. Викладач-куратор груп майбутніх спеціалістів соціальної сфери має спланувати кураторські години таким чином, щоб у них приділялося достатньо уваги вихованню духовних та моральних якостей студентів, сприяння самоактуалізації та самовиховання студентів, розвитку почуття відповідальності та людяності, що у цілому буде позитивно впливати на формування професійних якостей. В своїй діяльності куратор має тісно співпрацювати з представниками адміністрації навчального закладу, іншими кураторами, органами студентського самоврядування, а також з державними та громадськими організаціями соціальної сфери.

Список використаних джерел

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

2. Психологія. Навч. посіб. / О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнецов, В.Л. Зликов та ін.; за наук. ред. О.В. Винославської. – 2-е вид., перероб. та доповн. – К.: Фірма ІНКІС, 2009. – 390 с.

3. Шевчук І. В. Студентська академічна група як об'єкт виховання на початковому етапі навчання у вищих економічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / І. В. Шевчук. – К., 2010. – 24 с.

4. Литвин І.В. Структура взаємин академічної групи як показник її згуртованості [Електронний ресурс] / І.В. Литвин. – Режим доступу:

<http://www.psyh.kiev.ua>

5. Осипова Т.Ю. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посіб. / Т.Ю. Осипова, І.О. Бартенєва, О.О. Біла; за заг. ред. Т.Ю. Осипової. – Одеса: Фенікс, 2006. – 228 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vitvytska S.S. Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly. Pidruchnyk za modulno- reitynhovoioiu systemoioiu navchannia dlia studentiv mahistratury. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 384 s.

2. Psykholohiia. Navch. posib. / O.V. Vynoslavska, O.A. Breusenko-Kuznietsov, V.L. Zlyvkov ta in.; za nauk. red. O.V. Vynoslavskoi. – 2-e vyd., pererob. ta dopovn. – K.: Firma INKOS, 2009. – 390 s.

3. Shevchuk I. V. Studentska akademichna hrupa yak ob'iekt vykhovannia na pochatkovomu etapi navchannia u vyshchych ekonomichnykh navchalnykh zakladakh: avtoref. dys.... na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 „Teoriia i metodyka vykhovannia” / I. V. Shevchuk. – K., 2010. – 24s.

4. Lytvyn I.V. Struktura vzaiemyn akademichnoi hrupy yak pokaznyk yii zghurtovanosti [Elektronnyi resurs] / I.V. Lytvyn. – Rezhym dostupu: <http://www.psyh.kiev.ua>

5. Osypova T.Iu. Vykhovna robota zi studentskoioiu moloddiu: navch. posib. / T.Iu. Osypova, I.O. Bartenieva, O.O. Bila; za zah. red. T.Iu. Osypovoi. – Odesa: Feniks, 2006. – 228 s.

Hrabchak O. V. The influence of the curator of academic groups on the formation of the professional orientation of future specialists in the social sphere. The article examines the main aspects of curators' work in the conditions of a higher educational institution and their influence on the formation of future social workers in student groups. The result of the curator (curator) is the acquisition by a young man of a social experience of behavior, the formation of a national identity, value orientations and the development of individual personality traits, as well as the formation of a professional formation of future specialists in the social sphere. The curator is not just a teacher who is responsible for organizing and conducting appropriate educational activities, but is the creator of the group's team, sets the direction of its activity, which positively influences every member of the group. The activity of the curator is the most effective link in the educational and upbringing system of the educational institution, the main mechanism for its implementation, the organic combination of the training of a specialist and a person with national self-awareness, dignity, universal human values. The process of becoming a student as a specialist consists of the following stages: 1) awareness of the social role of a person, the perception of the requirements of the future profession; 2) the conscious presentation of these requirements to yourself; 3) self-education of the necessary qualities that model the student's personality; 4) realization of creative activity. These stages of professional formation of the future specialist form the basis of professional

and pedagogical education in a higher educational institution, the process of which includes educational, scientific, extracurricular and public work. The curator takes upon himself the mission of the senior colleague in mastering positive social roles by the student, using out-of-class educational work as a "situation of social experience of behavior." So, the role of the curator is to create such conditions that would help students find themselves and their place in the student team, in social life and professional self-realization. The curator is the organizer of the educational and professional activities of students and the coordinator of educational influences. In his educational work, the curator implements the pedagogical principles of humanization, the social conditioning of education and upbringing, individualization, social hardening, the creation of an educating environment. The main thing in the activities of the curator is the promotion of self-development of the individual, the realization of her creative potential, the provision of active social protection of the student, the creation of necessary and sufficient conditions for activating the efforts of students for personal development and professional development.

Key words: professional formation, specialists in social sphere, social work, curator, academic group, student, personal development, professional development, self-realization of personality.

Отримано 21.03.2018

УДК 176.5:272/273

Grzegorz Grzybek
gg07@ur.edu.pl
Pawel Tobiczuk
paziu@autograf.pl

SEXUAL ETHICS OF CATHOLIC RELIGION VERSUS DEVELOPMENT ETHICS

Гжегож Гжибек, Павел Тобічик. Сексуальна етика католицької релігії в контексті етики розвитку. Метою статті є обговорення феномену сексуальної етики, яка ґрунтується на моралі католицької релігії в контексті етики розвитку. Звертаючись до пропозицій розвитку, етика скерована на огляд сексуального песимізму, який закоренився у християнському житті, а також католицького бачення людської сексуальності. Етичні стандарти сексуальності можуть суперечити сексуальній моралі, яка пов'язана з соціальним тиском. Етичний рівень сексуальності ґрунтується на особистому життєвому етосі і передбачає

інтеграцію з окремими індивідами. У цьому випадку людина може мати відповідну сексуальну поведінку, яка не суперечить стандартам релігії. У конфліктній ситуації ці стандарти дозволяють зберегти ідентичність і життєву цілісність.

Ключові слова: сексуальна етика, католицька релігія, етика розвитку

Гжэгож Гжыбэк, Павел Тобичык. Религия в контексте этики развития. Цель статьи представить феномен сексуальной этики, основанной на нравственности католической религии, в контексте этики развития. Ссылаясь на предположения о развитии, этика направлена на рассмотрение сексуального пессимизма, установленного в христианстве, а также католического видения человеческой сексуальности. Этические нормы сексуальности могут противостоять сексуальной морали, которая связана с социальным давлением. Уровень этики сексуальности основан на личном жизненном этосе и предполагает интеграцию с отдельными индивидами. В этом случае человек может иметь соответствующее сексуальное поведение, которое не противоречит религиозным стандартам. В конфликтной ситуации эти стандарты позволяют сохранить личность и целостность жизни.

Ключевые слова: сексуальная этика, католическая религия, этика развития.

Sexual ethics in Catholic religion-fundamental assumptions. As one tries to show fundamental assumptions of sexual ethics in catholic religion three basic tracks can be differentiated: 1) sex is exclusive for a married couple and for the act of procreation; 2) extramarital sex and sex not expected to procreate are considered to be sinful; 3) presentation of sexuality in Catholic religion is based on theological anthropology.

Genesis is one of the fundamental biblical texts interpreted by theologians and Catholic thinkers, which describes the meaning of woman and man connection.

John Paul II shows the idea of a marriage exactly in the context of procreation: “Genesis 2, 24 claims both man and woman were created to be married together << for this thing shall a man leave his father and mother and cleave unto his wife, and then twain become one flesh >>[Genesis 2, 24]. In this way a great creative perspective is opened: it is just a perspective of human existence, which is constantly revived through<<pro-creation>> (so to speak <<self-reconstruction>>)” [John Paul II 1980, p. 67-68].

Procreation, as a fundamental reference to sexual activity, is even more clearly shown in Catechism of Catholic Church. ‘Dissolution is not an ordered desire or taking an immoderate advantage of body pleasures. Sexual

pleasure is morally disordered, when one seeks for this pleasure itself, with no aim for procreation and unification.’[Catechism of Catholic Church 1994, p. 530, no. 2351]. Catholic morality has been strengthened in belief that extramarital sexual act is sinful. While the aim for procreation is a clear element for believers, the expression that sex has a unifying character is not clear for believers any more. Catholic tradition has been formed in conviction that the natural aim of a married couple is to produce children. Erotic love does not constitute a natural value of a marriage, ‘caritas’ is supposed to be enough [Primoratz 2012, p. 22-26]. The idea of marriage unification dimension was developed by John Paul II.

Perhaps the theology of original sin requires the elements of finding love between man and woman as well. “After the original sin a man and a woman will lose the grace of original innocence. The discovery of nuptial sense of their bodies will stop to be a simple and obvious revelation of grace. But still it will remain given to a man and woman through the ethos of gift engraved in human hearts, as a distant echo of original innocence.” [John Paul II 1980 p. 69]. It is possible the idea of mutual gift of spouses satisfies the unifying character of a marriage.

The mutual gift also becomes a part of a specific anthropology of John Paul II. In his anthropology the relation of mutual reference of a man and a woman constitutes a key role. “In the mystery of creation, in a specific way, a man and a woman were mutually <<given>> to each other by the Creator, and not only in the dimension of the first couple and first communion of people, but in the full perspective of existence of gender and human family. On every stage of history of mankind the basic fact of this kind of existence is that God <<created them as a man and a woman>>, he is constantly creating them as a man and a woman, and they still appear as a man and a woman [John Paul II 1980, p. 67]. In anthropology shown by John Paul II a human body also plays an important role. It was deprecated in early stage of Christianity, when Christian morality was present with reference to sexuality. He emphasised that among others in Genesis, chapter two, and line 25... indicates pure possibility, what can condition the <<body-experience>>. However this nuptial body dream lets one identify <<in actu>>. When one reads << they were both naked and were not ashamed>>, indirectly one can somehow touch the roots, or directly the fruit of it. Free inside from compulsion of one’s own body and gender, free with the gift of freedom a man and a woman could cherish truth and only truth and the obviousness of humanity, as God Yahweh revealed them in the mystery of creation” [John Paul II 1980, p. 55-56].

It seems that from the perspective of cohesion of the Catholic doctrine it is difficult to expect a thorough understanding of John Paul’s II words; the words about the inner freedom from compulsion of one’s body and gender.

The interpreters of John Paul’s II thoughts comment on his anthropological assumptions and use the term: appropriate anthropology: “Appropriate anthropology appears in the biblical, theological and

philosophical anthropology. Introducing analysed term John Paul II, comments on it straight: << Biblical texts contain the fundamental elements of this (so called appropriate – M. G.) anthropology >>. This statement indicates unambiguously that the knowledge about human nature, the knowledge what we are can be found in the Bible. Philosophical anthropology is appointed by the question about the essence of a man and the question about humanity. Theological anthropology shows an equal interest in the subject, this anthropology manifests in irreducible perspective of God's existence and his influence on human fate (whilst in philosophical anthropology many concepts absolutely reject this perspective). Both anthropologies would have gained the name of appropriate anthropologies, if by means of acquired notional instrumentation; by means of their methodology they tried to express anthropology, which originates in the Bible. [Grabowski 2011, p. 16-17]. It seems to be awkward to specify appropriate anthropology as an assumption of three elements: biblical, theological and philosophical anthropology. Basically the biblical reference is somehow formatted through theology.

Karol Wojtyła [John Paul II] in his crucial work (because of philosophical opinions about sexuality) emphasised what was the natural, specified rage of gender: "Sense of direction of human existence, caused by affiliation to one of two genders, not only is emphasised inside but also comes outside and—putting it bluntly (one does not talk about any diseases or deviations)—is shown in a natural desire, the reference towards the opposite sex" [Wojtyła 2010, p. 47]. The natural inclination to be a man or a woman derives from specificity, kind of structuring of a human being. Not only through the body one becomes a man or a woman but also one becomes a human being in spiritual sense.

It seems that better understanding of Christian or Catholic sexual morality can be achieved through a superficial analysis of antic sources of Christian sexual pessimism.

Stoicism and gnosis versus sexual pessimism in Christianity

It is worth paying attention to the fact that: "sexual pessimism of antiquity was derived mainly from images and medical views, therefore it had different roots than in Christianity; where its fundamental element was sin, and connected with it a curse and punishment" [Ranke-Heinmann 2015, p. 16]. What was the essence of sexual pessimism that was growing in Christianity?

Looking for solid basis for a moral living, where Christianity had critical remarks to Jewish customs they relied on other examples or models. Certain ascetic elements of Gospels corresponded with stoic thought. Precisely, more and more rigorous judgment of sexual activity and the tendency to reduce it within first two centuries AD was the result of stoic influence, the greatest philosophical school in those times. The school had already existed 300 years BC. It was still active 250 years AD. Up till now, the word: << stoic >> has meant indifference and dispassion" [Ranke-Heinmann 2015, p. 17]. Not

anybody else but Stoic school philosophers condemned any extramarital sexual activity and demanded mutual fidelity in a marriage. Positive attitude towards homosexuality was decreasing. Within first two centuries AD there was a tendency to strengthen the marriage bond, the sexual activity was allowed only in a marriage. Sexuality and marriage intermingled. [Ranke-Heinmann 2015, p.17] Not only sexuality was directed into a marriage, but also the approach towards sensual pleasure was suspicious to stoics. They claimed that within a marriage sex was a positive thing, but disordered sexual life was not. On the other hand the erotic love in a marriage was deprecated [Ranke-Heinmann 2015, p.17]. Seneca claimed that not only love towards wife of another man was disgraceful but also too much love towards one's own wife was bad. He stated that wife should not be loved the same way as a prostitute, a marriage was supposed to be derived of passion. Finally the triumph of the stoical thought caused that a marriage act remained connected with the sense of lust, but it was not integrated, and was stigmatised as suspicious; in view of all the body aims, which targeted at experiencing bliss. Understanding that it is supposed to be only an act of procreation and in any other cases it should be referred to a negatively estimated term <<lust>>, not <<love>>. This kind of understanding left its mark on Christianity [Ranke-Heinmann 2015, p.19].

While sexual pessimism in Christianity, based on stoic thought had a rationalising character, gnostic suspicion towards the human body had a religious dimension and had an influence on Christianity in this area.

Uta Ranke-Heinmann presents an interesting point of view in this matter: 'Jewish thought about full of love creation by the only one and the only good God underwent many deformations because of gnosis. According to Qumran the world was dark, controlled by devil's reign. Similar form, in meaning, one can find in the Gospel Saint John, because in spite of all polemics with gnostic ideas the influence of this direction of thinking on the New Testament was very strong, however neither in the New Testament nor in the concepts of Jewish community from Qumran—the Jewish thought about the one and only God was ever abandoned [Ranke-Heinmann 2015, p. 24]. That is why the pessimism of stoics is derived from the eagerness to subordinate human activity, also the activity connected with sexuality. However gnosis derived human body of any meaning.

The influence of gnosis and stoic thought is present in ideas of philosophers in first centuries of Christianity. This idea is presented by mentioned above Uta Ranke-Heinmann: "Hostile attitude towards sexual pleasure is gnostic-stoic heritage, which already in times of Clement of Alexandria cast a shadow over the Gospel, whilst a bliss and pleasure were perceived as something impure" [Ranke-Heinmann 2015, p. 57].

A specific synthesis of this idea in connection with personal experience came into being because of saint Augustin from Hipona: "Whilst Manicheans rebelled against producing offspring because they did not want to condemn

the ray of light to be captured in devil matter, they allowed their followers of the second category, so called <<listeners>> to get married, but excluded procreation, to converted Saint Augustin producing offspring became the only sense and goal to get married. In bliss and pleasure he saw an evil. Manicheans tolerated bliss and pleasure and did not agree for procreation. Since his conversion Augustin began to tolerate pleasure, only as means to procreate. << I think that nothing more can force a male to decline morally as female caresses and that body contact, without this however, a man cannot possess his wife>>. The one and only justification of a marital act Augustin started to see, similar to stoics, in the procreation of offspring” [Ranke-Heinmann 2015, p. 92]. One may wonder why Christians were looking for other examples and patterns concerning sexuality than the ones present in the Old Testament and whether there were not enough examples in New Testament to specify moral standards concerning sexuality.

Concerning this problem Uta Ranke-Heinmann also presents a brave argument: ‘Christians did not regard themselves as teachers of the whole world, which without them would have remained in darkness and lack of enlightenment. They also did not look at themselves as those who should have preached pagans and atheists concerning morals and decency. Actually it was the other way round. Christians-by the way it is worth mentioning that pagans used to call them atheists-wanted to show that they grew up to the high ideas of pagans. The wish of Justin was to gain the followers of Christianity. Stoics’ emphasis in the first and second century that the only aim of a marriage was procreation, and spreading the pessimistic, hostile towards the body matters gnostic idea was a predominant feature at that time. Christianity did not come up with the respect for virginity and Jesus had nothing to do with it. The thing was that Christianity took over that predominant view of those times, to spread virginity ideal even to XXI century (however there is no end of this transfer yet), as an identification sign of the real and original Christianity, although in case of all others, even in their own ranks (protestants) had already given up on this old and pagan concept [Ranke-Heinmann 2015, p. 54]. Nevertheless the cult of virginity and celibacy is attributed not only to catholic faith but also, although to the greatest extent, to the whole Christian religion. [Interesting reflection over concerning Christian sexuality is expressed by Vasil Gluchman -Gluchman 2016, p. 22-23].

Is the subsequent thesis of Uta Ranke-Heinmann even more controversial? She states: The catholic celibacy has pagan roots. The celibacy regulations connected with chastity come from the Stone Age. They derived from the fear of unapproachable deity, which looked forbidding. In Gospels that talk about the love of God they do not have any sense. In order not to tarnish oneself with sexual act and remain pure and holy mediator, who was standing between people and god or goddess many pagan priests got rid of their manhood. The cultic castration took place in Babylonia, Lebanon, Phoenicia, in Cyprus, in Syria, in the cult of Artemis from Ephesus. The cult also took

place in Egyptian cult of Osiris, in Phrygian Kybele and Attisa, which spread in both east and west [Ranke-Heinmann 2015, p.106].

Usually in argumentation in favour of virginity in Catholic Church they refer to “First Epistle to Corinthians of Saint Paul” “Now for the matters you wrote about” It is good for a man not to have a sexual relationship with a woman. But since sexual immorality is occurring, each man should have sexual relationships with his own wife and each woman with her own husband [Holy Bible, 1 Corinthians 7.1-2]. If one assumes that it is good not to be with a woman because of spiritual matters then it shows culturally consolidated view that a woman is an embodiment of corporality and entices a man away from spiritual matters. Can one say the same about the reverse situation? Is it possible that the deficit of men and the necessity to protect single women became the social need of nunneries? Maybe it is not a proper moment to look for an answer to this question but it seems worth asking it.

Sexuality versus development ethics-life integrity

Is it possible to introduce a term: ethical eroticism? Maybe it is, on the basis of appropriate anthropology? - Biblical, theological and philosophical? Maybe, complemented with feminist anthropology?

Before one can take a trial in this sphere, it is worth referring to other words of Saint Paul from the letter mentioned above. ”The husband should fulfil his marital duty to his wife, and likewise the wife to her husband. The wife does not have the authority over her own body but yields it to her husband. In the same way, the husband does not have authority over his own body but yields it to his wife.”[Holy Bible, 1 Corinthians 7.3-4, p.1296]. If one wants to interpret ethically and according to appropriate anthropology Saint Paul’s view of sexual relation between two spouses ‘to give one’s duty’ means sexual commitment. There is no mention about offspring, but the text says because of too much abstinence not to be tempted. Therefore it means taking part in sexual pleasure. ‘To give one’s duty’ means that third party (e.x. religion) is not supposed to set regulations and the way to ‘give one’s duty,’ sexual duty. Only the spouses are supposed to set their regulations. The outside meaning of ‘duty’ would mean ‘morality pressure’ action; so called: ‘morality pressure’ is not connected with the development of cognitive and volitional skills.

Therefore, it seems that one should juxtapose life ethos with morality pressure. Why does religion want to control the sexual sphere? OSHO presents a very critical approach and gives a critical thesis: ”All religions are against sex, because only in this way they can make people unhappy. Only in this way they can make you feel guilty. Only in this way they transform people into sinners.” [OSHO 2016, p.172]. Maybe it is about control, aiming one’s fear. If it is true, then morality grown on religion basis shows pressure morality, because it does not base on development of volitional skills in this range, but on the principle: give in to strict discipline [Grzybek, 2014, p. 84].

It is worth mentioning Michael Foucault's philosophy. He draws attention to the topic of sexuality management. In it he differentiates between the knowledge about sex, reference of authority towards sexuality, and finally individuals, who in this particular management have to recognise themselves as subjects of sexuality [Foucault 2010, p. 22-117]. It seems that the essence of this management is based on pressure morality, because it extorts certain behaviours and conformism towards the system of individuals. Knowledge and authority sexually format individuals by giving them the sexual meaning. It is hard to categorise named and specified sex, together with its imperatives and prohibitions as a natural management. Therefore, are the disputes in the sphere of sexual identity and subjectivity secondary towards this management? [Foucault 2010, p. 118-139].

Referring to gender categorisation in the theory of development ethics [development ethics is a theory, which shows standard range of human development and its basis assumptions are thesis about moral living of a human being and ethical personality, Grzybek 2010, p. 12] such conclusion can be accepted. Cultural gender has been specified there as: "attributing to biological gender[male and female]certain required features, which in the course of socialisation and pressure morality education should be ingrained. Created features become the source of culturally established sphere and mutual communication and action." [Grzybek 2013, p. 55-56]. Pressure morality exerts pressure through subconscious emotions. The term: 'ethical' would mean here some kind of liberation and learning about values through above-intellectual [Grzybek 2013, p.55-56; Augustin 2014, p.565-571; Butler 2008, p. 15-58].

Ethical should also be understood as integrating, based on development of cognitive and volition skills. Then 'eroticism' has got ethical dimension, when it approaches the development of cognitive and volition skills. However the moral dimension of eroticism is 'disguised' as influence of morality of pressure. The morality of pressure orders eroticism through prohibitions, imperatives and commandments. Ethical eroticism contributes to the development of ethical personality. The basic references are not norms: orders, prohibitions, commandments but values, especially basic ones: freedom, wisdom, love, happiness and personal dignity. Eroticism is a quality which can be used well or badly; it may have evaluative or disintegrating character, depending to what values, not norms, one refers. Wisdom justifies one's choice, freedom creates freedom of choice, love constitutes the subject of eroticism; happiness confirms its quality and the dignity of a person confirms one's integration.

One can assume that in the development ethics "marital sex"—"to give one's sexual duty" is also supposed to develop cognitive and volition skills. If it is exactly like that one can say that marital sex has its valence. And it is not valence lent because of producing children; valence is found in pure development of cognitive and volition skills. Cognitive skills are developed

through learning about sexuality and partner's pleasure sphere, whilst volition skills can be moulded through a proper subordination of partner's, one's own and common good, what is supposed to contribute to build and develop the relations of love.

Therefore, it seems to apply, on basis of development ethics, adequate anthropology (philosophy, theology, biblical perspective) the Holy bible should be interpreted not according to clergymen and theological assumptions, but according to ethical message that it contains.

References

1. Augustyn, J. (2014): Ideologia gender. In: J. Augustyn (eds.): Sztuka relacji międzyludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina. Kraków: Publisher. WAM. p. 565-571.
2. Butler, J. (2008): Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości; translated by K. Krasuska. Introduction: O. Tokarczuk. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
3. Foucault, M. (1995): Historia seksualności. Translated by: B. Banasiak, T. Komendant. Introduction: T. Komendant. Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
4. Gluchman, V. (2016): Rodina ako prejav etiky starosti o seba a inych (minulost' a pritomnost'). In: G. Grzybek, Z. Chodkowski, J. Meissner-Łozińska (eds.): Etyka-Rodzina-Społeczeństwo. Rzeszów: Publisher. UR. p. 22-33.
5. Grabowski, M. (2011): Historia upadku, ku antropologii adekwatnej. Kraków: Publisher: WAM.
6. Grzybek, G. (2010): Etyka rozwoju a wychowanie. Rzeszów. Publisher. UR.
7. Grzybek, G. (2013): Etyka rozwoju a pedagogika opiekuńcza. Rzeszów. Publisher UR.
8. Grzybek, G. (2014): Etos życia. Wychowanie do małżeństwa w założeniach etyki rozwoju. Rzeszów. Publisher. UR.
9. Jan Paweł II, (1980): Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
10. Katechizm Kościoła Katolickiego, (1994): Poznań - Warszawa: Publisher PALLOTINUM OSHO (2016): Seks się liczy. Od seksu do nadświadomości. Translated by H.Smagacz. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
11. Pismo Święte Starego I Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. (1990): Elaborated by: Zespół Biblistów Tynieckich. Poznań-Warszawa: Publisher PALLOTINUM.
12. Primoratz, I. (2012): Filozofia seksu. Translated by: J. Klimczak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
13. Ranke-Heinmann, U. (2015): Seks odwieczny problem Kościoła. Warszawa. Wydawnictwo RM.

14. Wojtyła, K. (2010): *Miłość i odpowiedzialność*. T. Styczeń, W. Chudy, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek (eds.) Lublin: TN KUL.

The purpose of the paper is to discuss the phenomena of the sexual ethics, which is based on morality of Catholic religion, in the context of development ethics. Referring to assumptions of development ethics aims to review sexual pessimism settled in Christian as well as catholic vision of human sexuality. Ethics standards of sexuality could be counter to sexual morality which is connected with social pressure. Ethics level of sexuality is based on personal ethos of life and suppose to be integrate with individual person. In this circumstance the person might have proper sexual behavior, which isn't contrary to religion standards. In conflict situation those standards allow to retain identity and life integrity.

Key words: sexual ethics, Catholic religion, development ethics

Отримано 21.03.2018

УДК 159.955 – 057:37.015.3

О. М. Гомонюк
elena_gomonyuk29@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ

Гомонюк О. М. Психологічна складова професійної підготовки менеджерів. В статті розкрито важливу складову професійної підготовки менеджерів – психологічну, що створює міцне підґрунтя для формування комунікативної компетентності, конфліктологічної компетентності та організаторських здібностей менеджера. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, звідки людина одержує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішення. У процесі опанування комунікативної сфери людина позичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Доведено, що комунікативна компетентність проявляється у

кваліфікованому здійсненні комунікативної діяльності та включає здатності: виявляти ініціативу в спілкуванні; здійснювати «діалог із собою»; проявляти гнучкість у критичних ситуаціях; здійснювати рефлексивне й нерефлексивне слухання, адекватно аналізувати комунікативну ситуацію; змінювати глибину й коло спілкування; володіти вербальними й невербальними засобами спілкування; встановлювати довірливі стосунки, витримку й такт; здійснювати індивідуальний підхід до клієнтів та колег у спілкуванні.

Визначено, що комунікативна компетентність менеджера буде виявлятися в його вмінні впливати на клієнтів, колег, організувати це як взаємодію, що несе в собі особистісний інтерес, зміст і значущість для всіх суб'єктів цього процесу.

Результати дослідження підтвердили, що шляхами розвитку комунікативної компетентності, конфліктологічної компетентності та організаторських здібностей менеджера є такі: навчальна діяльність – у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін; позанавчальна і виховна діяльність – проведення виховних заходів, участь у гуртках; використання психотренінгів.

В статті висвітлено значення психологічної складової професійної підготовки менеджерів у формуванні комунікативної компетентності, конфліктологічної компетентності та організаторських здібностей.

Ключові слова: професійна підготовка, психологічна складова, комунікативна компетентність, конфліктологічна компетентність, організаторські здібності, майбутні менеджери.

Гомонюк Е. М. Психологическая составляющая профессиональной подготовки менеджеров. В статье раскрыто важную составляющую профессиональной подготовки менеджеров – психологическую, что создает прочную основу для формирования коммуникативной компетентности, конфликтологической компетентности и организаторских способностей менеджера. Коммуникативная компетентность формируется в условиях непосредственного взаимодействия, поэтому является результатом опыта общения между людьми. Этот опыт приобретает не только в процессе непосредственного взаимодействия, а также опосредованного, в том числе из литературы, театра, кино, откуда человек получает информацию о характере коммуникативных ситуаций, особенности межличностного взаимодействия и средства их решения. В процессе освоения коммуникативной сферы человек заимствует из культурной среды средства анализа коммуникативных ситуаций в виде словесных и визуальных форм.

Доказано, что коммуникативная компетентность проявляется в квалифицированном осуществлении коммуникативной деятельности и

включает способности: проявлять инициативу в общении; осуществлять «диалог с собой»; проявлять гибкость в критических ситуациях; осуществлять рефлексивное и нерефлексивное слушания, адекватно анализировать коммуникативную ситуацию; изменять глубину и круг общения; владеть вербальными и невербальными средствами общения; устанавливать доверительные отношения, выдержку и такт; осуществлять индивидуальный подход к клиентам и коллегам в общении.

Определено, что коммуникативная компетентность менеджера будет проявляться в его умении влиять на клиентов, коллег, организовать это как взаимодействие, несет в себе личностный интерес, содержание и значимость для всех субъектов этого процесса.

Результаты исследования подтвердили, что путями развития коммуникативной компетентности, конфликтологической компетентности и организаторских способностей менеджера являются: учебная деятельность – в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин; внеучебная и воспитательная деятельность – проведение воспитательных мероприятий, участие в кружках; использование психотренингов.

В статье освещено значение психологической составляющей профессиональной подготовки менеджеров в формировании коммуникативной компетентности, конфликтологической компетентности и организаторских способностей.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, психологическая составляющая, коммуникативная компетентность, конфликтологическая компетентность, организаторские способности, будущие менеджеры.

Постановка проблеми. Сучасна освітня політика нашої держави визначає важливим завданням вищої школи підготовку компетентного, конкурентоспроможного фахівця, здатного реалізувати професійні завдання у складних економічних і соціокультурних умовах українського суспільства. Саме тому важливою складовою професійної підготовки майбутніх менеджерів є психологічна. Адже до числа найбільш важливих здібностей менеджера (поєднання знань, поведінки і досвіду) належать, зокрема: уміння реалізувати поставлену мету; уміння делегувати вповноваження і відповідальність; уміння організувати і мотивувати групову роботу, встановлення пріоритетів, самопізнання і самооцінки, аналітичне мислення, уміння розпізнати найбільш суттєві чинники, системність, робота з інформацією, розподіл зусиль і часу. Психолого-педагогічні дисципліни, які вивчають майбутні менеджери, мають на меті допомогти у формуванні комунікативної компетентності, конфліктологічної компетентності, організаторських здібностей та лідерських якостей студентів.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми формування професійної компетентності педагогів присвячені праці С. Архангельського, В. Баркасі, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, Н. Кузьміної, М. Левківського, А. Маркової, А. Райцева, Л. Сергєєвої, Н. Уйсімбаєвої.

Формулювання мети статті. В статті висвітлено значення психологічної складової професійної підготовки менеджерів у формуванні комунікативної компетентності, конфліктологічної компетентності та організаторських здібностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Знання психолог Б. Ананьєв підкреслює, що особливою і головною характеристикою спілкування як діяльності є те, що через нього людина будує свої відносини з іншими людьми. Без спілкування неможливе пізнання дійсності, формування емоційного відгуку та емоційного ставлення до цієї дійсності. Міжособистісна взаємодія при цьому визначається завжди системою суспільних відносин, а тому у динаміці спілкування неможливо провести різке розмежування між суспільним та індивідуальним. «Спілкування, – пише він, – наскільки соціальне, настільки й індивідуальне явище. Тому так нерозривно пов'язане соціальне та індивідуальне у важливому засобі спілкування – мові» [1].

Крім вербальних і невербальних засобів спілкування Б. Ананьєв виділяє в спілкуванні пізнання учасниками одним одного, міжособистісні стосунки, саморегуляцію вчинків людини з урахуванням одержаних знань, перетворення внутрішнього світу учасників спілкування – і підкреслює існування постійного зв'язку між частковими і загальними процесами. Аналізуючи різні ситуації спілкування, він пише: «На будь-якому рівні і за будь-якої складності поведінки особистості існує зв'язок між:

- а) інформацією про людей і міжособистісними відносинами;
- б) комунікацією і саморегуляцією вчинків людини в процесі спілкування;
- в) перетвореннями внутрішнього світу самої людини» [1, с. 145].

«Спілкування охоплює особливу категорію реально існуючих взаємин, а саме: взаємини суб'єкт – суб'єкт», – пише Б. Ломов. Спілкування – об'єктивний процес взаємодії людей, яких можуть об'єднувати найрізноманітніші суб'єктивні стосунки» [5].

Психічні процеси під час спілкування проявляються у формі співпереживання, співтворчості, співучасті, згоди. Окремі автори, розглядаючи спілкування як психологічну категорію, інтерпретують її як діяльність і тому синонімом спілкування вважають термін комунікативна діяльність.

Більшість психологів підкреслює нерозривний зв'язок спілкування і діяльності. Цей зв'язок можна пояснити по-різному. Так, на думку Г. Андрєєвої, обидва поняття можуть розглядатися як приблизно рівнозначні сторони соціального буття [2].

Погоджуємось з Б. Ломовим , який стверджує, що спілкування може бути як межа діяльності, а діяльність – як умова спілкування, або спілкування як особливий вид діяльності [5].

Як показують дослідження, глибоко знати і розуміти ми можемо лише двох-трьох людей. Більш-менш успішно орієнтуватись у поведінці – приблизно десятих людей, а стосовно інших вступають в дію еталонні стереотипи.

Спілкування вимагає від менеджера:

- швидкої, своєчасної і точної орієнтації у ситуації взаємодії;
- адекватної включеності у ситуацію: гнучкості, готовності проявити ініціативу в спілкуванні і передати її партнеру;
- позитивного ставлення до підлеглих, правильного розуміння їх у контексті вимог конкретної ситуації, поваги, врахування їх стану і можливостей;
- спроможності ефективно спілкуватися у різних статусно-рольових позиціях, налагоджуючи і підтримуючи робочі контакти незалежно, а іноді і всупереч стосункам, що склалися;
- вміння організувати спільну роботу, включаючи підлеглих до вирішення групового завдання з орієнтацією на результат і на взаємовідносини;
- задоволеності спілкуванням і зменшенням нервово-психічних витрат у процесі комунікації.

Виходячи із принципу єдності спілкування та діяльності, можна стверджувати, що діалог являє собою складний, поліфункціональний вид спілкування, що містить комунікативну і змістовну (предметну) складову. Комунікативна характеристика діалогу, у свою чергу, розгортається в інтерактивному, перцептивному і особисто-комунікативному плані.

Оволодіння цими планами зводиться до наступного:

- інтеракція: компетентність щодо створення клімату довіри і психологічної безпеки, надання партнеру емоційної підтримки, регулювання рівнів емоційної напруги і т.д. (Є. Мелібруда [6]);
- перцепція: компетентність у телепатичному сприйнятті партнера, адекватне сприйняття себе, тобто мотивів, почуттів, захисних і маніпулятивних виявів (Т.С. Яценко; Л.А. Петровська; К. Роджерс);
- комунікація: компетентність щодо точного, коректного, відкритого висловлювання почуттів і думок партнеру (Є. Мелібруда [6]).

В професійній діяльності менеджера значне місце посідають проблеми, пов'язані з вирішенням ситуацій ускладненого спілкування, або, так званих, «нестандартних конфліктів». Конфлікт у чистому вигляді ніколи не може повторитися, тому що змінюється ситуація і люди, які задіяні у ньому. Причини виникнення конфліктів у колективі можна кваліфікувати за трьома великими групами:

1. Причини, що мають соціально-психологічний характер (негативні

риси характеру окремих членів колективу, які межують з хворобливістю, дезорганізованістю колективу; низький рівень розвитку; психологічна несумісність членів колективу тощо).

2. Причини, що мають організаційний характер (недоліки в організації життєдіяльності, недостатня підготовленість).

3. Морально-етичні причини (недостатня моральна вихованість окремих членів колективу, що проявляється у грубості та неправдивості, неповазі до загальнолюдських цінностей, порушень правил спілкування; приниження особистої гідності; наявність негативних традицій, хибне розуміння товариства, низький рівень культури мовлення тощо).

Своєрідну класифікацію конфліктів подає Д. Дойч. За основу автор взяв три ознаки:

- наявність об'єктивної конфліктної ситуації;
- усвідомлення учасниками суті конфлікту;
- адекватність усвідомлення.

При цьому ним було виокремлено такі типи конфліктів:

1. Дійсний конфлікт; він існує об'єктивно і сприймається учасниками адекватно.

2. Умовний конфлікт, або ситуативний; наявність такого конфлікту залежить від обставин, що легко змінюються, а це учасниками не усвідомлюється.

3. Перенесений конфлікт, тобто ситуація, коли існує усвідомлений конфлікт, але в його основі лежить інший, неусвідомлений конфлікт.

4. Латентний конфлікт, який ще не усвідомлюється учасниками, а тому ще не має конфліктних дій.

5. Обманний конфлікт, під час якого насправді немає реального конфлікту, а є схиблене сприйняття учасниками один одного [4].

У соціальній психології розрізняють три основних типи, так званих, рольових конфліктів:

1. Міжрольові конфлікти виникають тоді, коли від людини вимагають одночасного виконання двох несумісних або ж недостатньо скоординованих ролей.

2. Внутрішньорольові конфлікти – виникають тоді, коли людина виконує тільки одну роль, але немає згоди з приводу висунення вимог щодо цієї ролі з боку еталонної групи, у межах якої виконується роль.

3. Конфлікт типу: особистість-роль – проявляється тоді, коли особистість бере на себе роль, що не відповідає її рівню знань, вмінь, здібностей. Це конфлікт службової та професійної невідповідності.

Розв'язання конфлікту може бути реальним чи уявним. За уявного розв'язання конфлікту підґрунтя його виникнення залишається. Конфлікт у цьому випадку завершується одним із трьох можливих варіантів: усуненням одного із учасників; досягнення компромісу; придушенням конфлікту силою влади або авторитету, що призводить з часом до нового спалаху конфлікту; розв'язанням та усуненням

проблемної ситуації. Розв'язання проблемної ситуації відбувається під час обговорення, діалогу, аналізу, за умов відкритості позицій. Як показують результати дослідження, цей стиль поведінки є найефективнішим у вирішенні конфліктів.

Професійна діяльність менеджера вимагає, поряд з вирішенням інших завдань, виконання складних організаційних функцій. Ці функції не обмежуються управлінською роботою і розподіляються за такими блоками: самоорганізація менеджера та організація менеджером діяльності інших осіб. Тому структуру організаторських здібностей можна визначити як ієрархічний комплекс особистісних якостей, що забезпечують ефективність здійснення всіх елементів організаторської діяльності. Звідси випливає, що підготовка менеджерів має бути спрямована на розвиток саме цих якостей.

З метою визначення структури здібностей організатора нами було проведено опитування студентів Хмельницького національного університету спеціальності «Менеджмент». При проведенні опитування ми виходили з положення про те, що в структурі організаторських здібностей можна виділити три блоки властивостей:

- 1) загальні;
- 2) базові;
- 3) специфічні.

До числа загальних властивостей були віднесені особистісні характеристики (високий рівень самосвідомості, відповідальності, принциповість, безкорисливість та ін.).

У блок базових властивостей були включені вольові, типологічні й інтелектуальні властивості особистості, від яких, на нашу думку, багато в чому залежить успішність організаторської діяльності. Припускаємо, що на їхній основі формуються найбільш значущі організаторські властивості – специфічні. До їхнього числа належать такі групи якостей:

- психологічна діяльність, що характеризує уміння впливати на людей і спонукати їх до діяльності;
- комунікативна компетентність (здатність встановлювати і підтримувати емоційні контакти з будь-якими учасниками спілкування);
- психологічна проникливість (здатність визначати психічні особливості, мотиви і психічні стани людей);
- схильність до організаторської діяльності (готовність і бажання в потрібний момент узяти на себе роль лідера, організатора).

Аналіз результатів опитування показав, що основна частина студентів (70,7%) оцінює як «зовсім необхідні» у своїй професійній діяльності ті властивості особистості, вияв яких найбільше тісно пов'язаний з виконанням обов'язку: високий рівень самосвідомості, відповідальності, справедливості. Властивості особистості, що найбільше повно характеризують її моральний вигляд (безкорисливість, чесність, скромність, доброзичливість), одержують максимально високу

оцінку («абсолютно необхідно») у більшості менеджерів (67%).

Якості, що визначають ступінь особистої і професійної надійності працівника (совісність і обов'язковість, почуття відповідальності за свої вчинки), розглядаються студентами переважно як зовсім необхідні (66%).

Властивості, що характеризують особистість з погляду її прихильності принципу спільності, товариськості у навчанні і громадському житті (колективізм, готовність прийти на допомогу) оцінюються студентами переважно як зовсім необхідні (73%).

Властивості особистості, наявність яких свідчить про існування в індивіда ясної мети, прагнення до її досягнення, а також про визначенні прояву кар'єризму оцінюються основною часткою студентів як «абсолютно необхідні» (60%).

Вольові якості особистості, що характеризують здатність працівника організувати власну діяльність (організованість, планованість у роботі), одержують максимально високу оцінку в більшості студентів (80%).

Переважає більшість майбутніх менеджерів (79%) вважає зовсім необхідними наявність таких властивостей нервової системи як сила нервових процесів з боку збудження і гальмування, рухливість нервових процесів, нервово-психічна стійкість.

Інтелектуальні властивості розглядаються основною часткою студентів (72%) як зовсім необхідні для здійснення професійної діяльності.

Група специфічних властивостей, що поєднує якості, що характеризують вміння впливати на людей і спонукати їх до діяльності, визначається основною частиною студентів (56%) зовсім необхідною у професійній діяльності.

Важливість специфічних властивостей, що характеризують здатність особистості встановлювати і підтримувати емоційні контакти з будь-якими учасниками спілкування (комунікативна компетентність) визнається студентами (89%).

«Почуття гумору», як необхідну у своїй майбутній роботі якість, уважають 95% студентів. Важливу характеристику комунікативної компетентності, а саме, «доброзичливість, ввічливість щодо людей» підтримало 74% студентів. Значущість у професійній діяльності менеджера специфічних особистісних особливостей, (психологічна проникливість), оцінюється респондентами у 79%. Специфічні якості особистості, що визначають її готовність і бажання в потрібний момент узяти на себе роль лідера, організатора (схильність до організаторської діяльності), підтримало 55% студентів.

Аналіз результатів опитування показав, що всі якості, включені в опитувальник, є важливими професійно значущими характеристиками менеджерів. Високий рівень вольової організації особистості оцінюється як абсолютно необхідний 90% майбутнім менеджерам. Типологічні

особливості нервової системи були також дуже високо оцінені респондентами. Оптимальний рівень їхнього розвитку вважають зовсім необхідним у педагогічній діяльності 89% респондентів.

Дуже високу оцінку отримали специфічні властивості особистості менеджера – психологічний вплив (85%), комунікативна компетентність (відповідно 90%), психологічна проникливість (90%), схильність до організаторської діяльності (69%).

Отже, для процесу формування комунікативної компетентності та лідерських якостей майбутніх менеджерів важливе значення мають такі функції ігрової діяльності: комунікативна (освоєння діалектики спілкування; самореалізація в грі); ігротерапевтична (подолання різних труднощів, що виникають в інших видах життєдіяльності); діагностична (виявлення відхилень від нормативної поведінки); корекції (внесення позитивних змін у структуру особистісних показників); соціалізація (включення в систему суспільних відносин засвоєння норм людської моралі).

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1980. – 229 с.

2. Андреева Г. М. Социальная психология. – М.: Изд-во Московского университета, 1988. – 429 с.

3. Добротвор О.В. Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження [Електронний ресурс] / О.В.Добротвор // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2013. – Вип.3.

4. М. Дойч Разрешение конфликта (конструктивные и деструктивные процессы). Конфликтология. Хрестоматия. / составитель Н.И.Леонов – М.,МПСИ, 2003.

5. Ломов Б. Ф. Категории общения и деятельности в психологии. / Борис Федорович Ломов // Вопросы философии. – 1979. -№ 8. – С. 73 – 75.

6. Мелибруда, Е. Я. Я – Ты – Мы: Психологические возможности улучшения общения: Пер. с польск. [Текст] / Е. Я. Мелибруда / Вступ. ст. и общ. ред. А. А. Бодалева и А. Б.Добровича. – М.: Прогресс, 1986. – 256 с.

7. Нікольська Ю. Г. Лідерські якості керівника як складова успішної діяльності сучасної організації / Ю.Г. Нікольська // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. Вип. 40-41 (44-45) / М-во освіти і науки України, НАПН України, Нац. техн. ун-т «ХПІ»; [редкол.: В. Г. Кремень (голова) та ін.] ; за ред. Л.Л.Товажнянського і О.Г. Романовського. – Харків : НТУ ХПІ, 2014. –С .124-132.

8. Психологія конфлікту: курс лекцій: Навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 112 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Anan'ev B. G. Izbrannye psichologicheskie trudy: v 2 t. / Pod red. A. A. Bodaleva, B. F. Lomova. – T. 1. – M.: Pedagogika, 1980. – 229 s.
2. Andreeva G. M. Social'naja psichologija. – M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1988. – 429 s.
3. Dobrotvor O.V. Komunikativna kompetentnist' jak predmet naukovogo doslidzhennja [Elektronnij resurs] / O.V.Dobrotvor // Pedagogichnij proces: teorija i praktika. – 2013. – Vip.3.
4. M. Dojch Razreshenie konflikta (konstruktivnye i destruktivnye processy). Konfliktologija. Hrestomatija. / sostavitel' N.I.Leonov – M.,MPSI, 2003.
5. Lomov B. F. Kategorii obshhenijai dejatel'nosti v psichologii. / Boris Fedorovich Lomov // Voprosy filosofii. – 1979. -№ 8. – S. 73 – 75.
6. Melibruda, E. Ja. Ja – Ty – My: Psichologicheskie vozmozhnosti uluchshenija obshhenija: Per. s pol'sk. [Tekst] / E. Ja. Melibruda / Vstup. st. i obshh. red. A. A. Bodaleva i A. B.Dobrovicha. – M.: Progress, 1986. – 256 s.
7. Nikol's'ka Ju. G. Liders'ki jakosti kerivnika jak skladova uspishnoï dijajl'nosti suchasnoï organizacii / Ju.G. Nikol's'ka // Problemi ta perspektivi formuvannja nacional'noï gumanitarno-tehnichnoï eliti : zb. nauk. pr. Vip. 40-41 (44-45) / M-vo osviti i nauki Ukraïni, NAPN Ukraïni, Nac. tehn. un-t «HPI»; [redkol.: V. G. Kremen' (golova) ta in.] ; za red. L.L.Tovazhnjans'kogo i O.G. Romanovs'kogo. – Harkiv : NTU HPI, 2014. – S .124-132.
8. Psichologija konfliktu: kurs lekcij: Navchal'nij posibnik. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2013. – 112 s.

Gomonyuk O. M. Psychological component of managers`s professional training. The modern educational policy of our state determines the important task of the higher school to prepare a competent, competitive specialist capable of fulfilling professional tasks in the difficult economical and socio-cultural conditions of Ukrainian society.

Professional growth of the future and practitioner is directly related to the development of his personal qualities and abilities. We believe that the future manager, first of all, must have a communicative skills. After all, communicative competence is formed in conditions of direct interaction, therefore, as the result of the experience of communication between people.

This experience is acquired not only in the process of direct interaction, but also indirect, including literature, theater, cinema, from where a person receives information about the nature of communicative situations, the peculiarities of interpersonal interaction and the means of their solution. In the process of mastering a communicative sphere, a person lends from the cultural environment means of analyzing communicative situations in the form of verbal and visual forms.

Communicative competence manifests itself in the skilled implementation of communicative activities and includes the ability: to identify the initiative in communicating; to carry out a "dialogue with oneself"; to be flexible in critical situations; carry out a reflexive and noreflexive hearing, adequately analyze the communicative situation; change depth and circle of communication; have verbal and nonverbal means of communication; establish trusting relationships, endurance and timing; to implement an individual approach to clients and colleagues in communication.

The communicative competence of the manager will be manifested in his ability to influence clients and colleagues, to organize it as an interaction that carries personal interest, meaning and significance for all subjects of this process.

Отримано 22.04.2018

УДК 378.147.09131-051:316.614

О. І. Данилюк
elena.danilyuk73@gmail.com
Т. Л. Опалюк
pidgorna87@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Данилюк О. І., Опалюк Т. Л. Теоретико-методологічні підходи щодо професійної підготовки фахівців соціономічного профілю. Стаття присвячена розгляду та аналізу теоретико-методологічних підходів щодо професійної підготовки фахівців соціономічного профілю. З'ясовано, що існують традиційні погляди щодо розуміння соціономічних професій, як типу професій «людина-людина». Встановлено, що соціальна взаємодія індивіда в суспільстві є предметом їхньої професійної діяльності, і, що саме соціономічна група професій впливає на соціальну взаємодію і через неї здійснює управління соціальними процесами, системами, їх розвитком, корекцією, трансформацією. Визначено, що до цієї групи входять професії: соціальний працівник, педагог, соціальний педагог, тощо. З'ясовано, що необхідність підготовки фахівців соціономічних професій зумовлена: об'єктивними інтеграційними соціальними процесами, що відбуваються у світі та сприяють формуванню єдиних соціальних норм і стандартів, які утворюють загальні вимоги до здійснення професійної діяльності соціономістами; спільним предметом професійної діяльності, що

визначає напрям професійної діяльності, зміст вимог до здійснення професійної компетентності фахівців.

Проаналізовано спеціальні дослідження присвячені підготовці фахівців соціономічних професій. З'ясовано, що пріоритетними підходами, які сприяють підвищенню якості підготовки фахівців є діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, інформаційний, аксіологічний, як такі, що забезпечують теоретико-методологічне обґрунтування розв'язування проблеми дослідження; синергетичний, як загальнометодологічний і теоретичний; технологічний, задачний, контекстний, як такі, що забезпечують методичний рівень розв'язування завдань дослідження.

Виявлено, що специфічні характеристики соціономічних професій є аспектом загальних і відображаються в предметі професійної діяльності конкретної професії. Проведений теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень з проблеми підготовки фахівців соціономічної групи професій підтвердив, що в її системі розроблялись та застосовувались підходи, орієнтовані на окрему професію цієї групи. З'ясовано, що реформи у системі вищої освіти активізують наукові пошуки, спрямовані на виявлення та обґрунтування ідей підвищення рівня професійної підготовки. Виявлено, що застосування компетентнісного підходу у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі ґрунтується на поєднанні знанневого та контекстного підходів. Науково-теоретичне обґрунтування виокремлення соціономічної групи професій на основі виявлення загального для них предмету та характеристик професійної діяльності, теоретичні та практико орієнтовані дослідження ідей, концепцій, наукових підходів щодо проблем підготовки фахівців соціономічних професій, та аналіз цілей сучасної професійної освіти, сприяли визначенню діяльнісного, системного, синергетичного теоретико-методологічних підходів у їх взаємозв'язку, та реалізації компетентнісного підходу на засадах задачного.

Ключові слова: фахівці соціономічного профілю, професійна підготовка, компетентність, освітній процес; вищий навчальний заклад, соціалізація.

Данилюк О. І., Опалюк Т. Л. Теоретико-методологические подходы к профессиональной подготовке специалистов социономического профиля. Стаття посвящена анализу теоретико-методологических подходов в профессиональной подготовке специалистов социономического профиля. Определено, что к этой группе входят профессии: социальный работник, педагог, социальный педагог, другие. Необходимость подготовки специалистов социономических профессий обусловлена: объективными

интеграционными социальными процессами, что происходят в мире и способствуют формированию единых социальных норм и стандартов, которые образуют общие требования к осуществлению профессиональной деятельности социологами; общим предметом профессиональной деятельности, что определяет направление профессиональной деятельности, содержание требований к профессиональной компетентности специалистов.

Проанализировано специальные исследования посвященные подготовке специалистов социологических профессий. Определено, что приоритетными подходами, которые способствуют повышению качества подготовки специалистов есть деятельностный, личностно ориентированный, компетентностный, информационный, аксиологический, как таковые, что обеспечивают теоретико-методологическое обоснование решения проблемы исследования; синергетический, как общеметодологический и теоретический; технологический, задачный, контекстный, как таковые, что обеспечивают методический уровень решения заданий исследования.

Проведенный теоретический анализ отечественных и зарубежных исследований относительно проблемы подготовки специалистов социологической группы профессий подтвердил, что в ее системе разрабатывались и применялись подходы, ориентированные на отдельную профессию этой группы. Выявлено, что применение компетентностного подхода в подготовке специалистов социологических профессий в высшей школе основывается на объединении знаниевого и контекстного подходов. Научно-теоретическое обоснование выделения социологической группы профессий на основании определения общего для них предмета и характеристик профессиональной деятельности, теоретические и практически ориентированные исследования идей, концепций, научных подходов к проблеме подготовки специалистов социологических профессий, и анализ целей современного профессионального образования, сопутствовали определению деятельностного, системного, синергетического теоретико-методологических подходов в их взаимосвязи, и реализации компетентностного подхода на основании задачного.

Ключевые слова: специалисты социологического профиля, профессиональная подготовка, компетентность, образовательный процесс; высшее учебное заведение, социализация.

Постановка проблемы. Витоком пошуку та розробки сучасних підходів до підготовки фахівців соціологічних професій у вищому навчальному закладі є загальна проблема підвищення якості вищої освіти. Вона зумовлена потребами суспільства у фахівцях нової

генерації, здатних ефективно розв'язувати соціальні проблеми, що, в умовах світових інтеграційних процесів, прискоренні темпів інформаційних потоків, соціально-економічних, технічних, технологічних перетворень, стали складними та динамічними. Забезпечення якості вищої освіти, невід'ємною складовою якої є професійна освіта, потребує розробки критеріїв та відповідної методології.

Так, у Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що «...якість вищої освіти – сукупність якостей особистості, що відображають її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлюють здатність задовольняти як особистісні духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [2]. Відповідно це поняття є інтегрованим, складним і містить багато аспектів, кожний з яких потребує окремого дослідження. Проблема якості освіти зумовлюється загальними факторами розвитку суспільства, зокрема соціально-економічними (на рівнях суспільства країни, світу), що мають динамічні характеристики, та відображає як загальні й окремі потреби розвитку суспільства, так і стратегічні цілі, що асимілюються у професійній сфері діяльності людини. Таким чином, якість підготовки фахівців у закладах вищої освіти залишається актуальною та пріоритетною темою для наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень. Проблема підготовки фахівців соціономічних професій є складною, неоднозначною, оскільки їх професійна діяльність пов'язана із соціальною системою стосунків, що потребують не тільки професійних знань, умінь та навичок, але й певних особистісних якостей фахівця (О. Бондаревська, Р. Вайнола, О. Глузман, Д. Годлевська, Н. Гузій, Н. Кузьміна, А. Маркова та ін.), уміння розв'язувати професійні проблеми та ситуації (А. Вербицький, Н. Гузій, Н. Бордовська, С. Доценко, А. Карпов, Н. Мільто, Ю. Сенько, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська та ін.).

Слід зазначити, що переважна більшість педагогічних досліджень, розв'язують цю проблему для окремої соціономічної професії, спираючись на певний домінуючий підхід (Н. Азарова, А. Воевода, Ю. Волков, В. Горохов, Н. Гузій, О. Карпенко, С. Кривець, А. Мамалига, С. Новикова, О. Пасечник, Л. Рибалко, М. Чобітько, та ін.). Ідея досліджень закладається у концептуальних засадах щодо її реалізації і вказує на стратегічне значення.

Формулювання мети статті. Метою є визначення та аналіз теоретико-методологічних підходів щодо професійної підготовки фахівців соціономічного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітній процес, на думку вчених, є суб'єктивним, а професійна діяльність здійснюється суб'єктами, тому особистісні якості є важливими аспектами у формуванні майбутнього фахівця. Це стосується і певних особистісних

якостей фахівців соціономічних професій. У зв'язку з цим важливим є використання у навчальному процесі особистісно орієнтованого підходу (Р. Вайнола, О. Глузман, А. Капська, Л. Рибалко, В. Савіщенко, М. Чобітько, Г. Яворська та ін.) у межах реалізації «суб'єкт-суб'єктної» або гуманістичної парадигми, спрямованої на розвиток особистісних та професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Так, М. Чобітько вважає, що особистісно орієнтований підхід дозволяє реалізувати індивідуальний та диференційований підходи до професійної підготовки у контексті здатності здійснення особистісно орієнтованої професійної діяльності [3].

У дисертаційному дослідженні Р. Вайноли особистісно орієнтований підхід визначається як система педагогічних впливів, зорієнтованих на розвиток не окремих якостей, а структури особистості в цілому, та інтеграція зовнішніх педагогічних факторів впливу із внутрішньою структурою особистості, що сприяє її розвитку. У межах цього підходу визначено особистісно-соціальний, спрямований на формування соціальних ролей, активної взаємодії особистості у суспільстві. Цей підхід розроблено на рівні інноваційних форм та методів суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії [1].

Таким чином, поєднання особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів у розробленій структурі професійно значущих особистісних якостей соціального педагога є інструментарієм управління професійним самовдосконаленням. Професійно значущі особистісні якості майбутнього соціального педагога визначено як такі, що забезпечують ефективність професійної соціально-педагогічної діяльності. Відповідно автором структуровано професійно значущі особистісні якості у блоки: гуманістичний, деонтологічний, комунікативний, компетентнісний, емоційно-вольовий, організаційний.

Особистісно орієнтований підхід є процесом виявлення та формування професійно важливих якостей особистості та усвідомлення індивідуально значущої діяльності окремого суб'єкта, який реалізує власний досвід.

Отже, визначається загальна тенденція реалізації особистісно орієнтованого підходу при підготовці фахівців соціономічних професій, що втілює ідею суб'єктного розвитку на основі формування певних якостей особистості. Разом з тим, підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій буде ефективнішою, якщо спиратиметься на декілька підходів.

У педагогічній теорії і практиці широко розповсюджується аксіологічний підхід, що є складним у змістовому виявленні, оскільки ціннісні орієнтири мають певний ряд модифікацій. Цей підхід також є складним щодо діагностики та результатів, оскільки цінності є суб'єктною характеристикою і складно прогнозувати, чи скористаються фахівці певною цінністю у тих чи інших професійних ситуаціях. Така проблема стосується і соціономічних професій, оскільки за специфікою

професійної діяльності рівні цінностей є різними.

В останні роки у педагогічну науку асимілюється теорія синергетичного підходу, що визначається у сучасній педагогіці на загально-методологічному рівні. Його принципи сприяють розробці нових підходів до організації та здійснення навчального процесу. Зокрема основним принципом цього підходу є загально-методологічний – самоорганізація.

Слід зазначити, що у дослідженнях останніх років багато уваги приділялося теорії діяльнісного підходу, загальні принципи якого застосовувався при розв'язуванні проблеми підготовки майбутніх фахівців. Діяльнісний підхід передбачає активну участь студентів у пізнавальному процесі та застосування відповідних технологій, методів і технік. Репродуктивні методи не задовольняють умов діяльнісного підходу, оскільки цей підхід ґрунтується на активних методах пізнання.

Реалізацію діяльнісного підходу у навчальному процесі науковці обґрунтовують як діялісно-особистісну (В. Корнещук, Л. Красюк, С. Литвиненко та ін.), діялісно-компетентісну (Ф. Ялалов та ін.). Методологічною основою діялісно-особистісного підходу є активна взаємодія суб'єкта з оточуючим світом. Методологічною основою *діялісно-компетентісного* підходу є формування професійних, загальних, особистісних якостей тощо. Діялісність є тим середовищем, в якому формуються та розвиваються компетентності. Відповідно компетентісний підхід при підготовці фахівців потребує застосування на основі діялісного.

Компетентісний підхід є перспективним і актуальним у сучасних умовах, що характеризуються інтеграційними європейськими та світовими процесами і, у зв'язку з цим, сформульовано нові вимоги до якісної підготовки фахівців у вищій школі.

У теоретичних дослідженнях цей підхід ґрунтується на розумінні понять «компетенції», «компетентності» [6]. Проаналізовані дослідження свідчать, що компетентісний підхід розробляється також на методичному рівні. Він реалізується через застосування технологічного підходу, яким зумовлюється алгоритм здійснення навчального процесу або в цілому професійна підготовка у закладах вищої освіти. Технологічний підхід порівняно недавно почав активно втілюватись у систему вищої освіти. Він відображає теоретичний та методичний рівні реалізації мети щодо підвищення якості професійної підготовки у закладах вищої освіти. У межах технологічного підходу розробляються та застосовуються на практиці педагогічні, навчальні технології, зокрема ті, що отримали статус інноваційних, і є похідними від підходів – діялісного, особистісно орієнтованого, контекстного.

Напрями технологічного підходу ґрунтуються на ідеях технологічності (алгоритмічності) навчального процесу; технічного оснащення навчального процесу як засобу підвищення ефективності навчального процесу за допомогою дидактичних технологій:

інтерактивного навчання, інформаційних технологій, комп'ютерних програм тощо; застосування професійних технологій у навчальному процесі, як засобу професійної підготовки майбутніх фахівців.

В останні роки розробляється контекстний підхід для підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Контекстний підхід втілює ідею максимального наближення до професійної діяльності змісту, завдань навчального процесу. Проте, на наш погляд, цілі компетентнісного підходу є більш конкретними для їх реалізації у навчальному процесі.

Серед підходів, що розробляються з метою підготовки фахівців соціономічних професій, значної уваги заслуговує аксіологічний підхід. Особливо це стосується соціономічної групи професій. Деякі вчені вживають поняття «аксіологічний» і «акмеологічний» як синонімічні, що знаходяться на стику природничих, гуманітарних, технічних, суспільних дисциплін і вивчають феноменологію розвитку людини, її найвищі творчі досягнення на етапі зрілості.

Оскільки професійна діяльність фахівців-соціономістів пов'язана із різними рівнями цінностей, багатьма вище згаданими вченими розроблялись класифікації, види цінностей, визначались завдання по формуванню цінностей, ціннісних орієнтирів тощо. Це, в одних випадках, сприяло диференціації аксіологічного (акмеологічного) й особистісно орієнтованого підходів при підготовці фахівців, в інших – аксіологічний підхід визначався як пріоритетний, а особистісно орієнтований як допоміжний.

Зазначене вище свідчить, що в науковій і освітній теорії та практиці не існує єдиного концептуального підходу щодо підготовки фахівців соціономічної групи професій. При цьому домінуючою парадигмою підготовки залишається традиційна знаннева, у межах якої застосовуються різноманітні наукові підходи. Тому підготовка фахівців соціономічних професій орієнтована лише на специфічні характеристики, при цьому базові характеристики, спільні для цієї групи, відсутні. Це, на нашу думку, впливає на якість підготовки фахівців.

Оскільки професійна діяльність фахівців-соціономістів передбачає роботу з людьми, то на ефективне розв'язування задач впливає аксіологічний підхід. Цей науковий напрям розроблявся науковцями у межах особистісно орієнтовного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку. Він не інтегрується у компетентнісному підході, а тому потребує аналізу і дослідження можливостей такої його інтеграції. Узгодження діяльнісного та аксіологічного підходів ґрунтується на взаємодії за умови застосування принципів методологічного підходу – системного. Його принципи проектуються в організацію ідей та їх реалізацію у навчальному процесі.

Синергетичний підхід відображає методологічний принцип самоорганізації, у відповідності до параметрів порядку при підготовці фахівців соціономічних професій. У синергетиці параметри порядку виконують функції організації системи, напрямів розгортання та руху її

розвитку. Параметри порядку проявляються в концептуальній ідеї підготовки фахівців, що опредмечується в цілях професійної підготовки та засобах реалізації у навчальному процесі. Наприклад, параметрами порядку у традиційному підході є знання, уміння, навички, на які зорієнтовано навчальний процес. Ідея компетентнісного підходу орієнтує підготовку фахівців на формування компетентностей, що у процесі професійної підготовки є параметром порядку. Такий параметр порядку задає принципи організації, послідовність здійснення процесу підготовки фахівців. Конкретне виявлення параметрів порядку відбувається в ієрархії освітніх цілей, організації навчального матеріалу, відповідності навчальних засобів. Ідеї зазначених теоретичних і методологічних підходів втілюються у систему застосування інноваційних технологій для підготовки фахівців соціономічних професій згідно нашого дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, здійснивши теоретико-методологічний аналіз соціономічних професій з'ясовано, що необхідність підготовки фахівців зумовлена: об'єктивними інтеграційними соціальними процесами, що відбуваються у світі та сприяють формуванню єдиних соціальних норм і стандартів, які утворюють загальні вимоги до здійснення професійної діяльності соціономістами; спільним предметом професійної діяльності, що визначає напрям професійної діяльності, зміст вимог до здійснення професійної компетентності фахівців. Аналіз останніх спеціальних досліджень, присвячених підготовці фахівців соціономічних професій показав, що пріоритетними підходами, що сприяють підвищенню якості підготовки фахівців є діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, інформаційний, аксіологічний, як такі, що забезпечують теоретико-методологічне обґрунтування розв'язання проблеми дослідження; синергетичний, як загальнометодологічний і теоретичний; технологічний, контекстний, як такі, що забезпечують методичний рівень розв'язання завдань дослідження. На основі цих підходів розв'язуються диференційовані, індивідуальні, системні задачі.

Список використаних джерел

1. Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Вайнола Ренате Хейкіївна. – К., 2009. – 44 с. – Бібліогр.: с. 36-41.
2. Закон України “Про вищу освіту” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 20, ст. 134 (№ 2984-III: із змінами від 19 січня 2010 р.).
3. Чорнобровкін В. М. Психологія прийняття рішень у педагогічній діяльності: дис ... доктора психол. наук: 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія / Володимир Миколайович Чорнобровкін. – К., 2007. – 480 с.

4. Opalyuk T. L. System and synergetic approaches as a general methodological basis for definition of the "social reflexion of the future teacher" concept / T.L. Opalyuk // Web of Scholar. – 2017. – № 6. – P. 58–65.

5. Opalyuk T.L. The genesis of identification and development of the problem of formation of the social competence of the future teacher / T.L. Opalyuk // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V. (60), issue 135. – P. 34–38.

6. Данилюк О.І. Соціально-економічна компетентність – як компонента фахової підготовки майбутнього соціального інспектора / О.І. Данилюк // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка/ За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XXV. Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. С.53-63.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Vajnola R. H. Pedagogichni zasadi osobistisnogo rozvitku majbutn'ogo social'nogo pedagoga v procesi profesijnoi pidgotovki: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja doktora ped. nauk: 13.00.04 – teorija ta metodika profesijnoi osviti / Vajnola Renate Hejkiivna. – K., 2009. – 44 s. – Bibliogr.: s. 36-41.

2. Zakon Ukraïni "Pro vishhu osvitu" // Vidomosti Verhovnoi Radi (VVR). – 2002. – № 20, st. 134 (№ 2984-III: iz zminami vid 19 sichnja 2010 r.).

3. Chornobrovkin V. M. Psihologija prijnjattja rishen' u pedagogichnij dijalnosti: dis ... doktora psihol. nauk: 19.00.07 – Pedagogichna ta vikova psihologija / Volodimir Mikolajovich Chernobrovkin. – K., 2007. – 480 s.

4. Opalyuk T. L. System and synergetic approaches as a general methodological basis for definition of the "social reflexion of the future teacher" concept / T.L. Opalyuk // Web of Scholar. – 2017. – № 6. – P. 58–65.

5. Opalyuk T.L. The genesis of identification and development of the problem of formation of the social competence of the future teacher / T.L. Opalyuk // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V. (60), issue 135. – R. 34–38.

6. Daniljuk O.I. Social'no-ekonomichna kompetentnist' – jak komponenta fahovoï pidgotovki majbutn'ogo social'nogo inspektora / O.I. Daniljuk // Zbirnik naukovih prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka/ Za red. L.P. Mel'nik, V.I. Spivaka. – Vip. HHV. Serija social'no-pedagogichna. – Kam'janec'-Podil's'kij: Medobori-2006, 2015. S.53-63.

Danyliuk O. I., Opalyuk T. L. Theoretical and methodological approaches to the professional training of specialists of sociological profile. The article is devoted to the consideration and analysis of theoretical

and methodological approaches to vocational training of specialists of the sociological profile. It is revealed that there are traditional views on the understanding of socio-occupational professions, as the type of human occupations. It is established that the social interaction of an individual in a society is the subject of their professional activity, and that it is the sociological group of professions that affects social interaction and through it manages social processes, systems, their development, correction, transformation. It is determined that this group includes professions: social worker, teacher, social teacher, etc. It has been found out that the necessity of training specialists in socio-occupational professions is due to: objective social integration processes taking place in the world and contributing to the formation of common social norms and standards that form general requirements for the professional activity of sociologists; a common subject of professional activity that defines the direction of professional activity, the content of the requirements for the professional competence of specialists.

The special investigations devoted to the training of specialists in socio-occupational professions are analyzed. It was clarified that the priority approaches which promote the quality of training of specialists are active, personally oriented, competence, informational, axiological, as providing theoretical and methodological substantiation of solving the research problem; synergetic, as general methodological and theoretical; technological, task, contextual, as providing a methodological level for solving research tasks.

It is revealed that the specific characteristics of the socio-economic professions are an aspect of the general and are reflected in the subject of the professional activity of a particular profession. The theoretical analysis of domestic and foreign studies on the training of specialists of the socio-economic group of professions has been carried out and confirmed that in its system the approaches focused on a separate occupation of this group were developed and applied. Theoretical and methodological substantiation of the isolation of the socio-economic group of professions on the basis of revealing the general subject for them and the characteristics of professional activity, theoretical and practical studies of ideas, concepts, scientific approaches to the problems of preparation of specialists in socio-occupational professions, and analysis of the goals of modern vocational education, contributed to the definition of activity, systemic, synergetic theoretical and methodological approaches in their interrelation, and the implementation of a competent approach on the basis of the task.

Key words: specialists of sociological profile, professional training, competence, educational process; higher education institution, socialization.

Отримано 22.03.2018

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА СІМ'Ї, ЯКА ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Дідик Н. М. Соціально-психологічна підтримка сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями психофізичного розвитку. Стаття розкриває особливості надання психологічної та соціальної допомоги сім'ям, які виховують дитину з психофізичними порушеннями. Патронаж сім'ї, яка виховує дитину з психофізичними порушеннями, може проводитися з цілями діагностики як ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику, дослідження проблемних ситуацій; контролю як оцінки стану сім'ї і дитини, динаміки проблеми, аналізу ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій тощо; адаптивно-реабілітаційної допомоги (освітньої, психологічної, посередницької). В основу реабілітаційних програм покладається модель розвитку функціональних систем, яка втілюється в ланках: співпраця „сім'я-дитина-фахівець” на основі розробленої комплексної програми реабілітації, навчання батьків роботі з дітьми-інвалідами та проведення сімейної психологічної реабілітації.

Соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на формування життєвої компетентності дитини з інвалідністю або повернення її до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до сімейної родинно-побутової та суспільної діяльності шляхом забезпечення соціальних нормативів у сфері соціальної реабілітації. Соціальна реабілітація дитини з інвалідністю включає інформування і консультування сім'ї дитини – інваліда з питань соціальної реабілітації і правових питань. Важливим є інформування сім'ї та надання рекомендацій щодо соціально-побутового орієнтування дітей.

Робота з сім'єю є важливим напрямом реабілітаційної підтримки сімей, які виховують дітей з психофізичними порушеннями. З такими батьками ефективно проводити сеанси кінотерапії з наступним обговоренням змісту фільму, брати участь у соціальних проектах, застосовувати ігрову терапію, бібліотерапію. Для надання їм соціально-психологічної допомоги ефективним буде застосування інтерактивних форм роботи: диспутів, тренінгів взаємопідтримки. Виділяють такі тактики роботи з сім'єю, яка виховує дитину з психофізичними порушеннями: безпосередня робота з конкретною сім'єю; опосередкована робота з конкретною сім'єю; безпосередня робота з групою батьків; опосередкована робота з групою батьків; розвиток

контактів між сім'ями. Реабілітаційні послуги надаються дитині-інваліду на підставі індивідуальної програми реабілітації, та відповідно до індивідуального сімейного плану реабілітації та розвитку дитини.

Ключові слова: дитина з порушеннями психофізичного розвитку, реабілітація, патронаж, ігровий метод, тренінг, кінотерапія, бібліотерапія.

Дидык Н. М. Социально-психологическая поддержка семьи, воспитывающей ребенка с нарушениями психофизического развития. Стаття розкриває особливості оказання психологічної і соціальної допомоги сім'ям, виховуючим ребенка с психофізическими порушеннями. Патронаж сім'ї, виховуючої ребенка с психофізическими порушеннями, может проводиться с целями диагностики как ознакомление с условиями жизни, изучение возможных факторов риска, исследование проблемных ситуаций; контроля как оценки состояния семьи и ребенка, динамики проблемы, анализа хода реабилитационных мероприятий, выполнения родителями рекомендаций и т.п.; адаптивно-реабилитационной помощи (образовательной, психологической, посреднической). В основу реабилитационных программ возлагается модель развития функциональных систем, которая воплощается в звеньях: сотрудничество "семья-ребенок-специалист» на основе разработанной комплексной программы реабилитации, обучение родителей работе с детьми-инвалидами и проведения семейной психологической реабилитации.

Социальная реабилитация - система мероприятий, направленных на формирование жизненной компетентности ребенка с инвалидностью или возвращения ее к активному участию в жизни, восстановление его социального статуса и способности к семейной семейно-бытовой и общественной деятельности путем обеспечения социальных нормативов в сфере социальной реабилитации. Социальная реабилитация ребенка с инвалидностью включая информирование и консультирование семьи ребенка - инвалида по вопросам социальной реабилитации и правовым вопросам. Важным является информирование семьи и предоставление рекомендаций по социально-бытового ориентирования детей.

Работа с семьей является важным направлением реабилитационной поддержки семей, воспитывающих детей с психофізическими нарушениями. С такими родителями эффективно проводить сеансы кинотерапия с последующим обсуждением содержания фильма, участвовать в социальных проектах, применять игровую терапию, библиотерапию. Для оказания им социально-психологической помощи эффективным будет применение интерактивных форм работы: диспутов, тренингов взаимоподдержки. Выделяют следующие тактики работы с

сім'єю, виховуючою дитину з психофізичними порушеннями: безпосередня робота з конкретною сім'єю; опосередкована робота з конкретною сім'єю; безпосередня робота з групою батьків; опосередкована робота з групою батьків; розвиток зв'язків між сім'ями. Реабілітаційні послуги надаються дитині-інваліду на основі індивідуальної програми реабілітації, і в відповідності з індивідуальним сімейним планом реабілітації і розвитку дитини.

Ключові слова: дитина з порушеннями психофізичного розвитку, реабілітація, патронаж, ігровий метод, тренінг, кінотерапія, бібліотерапія.

Постановка проблеми. У теперішній час збільшується кількість дітей, які мають порушення психофізичного розвитку. Переважна більшість респондентів соціологічних опитувань, що проводилися в нашій країні, характеризують інвалідів передусім з негативного боку і відзначають особливе почуття напруженості і настороженості, що виникає в ситуаціях вимушеного спілкування з ними. Це не ворожість, а швидше страх «непередбачуваності» людини, що має якісь «особливі» властивості і якості. Одночасно міра інформованості суспільства про положення і проблеми інвалідів у нас незначна, що обумовлює жорсткість установок по відношенню до них.

Діяльність соціальних педагогів і соціальних працівників є значущою при наданні соціально-психологічної допомоги сім'ям з дітьми з особливими потребами. Використання у роботі соціального працівника різних моделей методів і форми роботи свідчить, що його участь у комплексній реабілітації сімей, які виховують дітей з особливими потребами, з метою підвищення їх соціальної адаптації може давати помітні соціально значущі і педагогічні результати.

Аналіз останніх досліджень. Проблему надання психологічної допомоги та здійснення соціального супроводу батьків, у яких народилися діти з вадами психічного та фізичного розвитку, вивчали: О. О. Близнюк, Л. В. Болгова, Г. В. Кукуруза, А. М. Кравцова, О. М. Мохнач та ін. [3]. Разом з тим, це питання є ще недостатньо вивченим. Це стало **метою** для статті – проаналізувати особливості соціально-психологічної підтримки сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями психофізичного розвитку.

Народження дитини з порушеннями розвитку обрушується несподіваним і важким тягарем на родину. Хвороба новонародженої дитини викликає шок у батьків, руйнуючи всі їхні колишні уявлення про дитину, її майбутнє, а іноді і про родину в цілому. Батьки відчувають розгубленість і безпорадність [3, с. 5].

Переживання батьками кризи, пов'язаної з народженням дитини з

порушеннями й прийняттям її діагнозу, проходить через кілька стадій. Стадія шоку й невір'я настає відразу після того, як батьки довідаються про діагноз дитини. Вони вражені, розгублені і не можуть повірити в те, що сталося. Стадія заперечення характеризується «відмовою» батьків прийняти діагноз дитини, порушення її розвитку. Стадія суму та гніву характеризується сполученням апатії й пригніченості батьків зі злістю на непереборні обставини. Стадія реорганізації, коли, ґрунтуючись на реалістичному розумінні ситуації, батьки починають планувати майбутнє з урахуванням як потреб розвитку дитини, так і власних інтересів [3, с. 5-7]. Тому у практичній роботі з такими сім'ями важливо, опираючись на загальні закономірності, оцінювати індивідуальні особливості процесу проходження цих стадій конкретними родинами й використати ці знання в побудові програм соціально-психологічної реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на формування життєвої компетентності дитини-інваліда або повернення її до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до сімейної родинно-побутової та суспільної діяльності шляхом забезпечення соціальних нормативів у сфері соціальної реабілітації [1].

Реабілітаційні послуги надаються дитині-інваліду на підставі індивідуальної програми реабілітації, та відповідно до індивідуального сімейного плану реабілітації та розвитку дитини (ІСП) [4, с. 8]. Незмінними залишаються основні критерії організації реабілітаційного процесу як процесу реабілітації комплексної, глибоко індивідуалізованої, послідовної, безперервної з обов'язковою участю сім'ї дитини-інваліда.

Нами проведено дослідження зі студентами 1-4 курсів спеціальностей «Соціальна педагогіка» та «Соціальна допомога». На запитання «З якими категоріями населення Ви хотіли б працювати?» одержано такі результати: «діти з особливими потребами» – 7,2% відповідей; «дорослі з порушеннями психофізичного розвитку» – 2,7% відповідей. Це свідчить про те, що студенти не готові до надання соціальної допомоги людям з порушеннями психофізичного розвитку. Проаналізовано результати дослідження за курсами навчання респондентів, які відповідали на це запитання. Результати представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати відповідей на запитання

«З якими категоріями населення Ви хотіли б працювати?»

Відповіді	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
«діти з особливими потребами»	8,2%	3,0%	7,3%	10,3%
«дорослі з порушеннями психофізичного розвитку»	1,6%	6,1%	1,8%	3,5%

За результатами таблиці 1, найбільше готові працювати з дітьми з особливими потребами студенти 4 курсу (10,3% відповідей), а найменше – з дорослими з порушеннями психофізичного розвитку першокурсники (1,6%). Тому в майбутньому варто звернути увагу на формування бажання надавати соціальну підтримку людям з особливими потребами.

Сім'я є одним з основних виконавців реабілітаційних заходів і з нею мають тісно співпрацювати фахівці з реабілітації, психологи, педагоги, соціальні працівники. Індивідуальний сімейний план реабілітації та розвитку дитини поєднує в собі: відомості про дитину та її оточення (дитина, сімейне оточення, соціальний статус сім'ї, облік проведених тестувань, анамнез); програма домашньої активності (загальні рекомендації батькам щодо продовження реабілітаційного процесу поза центром, рекомендації спеціалістів поглибленого впливу щодо виконання реабілітаційних завдань у сім'ї, батьківська сторінка) [4, с. 8]. Послідовність етапів соціальної реабілітації: перший етап – соціальна діагностика; другий етап – соціальна реабілітація; третій етап – результати соціальної реабілітації [4, с. 10].

Перший етап – соціальна діагностика – передбачає збір необхідної офіційної інформації про дитину-інваліда, її сімейне оточення, визначення соціального статусу сім'ї. На цьому етапі визначаються соціальні характеристики родини дитини-інваліда та її батьків. З метою здійснення оцінки обмеження життєдіяльності дитини, соціального статусу родини, виявлення її соціальної неспроможності, у Центрі складається соціальна характеристика родини і батьків дитини-інваліда.

Соціальні характеристики родини й батьків дитини-інваліда включають інформацію про: батьків: обидва батьки живі (мати жива, батько живий); мати або батько померли або про них немає інформації; самотня мати; батьків нема. Шлюбний статус батьків: повна сім'я (вказати фактичний склад); неповна сім'я (вказати фактичний склад сім'ї); батьки розлучені. Вік дитини, коли батьки розлучилися. Виплату аліментів батьком, який мешкає окремо від дитини: так; ні. Мати: освіта; звільнилася або змінила роботу при народженні дитини-інваліда; режим робочого часу. Батько: освіта; звільнився або змінив роботу при народженні дитини-інваліда; режим робочого часу. Опікун: освіта; звільнився або змінив роботу при народженні дитини-інваліда; режим робочого часу. Хто з членів родини приділяє найбільшу увагу часу вихованню та реабілітації дитини-інваліда. Інваліди, які ще є в сім'ї. Пільги, якими користується родина, що встановлені законодавством, ступень обізнаності про це самої родини (інформація надається за бажанням батьків). Зміну взаємовідносин у родині у зв'язку з народженням дитини-інваліда. Матеріальний стан сім'ї і його зміна у зв'язку з народженням дитини інваліда. Готовність і зможу батьків допомагати в корекційній та навчально-виховній роботі. Благополуччя сім'ї (стан здоров'я батьків та інших членів сім'ї, вживання алкоголю

батьками чи іншими членами сім'ї тощо). Використання платного лікування для дитини-інваліда. Якість нагляду за дитиною: задовільна; незадовільна [4, с. 11].

На першому етапі психологічної діагностики проводять анкетування батьків з допомогою таких запитань [4, с. 30-31]:

1. Чи є у вас в сім'ї ще діти? Якщо так, то скільки?
2. Як вони відносяться до хворої дитини?
3. Як ваша дитина ставиться до Вас?
4. Чи є проблеми у вихованні сина/дочки?
5. Які види покарання найчастіше ви використовуєте: фізичне покарання, словесні погрози, позбавлення розваг
6. Які види заохочення ви використовуєте найчастіше: словесна похвала, подарунки, ласка.
7. У які ігри любить грати ваша дитина?
8. Як часто у вас дома бувають друзі сина/дочки
9. Чи берете ви із собою хвору дитину, як ідете в іншу сім'ю?
10. Як інші діти відносяться до вашої дитини?
11. Розкажіть про позитивні риси характеру вашої дитини
12. Які недоліки ви бачите у своїй дитині?

Другий етап – соціальна реабілітація дитини-інваліда – це система корекційних заходів по розвитку соціальних функцій та відновлення здатності дитини-інваліда до самостійної громадської та сімейно-побутової діяльності, процес включення її у соціальне середовище, нормальну суспільно-корисну діяльність і адекватні взаємовідносини з однолітками [4, с. 16-17].

При формуванні плану соціальної реабілітації дитини-інваліда необхідно визначити: залучення до активної участі в реабілітаційному процесі батьків дитини-інваліда, навчання їх ефективним методам та прийомам корекційно-розвивальної роботи; програму домашньої активності-комплекс послідовних домашніх завдань, які повинна виконувати дитина вдома із допомогою батьків.

Соціальна реабілітація дитини-інваліда включає інформування і консультування сім'ї дитини – інваліда з питань соціальної реабілітації і правових питань. Важливим є інформування сім'ї та надання рекомендацій щодо соціально-побутового орієнтування дітей.

На другому етапі психологічної корекції важливим є створення сприятливого психоемоційного клімату (реконструкція батьківсько-дитячих взаємовідносин, оптимізація взаємовідносин у сім'ї, гармонізація міжособистісних відношень між матір'ю з дитиною-інвалідом та членами сім'ї; корекцію неадекватних реакцій поведінки та емоційних реакцій батьків, які мають дитину-інваліда; розвиток комунікативних форм поведінки, які сприяють самоактуалізації та самоствердженню; формування навичок адекватного спілкування з навколишнім світом) [4, с. 31].

Створення сприятливого психоемоційного клімату в сім'ї передбачає: реконструкцію взаємовідносин батьків та дітей; оптимізацію внутрішньосімейних взаємовідносин; розвиток комунікативних форм поведінки; переформування ближнього оточення дитини-інваліда. Важливим є комплексний підхід до формування властивостей, знань, навичок та тісна взаємодія усіх спеціалістів, а також зв'язок з сім'єю дитини-інваліда [4, с. 32-33].

В основу реабілітаційних програм покладається модель розвитку функціональних систем, яка втілюється в ланках: співпраця „сім'я-дитина-фахівець” на основі розробленої комплексної програми реабілітації, навчання батьків роботі з дітьми-інвалідами та проведення сімейної психологічної реабілітації.

На думку Л. В. Болгової, О. О. Близнюк, А. М. Кравцової, Г. В. Кукурузи, О. М. Мохнач, надаючи підтримку родині, у якої народилася дитина з порушеннями розвитку, спеціалістам важливо враховувати такі особливості:

1. Родина новонародженої дитини з порушеннями здоров'я переживає кризу (стадія шоку і невір'я, стадія заперечення).

2. Проблеми здоров'я дитини – єдине, що є значущим для матері.

3. Родина немовляти розділена й не може перебувати разом досить часу, щоб мати й батько дитини могли обговорювати ситуацію, що виникла.

4. Батько дитини може уникати спілкування з фахівцями.

5. Плануючи роботу з родиною в умовах медичної установи, фахівець повинен враховувати режим годування дитини, графік медичних процедур та інші організаційні моменти перебування матері та дитини в пологовому будинку.

6. Соціальна робота з родиною в пологовому будинку базується на тісному співробітництві психолога та соціального працівника з медичним персоналом.

7. Для роботи з родиною дитини важливо, щоб психолог і соціальний працівник були досить поінформовані про медичні аспекти проблем розвитку дитини.

8. Для роботи з родиною дитини з порушеннями здоров'я можна залучати батьків, які мають досвід виховання дітей, у яких є такі самі проблеми [3, с. 8-14].

Науковці описують такі тактики роботи з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами.

Перша тактика – безпосередня робота з конкретною сім'єю: відвідування соціальним працівником сім'ї, зустріч з усіма членами родини, спостереження за тим, як спілкуються з дитиною, демонструє стратегію поведінки, навчання, вирішення проблем; батьки відвідують спеціаліста і спостерігають, як він спілкується з дітьми, веде прийом, веде консультування; спільна участь у засіданнях комісії, коли

обговорюються проблеми їхньої дитини, обговорюються

Друга тактика – опосередкована робота з конкретною сім'єю передбачає: ведення детальних записів про дитину батьками і спеціалістом-куратором, падання і інформації батькам про хід реабілітації; забезпечення батьків методичною літературою, створення карт розвитку дитини, передача у тимчасове користування ігор, приладів для розвитку дитини тощо.

Третя тактика – безпосередня робота з групою батьків передбачає: зустрічі спеціалістів з батьками дітей в офісі з метою обговорення спільних планів, методик, поведінки батьків; організацію семінарів для батьків, рольових ігор, бесід, перегляд відеопрограм для занять з батьками; залучення батьків до проведення спільних закладів, відпочинку, свят, акцій тощо.

Четверта тактика – опосередкована робота з групою батьків. Вона передбачає такі види роботи: інформування батьків про новітні технології роботи з дітьми, підготовка письмових пропозицій і домашніх завдань, копіювання потрібних для батьків матеріалів; проведення опитування шляхом письмового анкетування, підготовка стендів, виставок для батьків; підготовка навчально-методичних посібників чи рекомендацій для батьків.

П'ята тактика – розвиток контактів між сім'ями з метою: сприяти створенню мережі нянь серед батьків, обмін досвідом, проведення зустрічей батьків вдома, залучення батьків (чоловіків) до ремонту вдома, залучення батьків (чоловіків) до ремонту обладнання для дітей; допомогти створити асоціацію, групи самопомоги батьків; активізувати батьків до захисту своїх прав, до роботи в громадських організаціях, до участі у прийнятті рішення психолого-медико-педагогічної комісії; створення різного типу клубів для батьків і дітей.

В умовах низької мотивації звернення сімей за соціально-педагогічною, психологічною допомогою доцільно застосувати таку модель роботи з сім'єю, як патронаж (або послуга клієнту вдома). Патронаж – це особливий вид допомоги дитині, її батькам, педагогам у розв'язанні складних проблем, пов'язаних з виживанням, відновлювальним лікуванням, реабілітацією і спеціальним навчанням та вихованням, соціалізацією із становленням підростаючої людини як особистості [4, с. 25]. Психолого-соціально-педагогічний патронаж передбачає широкий спектр довгострокових заходів комплексної реабілітаційної допомоги, орієнтованої на сім'ю дитини-інваліда. В межах патронажу можуть надаватися різні види освітньої, психологічної, посередницької допомоги. Саме патронаж дає змогу мобілізувати сім'ю на подолання проблем у природних умовах і може продовжуватися досить тривалий час.

Патронаж може проводитися з такими цілями:

1) діагностики: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику, дослідження проблемних ситуацій;

2) контролю: оцінка стану сім'ї і дитини, динаміка проблеми, аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій тощо;

3) адаптивно-реабілітаційної допомоги (освітньої, психологічної, посередницької).

Соціально-психологічний патронаж сім'ї дитини-інваліда, що має допомогти сформувати адекватні взаємини між батьками, іншими членами сім'ї та дитиною; допомогти дорослим створити комфортну для розвитку дитини сімейну атмосферу; розширити поінформованість батьків про потенційні можливості дитини, її перспективи в різних аспектах життя; створити умови для активної участі батьків у вихованні і навчанні дитини; навчити батьків реабілітаційних прийомів, організації ігрової та навчальної діяльності дитини [4, с. 17].

На нашу думку, ефективно з батьками, які виховують дітей з особливими потребами, проводити сеанси кінотерапії з наступним обговоренням змісту фільму. Наприклад, доцільно застосовувати такі фільми про дітей, які мають ті чи інші фізичні чи психічні порушення: «Клас корекції» (2014 р., Росія, драма), «Серфер душі» (2001 р., США, драма), «Та, що створила чудо» (1962 р., США, драма), «Сьогодні я піду додому один» (2014 р., Бразилія, драма, мелодрама), «Зірочки на землі» (2007 р., Індія, драма), «Я – Сем» (2001 р., США, драма), «Я теж» (2009 р., Іспанія, драма) та ін.

Варто також переглянути фільм-мелодраму «Дитина з Місяця» (Італія, 2006), де розповідається життєва історія видатного фізика Фульвіо Фрізоне, який живе у Сицилії та працює в університеті, названому на його честь. Значущим є те, що на створення фільму «Дитина з Місяця» його авторів надихнула реальна історія Фульвіо Фрізоне, видатного фізика, що й тепер живе і працює на Сицилії. Фульвіо народився з тяжким пошкодженням мозку, рухових та мовних центрів внаслідок спричиненої лікарською недбалістю родової травми. Лікарі прогнозували Фульвіо фізичну та інтелектуальну неспроможність спілкування з оточенням. Впродовж усього дитинства, юнацтва та дорослого життя хлопця показано його матір, Лучію, яка ніколи не здається. Завдяки своїй хоробрості, наполегливості та силі волі, Лучія доводить, що всі – лікарі, вчителі, суспільство – помилялися щодо її сина, який пройшов нелегкий шлях і, врешті, став міжнародно визнаним вченим [5]. На наш погляд, поведінка матері є позитивним прикладом для наслідування іншими батьками, які виховують дітей з психофізичними порушеннями.

За мотивами цього фільму апробовано однойменний український проект, який започаткований у 2010 у рамках програми «Завтра.UA» Фонду Віктора Пінчука. Мета проекту «Дитина з Місяця» – привернення уваги молоді та засобів масової інформації до проблем

людей з обмеженими можливостями в Україні, налагодження контактів між студентами, громадськими активістами та громадськими організаціями, які займаються проблемами інвалідів, а також включення людей з обмеженими можливостями в соціальне життя [5].

Проект був започаткований студентами десяти українських університетів на 3-му Молодіжному Форумі Стипендіальної програми «Завтра.UA» Фонду Віктора Пінчука, що відбувся під Києвом з 17 по 20 травня 2010 року. Проект передбачав показ у вищих навчальних закладах України фільму-мелодрами «Дитина з Місяця», дискусію про дотримання в Україні прав людей з обмеженими можливостями після кіноперегляду, первинний збір інформації стосовно проблем інвалідів в Україні, зокрема, доступності освіти та наявності рівних умов для їхнього індивідуального розвитку. Під час заключної прес-конференції в Києві було презентовано буклети із результатами проекту. Під час 4-го Молодіжного Форуму «Завтра.UA» у травні 2011 року було презентовано збірку оповідань, есе, роздумів, статей про дітей та молодь з обмеженими можливостями, яка вийшла в рамках проекту «Дитина з Місяця» [2]. Вважаємо, що доцільним у роботі з батьками буде також застосування бібліотерапії шляхом читання і наступного колективного обговорення цієї збірки, або подібної їй літератури на дану тематику.

На нашу думку, досить ефективним для надання соціально-психологічної допомоги батькам, які виховують дитину з особливими потребами, є застосування ігрової терапії. Вважаємо, що для цього можна застосувати одну із соціальних ігор Г. Хорна «Особливі Психрети». Інша назва – «Звичайні сім'ї – незвичайні діти». Дана соціально-психологічна гра, яка вийшла під брендом «Соціальні ігри Гюнтера Хорна», була створена двома авторами – Сенатською Світланою і Федотовою Еліною. Вона призначена для батьків, які виховують «особливих» дітей, а також для інших членів сімей цих дітей (наприклад, братів і сестер).

Ця гра призначена для консультування сімей, при веденні батьківських, дитячо-батьківських і сиблінгових груп, для індивідуальних діагностичних і корекційних занять. Гра «Звичайні сім'ї – незвичайні діти» містить 150 карток з твердженнями, що характеризують різні аспекти соціальної та емоційної компетентності, властивої даній категорії сімей. Наприклад, на картках є такі твердження: «Моя дитина мене багато чому навчила», «Я оберігаю свою дитину», «Я часто думаю, що нічого не можна змінити яка дитина народилась, такою і буде», «Школа хоче позбутися моєї дитини», «Я відчуваю, що наша сім'я ізольована від суспільства, чи суспільство від неї...», «Моя дитина навчила мене терпінню», «Я часто задаю собі питання «Чому це сталося зі мною?»» та ін.

Учасники вибирають потрібні собі картки, обговорюють і

аргументують різні позиції. Картки можна пропонувати іншим, або відправляти в «кошик для сміття». Ведучий – психолог, яка є гравцем, керує ігровим процесом та сильними емоційними реакціями, створюючи безпечне ігрове середовище. Гра допомагає усвідомити і відреагувати свої почуття і переживання, зменшити емоційне напруження; поділитися непростими думками і виявити, що ти в них не самотній; отримати зворотній зв'язок від інших і адекватно сприйняти ситуацію, що склалася; гармонізувати внутрішньосімейне спілкування, надати і прийняти підтримку; усвідомити і проаналізувати табуйовані суспільством теми, відкрити нові можливості і ресурси у взаємодії з рідними і соціумом, повірити в свої сили і розвинути впевненість. Терапевтичний ефект використання колоди «Звичайні сім'ї – незвичайні діти» – підвищення якості життя всієї родини: батьків, «особливих» дітей та їх здорових братів і сестер.

Висновки. Отже, робота з сім'єю є важливим напрямом реабілітаційної підтримки сімей, які виховують дітей з психофізичними вадами. Для надання їм соціально-психологічної допомоги ефективним буде застосування інтерактивних форм роботи: диспутів, тренінгів взаємопідтримки, соціально-психологічних ігор, обговорення змісту фільмів і літературних творів відповідної тематики та ін. Доцільним у роботі з батьками буде застосування ігрових методів, кінотерапії, бібліотерапії, тренінгового методу та ін. У перспективі створення програми соціально-психологічної реабілітації та її апробація з метою оптимізації надання соціально-психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами.

Список використаних джерел

1. Закон України № 2961-IV від 09.12.2015р. «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>. – Назва з екрану.
2. Збірка оповідань, есе, роздумів, статей про дітей та молодь з обмеженими можливостями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/irabochar/docs/moonchild_brochure. – Назва з екрану.
3. Кукуруза Г. В., Кравцова А. М., Близнюк О. О., Мохнач О. М., Болгова Л. В. Психологічна допомога та соціальний супровід батьків, у яких народилися діти з вадами психічного та фізичного розвитку / Г. В. Кукуруза, А. М. Кравцова, О. О. Близнюк, О. М. Мохнач, Л. В. Болгова. – К.: Держсоцслужба, 2008. – 28 с.
4. Організація реабілітаційних заходів у центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів: навчально-методичний посібник. – К.: Міністерство праці та соціальної політики України, 2009. – 97 с.
5. Соціальний проект «Дитина з Місяця» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальний_проект_«Дитина_з_Місяця». – Назва з екрану.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Zakon Ukraïni № 2961-IV vid 09.12.2015r. «Pro reabilitaciju invalidiv v Ukraïni» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>. – Nazva z ekranu.
2. Zbirka opovidan', ese, rozdumiv, statej pro ditej ta molod' z obmezhenimi mozhlivostjami [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://issuu.com/irabochar/docs/moonchild_brochure. – Nazva z ekranu.
3. Kukuza G. V., Kravcova A. M., Bliznjuk O. O., Mohnach O. M., Bolgova L. V. Psihologichna dopomoga ta social'nij suprovid bat'kiv, u jakih narodilisja diti z vadami psihichnogo ta fizichnogo rozvitku / G. V. Kukuza, A. M. Kravcova, O. O. Bliznjuk, O. M. Mohnach, L. V. Bolgova. – K.: Derzhsocluzhba, 2008. – 28 s.
4. Organizacija reabilitacijnih zahodiv u centri social'noï reabilitaciï ditej-invalidiv: navchal'no-metodichnij posibnik. – K.: Ministerstvo praci ta social'noï politiki Ukraïni, 2009. – 97 s.
5. Social'nij proekt «Ditina z Misjacja» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Social'nij_proekt_«Ditina_z_Misjacja». – Nazva z ekranu.

Didyk N. M. Socio-psychological support of the family who educates the child with violations of psychophysical development. The article reveals the peculiarities of provision of psychological and social assistance to families who raise a child with psychophysical disorders. The patronage of the family, which brings up a child with psychophysical disorders, can be carried out with the goals of diagnosis as familiarizing with living conditions, studying possible risk factors, studying problem situations; monitoring of the status of the family and the child, the dynamics of the problem, the analysis of the course of rehabilitation measures, parents' recommendations, etc.; adaptive-rehabilitation assistance (educational, psychological, mediation). The basis for rehab programs is a model for the development of functional systems that is implemented at the links: the "family-child-specialist" collaboration on the basis of the developed comprehensive rehab program, the training of parents for working with disabled children and the conduct of family psychological rehabilitation.

Social rehabilitation is a system of measures aimed at forming the vital competence of a child with a disability or returning her to active participation in life, restoring her social status and ability to family family and social activities through the provision of social standards in the field of social rehabilitation. Social rehabilitation of a child with a disability includes informing and consulting the child's family - a disabled person on social rehabilitation and legal issues. It is important to inform the family and provide guidance on the social and family orientation of children.

Working with the family is an important part of the rehabilitation support of families raising children with psychophysical disorders. With such parents,

to effectively conduct sessions of film therapy with the subsequent discussion of the content of the film, participate in social projects, apply game therapy, bibliotherapy. To provide them with social and psychological assistance, the use of interactive forms of work will be effective: disputes, mutual support trainings. Allocate such tactics of work with the family, which educates a child with psychophysical disorders: direct work with a particular family; indirect work with a particular family; direct work with a parent group; indirect work with a group of parents; development of contacts between families. Rehabilitation services are provided to a disabled child on the basis of an individual rehabilitation program, and in accordance with an individual family plan for rehabilitation and development of the child.

Key words: child with disorders of psychophysical development, rehabilitation, patronage, game method, training, film therapy, bibliotherapy.

Отримано 12.03.2018

УДК 347.965.8:355.337.2(477+4)

І. Я. Дідух

Dija30975@gmail.com

А. П. Дідух

ankamazowiecki@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ КОРПОРАТИВНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Дідух І. Я., Дідух А. П. Проблематика застосування корпоративного волонтерства в Україні та світі. У статті розглядається така складова корпоративної соціальної відповідальності як «корпоративне волонтерство». Активний процес євроінтеграції України та приєднання до зони вільної торгівлі продемонстрували, що для українських корпорацій настав час переглянути звичний порядок функціонування та налаштуватися на соціально-орієнтований лад, якого вимагають умови згаданих угод. Оскільки в нашій країні корпоративна соціальна відповідальність тільки розпочинає процес свого становлення, дана стаття розкриває сутність цього феномену, зокрема зарубіжний та український досвід теорії та практики. На основі проведеного в статті аналізу визначаються основні проблеми, що впливають на ефективність системи соціальної відповідальності, та шляхи їх подолання. Висвітлюються перспективи та напрямки подальшого розвитку корпоративного волонтерства для суб'єктів всіх рівнів взаємодії,

звертається увага на необхідність подолання сповільнюючих цей процес факторів. Волонтерство в Україні з терен благочинності відповідних профільних організацій поступово набуває популярності в корпоративному середовищі. Корпоративне волонтерство є перспективним у контексті розвитку корпоративної соціальної відповідальності організацій, формування позитивного бренду компанії як роботодавця на ринку праці. Підкреслюється, що для успішного розвитку корпоративного волонтерства в Україні потрібні сприятливі умови, які формуються як внутрішньою політикою компанії (адекватна оцінка власних ресурсів, чітке визначення мети, оцінка результатів, мотивація персоналу, тощо), так і на рівні національного та регіонального законодавства щодо волонтерської діяльності. Маючи на меті благочинні наміри, корпоративне волонтерство в ході розвитку буде сприяти зростанню довіри населення до бізнесу, а також ініціативи та підтримки з боку органів управління, в результаті замінюючи пасивне очікування на зміни в несприятливих соціально-економічних та політичних сферах на активне сприяння цим змінами, подолання існуючих проблем завдяки усвідомленій прямій участі та бажанню взаємного розвитку всіх сторін, включно з державою як основним регулятором підприємництва та волонтерської діяльності.

Ключові терміни: корпоративна соціальна відповідальність, корпоративне волонтерство, волонтерська діяльність, корпоративне управління, програма соціального партнерства, соціальна активність, благодійність, корпорація, філантропія.

Дидух І. Я., Дидух А. П. Проблематика осуществлення корпоративного волонтерства в Україні и мире. В статті розглядається такий елемент корпоративної соціальної відповідальності як «корпоративне волонтерство». Активний процес євроінтеграції України і приєднання до зони вільної торгівлі продемонстрували, що для українських корпорацій наступило час переглянути звичайний порядок функціонування і налаштувати на соціально-направлений стиль, якого вимагають умови згаданих угод. Так як в нашій країні корпоративна соціальна відповідальність тільки починає свій процес становлення, дана стаття розкриває суть цього феномена, в тому числі зарубіжний і український досвід теорії і практики. На основі проведеного в статті аналізу визначаються основні проблеми, що впливають на ефективність системи соціальної відповідальності, а також шляхи їх подолання. Виділяючи перспективи і напрями подальшого розвитку корпоративного волонтерства для суб'єктів всіх рівнів взаємодії, звертає увагу на необхідність подолання уповільнюючих цей процес факторів. Волонтерство в Україні є основ

благотворительности соответствующих профильных организаций постепенно набирает популярности в корпоративной среде. Корпоративное волонтерство является перспективным в контексте развития корпоративной социальной ответственности организаций, формирования позитивного бренда компании в качестве работодателя на рынке труда. Подчеркивается, что для успешного развития корпоративного волонтерства в Украине необходимы благоприятные условия, что формируются как внутренней политикой компании (адекватная оценка собственных ресурсов, четкое обозначение цели, оценка результатов, мотивация персонала, и т.д), так и на уровне национального и регионального законодательства по поводу волонтерской деятельности. Имея своей целью благотворительные намерения, корпоративное волонтерство в ходе развития будет содействовать росту доверия населения к бизнесу, а также инициативе и поддержке со стороны органов управления. В результате пассивное ожидание изменений в неблагоприятных социально-экономических и политических сферах заменяется активным содействием этим изменениям, преодолением существующих проблем благодаря осознанному участию и стремлению к обоюдному развитию всех сторон, вместе с государством как основным регулятором предпринимательства и волонтерской деятельности.

Ключевые термины: корпоративная социальная ответственность, корпоративное волонтерство, волонтерская деятельность, корпоративное управление, программа социального партнерства, социальная активность, благотворительность, корпорация, филантропия.

Постановка проблеми. Поняття «волонтерство», а, тим паче, «корпоративне волонтерство» для України відносно нове та актуалізується напруженими соціально-економічними та політичними процесами в українському суспільстві. У світі дослідженням корпоративного волонтерства приділяється значна увага як з боку практиків, так і науковців, в той час як в Україні така робота почалася нещодавно, тому потребує детального та комплексного наукового дослідження. Явище «корпоративне волонтерство» виникає на периферії інтересів трьох соціальних верств: бізнесу, суспільства та, власне, волонтерів, приносячи певну вигоду кожному з них та безпосередньо чи опосередковано торкаючись їх індивідуальних інтересів. Застосування принципів корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) стає базою корпоративної культури бізнесу, переходячи до більш розвинених форм соціальної роботи. Західний досвід розглядає волонтерство як форму соціальної діяльності, що здатна якісно зменшити та перебороти факт уникання людьми суспільних проблем, сформувати модель колективної участі відтворення людських цінностей. Корпоративне волонтерство

передбачає допомогу співробітників корпорацій своїми професійними навиками, досвідом, часом та іншими ресурсами окремим групам громадян, громадським організаціям, благодійним фондам і соціальним установам, а також суспільству в глобальному сенсі. [1, с. 5]

Аналіз останніх досліджень. Серед українських сучасних науковців дослідженням вказаних проблем та явищ займалися: О.О. Герасименко, О.А. Грішнова, А.М. Колот, Л.П. Петрашко, С.О. Цимбалюк, Нефьодова К. А., О. М. Плахова та ін., які у своїх наукових напрацюваннях розглянули один з ключових аспектів соціальної відповідальності бізнесу – корпоративне волонтерство, аналізували теорію і практику зарубіжного досвіду корпоративного волонтерства та практику соціальної активності, яка є в Україні, підкресливали позитивні результати, які отримує суспільство, корпорації та персонал від здійснення корпоративного волонтерства.

Західний досвід теоретичних напрацювань дозволяє виділяти таких науковців та практиків в галузях волонтерства, корпоративного управління та економіки, як Г. Р. Боуен, А. Б. Керрол, Ф. Котлер, Д. Вуд, Д. Свансон, Д. Джованнуччі, М. Фрідман, М. Хартман та ін. Зокрема, працями американського дослідника Боуена було поставлено початок дослідження проблеми формулювання етапів становлення концепції КСВ, дослідження поняття «корпоративного громадянства», розглянуто питання необхідності врахування суспільних цінностей і цілей при формуванні програм та інструментального підходу до взаємодії бізнесу та суспільства. До його однодумців можна віднести К. Девіса, Дж. МакГіра та А. Керрола. Не сприйняли ідею необхідності врахування суспільних цінностей і цілей такі представники економічної думки, як М. Фрідман, Т. Левітт.

Метою статті є дослідження корпоративного волонтерства як складової КСВ, зокрема зарубіжного та українського досвіду його розвитку; визначення основних проблем, що впливають на ефективність системи соціальної відповідальності, та шляхів їх подолання; висвітлення перспектив та шляхів подальшого розвитку корпоративного волонтерства для суб'єктів всіх рівнів взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні роки активного процесу євроінтеграції України та приєднання до зони вільної торгівлі продемонстрували, що для українських корпорацій настав час переглянути звичний порядок функціонування та налаштуватися на соціально-орієнтований лад, якого вимагають умови згаданих угод. Внаслідок впливу стрімко зростаючої напруги в Україні та світі відбувається ріст яскраво виражених антисоціальних явищ і людської агресії – безробіття, терористичних актів, зниження рівня якості життя, загострення проблем корупції та злочинності. Одним з раціональних та ефективних способів реагування на згадані виклики реалій жорстокої сучасності являється концепція корпоративної соціальної

відповідальності (КСВ) та корпоративного волонтерства як однієї з основних її складових.

Визначення найбільш прийняттого та коректного терміну «КСВ», незважаючи на велику кількість наукових напрацювань, досі залишається актуальною темою для обговорень. За визначенням Європейської Комісії, КСВ — це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі» [2].

Поняття корпоративного волонтерства як однієї з важливих складових КСВ є тісно з нею пов'язане, проте його розуміння як теоретиками, так і практиками залишається різним. Чинне українське законодавство дає таке визначення поняттю «волонтерська діяльність»: це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [3]. На сьогоднішній день волонтерство починає набувати корпоративних ознак — це пояснюється тим, що діючи незалежно та без належної підтримки певних кіл (наприклад, зі сторони публічного сектору), громадяни стикаються з такими перешкодами, як обмеженість ресурсів, відсутність підтримки, зокрема інформаційної та правової регламентації, як результат, зменшення ефективності та результативності реалізованих програм.

Уперше рух корпоративного волонтерства був започаткований у США. Зокрема, американський досвід свідчить, що волонтерство у формі соціальної роботи, яка бореться з суспільними проблемами, формує модель залучення колективної ініціативи та відтворення суспільних цінностей [1, с. 5]. Однією з особливостей цього виду волонтерства також є наявність розвинутої організаційної структури, в рамках якої діє суб'єкт, відчуття приналежності до інтегрованого, єдиного колективу та зв'язок дій зі стратегією та пріоритетами власної компанії як цілісного комплексу.

Таким чином, корпоративне волонтерство в широкому значенні — це певна визначена політика компанії, спрямована на залучення працівників корпорації до благодійної та волонтерської діяльності. Іншими словами, це частина корпоративної культури, заснована на гуманістичних цінностях, на усвідомленні важливості ініціативи, солідарності та відповідальності.

У зв'язку з відсутністю єдності серед науковців в розумінні даного терміну, в рамках обговорення даного питання варто взяти до уваги визначення, запропоноване практиками - представниками 17-ти компаній України в рамках круглого столу, організованого Центром «Розвиток КСВ» 17 березня 2011 року, відповідно до якого корпоративне волонтерство — це добровільна участь мінімум 2-х співробітників в реалізації різноманітних зовнішніх соціальних програм

свої компанії.[5] Вважаємо за доцільне доповнити, що при цьому корпоративне волонтерство, форми його здійснення та способи реалізації можуть різнитися від компанії до компанії, що залежить від низки чинників: нормативно-правової бази та локального регулювання, організаційно-правової форми підприємства, моделі корпоративного управління, спрямованості та сфери підприємницької діяльності корпоративної особи, соціальних та екологічних чинників. Проте, аналіз опрацьованих джерел дає змогу виділити наступні ефективні форми корпоративного волонтерства, що використовуються на практиці.

Західний світ активно займається волонтерською діяльністю на базі підприємств у форматі dollars for doers («гроші за вчинки»). Вона полягає у здійсненні компанією внеску в реалізацію певних соціальних проєктів, який розраховується на основі робочого часу, витраченого співробітниками. Таким чином, компанія передає кошти (або власну продукцію) отримувачам благодійних послуг, у діяльності яких активну участь беруть власні співробітники-волонтери.

Застосовується також альтернативна схема, за якої компанія узгоджує певний «бюджет» робочого часу, що працівники можуть витратити на підтримку певних соціальних програм - як правило, від декількох годин на тиждень. Ця схема поширена в компаніях, де існує «погодинна» ставка, наприклад, в аудиторських, консалтингових, юридичних. В рамках цієї схеми роботодавець може також надавати гнучкий графік роботи або додаткові дні відпустки співробітникам, які долучаються до корпоративного волонтерства у вільний від роботи час.

Надання спеціальних відряджень співробітникам на соціальні проєкти дозволяє їм зануритись у реальне життя, в незвичних зовнішніх умовах використати власні знання та досвід, здійснювати волонтерську допомогу за різними напрямками, сприяти розкриттю свого таланту у всіх його проявах та тісно співпрацювати з громадою. Робота в абсолютно нових умовах допомагає уникнути ефекту професійного «згорання», відновлює енергію та ентузіазм, надає унікальні можливості професійного та особистісного росту. Однак це досить дорогий тип корпоративного волонтерства, адже протягом таких відряджень співробітники продовжують отримувати заробітну плату та соціальні виплати, тому така форма благодійності залежить від фінансових можливостей компанії.

Поширеною є практика «директор напрокат» - її суть полягає в участі професійних, досвідчених кадрів в Правліннях громадських організацій задля планування їх діяльності і залучення коштів, а також надання експертних оцінок, висновків та рекомендацій для підвищення ефективності їх роботи.

Значної популярності здобула така форма корпоративного волонтерства як організація разових та регулярних зборів пожертв на робочому місці, коли співробітники добровільно погоджуються на

відрахування з їх заробітних плат попередньо обумовленого відсотку для підтримки визначеної некомерційної організації.

Також нерідко компанії здійснюють додаткові внески, за яких вносять певну суму грошей на підтримку волонтерських програм та організацій, до яких попередньо вже залучалися їх співробітники [5].

Насамкінець, не можна не згадати можливості е-волонтерства, де консультації, поради та передача навичок можуть відбуватись онлайн за гнучким графіком та без необхідності витратити час на подорож. Слід однак пам'ятати, що ефективно волонтерство вимагає і реальних соціальних контактів.

Регулярні звіти щодо виконання ухвалених соціальних волонтерських програм можемо спостерігати серед відкритих матеріалів таких відомих та масштабних компаній:

1. EY (Ernst & Young Global Limited). За останніми даними 56% її співробітників взяли участь у волонтерській роботі, яку було визнано одним із найбільш привабливих роботодавців у галузі професійних послуг в Україні за підсумками різних досліджень, в тому числі: за рейтингом журналу «Фокус» у 2016 році, в рамках спецпроекту «HRReformation 2016; а також яку другий рік поспіль визначають як найкращого роботодавця серед компаній, що надають професійні послуги (згідно зі щорічним рейтингом World's Most Attractive Employers від компанії Universum), що свідчить про високий рівень прагнення до тісної співпраці з суспільством [4]. На основі аналізу відповідних джерел, за період останніх років компанія:

- сприяла значному поширенню програм соціального стажування для молодих спеціалістів, організацій тренінгів, стипендіальних програм, програм обміну, волонтерських літніх таборів, в рамках яких спонсори, тренери та вчителі надавали допомогу підліткам, позбавленим батьківської опіки, долати непростий етап на життєвому шляху;

- спрямовувала кошти на облаштування дитячих центрів та підтримку дітей з онкологічними захворюваннями;

- 230 співробітників компанії взяли участь у більш ніж 70 ініціативах Комітету з питань корпоративної відповідальності, 1850 годин було присвячено співробітниками компанії волонтерській роботі.

Таким чином, можна стверджувати, що результатом діяльності компанії є активне впровадження програм корпоративного волонтерства як інструменту вирішення низки соціальних питань, розвитку співробітників та підвищення їх лояльності до роботодавця, що спрямовані на просвіту молоді, допомогу вразливим членам суспільства, підтримку екологічних акцій [6].

2. Група Систем Кепітал Менеджмент, до складу якої входять підприємства гірничого та металургійного («МЕТІНВЕСТ»), енергетичного (ДТЕК), фінансового («ПУМБ», «УАСК «АСКА»), телекомунікаційного («Укртелеком»), медіа (Vogue UA) й інших секторів економіки також роками продовжує показувати хороші

результати та перспективи в благодійній сфері. В період з 2012 року кількість реалізованих проектів зросла більше ніж шість разів, а фінансування зросло з 157,5 до 472,7 млн гривень. В рамках реалізації «Програми соціального партнерства» було здійснено проекти у всіх регіонах, де діяли підприємства її холдингів і компаній, зокрема:

- щодо розвитку соціальної інфраструктури: близько 40% загальної суми інвестицій Групи були спрямовані на розвиток соціальної інфраструктури міст і сіл;

- щодо екологічної культури і енергоефективності: інвестиції в даній сфері становили 66,92 млн грн, в рамках здійснення проекту «Енергоефективні школи» було залучено 55 шкіл з семи областей України;

- щодо охорони здоров'я: завдяки інвестиціям до спеціалізованих телекомунікаційних мереж було підключено 12 медичних установ та проведені капітальні ремонти;

- щодо освіти: більше 20 шкіл отримали сучасне навчальне обладнання та були залучені в програму по розробці і впровадженню удосконалених професійних стандартів в програми вищих навчальних закладів;

- щодо підвищення активності місцевих громад: проводилися чисельні конкурси соціальних, культурних і екологічних проектів [7].

Аналіз наведених даних дає змогу стверджувати, що волонтерство на рівні корпорацій в Україні набирає все більшого розвитку, а кількість соціальних програм та волонтерських проектів невпинно зростає. Проте, зважаючи, що даний феномен для нашої держави є по суті «запозиченим», та на низку соціально-економічних та політичних проблем, сповільнюючих його поширення, варто зазначити також і деякі існуючі недоліки у порівнянні з західною практикою. Європа, зокрема, вважається лідером інновацій в розвитку нових моделей партнерства в результаті співпраці бізнесу з громадськими організаціями (кампанія ENGAGE, [8]).

- нерозуміння та/або заперечення потенційної вигоди від соціальної активності українськими компаніями - могло би бути виправлено шляхом узгодження благодійної діяльності з комерційними планами компанії;

- підтримка здебільшого одиничних заходів з особливих мотивів благодійності - могло би бути виправлено ефективним корпоративним плануванням благодійної діяльності (визначення пріоритетів, критеріїв оцінки) та зв'язком з стратегіями компанії;

- несприйняття значення благодійної діяльності для ділової репутації та її зв'язку з корпоративною соціальною відповідальністю вважаємо недоцільним, адже корпоративне волонтерство є вдалим інструментом для здобуття репутаційних переваг і підвищення іміджу компанії;

- відсутність сприятливого податкового режиму і нормативно-правової бази для благодійництва і підтримки держави - могло би бути

вирішено шляхом співпраці з органами державної влади, як це є обов'язковим в більшості країн Європи;

- «добровільно-примусова» участь співробітників в акціях повинна бути викорінена шляхом забезпечення необхідного інформаційного забезпечення.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що розвиток корпоративного волонтерства в Україні – важлива передумова для розвитку підприємництва, а також рішучий крок країни на шляху до євроінтеграції. Теоретиками та практиками сам термін тлумачиться досить широко, не завжди даючи можливість чітко виділити всі характерні ознаки поняття, проте також демократично залишаючи суб'єктам свободу вибору в кожному конкретному випадку індивідуально визначених характеристик, що найкраще відображали би внутрішні та зовнішні умови їх діяльності. Маючи на меті благочинні наміри, корпоративне волонтерство в ході розвитку буде сприяти зростанню довіри населення до бізнесу, а також ініціативи та підтримки з боку органів управління, в результаті замінюючи пасивне очікування на зміни в несприятливих соціально-економічних та політичних сферах на активне сприяння цим змінами, подолання існуючих проблем завдяки усвідомленій прямій участі та бажанню взаємного розвитку всіх сторін, включно з державою як основним регулятором підприємництва та волонтерської діяльності.

Список використаних джерел

1. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / Переклад з англ. — Під заг. ред.: І. Звереві, Г. Лактіонової. — К.: Наук. світ, 2001. — 49с

2. Зелена книга Європейського Союзу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rsppenergy.ru/main/static.asp?art_id=1552

3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 42, ст.435

4. World's Most Attractive Employers 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://universumglobal.com/worlds-most-attractive-employers-2017/>

5. Сапрыкина М. Корпоративное волонтерство: с чего начинать? Рекомендации для компаний – К.: ООО «Фарбований Лист», 2001 – 53 с. <http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf>

6. Корпоративна відповідальність ЕУ: щоквартальний вісник, випуск 14, вересень 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.eu.com/Publication/vwLUAssets/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr/\\$FILE/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr.pdf](http://www.eu.com/Publication/vwLUAssets/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr/$FILE/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr.pdf)

7. Програма соціального партнерства. Група СКМ, Отчет 2013-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.scm.com.ua/m/documents/PSP-Report-2013-2014-24_09_15-fin_1.pdf

8. CSR360 Global Partner Network Programme “ENGAGE Key Cities” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.csr360gpn.org/programmes/engage>

Spisok vikoristanih dzherel

1. Pidgotovka volonteriv ta ih rol' u realizacii social'nih proektiv / Pereklad z angl. — Pid zag. red.: I. Zverevoi, G. Laktionovoi. — K.: Nauk. svit, 2001. — 49s

2. Zelena kniga Evropejs'kogo Sojuzu [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: http://www.rsppenergy.ru/main/static.asp?art_id=1552

3. Pro volonters'ku dijial'nist' : Zakon Ukraïni vid 19 kvitnja 2011 roku № 3236-VI // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni, 2011, № 42, st.435

4. World's Most Attractive Employers 2017 [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: <https://universumglobal.com/worlds-most-attractive-employers-2017/>

5. Saprykina M. Korporativnoe volonterstvo: s chego nachinat'? Rekomendacii dlja kompanij – K.: OOO «Farbovanij List», 2001 – 53 s. <http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf>

6. Korporativna vidpovidal'nist' EY: shhokvartal'nij visnik, vipusk 14, veresen' 2015 r. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr/\\$FILE/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr/$FILE/EY-cr-newsletter-september-2015-ukr.pdf)

7. Programma social'nogo partnerstva. Gruppy SKM, Otchet 2013-14 [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: http://www.scm.com.ua/m/documents/PSP-Report-2013-2014-24_09_15-fin_1.pdf

8. CSR360 Global Partner Network Programme “ENGAGE Key Cities” [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.csr360gpn.org/programmes/engage>

Didukh I. Y., Didukh A. P. The problem of corporate volunteering in Ukraine and abroad. This article considers corporate volunteering as a part of corporate social responsibility. Active process of the European integration of Ukraine and joining the Free Trade zone show that it's time for the Ukrainian corporations to re-evaluate usual way of their functioning and to set their course for the social system required by mentioned treaties. Since corporate social responsibility has only started the process of its developing in our country, this article describes the essence of such phenomenon, foreign and Ukrainian experience of theory and practice in particular. This research defines the issues, which influence the effectiveness of the corporate social responsibility system, and the ways of overcoming them. Moreover, perspectives and areas of further development of corporate volunteering are

determined for all parties, on all levels of interaction, as well as the need of overcoming the deceleration of this process is highlighted. Volunteering in Ukraine on the basis of philanthropy of relevant subject-matter organizations is gradually gaining its popularity in the corporate sphere. Corporate volunteering is very perspective in the context of developing corporate social responsibility in business, as well as forming a positive brand of a company as an employer on the labour market. It is highlighted, that for the successful development of the corporate volunteering in Ukraine enabling conditions and favourable environment are required, that shall exist on the level of the inside company policy (adequate evaluation of the resources, clear goals definition, evaluation of the results, motivation for the employees, etc.), as well as on the level of the national and regional legislation on volunteering. Aiming for philanthropy, corporate volunteering in a process of developing will contribute to growing trust between people and business, as well as the initiative and support from the management board. This will result in substituting passive waiting for the changes in the unfavourable social economic and political spheres for active support of these changes, overcoming actual problems due to conscious participating and will for the mutual development for all parties, including state as the main regulator of business and volunteering.

Key words: corporate social responsibility, corporate volunteering, volunteering, corporate management, program of the social partnership, social activity, philanthropy, corporation, philanthropy.

Отримано 18.03.2018

УДК 37.013.42:316.621(477)

О. В. Ковальчук
В. А. Савицька
kovalchuk87@i.ua

ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ковальчук О. В., Савицька В. А. Профілактика торгівлі людьми: реалії і перспективи. Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення – торгівлі людьми. Визначено, що найбільше наших співвітчизників постраждало в Російській Федерації. Це явище привертає увагу як наукової спільноти так і розглядається на рівні держави у міжнародному просторі, що підтверджується рядом міжнародних документів. Розкрито зміст поняття «соціальна профілактика» та «соціальна профілактика торгівлі людьми». Окреслено

аспекти та завдання соціальної профілактики торгівлі людьми. Встановлено, що соціальна профілактика торгівлі людьми реалізується через створення умов для розвитку особистості, формування свідомості громадян, гуманних стосунків між людьми та поширення відповідної правової освіти. Вказано суб'єктів соціальної профілактики на різних рівнях до яких належать органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування. Охарактеризовано шляхи здійснення соціальної профілактики. Визначено, що найпоширенішими формами та методами профілактики торгівлі людьми є культурні заходи масового характеру (акції, флешмоби, благодійні ярмарки тощо), тренінги та лекції. Розкрито рівні соціальної профілактики, такі як первинна, вторинна та третинна. Подано їх особливості застосування та форми роботи, які можна застосовувати. Проаналізовано програму попередження торгівлі людьми на базі освітніх закладів для учнів 7-11 класів.

Ключові слова: соціальна профілактика, первинна, вторинна, третинна соціальна профілактика торгівлі людьми.

Ковальчук О. В., Савицкая В. А. Профілактика торгівлі людьми: реалії та перспективи. Стаття посвячена актуальній проблемі сучасності - торгівлі людьми. Визначено, що більше всього наших соотечественників пострадало в Російській Федерації. Це явище привертає увагу як наукового співтовариства так і розглядається на рівні держави в міжнародному просторі, що підтверджується рядом міжнародних документів. Розкрито зміст поняття «соціальна профілактика» та «соціальна профілактика торгівлі людьми». Визначено аспекти та завдання соціальної профілактики торгівлі людьми. Встановлено, що соціальна профілактика торгівлі людьми реалізується через створення умов для розвитку особистості, формування свідомості громадян, гуманних стосунків між людьми та поширення відповідної правової освіти. Вказано суб'єктів соціальної профілактики на різних рівнях до яких належать органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування. Охарактеризовано шляхи здійснення соціальної профілактики. Визначено, що найпоширенішими формами та методами профілактики торгівлі людьми є культурні заходи масового характеру (акції, флешмоби, благодійні ярмарки тощо), тренінги та лекції. Розкрито рівні соціальної профілактики, такі як первинна, вторинна та третинна. Подано їх особливості застосування та форми роботи, які можна застосовувати.

Проанализирована программа предупреждения торговли людьми на базе образовательных учреждений для учащихся 7-11 классов.

Ключевые слова: социальная профилактика, первичная, вторичная, третичная социальная профилактика торговли людьми.

Соціально-негативне явище торгівлі людьми не втрачає актуальності впродовж багатьох років та має стійку тенденцію до зростання в глобальному масштабі. Це зумовлене рядом причин, що стосуються як політичного устрою країни, так і фемінізації бідності, дискримінації жінки на ринку праці, насилля в родині тощо, що змушує жінку шукати кращої долі закордоном. За 2017 рік Національна поліція виявила близько 270 злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Як повідомляє прес-служба відомства, цей показник майже втричі більше, ніж за весь 2016 рік. Серед постраждалих 281 людина: 156 жінок, 106 чоловіків та 19 дітей [1].

За даними міжнародної організації з міграції, з січня по вересень 2017 року, найбільше українців (61%) постраждали від торгівлі людьми в Російській Федерації. Далі за списком йдуть країни Європейського союзу - 21% наших співвітчизників, які потрапили в руки торговців людьми (в Європі лідирують Польща, Італія, Литва, Швеція, Чехія, Словаччина, Німеччина). Крім того, українці піддавалися експлуатації до Туреччини, Об'єднаних Арабських Еміратів, Грузії, Молдови, Білорусі. В. Воскобойник уточнює, що найчастіше випадки трудової експлуатації реєструють в тих країнах, де права людини слабо захищені, а місцева влада не дуже жорстко карають своїх громадян, причетних до торгівлі людьми [1].

За останні десятиліття світовою спільнотою було прийнято ряд основоположних угод, конвенцій, договорів, що були спрямовані на запобігання торгівлі жінками. Серед них, Конвенція ООН «Про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами», Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок», Гаазька міністерська декларація.

Проблема торгівлі людьми розглядалася вченими у різних напрямках (економічному, юридичному, проектному, соціальній роботі тощо), зокрема профілактична робота в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми (Л. І. Гриценко, Н. В. Лунченко, О. В. Ерстенюк); соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей (К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук, О. А. Удалова); соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми (Л. Г. Ковальчук); соціальна профілактика торгівлі людьми засобами інформаційно-комунікаційних технологій (Л. О. Данильчук); виховна робота з учнями з питань протидії торгівлі людьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» (7–11 кл.) (Т. П. Авельцева, Н. І. Бойчук, Р. Х. Вайнола, Н. М. Грінчук, А. В. Гулевська-Черниш,

І. Д. Зверева, Н. В. Зимівець, А. В. Калініна, Т. Л. Лях, В. В. Молочний, Н. О. Москвіна, В. С. Петро- вич, Ж. В. Петрочко, О. В. Руда, О. М. Румак, С. В. Терницька, Т. П. Цюман, А. М. Шеламкова).

Мета статті полягає в аналізі наукових підходів до соціальної профілактики торгівлі людьми.

Соціальна профілактика за Законом України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” є одним із видів соціальної роботи, який спрямований на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя здоров’я дітей та молоді, а також запобігання такому впливу [2].

Соціальна профілактика зорієнтована на такі основні аспекти:

1. Вивчення особливостей і проблем дітей та молоді в аспекті запобігання торгівлі людьми, а також вивчення особливостей мотивації молоді щодо працевлаштування, навчання, відпочинку за кордоном.

2. Формування позитивної мотивації молоді до сприймання соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі людьми.

3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від «легких грошей» за кордоном, але й підвищенню соціального статусу молоді, їх особистому розвитку, на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи, при необхідності соціальну опіку і підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги також будуть: знання, які запобігають потраплянню в рабство, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення, управління собою в ситуаціях, які можуть привести до потрапляння в тенета торговців людьми.

4. Спрямування молоді до самопомоги в напрямі запобігання торгівлі людьми через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми; а також розвиток волонтерського руху, студентських соціальних служб і поза аудиторської виховної роботи, підтримка НУО, які займаються профілактикою торгівлі людьми [4].

Отже, профілактика у сфері торгівлі людьми вимагає в першу чергу:

- створення умов у суспільстві для запобігання явища “торгівля людьми”;

- формування у свідомості населення й окремих громадян неприйняття торгівлі людьми, осуд цього явища, позитивної мотивації до його запобігання. Навчання населення щодо розпізнавання й уникнення цього явища. Це соціально-рекламні, психолого-педагогічні заходи;

- формування гуманних стосунків між людьми, толерантності один

до одного, культури миру в сім'ї, мікросередовищі, суспільстві, які виключають думку про можливість торгівлі людьми;

- формування та реалізація правової освіти серед громадян (зокрема підлітків) та їх поширення.

Таким чином, завдання соціальної профілактики торгівлі людьми у молодіжному середовищі ми вбачаємо:

- здійснення інформаційно-пропагандистської роботи серед молоді з метою формування поняття “торгівля людьми”;
- формування правосвідомості та правової поведінки молоді, громадянськості, відповідальності в неї за своє життя із розвитком її активності, самостійності, творчості та створенням умов для її самореалізації.

Звичайно, соціальна профілактика в сфері торгівлі людьми повинна бути поетапною та має конкретні види.

Первинна соціальна профілактика торгівлі людьми – найбільш масова і неспецифічна. Її метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів. Соціальна робота тут носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття явища та категоричну відмову від маніпуляцій.

Її завданнями є:

- вдосконалення тих конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь і навичок, які молода людина вже має, але не знає, як їх застосувати у незнайомій ситуації, яка може привести до торгівлі людьми; навчання розпізнаванню таких ситуацій і керувати ними;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів людини (розвиток внутрішнього контролю власної поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності).

Змістом первинної соціальної профілактики торгівлі людьми, на основі викладеного, повинно бути:

- 1) надання інформації про явище “торгівлі людьми”;
- 2) роз'яснення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть привести до рабства;
- 3) показ зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном;
- 4) підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної та іншої діяльності молоді. Методами первинної соціальної профілактики є: інформування, переконання, навіювання, робота в громаді.

Вторинна соціальна профілактика торгівлі людьми є в основному груповою. Метою вторинної соціальної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Іншими словами, передбачає зміну ставлення до себе та оточуючих і навчання поведінці, формування досвіду поведінки в ситуаціях, які можуть привести до потрапляння в рабство. Вторинна соціальна

профілактика спрямована на дітей та молодь «групи ризику». Вторинна соціальна профілактика передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм соціальної підтримки і допомоги у напрямках:

- формування знань, життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту від торговців людьми;
- формування поняття про установи та організації, які допомагають потерпілим від торгівлі людьми, про способи потрапляння в рабство, правила поведінки під час перебування за кордоном, про оформлення документів тощо;
- зміна ставлення молодої особи до себе, свого місця в суспільстві, усвідомлення нею цінності свого життя і своєї ролі в ньому.

Основними методами соціальної роботи є: вправи, вимоги, інформування, переконання, роз'яснення, драматизація, наведення реальних історій торгівлі людьми, розв'язання ситуацій.

Формами, які реалізують ці методи, є: тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, робота «гарячих ліній».

Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми спрямована на інтегрування в суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з метою запобігання повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості молодої особи, які привели до виникання проблеми, а також усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті. Третинна соціальна профілактика є в основному індивідуальною, передбачає тривалу роботу і комплекс соціальних послуг. Вона здійснюється поряд із соціальною реабілітацією і соціальним супроводом, але має свою мету, вимагає об'єднання зусиль різних фахівців.

Основними методами роботи тут є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, переключення і перенавчання, створення виховуючих ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище [3].

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.) суб'єктами соціальної роботи з дітьми та молоддю взагалі і соціальної профілактики зокрема є: уповноважені органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю; фахівці із соціальної роботи. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; служби у справах неповнолітніх; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх спеціалізовані формування; підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форми власності.

В Україні активними формами та методами профілактики торгівлі

людьми є культурні заходи масового характеру (акції, флешмоби, благодійні ярмарки тощо), тренінги та лекції. Основним та досить діючим залишається робота «гарячих ліній», зокрема ГО «Ла Страда – Україна», яка працює і попередження торгівлі людьми, і з профілактики та вирішення проблеми жорстокого поводження чи насилля в сім'ї. Такі лінії діють і на базі ЦСССДМ, яких нараховують більше 200-та по всій Україні. Консультанти надають інформаційну допомогу, можуть відповісти на вадливі питання та порадити, що робити в конкретній ситуації, мають змогу надати юридичну консультацію та психологічну. В ЦСССДМ створюються бази даних таких «клієнтів», які постійно оновлюються, проте найчастіше вони прагнуть залишатися анонімами [1].

В практичному аспекті в Україні, фактично по всіх регіонах, діє програма попередження торгівлі людьми на базах освітніх закладів. На сьогоднішній день впровадження програми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» передбачено завданнями і заходами з виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року (п. 2.7, 2.9) та включене до плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо запобігання торгівлі людьми до 2020 року (наказ № 405 від 8 квітня 2016 р.).

Програма запропонована практичним психологам та соціальним педагогам, як частина профілактичної роботи з учнями 7-11 класів. Її основні орієнтири: сприяння самопізнанню, самореалізації, самоствердженню і самовдосконаленню особистості; розвиток навичок відповідальної і безпечної поведінки, умінь адекватного прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях; визначення та формування громадянської позиції особистості.

Програма «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» побудована з урахуванням основних підходів і положень програми «Культура життєвого самовизначення», розробленої творчим колективом у рамках проектної діяльності Християнського дитячого фонду (колишнє ім'я Всеукраїнської благодійної організації «Український фонд «Благополуччя дітей»). Водночас її інноваційність полягає в тому, що вона, з одного боку, фактично є першою спробою представити систему виховної роботи саме у сфері профілактики торгівлі людьми шляхом формування в учнівської молоді внутрішнього ціннісного стрижня та необхідних життєвих навичок. А з іншого – пропагує новітні засоби технологічного забезпечення виховного процесу. Теоретико-методологічною основою програми є філософсько-соціологічне розуміння людської діяльності, форм соціальної поведінки людини у різних сферах, ставлення до дитини як до суб'єкта власної життєдіяльності, використання у роботі системного, особистісно орієнтованого і діяльнісного підходів. Принципи побудови та впровадження програми: комплексність, варіативність, послідовність,

логічність викладення матеріалу, його поступове ускладнення. У базисі програми лежить ідея «допомоги для самопомоги», що розглядає людину як суб'єкт власного життя і передбачає формування у школяра вміння свідомо користуватися правами, бажання керувати своїм життям, здійснюючи моральний вибір, розвиваючи власні громадянські якості [5].

Основними формами профілактичної роботи з питань протидії торгівлі людьми за цією програмою є: тематичні виховні години, бесіди, дискусії і диспути, тренінги, станційна гра, соціальний проект, усний журнал, конкурс малюнків/плакатів, зустрічі з фахівцями, кіно- та відеолекторій (обговорення фільму); комікси; рольові, ділові (навчальні) та настільні ігри тощо. Виховні заходи об'єднують різні методи роботи: бесіду, тематичне малювання, мозковий штурм, роботу в групах, інформування, переконання, навчання, роз'яснення, приклади, творчу майстерню, розв'язання складних життєвих ситуацій тощо [6].

Підводячи підсумки, можна констатувати, що сьогодні ведеться активна робота щодо попередження торгівлі людьми на державному, міжнародному рівні. Соціальна профілактика здійснюється на первинному, вторинному і третинному рівнях, що дозволяє перекривати як потенційних жертв, так і тих, хто вже постраждав. Подальшими перспективними дослідженнями вважаємо розробку методичного забезпечення з соціальної профілактики серед студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Альманах передових технологій профілактики торгівлі людьми: практика і перспективи / Колектив авторів; під загальною ред. д-ра юрид. наук К. Левченко, канд. пед. наук Л. Ковальчук. - К. : ТОВ «Агенство «Україна», 2011. - 132 с.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
3. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 7 клас / наук. кер. та ред. І. Д. Звереві та Ж. В. Петрочко. – К. : Основа, 2012. – 188 с.
4. Протидія торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей: основні положення міжнародного та національного законодавства / заг. ред. К. Б. Левченко. – К., 2006. – 48 с.
5. Протидія торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / Н. Гусак [та ін.]; за ред. Т. Семигіна ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Шк. соц. роботи ім. В. І. Полтавця. К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 166 с.
6. Соціально-педагогічні основи протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук,

О. А. Удалової [та ін.] ; [«Агентство “Україна”»]. – К. : [б. в.], 2011. – 292 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Al'manah peredovih tehnologij profilaktiki torgivli ljud'mi: praktika i perspektivi / Kolektiv avtoriv; pid zagal'noju red. d-ra jurid. nauk K. Levchenko, kand. ped. nauk L. Koval'chuk. – K.: TOV «Agenstvo« Ukraïna », 2011. - 132 s.

2. Zapobigannja torgivli ljud'mi ta ekspluatacii ditej : navch.-metod. posibnik / K. B. Levchenko, O. A. Udalova, I. M. Trubavina [ta in.] ; zag. red. K. B. Levchenko ta O. A. Udalovoï. – K. : Milenium, 2005. – 210 s.

3. Osobista gidnist'. Bezpeka zhittja. Gromadjans'ka pozicija : metod. posib. dlja vihovnoï roboti z uchnjami z pitan' protidii torgivli ljud'mi : 7 klas / nauk. ker. ta red. I. D. Zverevoï ta Zh. V. Petrochko. – K. : Osnova, 2012. – 188 s.

4. Protidija torgivli dit'mi ta komercijnij seksual'nij ekspluatacii ditej: osnovni polozhennja mizhnarodnogo ta nacional'nogo zakonodavstva / zag. red. K. B. Levchenko. – K., 2006. – 48 s.

5. Protidija torgivli ljud'mi : navch.-metod. posib. / N. Gusak [ta in.]; za red. T. Semigina ; Nac. un-t «Kievo-Mogiljan. akad.», Shk. soc. roboti im. V. I. Poltavcja. K. : Kievo-Mogiljans'ka akademija, 2008. – 166 s.

6. Social'no-pedagogichni osnovi protidii torgivli ljud'mi ta ekspluatacii ditej : navch.-metod. posib. / K. B. Levchenko, L. G. Koval'chuk, O. A. Udalovoï [ta in.] ; [«Agenstvo “Ukraïna”»]. – K. : [b. v.], 2011. – 292 s.

Kovalchuk O., Savytska V. Prevention of Trafficking in Human Beings: Realities and Prospects. The article is devoted to the actual problem of the present - trafficking in human beings. It is determined that most of our compatriots have suffered in the Russian Federation. This phenomenon attracts attention as a scientific community and is considered at the state level in the international space, which is confirmed by a number of international documents. The contents of the concept of "social prevention" and "social prevention of trafficking in human beings" are revealed. The aspects and tasks of social prevention of trafficking in human beings are outlined. It has been established that social prevention of trafficking in human beings is realized through the creation of conditions for the development of personality, formation of consciousness of citizens, humane relations between people and distribution of appropriate legal education. The subjects of social prophylaxis are indicated at different levels, which include executive bodies, local self-government bodies, minors' services, centers for social services for the family, children and youth, and their specialized formations. The ways of implementation of social prevention are described. It is determined that the most common forms and methods of prevention of trafficking in human beings are cultural events of a mass character (actions, flash mobs, charity fairs, etc.), trainings and lectures. Levels of social prevention, such as primary, secondary and tertiary, are disclosed. Their application peculiarities and work

forms that can be applied are presented. The program of prevention of trafficking in human beings based on educational institutions for students of grades 7-11 was analyzed.

Key words: social prophylaxis, primary, secondary, tertiary social prophylaxis of human trafficking.

Отримано 26.03.2018

УДК 373.016:78

І. С. Куліковська
irinastits@ukr.net

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ВОКАЛЬНО-ХОРОВІЙ РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Куліковська І. С. Естетичне виховання у вокально-хоровій роботі вчителя загальноосвітньої школи. Автором статті проаналізовано сутність поняття «естетичне виховання» та його роль у вокально-хоровій діяльності (за Б. Ліхачовим, Н. Савін, О. Дубасенюк, Л. Артемова, О. Чинаєва, Л. Калініна та ін.). Доведена особлива роль естетичного виховання у формуванні особистості школяра, вихованні гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах. Естетичне виховання, на думку українських дослідників полягає в організації різноманітної художньо-естетичної діяльності учнів, спрямованої на формування у них здатності повноцінно сприймати і правильно розуміти прекрасне в мистецтві і в житті, на вироблення естетичних уявлень, понять, смаків і переконань, а також розвиток творчих задатків і дарувань у сфері мистецтва.

Ефективне здійснення естетичного виховання може відбуватись шляхом залучення учнів до музики здійснюється в умовах власного виконання (вокально-хорового співу) – найбільш доступної, активної та корисної форми діяльності. Від кваліфікації учителя, його системи знань, умінь і навичок на рівні вимог сучасності (рівня підготовки, відповідність цієї підготовки вимогам сьогодення, заняття самоосвітою) залежить якість організованої ним вокально-хорової роботи, а також рівень освіченості, вихованості і духовної культури школяра. Серед важливих умов успішної організації вокально-хорової роботи естетичного спрямування розглянуто майстерність учителя музики, інтерес учня до музичного мистецтва, комплекс морально-естетичних та інтелектуальних якостей особистості та ін.

Зміст вокально-хорової роботи вчителя загальноосвітньої школи на уроках мистецького спрямування охоплює розспівування, вивчення

шкільного пісенного репертуару, навчально-виховна робота у вокально-хоровому дитячому колективі.

Ключові слова: вчитель музики, естетичне виховання, пісенний репертуар.

Куликовская И. С. Эстетическое воспитание в вокально-хоровой работе учителя общеобразовательной школы. Автором статьи проанализированы сущность понятия «эстетическое воспитание» и его роль в вокально-хоровой деятельности (по Б. Лихачевым, Н. Савин, А. Дубасенюк, Л. Артемова, О. Чинаева, Л. Калинина и др.). Доведена особая роль эстетического воспитания в формировании личности школьника, воспитании гуманистических качеств, интересов и любви к жизни в его различных проявлениях. Эстетическое воспитание, по мнению украинских исследователей, заключается в организации разнообразной художественно-эстетической деятельности учащихся, направленной на формирование у них способности полноценно воспринимать и правильно понимать прекрасное в искусстве и в жизни, на выработку эстетических представлений, понятий, вкусов и убеждений, а также развитие творческих задатков и дарований в области искусства.

Эффективное осуществление эстетического воспитания может происходить путем привлечения учащихся к музыке в условиях собственного исполнения (вокально-хорового пения) – наиболее доступной, активной и полезной формы деятельности. От квалификации учителя, его системы знаний, умений и навыков на уровне требований современности (уровня подготовки, соответствие этой подготовки требованиям, занятия самообразованием) зависит качество организованной им вокально-хоровой работы, а также уровень образованности, воспитанности и духовной культуры школьника. Среди важных условий успешной организации вокально-хоровой работы эстетического направления рассмотрено мастерство учителя музыки, интерес ученика к музыкальному искусству, комплекс морально-эстетических и интеллектуальных качеств личности и др.

Содержание вокально-хоровой работы учителя общеобразовательной школы на уроках художественного направления охватывает распевки, изучение школьного песенного репертуара, учебно-воспитательная работа в вокально-хоровом детском коллективе.

Ключевые слова: учитель музыки, эстетическое воспитание, песенный репертуар.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає залучення молодої людини до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. Проблеми естетичного виховання

учнів, їх світогляду, інтересів, смаків, переконань, почуттів цікавлять фахівців психолого-педагогічної галузі, оскільки саме молодь визначатиме спрямування державної політики України у XXI столітті. Існуюча сьогодні ерозія загальнолюдських цінностей і гуманістичних ідеалів (Д. Лихачов), деградація духу (О. Лосев) спонукає повернутися до гуманістичних основ у вихованні творчої особистості.

У зв'язку з цим, зростає відповідальність навчальних закладів, метою яких є організація урочної та творчо-музичної позаурочної діяльності з музичного навчання й виховання школярів. Провідним завданням музичного, зокрема вокально-хорового виховання у загальноосвітній школі є формування духовності школяра, що має велике освітньо-виховне значення для піднесення загальної та національної музичної культури. Вчитель школи має розвинути «чутливість вихованців до музичного мистецтва, ввести їх у світ добра і краси, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і краси. Заспіває школа – заспіває вся країна!» – це висловлювання К. Ушинського особливо актуальне в наш час, коли музично-естетичному і зокрема духовному вихованню учнів приділяється значна увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У другій половині XX – початку XXI століття проблема естетичного виховання у змісті й організації вокально-хорової діяльності вчителя музичного мистецтва загальноосвітньої школи побіжно простежується у дослідженнях: історико-педагогічні акцент (Д. Джола, Д. Кабалевський, Н. Киященко, Б. Ліхачов, А. Макаренко, Б. Неменський, В. Сухомлинський, М. Таборідзе, В. Шацька, А. Щербо та ін.); філософсько-естетичні проблеми (Ю. Борев, І. Гончаров, М. Киященко, В. Ядов та ін.); психологічні основи естетичного виховання (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Б. Теплов та ін.); теорія і методика естетичного виховання молоді (Л. Коваль, В. Передерій, Ю. Фохт-Бабушкіна, Г. Шевченко, А. Щербо та ін.); творчість та пізнавальна активність дітей в естетичному вихованні (Ф. Говорун, Б. Коротяєв, В. Моляко, Ю. Петров, П. Підкасистий, Я. Пономарьов, В. Романець та ін.). У проаналізованих нами дослідженнях вокально-хорова робота загальноосвітньої школи набуває гуманістичної спрямованості та розглядається як провідний засіб естетичного виховання сучасних школярів.

Формулювання мети статті (постановка завдання) – дослідження шляхи естетичного виховання засобами вокально-хорового виховання, розкриття вокально-хорової діяльності вчителя загальноосвітньої школи, аналіз наукових підходів до цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті єдиного проблемного поля дослідження видається логічним

проаналізувати сутність поняття «естетичне виховання» та його роль у вокально-хоровій діяльності.

У науковій літературі естетичне виховання розглядається з позиції цілеспрямованого педагогічного процесу – формування творчо активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві, жити і творити «за законами краси» (Б. Ліхачов) [7, с. 51]; виховання здатності сприймати і правильно розуміти прекрасне в дійсності (природі, праці, суспільних відносинах) і в мистецтві, розвиток естетичних поглядів, смаків і почуттів, потреби брати участь у створенні прекрасного в мистецтві і в житті (Н. Савін) [11]; взаємодії педагога та учнів, спрямований на формування естетичної культури та розвиток естетичного ставлення особистості до життя, набуття здатності до творчої діяльності за законами краси. Естетичне виховання спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах (О. Дубасенюк) [10, с. 359]; впливу на розвиток особистості всієї навколишньої дійсності, її естетичної значущості для людини; залучення людини до художньої культури; спеціальну систему заходів у структурі художнього життя суспільства, спрямованих на поширення знань про мистецтво, на розвиток художньої самодіяльності (Л. Артемова, О. Чинаєва) [2, с. 65]; складова процесу розвитку особистості, спрямованого на формування естетичних почуттів, потреб, смаків особистості за умов її активної діяльності у всіх сферах життя (у тому числі й у мистецтві); місце, роль, мета і завдання естетичного виховання зумовлені епохою і конкретним соціально-економічним рівнем розвитку естетичної та педагогічної думки; досягненням у цій сфері є формування основних засобів, форм і методів естетичного виховання; головне ж завдання естетичного виховання – формування художньо-естетичних і творчих здібностей (Л. Калініна) [6, с. 24]; цілеспрямоване залучення людини, її естетичного ставлення до дійсності; специфічний вид суспільно значимої діяльності, що здійснюється суб'єктом (суспільство і його спеціалізовані інститути) по відношенню до об'єкта (індивід, особистість, група, колектив) з метою вироблення в останнього системи орієнтації в світі естетичних і художніх цінностей у відповідності з уявленнями про їхній характер і призначення (О. Радугін) [16, с. 153].

Особлива роль естетичному вихованню відводиться з позиції впливу на формування особистості – прекрасне могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості та має найтісніший зв'язок з усіма сферами духовного життя особистості і колективу (В. Сухомлинський) [8, с. 153]; спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах (О. Дубасенюк) [10, с. 359], потреби особистості в удосконаленні оточуючого світу, забезпеченні особистісного

прийняття суспільних цінностей, вироблення соціально значимого й історично прогресивного ставлення до життя, природи, людей, суспільних порядків, шляхів розвитку людства (Т. Аболіна, Н. Миропольська) [1, с. 15]; полягає в організації різноманітної художньо-естетичної діяльності учнів, спрямованої на формування у них здатності повноцінно сприймати і правильно розуміти прекрасне в мистецтві і в житті, на вироблення естетичних уявлень, понять, смаків і переконань, а також розвиток творчих задатків і дарувань у сфері мистецтва (І. Харламов) [15, с. 214]. передбачає виховання, а тому є обов'язковим для кожної особистості незалежно від рівня художньої обдарованості та професії (О. Федій) [16, с. 55].

У процесі виховання відбувається залучення індивідів до цінностей, переведення їх у внутрішній духовний зміст шляхом інтеріоризації. На цій основі формується і розвивається здатність людини до естетичного сприйняття і переживання, її естетичний смак і уявлення про ідеал. Виховання красою і через красу формує не лише естетико-ціннісну орієнтацію особистості, але й розвиває здатність до творчості, до створення естетичних цінностей в сфері трудової діяльності, в побуті у вчинках і поведінці і, звичайно, в мистецтві [7, с. 153].

Естетичне виховання повинно виробляти і вдосконалювати у дитини спроможність сприймати прекрасне у мистецтві і житті, правильно розуміти і оцінювати його. Тому «в загальній теорії мистецтва естетизацією позначається спонтанний, первісно стихійний процес освоєння особистості у довкіллі, в результаті якого те, що спочатку було неприйнятним чи естетично індиферентним, зрештою набуває в її поглядах певних позитивних естетичних якостей» (С. Безклубенко) [3].

Ефективне залучення учнів до музики здійснюється в умовах власного виконання (вокально-хорового співу) – найбільш доступної, активної та корисної форми діяльності. Від кваліфікації учителя, його системи знань, умінь і навичок на рівні вимог сучасності (рівня підготовки, відповідність цієї підготовки вимогам сьогодення, заняття самоосвітою) залежить якість організованої ним вокально-хорової роботи, а також рівень освіченості, вихованості і духовної культури школяра.

Власний досвід роботи із студентами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича дає підстави стверджувати, що знання і навички, набуті у вузі, можуть не відповідати специфіці професії – здебільшого не завжди майбутній вчитель сприймає свою спеціальність комплексно, іноді виражає себе в якійсь одній галузі музично-педагогічної діяльності (наприклад, добре знає історію музики, але посередньо – теорію; уміє диригувати, але погано володіє інструментом).

Для успішної організації вокально-хорової роботи естетичного спрямування необхідно, щоб майстерність учителя музики базувалася

основних компонентах: педагогічній спрямованості, знаннях, уміннях і професійно важливих якостях, а також інтегральній характеристиці цих компонентів – авторитеті. Спрямованість ґрунтується на стійкому інтересі до діяльності та характеризується мотивами, що спонукають людину займатися цим видом діяльності. Структура педагогічної спрямованості охоплює любов до дітей та інтересу до музичного мистецтва.

Любов до дітей, за переконанням В. Сухомлинського, – це чуйне і уважне ставлення до кожної дитини, в тому числі й до тих, хто своєю поведінкою і успішністю завдає вчителю прикрощів; це наявність почуття задоволення, радості від спілкування з дітьми, від проникнення у своєрідний дитячий світ, психологію дитини; це інтерес до роботи з дітьми, бажання зробити їх освіченими, духовно розвиненими; відданість їм.

Інтерес до музичного мистецтва є також важливим мотивом, що формує педагогічну спрямованість учителя музики. Мистецтвознавча спрямованість молодших школярів, що займаються музикою, має пробудити інтерес до музично-педагогічної діяльності. Спрямованість учителя музики на свою професію виражається в захопленні нею. Вона стає сенсом його життя. А це приводить до двох наслідків. З одного боку, любов до своєї справи зобов'язує вчителя постійно удосконалювати свою майстерність, взаємно цікавитися фаховими досягненнями в колективі, виявляти творчу активність. З другого боку, якщо діти зрозуміють, що заняття з ними є для вчителя не тяжким обов'язком, а задоволенням — відповідають йому розумінням, повагою.

Учителю слід володіти цілим комплексом морально-естетичних якостей: гуманізмом, високою культурою, ввічливістю, чесністю, вимогливістю, оскільки морально - естетичне виховання молодших школярів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, а перш за все на особистому прикладі. К. Ушинський писав, що «вплив особистості вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарання і заохочення»[14]. Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності вчителя музики. До них належать витримка і володіння собою), наполегливість, терпимість, вимогливість, рішучість, сміливість.

Інтелектуальні якості підкріплюють дидактичні уміння вчителя, допомагають йому знаходити правильні рішення у виховній роботі, зумовлюють ефективність творчості пошуку ним нових, неординарних шляхів у музично-естетичному вихованні і навчанні молодших школярів. Серед цих якостей – чіткість і логіка мислення, його критичність, творча уява, винахідливість, дотепність. Особливу роль у діяльності вчителя музики відіграє оперативність мислення, що характеризує його здатність швидко знаходити оптимальне вирішення педагогічних завдань.

Інтелектуальні якості базуються на перцептивних і атенційних якостях, що характеризують властивості сприйняття і уваги. І. Сеченов писав про реакцію миттєвого бачення, тісно пов'язану з швидкістю і обсягом сприйняття, а також з властивостями уваги. Ця якість дозволяє вчителю музики швидко орієнтуватись в ситуаціях, що постійно міняються у процесі музичних занять.

Велика роль в успішності педагогічної діяльності належить авторитету вчителя. Учитель, що має авторитет в учнів, справляє на них сильний виховний вплив, оскільки молодші школярі намагаються його наслідувати. Для того, щоб стати майстром-педагогом, учителю музики потрібний досвід роботи в школі та прагнення удосконалювати свою майстерність як фахівця. Найбільш доступними засобами підвищення майстерності вчителя музики вважаємо курси підвищення кваліфікації на різноманітних курсах, методичних об'єднаннях, самовдосконалення (самоосвіту), яке може здійснюватися через: відвідування і аналіз уроків музики, що їх проводять досвідчені вчителі; підвищення професійної і загальної ерудиції (ознайомлення з мистецтвознавчою літературою, відвідування концертних залів, опрацювання музичної преси, перегляд музичних телепередач, володіння широкою ерудицією в галузі мистецтва. Постійне осмислення педагогічної діяльності вимагає від вчителя постійного оновлення теоретичних відомостей в галузі мистецтвознавства, вікової педагогіки, психології, естетики, теорії і методики музичного виховання). Лише в такому разі учитель може бути готовим до пошуку нових шляхів і засобів підвищення ефективності музично-естетичного виховання молодших школярів.

Проаналізуємо зміст вокально-хорової роботи вчителя загальноосвітньої школи на уроках мистецького спрямування.

Провідне місце в системі вокально-хорової роботи вчителя загальноосвітньої школи займає розспівування – «виконання спеціальних вокально-технічних вправ для підготовки голосового апарату і слуху співака перед початком занять або концертного виступу» (В. Дряпіка, Ю. Соколовський) [5, с. 152]. Вокально-хорове настроювання учнів на спів здійснюється за допомогою розспівок, які добираються з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, діапазону звучання їх голосу. Провідним завданням розспівування – формування вокально-хорових навичок та розвиток дитячого голосу в процесі виконання вокально-хорових вправ, з обов'язковим дотримання вимоги не більше п'яти використаних вправ на уроці.

Звернемо увагу на класифікації вокально-хорових вправ, вибір та використання яких залежить від типу уроку та його наповнюваності :

- вправи, не пов'язані з конкретними творами шкільного пісенного репертуару (передбачають оволодіння засобами вокально-хорової виразності для досягнення певного рівня художнього виконання); вправи, спрямовані на подолання вокальних труднощів у виконанні

творів, передбачених шкільною програмою;

- унісонні вправи (побудовані на гамоподібному русі мелодії, сприяють виробленню навичок унісонного ансамблю) та гармонічні (спів із чергуванням великих і малих секунд є запорукою чистоти інтонування);

- унісонний спів тетраходів і секвенцій з голосними і на різні склади; спів вправ з використанням гармонічних сполучень; розспівування з використанням динамічних відтінків; виконання вправ з використанням різних штрихів.

Вокальні вправи повинні бути лаконічними й легко запам'ятовуватися та відповідати вимогам щодо подальшої роботи над пісенним репертуаром. При доборі розспівок учитель зосереджує увагу на досягненні чистоти інтонування; формуванні навичок звуковедення високої співацької позиції; розширенні діапазону дитячих голосів; розвитку гнучкості й рухливості дитячих голосів; вихованні навичок кантиленного співу; вирівнюванні дитячих голосів під час співу [17].

В. Черкасов наголошує на тому, що центральне місце у вокально-хоровій роботі з дітьми належить шкільному пісенному репертуару – сукупності творів (дитячі, народні, авторські пісні), передбачених для виконання в класі, шкільними хоровими колективами, а також за участю солістів. Рекомендований навчальною програмою орієнтовний і варіативний матеріал для виконання вивчаються з урахуванням рівня вокально-хорової підготовки класу або виховних завдань учителя. При цьому важливо враховувати принципи відбір шкільного репертуару: зацікавленості, відповідності віковим і вокальним можливостям, спрямованості на послідовне засвоєння вокально-хорових навичок, виховання морально-етичних якостей, формування художньо-естетичних і ціннісно-сміслових якостей [17].

У працях О. Єгорова, К. Пігрова, В. Соколова, П. Чеснокова запропоновано послідовність роботи над хоровою партитурою: показ і початкова робота, технічне освоєння й робота над засобами вокально-хорової виразності й завершальний етап – художнє виконання. Методисти Л. Дмитрієва та Н. Черноіваненко пропонують розучувати пісню за етапами: вступне слово вчителя (бесіда); показ; розучування [4, с. 108–109].

Зауважимо, В. Черкасов рекомендує дотримуватись наступних умов [17]:

вступне слово вчителя - бути лаконічним, нетривалим, створювати необхідний емоційний настрій, спонукати учнів до активної творчої діяльності. Прізвище композитора й автора літературного тексту записуються на дошці та в зошиті, розповідаються вчителем історія створення твору. Далі – читають дітям текст пісні, пояснюють значення незнайомих слів. Необхідною умовою вважається доповнення розповідь про пісню ілюстраціями образотворчого мистецтва, які розширюють і

поглиблюють її сприймання та усвідомлення;

ілюстрація твору шкільного пісенного репертуару – для усвідомленого сприймання дітьми шкільної пісні вчителю зосереджувати увагу на наступному: виконання повинно бути високохудожнім, бездоганим, у відповідному характері; пісню необхідно презентувати повністю; під час ілюстрації доречно встановити й стимулювати емоційний контакт з класом.

Бесіда стосовно поетичного й музичного тексту проводиться з метою визначення засобів музичної виразності змісту художнього твору, виховного значення змісту пісні, засобів музичної виразності, зв'язку музики з текстом, підготовки учнів до усвідомленої роботи над відтворенням музичного образу; водночас бесіда є засобом формування мисленнєвої культури, психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, уява, почуття, увага).

Розучування слів і мелодії розглядаємо як важливий компонент роботи над шкільним репертуаром, ефективність якої залежить від рівня педагогічної майстерності вчителя та володіння ним методикою вокально-хорового виховання. Є. Печерська пропонує використовувати методичні прийоми спрямовані на засвоєння мелодії: «проспіваємо разом з фортепіано», «а тепер самі», «прослухайте, як я співаю», «проспівайте тільки дівчатка», «а тепер тільки хлопчики», «проспіваємо всі разом» [с. 25].

Робота над шкільним пісенним репертуаром передбачає вивчення дитячих, народних пісень. Розучування пісень шкільного репертуару. Може здійснюватись у такій послідовності: показ і початкова робота, технічне освоєння й робота над засобами вокально-хорової виразності й завершальний етап – художнє виконання (за О. Єгорова, К. Пігрова, В. Соколова, П. Чеснокова); вступне слово вчителя (бесіда), показ, розучування (Л. Дмитрієва й Н. Черноіваненко) [4, с. 108–109]; ознайомлення з піснею, засвоєння музичного і літературного тексту, робота над технікою художнього виконання, завершальна художня доробка (І. Гадалова) [2, с. 184]; підготовка до слухання твору, його сприймання, попередня бесіда про пісню, її розучування, аналіз, повторення (Є. Печерська) [10, с. 24].

Для вироблення високої позиції звука Л. Ятло радить педагогам пам'ятати, про основне завдання - збереження на всьому діапазоні голосу дії головних резонаторів, що сприятиме створенню в голосовому апараті п'яти технічних умов [19]:

– глибоке, еластичне дихання з обов'язковою активізацією черевних м'язів (черевного преса);

– достатньо широко розкрита надставна трубка (порожнини рота і глотки), що забезпечує вільну артикуляцію і безперешкодний струм повітря;

– звук, прикритий і округлений на всьому діапазоні;

- характер атаки звуку;
- спосіб, «місце» формування голосних. Акцент слід робити на голосних, оскільки саме вони є носіями вокалу.

Роботу вчителя умовно можна поділити на два етапи: теоретичний (учні отримують загальні теоретичні знання предмету) і практичний (застосування теоретичних знань з метою вдосконалення творчих здібностей учнів). На уроках учитель музичного мистецтва має можливість почути особливості вокальних даних дитини і запропонувати вдосконалити їх у гуртках, чи то в хоровому, чи в вокальному або фольклорному ансамблі, залежно від розвинутості текстурних можливостей дитини. Головне завдання вчителя полягає в тому, щоб вчасно відкрити індивідуальні якості і визначити єдиний напрям творчого розвитку особистості школяра. Обов'язковою умовою при цьому є збереження індивідуальності голосу, врахування тембрального забарвлення в регістрі, діапазону. Зокрема, у молодшому шкільному віці рекомендується співати фальцетом, намагатися зберегти головний регістр у голосі дитини. Вправи повинні бути невеликі за діапазоном, і розспівування необхідно починати з примарних тонів, зі звуків фа¹ – соль¹ октави. Робочий діапазон для розспівування в межах до¹ – до² октави. Звук у дітей цього віку повинен бути легким і дзвінким, прозорим за звучанням й сріблястим за виразністю. Учні середнього шкільного віку співають вправи на розвиток мікстового й грудного регістрів. Їхній спів вирізняється насиченістю й динамічністю звучання. З ростом вокального м'яза починається оформлення голосу. У хлопчиків порівняно з дівчатками з'являється грудне звучання. Для цього вікового періоду характерна мутація. Клас поділяється на дві хорові партії – сопрано й альти. Дитячий голос у цьому віці звучить яскраво й виразно. Діапазон становить (ля) сім – (фа) соль² октави.

При цьому, до уваги обов'язково необхідно враховувати віку учнів, від якого залежить формування їхнього голосу. Кожен віковий етап цього розвитку має свої характерні особливості, що необхідно враховувати вчителю музичного мистецтва для раціонального підбору пісенного репертуару, визначення ефективних художньо-виконавських завдань [12].

На вчителя музики, як керівника вокально-хорового дитячого колективу лягає велика відповідальність: з перших занять зосереджується увага на прищеплення учням вокально-хорових умінь і навичок, виховання і розвиток їх голосові даних, удосконалення музичного слуху, художніх смаків, знайомлення дітей з різноманітною хоровою літературою, що поширює їхні музичні знання, виховує здатність свідомо слухати і сприймати музичні твори; організація дитячого колективу у дусі колективізму і дружби, почуття патріотизму, прищеплювати любов до рідного народу, його мови і культури, його минулого і сучасного; домогтися високої якості хорового виконання

вокально-хорових творів.

В ідеалі – кожний учень як учасник вокально-хорового колективу повинен сприймати, уявляти і точно відтворювати музичний звук не лише за його висотою, але й за характером, забарвленням звучання; контролювати слухом звучання свого голосу, який повинен зливатися із звучанням всього колективу. Вчитель прищеплює учням навички художнього виконання творів, тобто привчає їх до виразного виконання, оволодіння навичками ансамблевого співу.

Для того, щоб навчити виразно співати, він має перш за все навчити учнів правильно користуватися диханням при співі, а також домогтися вироблення у них правильного і красивого співочого звуку і чіткої дикції.

Починати роботу у вокально-хоровому дитячому колективі потрібно з унісонного співу і тільки після того, як учні оволодіють унісонним звучанням, може йти мова про дво- і триголосний спів.

Необхідно пам'ятати, що вокально-хорові навички являються засобом передачі образного змісту музичного твору. Тому, чим краще діти оволодіють цими навичками, тим виразнішим буде їх спів. Керівник повинен виховувати кожного учасника вокально-хорового колективу окремо, вимагати бережно відноситись до свого голосу, привчаючи завжди обережати голос від зайвої напруги, простуди. Керівник зобов'язаний виховувати в учнів уміння виразно розкривати зміст різноманітних музичних творів, повноцінно відтворювати їхнє музичне звучання. А цього можна домогтися лише в тому випадку, коли в учнів постійно виховується здібність сприймання і уявлення музичного звучання (висота, тривалість, характер звуку), а також слуховий контроль, тобто критичне оцінювання власного співу.

Вокально-хоровий спів – основний і найбільш масовий вид музичного мистецтва учнів у загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах. Він дає естетичну насолоду і слухачам і виконавцям у тому випадку, коли репертуар складається з різних за змістом і характером, близьких і цікавих за тематикою творів високої художньо-естетичної якості, а виконання – виразне і емоційне.

У естетичному вокально-хоровому вихованні учнів найкращих результатів можна досягти у тому випадку, коли стабільно працюють хорові колективи всіх вікових категорій: три хорових колективи – три ступені розвитку вокальних та музичних даних учнів, виховання естетичних уподобань та художнього смаку. Поступово ускладнюються завдання при такій організації роботи, навички, набуті на попередньому етапі, є фундаментом наступного.

У процесі вокально-хорового співу в учнів успішно розвивається почуття ансамблю, чутливість до звучання, гнучкість у виконанні, гармонічний слух, красивий співучий звук, чітка дикція.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Отже, реалізуючи себе як особистість, поєднуючи в своїй діяльності функції вихователя, лектора, пропагандиста, критика, методиста, а також творця естетичних цінностей, маючи справу з найсприйнятливішим до естетичних вражень віком школярів (1-11 класи), учитель музики може цілеспрямовано і систематично впливати на естетичну культуру своїх учнів, створювати підґрунтя для їх музично-естетичного розвитку. «Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна утворити характер», – писав К. Д. Ушинський. А отже, для досягнення ефективних результатів вчителю необхідно володіти не лише багажем знань, а й бути всесторонньо розвиненою творчою особистістю, спроможною зарядити енергійним потенціалом своїх вихованців.

При визначенні сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва слід враховувати перш за все особливості механізмів їх розвитку у школярів у різних вікових категоріях.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, зосередимо увагу на тому, що вокально-хорова робота безпосередньо впливає на формування естетичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Розспівування класу, а також запропоновані етапи роботи над шкільним пісенним репертуаром є умовними, їхнє запровадження залежить від професійної компетентності, досвіду та художньо-педагогічної майстерності вчителя. Безумовно, проведене дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків умотивовані дослідженням формування естетичної культури майбутнього вчителя музики загальноосвітньої школи.

Список використаних джерел

1. Арчажникова Л. Профессия – учитель музыки / Л. Арчажникова. – М., – 1984. – 111с.
2. Гадалова І. Г. Методика викладання музики у початкових класах: Навч. посібник / І. Г. Гадалова. – К.: ІСДО, 1994. – 272 с.
3. Герман М.М. Основные принципы классификации видов искусств / М. М. Герман, В. К. Скатерщиков. - М., 1982. – 224 с.
4. Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н. М. Методика музыкального воспитания в школе: Учеб. для учащихся пед. уч-щ по спец. 03.05.00 «Муз. воспитание», 03.07.00 «Преподавание в нач. классах общеобразоват. шк.». – М.: Просвещение, 1989. – 207 с.
5. Дряпіка В. І. Російсько-український музичний лексикон / В. І. Дряпіка, Ю. А. Соколовський. – Кіровоград: «Алтей», 1997. – 239 с.
6. Эстетика: [учеб. пособие для вузов/ под ред. А.А. Радугина]. – М.: Центр, 2000.

7. Кузьмина Н. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1990. – 119 с.
8. Коломоєць О. М. Хорознавство: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 168 с.
9. Лебедева, Н. В. Развитие вокально-хоровых навыков у школьников на уроках музыки [Текст] / Н. В. Лебедева // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. – 2011. – № 3. – С. 60–62.
10. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник. – Київ: Либідь, 2001. – 272
11. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі [Текст]: навч.-метод. пос. / О. Я. Ростовський. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 216 с.
12. Стулова Г. П. Хоровой класс: (Теория и практика вокальной работы в дет. хоре): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2119 «Музыка» / Г. П. Стулова. – М.: Просвещение, 1988. – 126 с.
13. Сухоминський В. О. Вибрані твори у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Рад. Школа, 1977.
14. Ушинский К. Д. Собр. соч. — М., 1948. / К. Д. Ушинский. – Т. 2.
15. Федій О.А. Естетотерапія: [навчальний посібник] / О.А.Федій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С.55.
16. Хлебникова Л.О. Виховання музикою / Л.О. Хлеєнікова //Збірник статей / Упор. К. Прищепа. – К.: Вища. школа., 1999. – с. 155-168.
17. Черкасов В. Вокально-хорова робота й формування співацьких навичок учнів на уроках музичного мистецтва [Текст] / В. Черкасов // Наукові записки. – 2012. – Вип. 107. – С. 26–35.
18. Юрчук С. В. Робота над вокально-хоровими навичками [Текст]: метод. пос. / С. В. Юрчук; Хмельницький державний центр естетичного виховання учнівської молоді. – Хмельницький, 2011 – 22 с.
19. Ятло Л. Принципи співацького звукоутворення та деякі особливості роботи над ним в дитячому хорі [Текст] / Л. Ятло, Л. Ятло // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2007. – № 23. – С. 111–117.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Archazhnykova L. Professyia – uchytel muzyky / L. Archazhnykova. – М., – 1984. – 111s.
2. Nadalova I. H. Metodyka vykladannia muzyky u pochatkovykh klasakh: Navch. posibnyk / I. H. Nadalova. – К.: ISDO, 1994. – 272 s.
3. Herman M.M. Osnovnye pryntsypy klassyfykatsyy vydov yskusstv / M. M. Herman, V. K. Skatershchykov. - М., 1982. – 224 s.
4. Dmytryeva L. H., Chernoyvanenko N. M. Metodyka muzykalnoho vospytanyia v shkole: Ucheb. dlia uchashchykhsia ped. uch-shch po spets. 03.05.00 «Muz. vospytanye», 03.07.00 «Prepodavanye v nach. klassakh

obshcheobrazovat. shk.». – M.: Prosveshchenye, 1989. – 207 s.

5. Driapika V. I. Rosiisko-ukrainskyi muzychnyi leksykon / V. I. Driapika, Yu. A. Sokolovskiy. – Kirovohrad: «Altei», 1997. – 239 s.

6. Estetyka: [ucheb. posobye dlia vuzov/ pod red. A.A. Raduhyna]. – M.: Tsentr, 2000.

7. Kuzmyna N. Profesyonalizm lychnosti prepodavatelja y mastera proyzvodstvennoho obuchenyia / N. Kuzmyna. – M. : Vyssh. shk., 1990. – 119 s.

8. Kolomoiets O. M. Khoroznavstvo: Navch. posibnyk. – K.: Lybid, 2001. – 168 s.

9. Lebedeva, N. V. Razvytye vokalno-khorovykh navykov u shkolnykov na urokakh muzyky [Tekst] / N. V. Lebedeva // Mynytsypalne obrazovanye: ynnovatsyy y eksperyment. – 2011. – № 3. – С. 60–62.

10. Pecherska E. P. Uroky muzyky v pochatkovykh klasakh: Navch. posibnyk. – Kyiv: Lybid, 2001. – 272

11. Rostovskiy O. Ya. Metodyka vykladannia muzyky u pochatkovii shkoli [Tekst]: navch.-metod. pos. / O. Ya. Rostovskiy. – 2-e vyd., dop. – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2011. – 216 s.

12. Stulova H. P. Khorovoi klass: (Teoriia y praktyka vokalnoi raboty v det. khore): Ucheb. posobye dlia studentov ped. yn-tov po spets. №2119 «Музыка» / H. P. Stulova. – M.: Prosveshchenye, 1988. – 126 s.

13. Sukhomynskiy V. O. Vybrani tvory u 5 t. / V. O. Sukhomlynskiy. – T. 3. – K. : Rad. Shkola, 1977.

14. Ushynskiy K. D. Sobr. soch. — M., 1948. / K. D. Ushynskiy. – T. 2.

15. Fedii O.A. Estetoterapiia: [navchalnyi posibnyk] / O.A.Fedii. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. – S.55.

16. Khlebnykova L.O. Vykhovannia muzykoiu / L O. Khleienikova //Zbirnyk statei / Upor. K. Pryshchepa. – K.: Vyscha. shkola., 1999. – s. 155-168.

17. Cherkasov V. Vokalno-khorova robota y formuvannia spivatskykh navychok uchniv na urokakh muzychnoho mystetstva [Tekst] / V. Cherkasov // Naukovi zapysky. – 2012. – Vyp. 107. – С. 26–35.

18. Yurchuk S. V. Robota nad vokalno-khorovymy navychkamy [Tekst]: metod. pos. / S. V. Yurchuk; Khmelnytskyi derzhavnyi tsentr estetychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi. – Khmelnytskyi, 2011 – 22 c.

19. Yatlo L. Pryntsypy spivatskoho zvukoutvorennia ta deiaki osoblyvosti roboty nad nym v dytiachomu khori [Tekst] / L. Yatlo, L. Yatlo // Psykholohopedahohichni problemy silskoi shkoly. – 2007. – № 23. – S. 111–117.

Kulikov'ska I. S. Aesthetic education in vocal and choral work of the teacher of secondary school. The author of the article analyzes the essence of the concept of "aesthetic education" and its role in vocal and choral activities (according to B. Likhachev, N. Savin, O. Dubaseniuk, L. Artemov, O. Chinaeva, L. Kalinina, etc.). A special role of aesthetic education in the formation of a student's personality, the cultivation of humanistic qualities, interests, and love for life in his various manifestations has been proved.

Aesthetic education, according to Ukrainian researchers, is the organization of diverse artistic and aesthetic activities of students, aimed at forming their ability to fully perceive and correctly understand the beauty of art and life, to develop aesthetic concepts, tastes and beliefs, as well as the development of creative contributions and gifts in the field of art.

Effective implementation of aesthetic education can take place by involving students in music in the conditions of their own performance (vocal choral singing) - the most accessible, active and useful form of activity. The quality of the vocal and choral work organized by him, as well as the level of education, parenting and spiritual culture of the student depends on the qualifications of the teacher, his system of knowledge, skills and abilities at the level of the requirements of the present (level of preparation, conformity of this training to the requirements of the present, pursuit of self-education). Among the important conditions for the successful organization of vocal and choral work of aesthetic direction is considered the skill of the teacher of music, the student's interest in the musical art, the complex moral and aesthetic and intellectual qualities of the individual, etc.

The content of vocal and choral work of a secondary school teacher at art lessons includes cantillate, studying of school song repertoire, educational work in the vocal and choir children's collective.

Key words: music teacher, aesthetic education, song repertoire.

Отримано 25.04.2018.

УДК 378.6:355.011.3-051

М. І. Левко
ucpmaryana@yahoo.com

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ В УМОВАХ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Левко М. І. Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів. В статті розкрито педагогічні умови, що забезпечують результативність формування політичної культури майбутніх офіцерів в умовах фахової підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Доведено, що формування політичної культури курсантів – це

упорядкування вже існуючих знань та надання нових знань, умінь і навичок, які допоможуть орієнтуватися їм у майбутній професійній діяльності.

На основі аналізу наукової літератури, вивчення досвіду навчально-виховної роботи вищих військових навчальних закладах, результатів констатувального експерименту визначено педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів: створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою; доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури; включення курсантів до навчальної особистісно-орієнтованої діяльності шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів»; здійснення регулярного моніторингу рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Обґрунтовано, що проектування індивідуально-групової програми формування політичної культури майбутніх офіцерів, застосування особистісно-розвивального підходу в міжсуб'єктній взаємодії з курсантами та їхніми викладачами, моніторинг та оцінка результатів діяльності дали змогу підвищити рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Розкрито програму та зміст спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів», спрямований на формування теоретичних знань про політичну культуру майбутніх офіцерів, її складові і значення для майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: фахова підготовка, політична культура, майбутні офіцери, курсанти, вищий військовий навчальний заклад.

Левко М. И. Педагогические условия формирования политической культуры будущих офицеров в профессиональной подготовке в условиях высших военных учебных заведений. В статье раскрыто педагогические условия, обеспечивающие результативность формирования политической культуры будущих офицеров в условиях профессиональной подготовки в высших военных учебных заведениях.

Доказано, что формирование политической культуры курсантов – это упорядочение существующих знаний и предоставление новых знаний, умений и навыков, которые помогут ориентироваться им в будущей профессиональной деятельности.

На основе анализа научной литературы, изучения опыта учебно-воспитательной работы высших военных учебных заведений, результатов констатирующего эксперимента определены педагогические условия

формирования политической культуры будущих офицеров: создание положительной мотивации будущих офицеров к овладению ими политической культурой; дополнение содержания профессиональных дисциплин в контексте профессиональной подготовки будущих офицеров формами, методами и средствами формирования составляющих политической культуры; включение курсантов в учебную личностно-ориентированную деятельность путем применения новейших образовательных технологий и преподавания спецкурса «Основы формирования политической культуры будущих офицеров»; осуществление регулярного мониторинга уровня сформированности политической культуры будущих офицеров.

Обосновано, что проектирование индивидуально-групповой программы формирования политической культуры будущих офицеров, применение личностно-развивающего подхода в межсубъектном взаимодействии с курсантами и их преподавателями, мониторинг и оценка результатов деятельности позволили повысить уровень сформированности политической культуры будущих офицеров.

Раскрыто программу и содержание спецкурса «Основы формирования политической культуры будущих офицеров», направленного на формирование теоретических знаний о политической культуре будущих офицеров, ее составляющих и значение для будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, политическая культура, будущие офицеры, курсанты, высшее военное учебное заведение.

Формування політичної культури майбутніх офіцерів вимагає необхідності обґрунтування педагогічних умов, за яких її формування буде відбуватися ефективно.

Звернемося до довідкової літератури. Так, великий тлумачний словник сучасної української мови так трактує значення слова «формувати» – давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми» [1, с. 1544]. Отже, формування політичної культури курсантів – це упорядкування вже існуючих знань та надання нових знань, умінь і навичок, що допоможуть орієнтуватися їм у майбутній професійній діяльності.

Визначення й обґрунтування педагогічних умов, які забезпечують результативність формування політичної культури майбутнього офіцера було провідним завданням нашого дослідження.

Філософський словник визначає «умовою» ставлення предмета до навколишніх явищ, без яких його існувати не можливе. Предмет, в даному випадку, виступає як щось зумовлене, а умова пов'язана з

предметним різноманіттям об'єктивного світу. Умова створює те середовище, в якому це явище чи процес виникають, існують й розвиваються, на відміну від чинника, який породжує явище або процес [5, с. 571].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови розглядає «умову» як «необхідну обставину, яка уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [1, с.1506].

В іншій довідковій літературі зустрічаємо таке пояснення: «Умова – в методології чинник, який визначає (у. необхідна) чи робить можливим (у. достатня) виникнення певного стану речей (випадки, явища, стосунки, характеристики і т.п.), а також чинник, який збільшує його імовірність (у. сприяюча)» [4, с.1397].

Отже, умовою є ті обставини або чинники, що сприяють і роблять можливим якийсь стан чи процес. Тому одним із завдань організації процесу формування політичної культури є створення сприятливих організаційно-педагогічних умов.

Аналіз наукових джерел та наші дослідження дали змогу визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів, серед яких виокремлено такі:

- створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою;
- доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів;
- включення курсантів до навчальної особистісно-орієнтованої діяльності шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у ВВНЗ»;
- здійснення регулярного моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

Перша педагогічна умова – створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою – втілювалась при вивченні дисципліни «Політологія». Дослідженням встановлено міжпредметні зв'язки з дисциплінами «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)», «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання), «Історія України та українського війська», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова професійного спрямування».

Під мотивацією в психології розуміють сукупність психологічних процесів, які спрямовують поведінку людини. Мотиваційні процеси

лежать в основі активності людини та її психічного функціонування, вони визначають той чи інший напрям людської поведінки, її траєкторію. Кожна людина є істотою, яка бажає, але рідко досягає повного завершеного задоволення всіх своїх потреб [3, с. 111].

Підтримувати стимули до навчання можна, якщо в навчанні будуть присутні ситуації успіху. Тому створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою відбувалося при проведенні навчальних занять. Цьому сприяло використання таких методів навчання: аналіз проблемних ситуацій, ділові і рольові ігри, метод кейсів, метод проектів, метод незакінчених речень, творчих презентацій.

Особливо важливу роль в процесі розвитку політичної культури фахівця відіграють гуманітарні та соціально-економічні дисципліни, серед яких можемо відзначити такі: «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)», «Політологія і соціологія», «Історія України та українського війська».

Тому другою педагогічною умовою нами визначено доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів.

Дані анкетування, проведеного серед курсантів четвертого курсу підтвердили наше припущення, що майже всі дисципліни впливають на розвиток політичної культури майбутніх офіцерів. В анкеті ми запропонували курсантам назвати дисципліни, що найбільше сприяють формуванню культури. Майбутніми офіцерами контрольної групи були обрані всі гуманітарні та соціально-економічні дисципліни. Проте більшість респондентів назвали такі: «Політологія» (54,3%), «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)» (40,2%), «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання) (35,8%)», «Історія України та українського війська» (46,1%)» «Українська мова за професійним спрямуванням» (43,5%), «Іноземна мова професійного спрямування» (35,4%).

Для підвищення ефективності формування складових політичної культури майбутніх офіцерів ми внесли певні корективи в зміст навчальної програми «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)». Так, до теми «Процес пізнання» було додано питання пов'язане з формуванням цінностей особистості. При обговоренні цієї проблеми курсанти дізналися про те, що політична культура особистості офіцера, так само як і його духовна та моральна культура, проявляється в готовності людини діяти відповідно до моральних цінностей та норм і визначається характером ціннісних орієнтацій особистості, глибиною професійного світогляду.

Навчальна програма з дисципліни «Історія України та українського

війська», зокрема, її тема «Політичні партії та громадські організації у період національного відродження» була доповнена матеріалом, пов'язаним з формуванням політичних орієнтацій курсантів. Як справедливо вказує В. Кутирьова, науковці «зазвичай політичну культуру розглядають як феномен, що поєднує політичну свідомість і політичну поведінку, тоді як політичні орієнтації – як складову політичної свідомості, що спрямовує (орієнтує) на певну політичну поведінку, обумовлює вибір тієї чи іншої її форми, але за певних обставин може і не знаходити свого втілення у реальності» [2, с. 103]. Тому сформовані політичні орієнтації реалізуються у конкретних формах політичної участі курсантів, а їхня поведінка буде наслідком реалізації цих орієнтацій. Після теоретичного опрацювання запропонованого матеріалу, курсанти одержали домашнє завдання: визначити власні політичні орієнтації та їх вплив на політичну поведінку.

Провідне місце у професійній підготовці майбутніх офіцерів посідає навчальна дисципліна «Політологія», що дає курсантам наукові уявлення про політичну реальність, основні принципи політичного життя, політичної культури і політичної поведінки, тим самим формуючи у них відповідальну та усвідомлену громадянську позицію. Обравши тему «Правова держава як гарант стійкості демократії», ми доповнили її матеріалом про сутність політичної культури, її види, роль у розвитку суспільства. Підготовка курсантів до круглого столу на тему: «Значення політичної культури у розвитку особистості офіцера» заклала підґрунтя для формування стійкого інтересу майбутніх офіцерів до політичного життя нашого суспільства.

Активна участь курсантів ВВНЗ (вищих військових навчальних закладів) в політичних процесах передбачає сформованість у них комунікативних умінь та навичок. В цьому їм суттєво допомагає навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням», метою вивчення якої є набуття майбутніми офіцерами умінь і навичок професійного спілкування на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях. Тому ми внесли доповнення в зміст теми «Основи культури української мови» такими питаннями: «Комунікативна професіограма майбутнього офіцера», «Роль мови і культури мовлення в у формуванні особистості майбутнього офіцера». Після проведення мозкового штурму на тему: «Способи впливу на поведінку людей» курсанти відчували потребу у знаннях з української мови та військової педагогіки та психології, адже спілкування практично завжди включає в себе елемент психологічного впливу для того, щоб відбувалась активна мовленнєва взаємодія.

Сучасні вимоги до підготовки офіцерів передбачають навички практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності. Вивчення курсу «Іноземна мова професійного спрямування»

забезпечує формування у майбутніх офіцерів вміння міжособистісного спілкування, розвиток позитивного ставлення до іноземної мови як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя; розуміння важливості оволодіння іноземною мовою й потреби користуватися нею як засобом спілкування.

Поряд з практичною метою курс іноземної мови для спеціальних цілей реалізує освітні і виховні цілі, сприяє розширенню світогляду слухачів, підвищенню їхньої загальної культури і освіти, а також культури мислення й повсякденного і професійного спілкування, вихованню толерантності і поваги до духовних цінностей інших країн і народів [6]. Нами були відібрані найбільш вдалі методи для стимулювання пізнавальної активності та самостійності курсантів, серед яких, зокрема, веб-квести. Майбутні офіцери готували доповіді, презентації та проводили інтерв'ю зі своїми однокурсниками на тему: «Українська мова: від мови до нації».

Навчальна дисципліна «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання)» передбачає вивчення особливостей та змісту діяльності військового педагога, розкриває шляхи формування і розвитку його педагогічної культури і майстерності. Тому ми доповнили зміст теми «Військово-педагогічна діяльність та майстерність офіцера» питаннями, пов'язаними з удосконаленням професійної культури та її складової – політичної культури. Під час вивчення теми «Психологія особистості військового» на практичному занятті було проведено вправи для розвитку комунікабельності, на усвідомлення своїх звичок, стереотипів, принципів, що дало змогу курсантам в подальшому зауважувати їх вплив на власну поведінку та на оточуючих людей.

Отже, інтеграція знань з гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, використання активних методів навчання сприяло формуванню політичної культури майбутніх офіцерів.

Третя педагогічна умова – включення курсантів до навчальної особистісно-орієнтованої діяльності шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів» «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у ВВНЗ» – впроваджувалася через як традиційні форми проведення занять, так і нетрадиційні. Зокрема, нами використовувались лекції із запланованими помилками, лекції-бесіди, проблемні лекції, лекції-консультації, проведення аудіо-, відео-, інтернет-занять, тренінгові вправи; аналіз та вирішення проблемних ситуацій, відео ситуацій; спостереження за діяльністю офіцерів під час проходження військового стажування курсантами.

Уведення спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів» сприяло формуванню теоретичних знань про

політичну культуру майбутніх офіцерів, її складові і значення для майбутньої професійної діяльності офіцера.

Четверта педагогічна умова – здійснення регулярного моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів – передбачала визначення реального рівня сформованості політичної культури курсантів – майбутніх офіцерів – у вищому військовому навчальному закладі, її відповідності результату навчальної роботи – становлення особистості майбутнього фахівця. Моніторинг дає змогу забезпечити систематичний контроль за станом та тенденціями розвитку політичної культури майбутніх офіцерів – у вищому військовому навчальному закладі і надати інформацію науково-педагогічним працівникам щодо її покращення.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. — Изд. допов. — К. ; Ірпінь : Перун, 2009. — 1736 с.

2. Кутирьова В.І. Політичні орієнтації як соціологічне поняття /Кутирьова Віра Ігорівна // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2009. — №881. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. — Вип. 24. — С. 103 - 109.

3. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 280 с.

4. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл. кор. НАНУ М.Попович. — К.: Ірина, 1999. — 1551 с.

5. Філософський енциклопедичний словник/Ред. колег. В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.

6. Цвяк Л.В. Особливості навчання іноземної мови слухачів курсів охорони закордонних дипломатичних установ / Л. В. Цвяк // Сучасні дослідження з іноземної філології. — 2012. — Вип. 10. — С. 372-380. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2012_10_69.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Velikij tлумachnij slovník suchasnoï Ukraïns'koï movi / uklad. i golov. red. V. G. Busel. — Izd. dopov. — K. ; Irpin' : Perun, 2009. — 1736 s.

2. Kutir'ova V.I. Politichni orientacii jak sociologichne ponjattja /Kutir'ova Vira Igorivna // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu im. V.N. Karazina. — 2009. — №881. Sociologichni doslidzhennja suchasnego suspil'stva: metodologija, teorija, metodi. — Vip. 24. — S. 103 - 109.

3. Stoljarenko O. B. Psihologija osobistosti. Navch. posib. — K.: Centr uchbovoï literaturi, 2012. — 280 s.

4. Universal'nij slovník-enciklopedija / Gol. red. radi chl. kor. NANU M.Popovich. — K.: Irina, 1999. — 1551 s.

5. Filofofs'kij enciklopedichnij slovník/Red. koleg. V.I. Shinkaruk, Ć.K. Bistric'kij, M.O. Bulatov ta in. – K.: Abris, 2002. – 742 s.

6. Cvjak L.V. Osoblivosti navchannja inozemnoï movi sluhachiv kursiv ohoroni zakordonnih diplomatičnih ustanov / L. V. Cvjak // Suchasni doslidzhennja z inozemnoï filologii. – 2012. – Vip. 10. – S. 372-380. Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2012_10_69.

Levko M. I. Pedagogical Conditions of Forming Political Culture of Future Officers in Professional Training in Conditions of Higher Military Educational Establishments. The article clarifies pedagogical conditions which prove the efficiency of forming political culture of future officers in the conditions of professional training in the conditions of higher military educational establishments.

It proves that forming of political culture of cadets is an arrangement of already existing knowledge and presentation of new knowledge, competences and skills which will help them to orientate in future professional activities.

On the grounds of analysis of scientific works, learning the experience of academic and educational work of higher military educational establishments, results of ascertaining experiment there were defined pedagogical conditions of forming political culture of future officers in the conditions of professional training in higher military educational establishments; arranging of positive motivation of future officers to mastering political culture: supplementing the contents of professional academic subjects in the context of professional training of future officers with forms, methods and means of forming the components of political culture; inclusion of cadets to educational personality-centered activity by the way of application modern educational technologies and teaching a specialized course “Fundamentals of forming political culture of future officers”; carrying out regular monitoring of the level of the developed political culture of future officers.

It substantiates that projecting of individual and group programme of forming political culture of future officers, application of personality-developmental approach in intersubjective reciprocity of cadets and their teachers, monitoring and estimation of results of the activity enabled to raise the level of political culture formation of future officers.

It provides insight into the academic program and contents of the specialized course “Fundamentals of forming political culture of future officers”, directed to forming theoretical knowledge about political culture of future offices, its components and importance for future professional activity.

Key words: professional training, political culture, future officers, cadets, higher military educational establishment.

Отримано 22.04.2018

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ”, ЇХ ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ У РОБОТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Мельник Ж. В. Визначення поняття “інноваційні технології”, їх види та функції у роботі фахівця соціальної сфери. Одним з центральних завдань сучасної економічної реформи в ринкових умовах є активізація людського фактора. Людина – носій всіх суспільних відносин.

У наш час технологія стає універсальною, здобуває значення фактора, який стає одним з головних джерел суспільних змін. Е. де Боно стверджує: “Технологія – це головне джерело суспільних змін”. Суспільство досягло такого етапу в своєму розвитку, коли вирішення соціальних проблем неможливо без відповідної технології.

Своєрідний бум у розробці проблеми технології, її зближення з проблемою людини викликані зростанням ролі технології в різних галузях життя суспільства й особливо у зв’язку з виникненням і розвитком таких наукомістких галузей, як біотехнологія, інформаційна технологія, технологія виробництва та ін.

Сьогодні проблеми технології як ніколи раніше в історії людства безпосередньо зачіпають соціальні аспекти й аспекти, що розкривають життєвий зміст, буття людини й людства. Більше того, історична своєрідність сучасної постановки цих питань полягає в тому, що об’єктивно (внаслідок внутрішньої логіки стихійного розвитку світової цивілізації в цілому) вони стають питаннями границь буття людини й можливості самого життя на Землі. В умовах загострення глобальних проблем сучасності людство стало відчувати себе бранцем випадковості й заручником технології – атомної, комп’ютерної та ін.

Таким чином, на сучасному етапі, коли необхідність переходу від стихійного до усвідомленого характеру суспільної практики стає не тільки очевидною соціальною істиною, але й технологічною вимогою епохи, особливо зростає суспільна потреба в соціально-філософському усвідомленні сутності та людського змісту технології, шляхів її еволюції й використання в інтересах людини.

Інноваційні процеси в соціальній сфері визначили застосування до неї технологічного підходу. У наш час технологічний підхід став невід’ємною рисою усієї сучасної соціальної діяльності. Визначився й відповідний його понятійний простір.

Ключові слова: технологія, інноваційні технології, соціальні технології, соціальний менеджмент, технологія соціальної роботи.

Мельник Ж. В. Определения понятия “инновационные технологии”, их виды и функции в работе специалиста социальной сферы. Одним из центральных задач современной экономической реформы в рыночных условиях есть активизация человеческого фактора. Человек – носитель всех общественных отношений.

В наше время технология становится универсальной, добывает значение фактора, который становится одним из главных источников общественных изменений. Е. дэ Боно утверждает: “Технология – это главный источник общественных изменений”. Общество достигло такого этапа в своем развитии, когда решение социальных проблем невозможно без соответствующей технологии.

Своеобразный бум в разработке проблемы технологии, ее сближения с проблемой человека вызванные ростом роли технологии в разных отраслях жизни общества и особенно в связи с возникновением и развитием таких наукоемких отраслей, как биотехнология, информационная технология, технология производства и др.

Сегодня проблемы технологии как никогда раньше в истории человечества непосредственно задевают социальные аспекты и аспекты, которые раскрывают жизненное содержание, существование человека и человечество. Более того, историческое своеобразие современной постановки этих вопросов заключается в том, что объективно (в результате внутренней логики стихийного развития мировой цивилизации в целом) они становятся вопросами границ существования человека и возможности самой жизни на Земле. В условиях обострения глобальных проблем современности человечество стало чувствовать себя пленником случайности и заложником технологии – атомной, компьютерной и др.

Таким образом, на современном этапе, когда необходимость перехода от стихийного к осознанному характеру общественной практики становится не только очевидной социальной истиной, но и технологическим требованием эпохи, особенно растет общественная потребность в социально-философском осознании сущности и человеческого содержания технологии, путей ее эволюции и использования в интересах человека.

Инновационные процессы в социальной сфере определили применение к ней технологического подхода. В наше время технологический подход стал неотъемлемой чертой всей современной социальной деятельности. Определился и соответствующий его понятийное пространство.

Ключевые слова: технология, инновационные технологии, социальные технологии, социальный менеджмент, технология социальной работы.

Постановка проблеми. Гармонізація національних і міжнародних освітніх стандартів у межах Болонського процесу вимагає від системи вищої освіти України підготовки конкурентоспроможних фахівців, які, по-перше, здатні вільно оперувати новітніми науково-технічними і науково-гуманітарними здобутками; по-друге, наділені професійними, світоглядними і громадянськими якостями з урахуванням перспектив розвитку суспільства, техніки, культури та мистецтва; по-третє, спроможні до самовдосконалення та постійного підвищення власного професійного потенціалу.

Однак між вимогами ринку праці та практичними результатами освітньої діяльності вищих навчальних закладів наразі утворився відчутний розрив, що призводить до численних нарікань з боку споживачів соціальних послуг та роботодавців, зокрема на відсутність навичок практичної роботи за обраним напрямом або спеціальністю, знань сучасних технологій і, як наслідок, зростання часу адаптації випускників на первинних посадах, ускладнення працевлаштування і зниження престижу вищої освіти загалом.

Підвищенню загальноосвітнього рівня молоді, формуванню функціонально й професійно підготовлених спеціалістів і, відповідно, подоланню негативних тенденцій на українському ринку праці сприятиме активний пошук та впровадження вітчизняною вищою школою у навчально-виховний процес сучасних підходів виховання загальнолюдських цінностей студентства та інноваційних технологій їх навчання.

Необхідність об'єктивної трансформації соціально-гуманітарної підготовки студентів у ВНЗ також обумовлюється потребою в забезпеченні високої якості життя теперішнього і майбутнього покоління українського народу на основі збалансованого рішення гострих соціальних проблем. Сприяти розв'язанню різноманітних суспільних протиріч, допомагати людям, які перебувають у складних життєвих обставинах, задовольняти запити громади, сім'ї або окремої особистості покликані фахівці соціальної сфери.

Отже, задля досягнення високого рівня реалізації працівниками соціальної сфери професійних функцій, забезпечення ефективності соціальної роботи та удосконалення механізму надання ними соціальних послуг різним категоріям населення, доцільно оновити теоретико-методичну базу системи вищої соціально-педагогічної освіти з урахуванням сьогоденних вимог ринку праці до знань, вмінь та навичок випускників вищих навчальних закладів даного профілю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної теми показав, що окремі аспекти підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів в Україні та за кордоном відображені в роботах вітчизняних науковців: В. Васильєва, І. Зверєвої, Н. Гайдук, А. Капської, І. Козубовської, Г. Лактіонової,

І. Миговича, Н. Микитенко, Л. Міщик, О. Пічкарь, В. Полтавця, Г. Попович, Н. Собчак та ін. Публікації, що висвітлюють проблеми розвитку соціальної освіти в різних країнах, зокрема, у Росії, опубліковані В. Бочаровою, І. Зимньою, Н. Платоновою, Є. Холостовою. Деякі питання змісту технологій із збереження здоров'я і їх застосування у соціальній сфері відображені в публікаціях російських науковців В. Ананьєва, Л. Борисової, Є. Горскої, Т. Грядкіної, С. Котової, Г. Овсянкіної, Г. Пономарьова. Зміст підготовки фахівців соціальної сфери частково представлено в працях російських авторів І. Лук'янової, В. Курбатова, А. Мартиненка, Є. Сігіда, Ю. Шуригіної.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз інноваційних технологій підготовки студентів соціономічного напрямку до засвоєння та активного впровадження у власній професійній діяльності інновацій у сфері соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільне життя характеризується його процесуальною стороною, що пов'язане з уявленням про його технологічну структуру; забезпечення різних форм адаптації й реабілітації людини, її соціалізації, інтеграції до тих чи інших суспільних відносин технологізовані у тому плані, що передбачають відповідне цілепокладання, діагностику, оцінку, вибір і точно виведене застосування спеціальних методів на основі оптимізації результату, його контролю й корекції, відповідного прогнозу тощо.

Відповідно до цього базовими поняттями соціономії виступають технологічні уявлення про соціальні процеси (соціальні технології) й управління цими процесами (соціальний менеджмент).

До системи вищезазначених базових понять можуть бути включені як один із семантичних варіантів такі поняття.

Технологія у вузькому розумінні (буквально від двох давньогрецьких слів: *техне* – “мистецтво, майстерність” і *логос* – “наука, знання, закон”):

- 1) сукупність знань про способи й методи здійснення будь-яких дій;
- 2) сукупність операцій, які здійснюються певним чином і в певній послідовності, з яких складається й певний процес.

Технологія в широкому розумінні – сукупність або навіть система засобів організації й упорядкування доцільної практичної діяльності відповідно до мети, специфіки й навіть логіки процесу перетворення і трансформації того чи іншого об'єкта.

Соціальна технологія – специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації й самоорганізації різних видів соціальної діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування й діагностики параметрів соціальних процесів, за допомогою якого феноменом соціальної реальності стають не окремі соціальні процеси, а соціальне життя в цілому.

Соціальний менеджмент у системі соціальних технологій – цілісна система (теорія і практика) управління складними соціальними

процесами на основі якісних критеріїв їх гармонізації.

До визначення феномену соціальної технології як суспільного явища існує багато підходів. Спільним для всіх цих підходів є те, що визначальним для обсягу та змісту поняття “соціальні технології” все більш стійко виступає така його сутнісна характеристика, як сукупність (система) методів рішення тієї чи іншої соціальної проблеми на основі технологізації соціальних процесів.

Класифікація соціальних технологій також може бути здійснена на різних підставах. При цьому важливо мати на увазі такі дві обставини.

По-перше, класифікація соціальних технологій базується на диференціації як залучених знань, способів, методів, так і об’єктів (явищ, процесів, груп людей, їх спільнот тощо), оскільки до кожного з них можна застосувати певні способи впливу з метою досягти їх оптимального функціонування, розвитку і вдосконалення.

По-друге, соціальні технології розрізняються суттєво і своїм змістом. Визначення змісту найбільш значущих соціальних технологій дозволяє більш детально і ґрунтовно окреслити і специфіку технологій у соціальній роботі. З урахуванням вищезазначених положень класифікація соціальних технологій набуває такого вигляду:

1) класифікація В.В. Богдана і В.Н. Іванова (в основному, управлінський критерій): технології пошуку стратегії управління, технології соціального моделювання і прогнозування; інформаційні технології; впроваджувальні технології; навчальні інноваційні технології; технології минулого досвіду.

2) класифікація академіка МАІ В.І. Банерушева (підстава для класифікації – рівень соціального простору, на якому застосовуються технології): глобальні технології; демографічні; економічні; військові; технології продовольчих криз, конфліктів, катастроф.

3) класифікація за сферою використання: соціально-економічні; соціально-політичні; соціальні; духовні.

Базуючись на соціальних технологіях, *соціальна робота і її технології* перебувають у тісній взаємодії не тільки з останньою, але й з її суміжними теоретичними системами, практичним досвідом, традиціями, ритуалами, звичаями, соціально-психологічними явищами й фактами.

У цьому розумінні *соціальна робота – це багатofункціональна професійна діяльність*. За своєю організаційно-формальною ознакою її можна представити як систему процедур, прийомів і методів, які здійснюються в процесі розв’язання складних і слабкоструктурованих соціальних проблем. Більше того, технологія соціальної роботи тісно пов’язана з мистецтвом розв’язання проблем, що піднімає її до рівня творчості, тому що шаблон не може мати належного місця в роботі з людьми.

Таким чином, *технологія соціальної роботи* – це:

в широкому розумінні – технологія забезпечення соціального функціонування суспільства (специфічна діяльність не тільки щодо забезпечення соціальних прав громадян і надання соціальної допомоги тим, хто цього потребує, але й щодо регулювання стосунків людини з соціальною групою, державними структурами, розв'язання соціальних конфліктів);

у вузько-професійному значенні – технологія надання соціальної допомоги тим, хто її потребує з метою поновлення, збереження або поліпшення їх здатності до соціального функціонування.

Усе вищезазначене утворює “технологічне поле” соціальної роботи, яке на сьогоднішній день, і це цілком зрозуміло з точки зору феноменологічного підходу до соціальної роботи, залишається надзвичайно неоднорідним і багатогранним.

Досліджувати зазначену різноманітність можна тільки на основі тих фундаментальних розробок, які проведені останнім часом і подані в зарубіжній і вітчизняній літературі.

Розглянемо основні з них у хронологічному порядку.

У 1997 р. вийшов у світ підручник “Основи соціальної роботи” під редакцією П.Д. Павленка, у якому розглядались теоретико-методологічні і практичні проблеми соціальної роботи в Росії й за кордоном [1].

У зазначеному дослідженні прямо не говорилося про технології соціальної роботи, але, незважаючи на це, саме воно й окреслило відповідний підхід.

Цей підхід полягав у тому, що, на наш погляд, автори під технологією соціальної роботи мали на увазі:

- 1) основні напрямки соціальної роботи в умовах реформ;
- 2) управління соціальною роботою у зв'язку з певною кадровою політикою.

Тут проекція технології соціальної роботи розгортається “на такі її напрямки, як: “медико-соціальні основи здоров'я”; “фізична культура як суспільне явище і її роль у соціальному захисті людей”; “сім'я як об'єкт соціальної роботи”; “соціальна робота у сфері зайнятості”; “соціальний захист дитинства”; “соціальний захист інтересів жінок”; “соціальна турбота про працезабезпечення й побут інвалідів”; “соціальна робота з літніми людьми”; “проблема бездомності і шляхи її розв'язання”; “соціальна робота з молоддю, розв'язання проблем міжетнічних відносин”; “міграція і проблема соціальної роботи”; “девіантна поведінка як проблема соціальної роботи”; “підвищення життєвого рівня малозабезпечених груп населення” та інші [1].

У 1999 р. виходить підручник “Соціальна робота”, написаний провідними спеціалістами в галузі соціальної роботи півдня Росії згідно з державним стандартом за навчальною дисципліною “Соціальна робота” [2]. У цьому навчальному посібнику зроблена одна з перших спроб

окреслити загальні й окремі технології соціальної роботи через феноменологію соціальної технології.

Система загальних технологій включає діагностику, профілактику, адаптацію, реабілітацію, корекцію, соціальну терапію, соціальну експертизу, прогнозування, проектування, посередництво, консультування, соціальне забезпечення, соціальне страхування, піклування й турботу;

– до найважливіших **методів** відносяться: організаційно-розпорядчий, соціально-економічний, психолого-педагогічний, соціологічний, комунікативний, медико-соціальний, етно-демографічний, правовий, культурологічний;

– масив **окремих технологій** охоплює такі технологічні процедури: соціальна робота у сфері зайнятості населення з безробітними громадянами, з особами девіантної поведінки; з сім'ями; з особами, що страждають на психічні захворювання і схильні до суїциду; з інвалідами; громадянами похилого віку; фемінологічні технології соціальної роботи; соціальна робота з дітьми й підлітками, молоддю; з малозабезпеченими верствами населення; у розв'язанні соціально-етнічних проблем; з бездомними й безпритульними; з мігрантами, біженцями та змушеними переселенцями;

– окремі технології соціальної роботи в армії і пенітенціальних закладах;

– соціальна робота на виробництві, за місцем проживання тощо.

Невдовзі після вищезазначеного підручника у 2000 р. виходить колективний посібник для студентів вищих навчальних закладів під редакцією професора І.П. Зайнишева [3], який значно відрізняється від попереднього і в якому розкриваються теоретико-методологічні основи технології соціальної роботи як інструментарію роботи з різними категоріями громадян щодо забезпечення їх соціальним захистом.

В основу цього посібника покладено такі основні моменти:

– одним з основних видів соціальних інновацій, які серйозно впливають на характер соціальних відносин у суспільстві, на їхню гармонізацію, є соціальні технології;

– засвоєння соціальної технології стосовно теорії і практики соціальної роботи призвело до появи на світ технології соціальної роботи як однієї з галузей соціальних технологій, орієнтованих на соціальне обслуговування, допомогу й підтримку громадян, що знаходяться у важкій життєвій ситуації;

– технологія соціальної роботи – це алгоритм діяльності, у результаті якої досягається певна соціальна мета й перетворюється об'єкт впливу, ця діяльність не зводиться до одноразового акту впливу, а становить собою процес, який характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при розв'язанні кожної нової задачі

в соціальній роботі; у сукупності зміст такого циклу – від виникнення задачі до її повного розв’язання – становить технологічний процес;

– для кожного виду соціальної діяльності створюється особлива технологія, тому мова може йти не про якусь універсальну технологію, а про багато технологій, кожна з яких співвідноситься з конкретною діяльністю, з цілями, які соціальний працівник поставив перед собою і яких він намагається досягти;

– теорія і практика технології соціальної роботи спирається на цілепокладання, діагностику, адаптивні процеси; соціальну терапію; методи соціальної роботи; технологію консультування й посередництва; технологію роботи з літніми людьми; технологію роботи з особами без певного місця проживання; роботу з мігрантами; профілактику заходів з різними групами населення.

На наш погляд, колективний підручник “Технології соціальної роботи” за загальною редакцією професора Е.І. Холостової [4], який вийшов у 2001 р., за своїми змістовими параметрами близький до розглянутого вище колективного підручника за редакцією В.І. Курбатова [2], але в той же час має і свої специфічні концептуальні особливості, а саме:

– соціальні технології, вірогідно, – єдиний тип технологічного процесу, заснованого не на об’єкт-суб’єктних стосунках, а на стосунках суб’єкт-суб’єктних; у зв’язку з цим можна сказати, що кожен індивід є соціальним технологом і бере участь у здійсненні соціальних технологій різного рівня;

– соціальна робота у повному обсязі демонструє “блиск і злидні” соціальних технологій:

1) соціальна робота приречена бути технологією, оскільки в умовах обмежених соціальних ресурсів і великої кількості соціальних проблем вплив може бути ефективним тільки за умови послідовності та професійності технологічного підходу;

2) ніякий технологічний підхід не гарантує 100% ефективності соціальної роботи, більш того, більшість проблем соціальної роботи вважаються нерозв’язними у тому плані, що вони знову відтворюються на кожному етапі розвитку суспільства;

– з точки зору моделі наукової і навчальної дисципліни, феноменологія технології соціальної роботи може бути представлена такими її основними модулями: *загальні технології соціальної роботи* (діагностика, експертиза, передбачення, групова робота, комунікативна робота, зв’язок з громадськістю); *міждисциплінарні технології та методика* (організаційно-управлінські, соціально-економічні, соціологічні, соціально-педагогічні, психологічні, медико-соціальні); *конкретні технології соціальної роботи* (з сім’єю, жінками, літніми людьми, дезадаптованими дітьми й підлітками, молоддю, інвалідами, мігрантами й біженцями, національними меншинами і

віськовослужбовцями та їхніми сім'ями).

Висновки і перспективи подальших досліджень. В цілому, освіта майбутніх працівників соціальної сфери, що побудована на засадах інноваційності (і як процес, і як результат), з нашої точки зору, покликана забезпечити хоча б часткову гармонізацію суспільних відносин шляхом запровадження професійних інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності в життєву практику. У контексті професійної підготовки фахівців соціономічного напрямку особливо актуальними вбачаються наукові дослідження шляхів освоєння студентами спеціальностей Соціальна робота та Соціальне забезпечення інноваційних технологій соціальної роботи та напрямів удосконалення підготовки і підвищення кваліфікації відповідних кадрів.

Список використаних джерел

1. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 368 с.
2. Социальная работа / Под общей ред. проф. В.И. Курбатова. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 576 с.
3. Технология социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. И.Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
4. Технологии социальной работы: Учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Osnovy social'noj raboty: Uchebnik / Otv. red. P.D. Pavlenok. – М. : INFRA-M, 1999. – 368 s.
2. Social'naya rabota / Pod obshchej red. prof. V.I. Kurbatova. – Rostov n/D : Feniks, 1999. – 576 s.
3. Tekhnologiya social'noj raboty: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij / Pod red. I.G. Zajnysheva. – М. : VLADOS, 2000. – 240 s.
4. Tekhnologii social'noj raboty: Uchebnik pod obshch. red. prof. E.I. Holostovoj. – М. : INFRA-M, 2001. – 400 s.

Melnik Z. V. Definition of the concept of “innovative technologies”, their types and functions in the work of a specialist in the social sphere. One of the central tasks of modern economic reform in market conditions is the activation of the human factor. Man – the carrier of all social relations.

Nowadays, technology becomes universal, it becomes a factor that becomes one of the main sources of social change. E. de Bono states: “Technology is the main source of social change”. Society has reached such a stage in its development, when the solution of social problems is impossible without the appropriate technology.

Today, the problems of technology, as never before in the history of

mankind directly affect the social aspects and aspects that reveal the vital content, the existence of man and humanity. Moreover, the historical peculiarity of the modern formulation of these questions lies in the fact that, objectively (due to the internal logic of spontaneous development of world civilization as a whole), they become questions of the boundaries of human existence and the possibilities of life itself on Earth. In the context of the aggravation of the global problems of modern times, humanity began to feel trapped by chance and hostage to technology – atomic, computer, and others.

Thus, at the present stage, when the necessity of transition from the spontaneous to the conscious nature of social practice becomes not only an obvious social truth but also a technological requirement of the era, the social need for social and philosophical awareness of the essence and human content of technology, ways of its evolution and use in the interests of man.

Innovative processes in the social sphere determined the application of a technological approach to it. In our time, technological approach has become an integral feature of all modern social activities. The corresponding conceptual space is also defined.

Key words: technology, innovative technology, social engineering, social management, social technology robotics technology.

Отримано 23.04.2018

УДК 37.013.42:17.035.1

Л. П. Мельник
mludmila706@gmail.com
О. М. Чайковська
chaikovska.oksana@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-ДІАГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Мельник Л. П., Чайковська О. М. Теоретико-діагностичний аспект дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища. У статті проаналізовано теоретичний аспект дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища. Зроблено огляд робіт вчених щодо проблем формування про соціальної поведінки, розглянуто визначення просоціальної поведінки.

У процесі вивчення наукової літератури розглянуто форми та модель активації просоціальної поведінки.

Проаналізовано емпатію як одну з найважливіших умов прояву просоціальної (альтруїстичної) поведінки. Розглянуто модель різних компонентів просоціальної поведінки, а саме: модель «емпатія-альтруїзм», модель «егоїзм-альтруїзм», модель прийняття морального рішення, модель «моральної поведінки», модель «перспектива турботи». Встановлено, що представлені моделі відображають багатовекторність особливостей просоціальної поведінки.

У структурі просоціальної поведінки визначено основні складові: гуманістичні установки на взаємодію, емпатійні здібності (здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого), моральна поведінка (моральні цінності, моральні дії, особистісні цінності) та альтруїзм (безкорислива діяльність й допомога людям).

Запропоновано діагностичний інструментарій для визначення особливостей просоціальної поведінки в учнів молодшого шкільного віку, підліткового та юнацького вікового періоду.

Ключові слова: просоціальна поведінка, позашкільний заклад, емпатія, емпатійні здібності, альтруїзм, моральна поведінка, егоїзм, підлітки, ранній юнацький вік, молодший шкільний вік, інструментарій.

Мельник Л. Ф., Чайковская О. Н. Теоретико-диагностический аспект исследования просоциального поведения в условиях внешкольной образовательной среды. В статье проанализирован теоретический аспект исследования просоциального поведения в условиях внешкольной образовательной среды. Сделан обзор работ ученых по проблемам формирования просоциального поведения, рассмотрены определения просоциального поведения.

В процессе изучения научной литературы рассмотрены формы и модель активации просоциального поведения.

Проанализирована эмпатия как одна из важнейших условий просоциального (альтруистического) поведения. Рассмотрена модель различных компонентов просоциального поведения, а именно: модель «эмпатия-альтруизм», модель «эгоизм-альтруизм», модель принятия морального решения, модель «морального поведения», модель «перспектива заботы». Установлено, что представленные модели отражают многовекторность особенностей просоциального поведения.

В структуре просоциального поведения определены основные составляющие: гуманистические установки на взаимодействие, эмпатийные способности (способность человека эмоционально отзываться на переживания другого), моральное поведение (нравственные ценности, нравственные действия, личностные ценности) и альтруизм (бескорыстная деятельность и помощь людям).

Предложен диагностический инструментарий для определения особенностей просоциального поведения учащихся младшего школьного возраста, подросткового и юношеского возрастного периода.

Ключевые слова: просоциальное поведение, внешкольное учреждение, эмпатия, эмпатийные способности, альтруизм, моральное поведение, эгоизм, подростки, ранний юношеский возраст, младший школьный возраст, инструментарий.

Постановка проблеми. Серед педагогічних проблем, що мають широке інтегративне поле, питання виникнення і розвитку просоціальної стратегії займає одне з провідних місць. В психологічній науці проблемі просоціальної поведінки приділяється менше уваги, ніж проблемі асоціальної поведінки. Українська психологія ще тільки долучається до вивчення просоціальних аспектів буття людини в світі. Дуже важливою та актуальною є проблема психологічного аналізу просоціальної інтеракції та формування даної форми поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему просоціальної поведінки розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як К. Абульханова-Славська, В. Абраменкова, С. Адлер, Дж. Бендор, Б. Братусь, Дж. Вотсон, В. Джеймс, В. Занден, К. Кесслер, Р. Крамер, П. Кропоткін, В. Куницина, Ч. Кулі, О. Леонт'єв, А. Маслоу, Л. Пеннер, Д. Рейнгольд, С. Рубінштейн, В. Русалов, Г. Сельє, С. Стоун, Р. Тріверс, Д. Трудіан, С. Фріске, В. Франкл, Д. Хей, Р. Чалдіні, Б. Шленкер, В. Ядов та інші. Праці цих учених вказували на важливість вивчення проявів просоціальної поведінки, чинників її формування. Аналіз отриманого теоретичного аналізу засвідчив актуальність вивчення проблеми у позашкільному навчальному закладі.

Проте в психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджена проблема формування просоціальної поведінки в умовах освітнього середовища позашкільного закладу, недостатньо розроблені зміст, форми й методи ефективної діагностичної роботи.

Метою статті є аналіз теоретико-діагностичного аспекту дослідження просоціальної поведінки в умовах позашкільного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність формування просоціальної поведінки є важливим соціальним явищем на сучасному етапі розвитку суспільства.

Інтерес науковців до даного виду поведінки людей, яка спрямована не на причинення шкоди іншим, а на надання їм допомоги прослідковується в працях, починаючи з середини ХХ століття. Проте і досі не склалося єдиного визначення цього феномену, не розкриті механізми його формування і чинники, що лежать в основі його прояву.

У науці існує безліч понять, що відображають поведінку по наданню допомоги – «просоціальна поведінка», «альтруїстична поведінка», «гуманні взаємини». У зарубіжних дослідженнях для опису цього виду поведінки частіше всього використовують термін «просоціальна поведінка», оскільки його значення є ширшим по відношенню до інших.

У спеціальній психологічній літературі просоціальна поведінка визначається як дії, що спрямовані на благо суспільства і реалізується

організацією, окремою людиною безкорисливо, без розрахунків на винагороду. Розуміння ж того, що саме є благом для суспільства, залежить від культурних цінностей людини.

Розглянемо значення слова «просоціальний»: лат. pro – означає дії в інтересах когось, socialis – суспільний. Таким чином, просоціальна поведінка – це дії спрямовані на те, щоб приносити користь іншій людині, суспільству і є широким поняттям, тобто така поведінка, яка включає дії, які позитивно оцінюються суспільством. Це поведінка, в основі якої лежить пріоритетність моральних норм і громадських інтересів у порівнянні з власними інтересами і вона не є вродженою, але є результатом розвитку людини.

Діапазон визначень просоціальної поведінки достатньо широкий, і, зокрема означає:

– будь-які дії з метою принести користь іншому суспільству (Е. Аронсон, Т. Уілсон) [1];

– дії, що приносять користь іншим людям, способи реагування на людей, які проявляють симпатію, співпрацю, допомогу, альтруїзм (В. Занден, В. Джеймс) [8];

– вчинки, що здійснюються однією людиною для іншої і заради її користі (Р. Чалдіні) [5];

– поведінка, що приносить вигоду іншій людині; вона включає в себе такі дії, які є співробітницькими (М. Айзенк) [2];

– будь-які дії здійснені з метою принести користь іншій істоті; людина може діяти просоціально заради власної вигоди або її дії можуть бути продиктовані виключно бажанням принести користь іншій людині безкорисливо (Е. Аронсон, Т. Уілсон, Р. Ейкерт) [1].

Отож, в науковій літературі просоціальну поведінку розглядають як поведінку індивіда, що орієнтована на благополуччя інших, надання їм допомоги [3]. Просоціальна поведінка трактується досить широко й не зводиться до однієї фіксованої моделі поведінки. На думку зарубіжних дослідників, просоціальна поведінка являє собою дії, які корисні іншим людям, а також форми поведінки, що включають в себе симпатію, співробітництво, допомогу, сприяння, альтруїзм (В. Джеймс, В. Занден, Л. Мерфі, Р. Чалдіні).

Форми просоціальної поведінки різноманітні: від простої люб'язності до серйозної благодійної допомоги. Деякі психологи вважають, що в основі такої поведінки формується особливий мотив, і називають його мотивом альтруїзму (мотивом допомоги, мотивом турботи про інших людей) [3]. При альтруїстичній поведінці акти турботи про інших людей здійснюються за власним переконанням людини, без будь-якого розрахунку або тиску з боку.

Модель активації просоціальної поведінки запропонував С. Шварц. Вона передбачає п'ять послідовних етапів процесу альтруїзму: 1) увага (ця фаза передбачає усвідомлення чужого горя, вибір ефективних альтруїстичних дій); 2) мотивація (пов'язана зі створенням персональної норми на основі соціальних цінностей і подальшим

виникненням почуття морального обов'язку); 3) оцінка (передбачає оцінку потенційних нагород і витрат: соціальних (осуд), фізичних (наприклад, біль); 4) захист (наприклад від персональної відповідальності чи від усвідомлення важливості персональної альтруїстичної поведінки; 5) вчинок [6].

Ще одним аспектом є емпатія. Основна інтерпретація емпатії у трактуванні вітчизняних дослідників зводиться, як правило, до здатності людини емоційно відгукуватися на переживання іншого.

Багато досліджень розглядають емпатію як одну з найважливіших умов прояву просоціальної (альтруїстичної) поведінки (В. Аїкс, К. Бетсон, Т. Гаврилова, Д. Гоулман, І. Юсупов та ін.). Проте установка на емпатійне реагування не означає просоціальну спрямованість особистості в цілому. Емпатія, досягнувши своєї вираженості в підлітковому віці, є лише стимулятором просоціальної поведінки в подальшому особистісному розвитку. І.М. Юсупов вважає, що стимулювання у досліджуваних емпатійних переживань може сприяти формуванню просоціальної поведінки [7].

При розгляді просоціальної поведінки зарубіжними дослідниками акцент ставиться на модель різних компонентів просоціальної поведінки.

– Модель «емпатія-альтруїзм». Грунтована на ідеях К. Бетсона, який вказує, що люди допомагають іншим не лише з егоїстичних мотивів. Іноді мотиви поведінки бувають чисто альтруїстичними, коли єдина мета – допомогти іншій людині безкорисливо. Він вважає, що якщо людина відчуває емпатію по відношенню до іншої людини, то допомога виявляється чисто з альтруїстичних мотивів.

Пізніше С. Watson та N. Eisenberg стверджували, що по-перше емпатія через симпатію призводить до альтруїзму, і по-друге, особистий дистрес призводить до просоціальної поведінки, яка мотивована егоїзмом, щоб полегшити власний негативний емоційний стан. Подальші дослідження К. Бетсона дозволяють зробити висновок про те, що істинний альтруїзм з'являється тоді, коли людина відчуває емпатію по відношенню до людини, яка потребує допомоги [4, с.25].

Слід зазначити, що в сучасній психологічній літературі щодо даного поняття існує надзвичайно багато поглядів і думок. Так, наприклад, Н.В. Кухтова вважає, що просоціальній поведінці властиві наступні моделі:

– Модель «егоїзм-альтруїзм». Ця модель знаходить застосування в теорії по відношенню до проблеми просоціальної мотивації. Якщо ж досягнутий результат нижче рівня персонального стандарту справедливості, проявляється егоїстична орієнтація, яка домінує над просоціальним прагненням.

– Модель прийняття морального рішення. Дана модель передбачає наступні аспекти моральної дії: моральні рішення, які ведуть до міжособистісних взаємодій і в майбутньому приносять благо іншим людям; прийняття рішення являються моральними в тому випадку, коли людина визнає себе відповідальною особою.

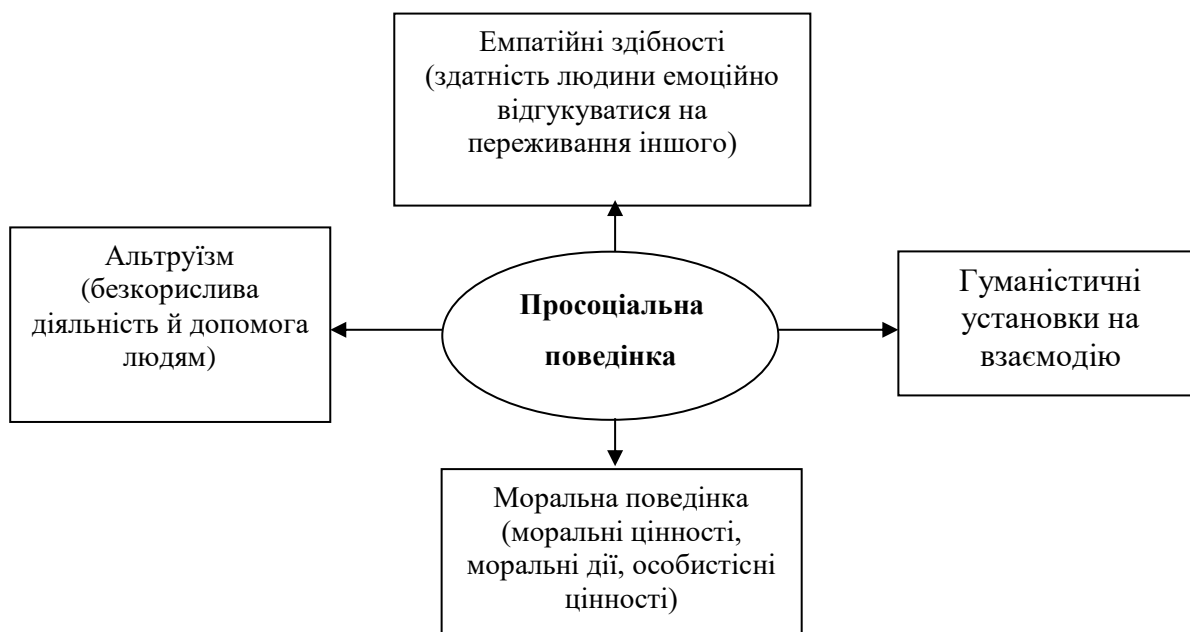
– Модель «Моральної поведінки» передбачає наступні компоненти психологічних теорій, які сприяють розвитку цієї моделі: моральна чутливість, моральне міркування (доказ, умовивід), моральна мотивація і моральний характер – постійний прояв моральної поведінки, тобто стійкість подолання перешкод для прояву просоціальної поведінки.

– Модель «Перспектива турботи». Надання допомоги проявами турботи вивчалось у працях зарубіжних дослідників (Gorther, Leininger, Rawnsley, Watson). Вони вважали, що надання допомоги – це високо розвинене вміння, яке будується на психосоціальному, духовному і фізіологічному розумінні себе та інших. Дана модель складається з трьох компонентів: когнітивного, вольового, емоційного. *Когнітивним компонентом* турботи є емпатія, яка розглядається як взаємні відносини, які дозволяють розпізнати, знати і розуміти почуття іншої людини. Емпатія потребує двохсторонньої комунікації. Альтруїзм являється *вольовим компонентом* турботи і схильністю діяти на основі сприйнятих проблем іншої людини. *Емоційний компонент* – співчуття – пов'язаний з емпатією через гуманність, як турботливі взаємини про іншу людину для зменшення її страждань [4, с. 26-32].

Вважаємо, що представлені моделі відображають багатовекторність особливостей просоціальної поведінки.

На основі розглянутих досліджень просоціальної поведінки (Н.В. Кухтова, Н.В. Молчанова, Р.М. Шаміонов та ін.), ми приймаємо визначення, згідно з яким просоціальна поведінка розглядається як сукупність змістовних (якості і властивості особистості) і динамічних (мотивація) характеристик особистості, що визначають схильність до надання допомоги оточуючим і готовність приносити користь іншим людям і суспільству в цілому.

Підсумком теоретичного аналізу стало визначення структури про соціальної поведінки (рис. 1.):

Рис.1. Структура просоціальної поведінки особистості

У структурі просоціальної поведінки визначені основні складові: гуманістичні установки на взаємодію, емпатійні здібності (здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого), моральна поведінка (моральні цінності, моральні дії, особистісні цінності) та альтруїзм (безкорислива діяльність й допомога людям).

На основі узагальнення власного досвіду пропонуємо відповідний діагностичний інструментарій для дослідження особливостей просоціальної поведінки в учнів позашкільного закладу, які відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Методики діагностико-емпіричного дослідження особливостей просоціальної поведінки у вихованців позашкільного закладу

Назва, автор	Зміст
Методика «Вимірювання просоціальних тенденцій» (Г. Карло і Б.А. Рэндалл, адаптов. Л.П. Мельник).	Вивчення проявів просоціальної поведінки через оцінку шести різних типів просоціальної поведінки.
Методика «Соціальні норми просоціальної поведінки» (І.А. Фурманов, Н.В. Кухтова, адаптов. Л.П. Мельник).	Вивчення позицій присвоєння соціальних норм і побудови міжособистісних відносин на основі чотирьох видів норм, що впливають на просоціальну спрямованість поведінки.
Методика «Ціннісний опитувальник Шварца» (частина друга) (С.Шварц).	Дослідження динаміки змін цінностей.
Діагностика рівня емпатії (І.М.Юсупов).	Діагностує рівень емпатії у широкому діапазоні – від низького, що утруднює взаємодію з оточуючими, до надто високого, пов'язаного з комплексом особистої провини та хворобливим співпереживанням.
Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері. (О.Ф. Потьомкіна).	Шкала А «Виявлення установок, спрямованих на “альтруїзм–егоїзм”». Вивчення мотиваційних установок особистості на альтруїзм.
Діагностика рівня емпатійних здібностей(методика проєктивного типу «Незавершені речення»).	Діагностує особливості емпатійного ставлення молодших школярів до дорослого, однолітка, тварини, природи в цілому.

Методи дослідження добиралися з урахуванням необхідності в отриманні якомога повнішої інформації про включених до вибірки

вихованців позашкільного закладу, а саме: про сформованість в учнів підліткового та юнацького віку просоціальних тенденцій та визначення рівня емпатійних здібностей в учнів молодшого шкільного віку.

Висновки. Вважаємо, що застосування запропонованого діагностичного інструментарію дасть змогу визначити особливості просоціальної поведінки в учнів позашкільного навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004р. – 560с.
2. Айзенк М. Психология для начинающих / М.Айзенк. – СПб.: Питер, 2004.– 384 с.
3. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., Исправл. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
4. Просоциальное поведение мигрантов и принимающего населения в условиях межкультурного взаимодействия: монография / Н.В. Кухтова и др.; под ред. Н.В. Кухтовой. –Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. –160 с.
5. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми других, чтобы понять себя! / Р.Чалдини, Д. Кенрик, С.Нейберг. –СПб.: Прайм-Еврознак, 2002.– 256 с.
6. Шварц Ш. Культурные ценности ориентации: природа и следствия национальных различий / Ш.Шварц // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2008. –Т.5. – № 2.– С. 37-67.
7. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания / И.М.Юсупов. – Казань: Татар, кн. изд-во, 1991. – 192 с.
8. Zanden V. Social psychology. Text. / V. Zanden, W. James // 4-th ed. N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1987.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Aronson E. Socialnaia psikhologiiia. Psikhologichiskie zakony povedeniia cheloveka v sociume [Social psychology. Psychological laws of person's behavior in society] / edited by E.Aronson, T.Wilson, R.Eikert. – St. Petersburg: Praim-Evroznak, 2004 – 560 p. (in Russian)
2. Aizenk M. Psikhologiiia dlia nachinaiushchikh [Psychology for beginners] – St. Petersburg: Piter, 2004. – 384 p. (in Russian)
3. Psikhologiiia: Slovar [Psychology: Dictionary] / edited by A.V.Petrovskii and M.G.Yaroshevsky. – 2nd edition. – М.: Politizdat, 1990. – 494 p. (in Russian).
4. Prosotsialnoe povidenie migrantov I prinimaiyshchego naseleniia v usloviakh mezhkulturnogo vzaimodeistviia: monografiia [Prosocial behaviour of migrants and accepting population in circumstances of international interaction: monography] / N.V.Kukhtova and others; edited by

N.V.Kukhtova. – Vitebsk: Vitebsk State University after P.M.Masherov, 2014. – 160 p. (in Russian).

5. Chaldini R. Sotsialnaia psikhologiya. Poimi drugikh, chtoby poniat sebja! [Social psychology. Understand the others to understand yourself!] / edited by R.Chaldini, D.Kendrik, S.Neiberg. – St. Petersburg: Praim-Evroznak, 2002. – 256 p. (in Russian)

6. Sh. Schwartz. Kulturnye tsennosti orientatsii: priroda i sledstviia natsionalnykh razlichii [Cultural values of orientation: nature and consequences of national differences] / edited by Sh. Schwartz // Psychology. Journal of higher school of economics, 2008. – V.5. – #2. – P. 37-67. (in Russian)

7. Yusupov I.M. Psikhologiya vzaimoponimaniia [Psychology of mutual understanding] / edited by I.M.Yusupov. – Kazan: Tatar, book publishing, 1991. – 192 p. (in Russian)

8. Zanden V. Social psychology. Text. / V. Zanden, W. James // 4-th ed. N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1987. – 646 p.

Melnyk L., Chaikovska O. Theoretically diagnostic aspect of prosocial behavior investigation under the conditions of out-of-school educational environment. Theoretical aspect of the investigation of prosocial behavior under the conditions of out-of-school educational environment is analyzed in the article. An overview of the scientists' works concerning the formation problems of prosocial behavior is made; the definition of prosocial behavior is distinguished.

Forms and patterns of prosocial behavior activation are considered in the process of scientific literature studying.

Empathy as one of the most important conditions of prosocial (altruistic) behavior expression is analyzed. The patterns of different components of prosocial behavior such as pattern "empathy-altruism", pattern "egoism-altruism", pattern of moral decision accepting, pattern of "moral behavior", pattern of care perspective are distinguished. It was determined that these patterns show multi-vector nature of prosocial behavior features.

The main components such as humanistic adjustment for interaction, empathic abilities (person's ability to respond emotionally to another person's worries), moral behavior (moral values, moral actions, personal values) and altruism (selfless activity and assistance to people) are distinguished in the structure of prosocial behavior.

Diagnostic instrumentarium for defining of prosocial behavior features in students of young school age, teenage and juvenile age is suggested.

Key words: prosocial behavior, out-of-school establishment, empathy, empathic abilities, altruism, moral behavior, egoism, teenagers, early juvenile age, young school age, instrumentarium.

Отримано 21.03.2018

ВПРОВАДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА НЕТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНІК ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРИКЛАДНІ МЕТОДИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Опалюк О. М. Впровадження традиційних та нетрадиційних технік образотворчого мистецтва в прикладні методики соціальної роботи. У статті проаналізовано особливості впровадження традиційних технік образотворчого мистецтва в прикладні методики соціальної роботи. Особливості образотворчої діяльності дитини полягає в обмеженості її технічного аспекту, з одного боку, в поєднанні з дитячою фантазією, нескінченним рядом художніх образів, з другого. Основне завдання традиційного малювання - розвинути у дитини сприйнятливості як базову особистісну якість, прищепити здатність «сприймати», «передавати», «трансформувати», тобто бути споживачем і творцем культури.

Нетрадиційні техніки малювання – це спосіб створення нового, оригінального витвору мистецтва, у якому гармонують все: і колір, і лінія, і сюжет. Саме нетрадиційні техніки малювання створюють атмосферу розкритості, відкритості, розвиток самостійності дітей, створюють емоційно – позитивне відношення до діяльності. Результат зображувальної діяльності не може бути поганим чи хорошим, робота кожної дитини індивідуальна, неповторна. Термін «нетрадиційний» - означає використання матеріалів, інструментів, способів малювання, які не є традиційними, широко відомими. Існує безліч технік нетрадиційного малювання, їх незвичайність в тому, що вони дозволяють дітям швидко досягнути бажаного результату.

Ключові слова: традиційні техніки, нетрадиційні техніки малювання, образотворче мистецтво, традиційне малювання, прикладні методики, соціальна робота.

Опалюк О. Н. Внедрение традиционных и нетрадиционных техник изобразительного искусства в прикладные методики социальной работы. В статье проанализированы особенности внедрения традиционных техник изобразительного искусства в прикладные методики социальной работы. Особенности изобразительной деятельности ребенка заключается в ограниченности ее технического аспекта, с одной стороны, в сочетании с детской фантазией, бесконечным рядом художественных образов, с другой.

Основная задача традиционного рисования - развить у ребенка восприимчивость как базовую личностное качество, привить способность «воспринимать», «передавать», «трансформировать», то есть быть потребителем и творцом культуры.

Нетрадиционные техники рисования - это способ создания нового, оригинального произведения искусства, в котором гармонирует все: и цвет, и линия, и сюжет. Именно нетрадиционные техники рисования создают атмосферу раскованности, открытости, развитие самостоятельности детей, создают эмоционально - положительное отношение к деятельности. Результат изобразительной деятельности не может быть плохим или хорошим, работа каждого ребенка индивидуальна, неповторима. Термин «нетрадиционный» - означает использование материалов, инструментов, способов рисования, которые не являются традиционными, широко известными. Существует множество техник нетрадиционного рисования, их необычность в том, что они позволяют детям быстро достичь желаемого результата.

Ключевые слова: традиционные техники, нетрадиционные техники рисования, изобразительное искусство, традиционное рисование, прикладные методики, социальная работа.

Виклад основного матеріалу. У теперішній час образотворче мистецтво відіграє велику роль у формуванні гармонійної особистості. Зокрема, традиційне малювання значною мірою впливає на розвиток художнього смаку дітей та молоді і являється однією з складових частин загального процесу її виховання. Способом традиційного малювання можна розвинути внутрішній світ дітей та молоді, відчуття її неповторності і своєрідності, визначити емоційний стан, якісь скриті комплекси, проблеми чи страхи. Образи, які виникають в уяві дітей та молоді відтворюються на папері, здатні допомогти виявити та передати таким безпечним і своєрідним способом всі ті думки, почуття, прагнення та бажання, які так складно передати словами. Образотворча діяльність відіграють важливу роль в основному психічному та інтелектуальному розвитку дитини. Малювання — найбільш природний і захопливий вид діяльності дітей та молоді, у якому вони реалізують потребу самовираження, формують естетичний смак, відчуття гармонії, розширюють кругозір, розвивають творчі здібності, дрібну моторику рук, художнє сприйняття життя. Твори мистецтва, на протязі всієї історії існування цивілізації, ставали яскравим відображенням людських мрій, бажань і пристрастей, відображенням великих подвигів та перемог, глибоких розчарувань та трагічних втрат. Заняття мистецтвом слугувало людям засобом звільнення від напруги і стресів, допомагало у вирішенні величезного спектру проблем, створювало душевний комфорт, наповнювало життєвою енергією, відновлювало життєві сили, виступало

засобом психологічного і духовного відродження.

З упевненістю можна сказати, що кожна дитина народжується з природними творчими задатками, але творчими людьми виростають лише ті, умови виховання яких дозволили розвинути ці здібності вчасно. Багато залежить від того, хто опиниться поруч із дітьми, коли вони робитимуть перші кроки у складний та багатогранний світ мистецтва. Світ мистецтва безмежний. Пізнавати його ми будемо не день, не рік, а все життя. Тому, починаючи з дошкільного навчального закладу, соціальний працівник покликаний розвивати в дітей художній смак, виховувати важливу для людини якість – любов до мистецтва, до прекрасного. Зорові образи, створені мистецтвом, легко запам'ятовуються й залишаються в пам'яті надовго. Вони збагачують емоційний світ, учать яскравіше сприймати навколишнє життя.

Витоки творчих сил людини йдуть із дитинства, з того часу, коли творчі прояви часто мимовільні та життєво необхідні. Дитяча художня творчість має свої особливості, тож необхідно навчитися керувати особливостями її виявлення, розробляти методи, що пробуджують та розвивають дитячу творчість. Під поняттям розвитку творчої активності дитини ми розуміємо якісні зміни в пізнавальній діяльності дітей, що відбуваються внаслідок розвитку вмінь та навичок мистецької діяльності. Науковці відводять значну роль заняттям художньою діяльністю, а також усій виховній роботі з дітьми щодо розвитку в них уміння сприймати красу в навколишньому світі та в творах мистецтва, які відіграють велику роль у загальному і творчому розвитку дитини. Інтерес до образотворчої діяльності дітей зумовлюється його важливістю для розвитку особистості дитини, і з роками потреба в ній не послаблюється, а ще більше зростає [1].

Витоки здібностей та обдарувань дітей – на кінчиках їх пальців. Від пальців ідуть струмочки, які дають наснаги творчій думці. Іншими словами, чим більше майстерності в дитячих долоньках, тим розумніша дитина. (В.О. Сухомлинський) [1].

Образотворча діяльність має важливе значення для всебічного розвитку особистості. У процесі створення зображення в дитини формуються спостережливість, естетичне сприйняття, художній смак, творчі здібності. Образотворча діяльність надає можливість доступними засобами висловити емоційний стан дитини, її ставлення до навколишнього світу, вміння самостійно створювати прекрасне, а також бачити його у творах мистецтва.

Сприятливий розвиток дитячої творчості залежить від правильного керівництва з боку дорослих. Великого значення в організації образотворчої діяльності дітей набуває вміння вихователя пов'язати особливості створення художнього образу в мистецтві з власне художньою діяльністю дітей; адаптувати виразні засоби мистецтва живопису, графіки в такий вид образотворчої діяльності, як малювання;

виразні засоби скульптури – в ліплення; вчити дітей створювати декоративні роботи за мотивами народного декоративно-ужиткового мистецтва, використовувати елементи конструкторських рішень архітектури у конструктивній творчості дітей.

Найважливішою умовою розкриття творчої активності дітей є створення загальної атмосфери доброзичливості, свободи, можливості досягти успіху для кожної дитини. Таке завдання вимагає особливої уваги. Під час виконання дітьми завдань їм необхідно надавати допомогу. Слід намагатися організувати спілкування таким чином, щоб кожна дитина могла відкрито радіти результатам як власної, так і спільної творчості.

У процесі зображувальної діяльності забезпечується всебічне виховання учнів: сенсорне, розумове, естетичне, моральне, трудове. Зображувальна діяльність тісно пов'язана з сенсорним вихованням. Безпосереднє, чуттєве знайомство з предметами та явищами, з їхніми властивостями та якостями складають лінію сенсорного виховання.

Зображувальна діяльність – це специфічне образне пізнання дійсності. Для того щоб намалювати, зліпити будь-який предмет, попередньо потрібно добре з ним ознайомитись. Формування уявлень про предмети потребує засвоєння знань про їхні властивості та якості, форму, колір, величину, положення в просторі. Діти знаходять ці якості, порівнюють предмети, знаходять схожість та відмінність, тобто виконують розумові дії. Таким чином, зображувальна діяльність сприяє сенсорному вихованню, розвитку наочно-образного мислення [2].

Навчання образотворчій діяльності в прикладних методиках соціальної роботи сприяє формуванню таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. У процесі спостережень, при обстеженні предметів та їхніх частин перед зображенням, дітей вчать виділяти форму предметів та їхніх частин, величину і розміщення частин у предметі, колір. Зображення різних за формою предметів потребує їх зіставлення та встановлення відмінностей. Разом з тим діти вчать порівнювати предмети, явища та виділяти в них загальне та відмінне, об'єднувати предмети за схожими ознаками.

На заняттях із образотворчої діяльності соціальний працівник розвиває мовлення дітей: засвоєння назв форм, кольорів та їх відтінків, просторових позначень сприяє збагаченню словника; висловлювання в процесі спостережень за предметами та явищами, при обстеженні предметів, а також при розгляданні ілюстрацій, репродукцій картин художників позитивно впливають на розширення словникового запасу та формування зв'язного мовлення. Використання образних порівнянь, віршів для естетичної характеристики предметів сприяє розвитку виразного мовлення.

При проведенні занять з використанням різноманітних технік образотворчого мистецтва виникають сприятливі умови для формування

таких якостей, як ініціативність, допитливість, розумова активність та самостійність, цікавість. Велике значення зображувальної діяльності полягає в тому, що вона є засобом естетичного виховання. У процесі зображувальної діяльності створюються сприятливі умови для розвитку естетичного сприймання та емоцій, які поступово переходять в естетичні почуття [3].

Для естетичного виховання дітей та молоді для розвитку їх зображувальних здібностей велике значення має знайомство з творами образотворчого мистецтва. Яскравість, виразність образів у картинах, скульптурі, архітектурі, творах прикладного мистецтва допомагають дітям глибше та повніше сприймати явища життя та знаходити образні вираження своїх вражень у малюнках, ліпленні, аплікації. Поступово у дітей розвивається художній смак.

Соціальний педагог та соціальний працівник повинні навчити дітей та молодь різним технікам малювання. Зразковий перелік: малювати можна не тільки пензликом, олівцем а поролоном, ватою, тканиною, картоплею й т.д; використання пальчикового живопису; малювання свічко; малювання по мокрому паперу; малювання щітками різного розміру; торцювання; колаж; виготовлення об'ємної, рваної чи модульної аплікації; графографія; кляксографія; монотипія; акватипія; крапковий малюнок; малювання по зім'ятому паперу; малювання по копіювальному паперу та інші. Заняття можуть проводитися в комплексі з музичним вихованням, розвитком мови, ознайомленням з навколишнім середовищем коли використовують не лише олівці, а й фарби.

Нетрадиційні техніки малювання – це спосіб створення нового, оригінального витвору мистецтва, у якому гармонує все: і колір, і лінія, і сюжет. Саме нетрадиційні техніки малювання створюють атмосферу розкнутості, відкритості, розвиток самостійності дітей, створюють емоційно – позитивне відношення до діяльності. Результат зображувальної діяльності не може бути поганим чи хорошим, робота кожної дитини індивідуальна, неповторна.

Термін «нетрадиційний» - означає використання матеріалів, інструментів, способів малювання, які не є традиційними, широко відомими. Існує безліч технік нетрадиційного малювання, їх незвичайність в тому, що вони дозволяють дітям швидко досягнути бажаного результату.

Мета – спонукати дітей вдосконалювати свої малюнки шляхом експериментування, самостійного пошуку, застосовування різних матеріалів у процесі роботи. Звичайно ж, це робота не одного дня, а поступова наполеглива праця. Вона приносить радість, бо це творчий процес. Неординарність, індивідуальність є проявом того особливого, що якраз і відображає талановитість та обдарованість дітей. Спрямована на розвиток в учнів творчості, в результаті, якої дитина створює нове,

оригінальне, проявляє уяву, реалізує свій задум, самотійно знаходить засоби для його втілення.

Досвід показує, що малювання нетрадиційними матеріалами дозволяє дитині: отримувати незабутні позитивні емоції; активізувати художній потенціал; привчитися до творчості; розвивати творчу уяву та самотійність; розвивати дрібну моторику рук; проявити індивідуальність; позбутися психологічних меж, страхів (раптом не вийде так, як потрібно).

Перелік нетрадиційних технік зображувальної діяльності, що використовую у роботі з дітьми: штампування (печатками, листям, псевдофорт, овочами); використання трафарету; малювання сухим пензликом, пензликом для клею; пуантилізм (малювання крапочками); малювання жатим папірцем; малювання на жатому папірці; малювання серветками; малювання свічкою; вітраж; гратаж або продряпування; малювання на фользі; плямографія; малювання за допомогою соломинки; набризкування, малювання зубною щіткою; пластиліновий живопис; колаж; монотипія; малювання на зволоженому папері; малювання на склі.

Гратаж. Граттаж (від фр. *gratter* - шкребти, дряпати) - спосіб виконання малюнка шляхом продрапування пером або гострим інструментом паперу або картону, залитих тушшю. Інша назва техніки - воскографія. Твори, виконані в техніці граттажа, відрізняються контрастом білих ліній малюнка і чорного фону і схожі на ксилографію або ліногравюру.

Лист паперу спочатку покривається воском. Зверху наноситься чорна гуаш або туш. Лист повинен висохнути. Після цього гострим предметом (голкою, зубочисткою, шилом) наносяться контури малюнка. Останнім етапом роботи буде повне продрапування малюнка.

Пластиліновий живопис - це об'ємне зображення малюнка, яке наноситься на картон або скло за допомогою пластиліну. Спочатку на картон наносяться контури певної композиції. А потім за допомогою пластиліну наносяться кольори.

Акватипія. Господарче мило натерти, розчинити водою до густини сметани. Широким пензлем нанести розчин на шматок лінолеуму (картону, поліетилену), густі гуашеві фарби кількох відтінків нанести на розчин мила. Притиснути аркушем паперу. Обережно зняти папір, промалювати пензлем що підкаже фантазія.

Техніка набризкування. Використовуючи цю техніку, необхідно вчити дітей набрати на кінчик щетинного пензля фарбу, пензлик нахилити над аркушем і провести пальцем проти ворсу; застосовувати цю техніку для тонування паперу, створення сюжетних малюнків: зоряне небо, квітучі луки, а також – окремих образів: квітуче дерево, дерево з плодами. Можна запропонувати дітям на аркуш паперу перед

використанням цієї техніки покласти вирізані із картону силуети, які потім зняти, а їх відбитки розфарбувати.

Малювання восковою або парафіною свічкою. Віск або парафін залишає на папері невиразний слід, немає яскравості, як від звичайних олівців чи фломастерів. Така техніка малювання свічкою називається «Сліпим малюванням»: на папір наноситься якийсь малюнок свічкою, потім зверху тонується увесь аркуш аквареллю і на кольоровому тлі проявляється зображення. Для такого виду малювання краще брати саме розведену водою акварель, то вона прозора, на відміну від гуаші, а віск містить стеарин, який відштовхує воду.

Гратографія. Аркуш картону натирається парафіною свічкою. Потім покривається темною гуашню, змішаною з дитячим милом. Мило знежирює поверхню і допомагає рівномірно затонувати аркуш. Після висихання фарби, за допомогою загостреного олівця, продряпується малюнок.

Малювання на зволоженому аркуші паперу. Акварель по-мокрому – дозволяє отримати малюнки з розмитими, нечіткими контурами, створити колірні переходи, ніжність, гармонійність колірних узгоджень. Зволожується аркуш паперу і кладеться на вологу серветку. Потім наноситься малюнок пензликом або пальчиком, вмоченим у акварельні фарби.

Малювання зубною щіткою. Для малювання зубною щіткою потрібна густа, напівсуха гуашева фарба. Зубну щітку потрібно вмочити у фарбу. Доторкатися до аркуша паперу потрібно усім ворсом, щоб від кожної ворсинки залишався слід. Для того, щоб набирати фарбу іншого кольору, треба гарно вимити щіточку водою і витерти насухо серветкою.

Малюємо квачиком квіти, тварин. Квачиком малюємо так само, як і звичайним пензликом. Для малювання треба підготувати фарби – акварельну або гуашеву, баночку з водою, папір білий або кольоровий, довільного розміру та форми квачик тримаємо у руці трьома пальцями, як і пензлик. Добре змочуємо квачик у воді, набираємо на нього фарби та малюємо. Квіти краще малювати напівсухим квачиком або кінчиком. Як зробити квачик для малювання? Візьміть цупкий, але м'який квадратний клаптик тканини розміром 8x8 см. Згорніть цей клаптик так, щоб він набрав форми конуса, обмотайте цей конус ниткою та зав'яжіть. Квачик для малювання готовий. Бажано, щоб їх було кілька – окремо для кожної фарби або близьких за кольором фарб.

Техніка малювання відбитками – друкування. Зображення з відбитків листочків створюйте так:

1. Назбирайте під час прогулянки різних листочків. Намагайтеся знайти якомога більше листочків різної форми.

2. Приготуйте кілька білих чи різнокольорових аркушів, гуашеві фарби, пензлики.

3. Обміркуйте, які тварини, рослини зображуватимете, з яких листочків можна буде скласти їхні силуети.

4. Відберіть потрібні листочки, покладіть їх на клейонку або аркуш, що її замінить, та зафарбуйте гуашшю відповідних кольорів. Намащуйте фарбу від середини до країв листочка.

5. Обережно підніміть перший листочок за «хвостик» - черешок, покладіть його на чистий аркуш і добре притисніть. Так само зробіть решту необхідних відбитків.

6. Тепер пензликом намалюйте дрібні деталі: очі й носи ки звірятам, стебла до квітів, орнаменти на вазах тощо.

Пуантилізм. Пуантилізм – це цікавий і незвичайний напрям в живописі. Походить від слова «пуанти»- пуанти (взуття) балерини, які залишають крапки. Для роботи замість пензля нам необхідна паличка з намотаною ватою (паличка для чистки вуха).

Монотипія. Монотипія – це один з видів друкованої графіки. Особливість даної техніки полягає в тому, що фарба довільно наноситься пензликом на ідеально гладеньку поверхню (скло, оргскло, дзеркало і т. д.) і з утвореного малюнку художник робить відтиск на папері.

Роботи в цій техніці виконуються в три етапи. Отже, перший етап у створенні картини за допомогою техніки монотипії – це нанесення довільної комбінації фарб на гладеньку поверхню (в даному випадку оргскло). Після цього (поки фарба не висохла) зверху накладається аркуш паперу. Одне і те саме зображення двічі отримати неможливо. Монотипія техніка непередбачувана. Тому важливо проявити фантазію та намагатися розгледіти в відтисках якесь зображення. Цей вид живопису можна використовувати при тонуванні паперу, для малювання пейзажів, або абстрактних композицій, фон можна зробити як одноколірним так і різнобарвний.

Отже, образотворче мистецтво — найбільш природний і захопливий вид діяльності дітей та дорослих в прикладних методиках соціальної роботи, у якій вони реалізують потребу самовираження, формують естетичний смак, відчуття гармонії, розширюють кругозір, розвивають творчі здібності, дрібну моторику рук, художнє сприйняття життя для розвитку творчих здібностей та проведення арт-терапії.

Список використаних джерел

1. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О.І. Декоративно-ужиткова робота: Навчально – методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2012. – 196 с.

2. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О.І. Образотворче мистецтво зі спеціальною методикою викладання. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський Медобори-2006, ПП Мошак М.І., 2009. – 224 с.

3. Миронова С.П., Гаврилов О.В., Ляшенко О.М., Опалюк О.М., Левицький В.Е., Вержиховська О.М. Навчальний посібник. Методика навчання учнів 1-4-х класів спеціальної школи. Кам'янець-Подільський.: ТОВ«Друк-Сервіс», 2011. – 312 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Opaljuk O.M., Opaljuk T.L., Lisovij O.I. Dekorativno-uzhitkova robota: Navchal'no – metodichnij posibnik. – Kam'janec'-Podil's'kij: TOV «Druk-Servis», 2012. – 196 s.

2. Opaljuk O.M., Opaljuk T.L., Lisovij O.I. Obrazotvorche mistectvo zi special'noju metodikoju vikladannja. Navchal'no-metodichnij posibnik. Kam'janec'-Podil's'kij Medobori-2006,PP Moshak M.I., 2009. – 224 s.

3. Mironova S.P., Gavrilov O.V., Ljashenko O.M., Opaljuk O.M., Levic'kij V.E., Verzhihovs'ka O.M. Navchal'nij posibnik. Metodika navchannja uchniv 1-4-h klasiv special'noï shkoli. Kam'janec'-Podil's'kij.: TOV«Druk-Servis», 2011. – 312 s.

Opalyuk O. M. Introduction of fine arts traditional techniques into applied methods of social work. The article analyzes the peculiarities of introduction of fine arts traditional techniques into applied methods of social work. The peculiarities of child's visual activity are limited to its technical aspect, on the one hand, and are combined with child's imagination and unlimited number of artistic images, on the other. The main task of conventional drawing is to develop child's perception as a basic individual characteristics and cultivate the ability to "perceive", to "transmit" and to "transform", being a consumer and a creator of culture.

Nontraditional painting techniques are a way of creating a new, original work of art, in which everything harmonizes: both color, line, and plot. It is the non-traditional drawing techniques that creates an atmosphere of looseness, openness, the development of children's autonomy, and creates emotional and positive attitudes toward activity. The result of figurative activity can not be bad or good, the work of each child is individual, unique. The term "non-traditional" means the use of non-traditional materials, tools, and methods of use that are widely known. There are many techniques of non-traditional drawing, their unusual fact that they allow children to quickly achieve the desired result. Key words: traditional techniques, non-traditional drawing techniques, fine arts, traditional drawing, applied methods, social work.

Key words: traditional techniques, fine arts, conventional drawing, applied methods, social work.

Отримано 20.04.2018

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Платаш Л. Б. **Інклюзивна компетентність суб'єктів освітнього середовища сучасної школи.** У статті проаналізовано наукові підходи до понять «освітнє середовище», «реабілітаційне середовище», «освітньо-реабілітаційне середовище», «інклюзивне середовище», «суб'єкт освітньо-реабілітаційного середовища», «інтеграція дитини з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу», «компетентність», «компетенція», їх співвідношення та змістові характеристики.

Обґрунтовано вимоги до самостійності особистості вчителя, соціального педагога, логопеда, дефектолога, до їх вміння брати на себе відповідальність за результати інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, здатності діяти конструктивно, раціонально, гнучко, активно, творчо. Досліджено теоретичні аспекти правової, педагогічної, комунікативної, етичної, методичної, рефлексивної, мотиваційної компетентності; педагогічної, методичної культури фахівців мультидисциплінарної команди. Проаналізовано наукові підходи до критеріїв, якими визначається рівень професійної компетентності педагогічних працівників: гностичність, професійні цінності, самостійність, динамічність, результативність, адекватність.

Ключові слова: освітнє середовище, реабілітаційне середовище, освітньо-реабілітаційне середовище, інклюзивне середовище, інклюзивне освітнє середовище, суб'єкт освітньо-реабілітаційного середовища, інтеграція дитини з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу, компетентність, компетенція, професійна компетентність.

Платаш Л. Б. Инклюзивная компетентность субъектов образовательной среды современной школы. В статье проанализированы научные подходы к понятиям «образовательная среда», «реабилитационная среда», «образовательно-реабилитационная среда», «инклюзивная среда», «субъект образовательно-реабилитационной среды», «интеграция ребенка с особенностями психофизического развития в среду общеобразовательного учебного заведения», «компетентность», «компетенция», их соотношение и содержательные характеристики.

Обоснованы требования к самостоятельности личности учителя,

соціального педагога, логопеда, дефектолога, їх умінню брати на себе відповідальність за результати інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, здатності діяти конструктивно, раціонально, гнучко, активно, творчо. Досліджені теоретичні аспекти правової, педагогічної, комунікативної, моральної, методичної, рефлексивної, мотиваційної компетентності; педагогічної, методичної культури спеціалістів мультидисциплінарної команди. Проаналізовані наукові підходи до критеріїв, за якими визначається рівень професійної компетентності педагогічних працівників: гнучкість, професійні цінності, самостійність, динамічність, результативність, адекватність.

Ключові слова: освітнє середовище, реабілітаційне середовище, освітньо-реабілітаційне середовище, інклюзивне середовище, інклюзивне освітнє середовище, суб'єкт освітньо-реабілітаційного середовища, інтеграція дитини з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу, компетентність, компетенція, професійна компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розповсюдження нової філософії суспільства до проблеми інвалідності, інституціоналізація та забезпечення доступності якісної освіти для осіб з обмеженими можливостями здоров'я через впровадження інклюзивного навчання, створення умов для активної участі у житті країни – визначальний напрям реформування сучасної освіти в Україні. Наразі Міністерство освіти і науки України (МОНУ) працює у напрямках: 1) удосконалення та приведення українського законодавства у відповідність міжнародним стандартам захисту прав осіб з особливими освітніми потребами, які викладено в Конвенції про права дитини та Конвенції про права осіб з інвалідністю; 2) створення умов безперешкодного доступу до навчальних закладів, збереження єдиного освітнього простору та приведення системи освітньої роботи у відповідність до потреб дитини, сім'ї (Концепція спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу (1996), Концепція реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями (1998), Концепція державного стандарту спеціальної освіти (1999), Проект державного стандарту спеціальної освіти (2004), Концепція розвитку інклюзивної освіти (2010); накази МОНУ від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки», від 09. 12. 2010 р. № 1224 «Про затвердження Положення

про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах» та ін.).

У Концепції розвитку інклюзивного навчання (Наказ МОНУ № 912 від 01.10.10 р.) наголошується, що інклюзивна освіта в Україні має запроваджуватися, починаючи з дошкільних навчальних закладів, де відбувається головним чином виховна діяльність щодо підростаючого покоління.

Згідно із «Меморандумом про співпрацю у питанні запровадження інклюзивного освітнього середовища в Україні» (квітень, 2017 р.) здійснюється розробка каталогу освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в умовах інклюзивного навчання та визначення вартості цих послуг, а також системне впровадження інклюзивної освіти у закладах дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних.

Оновлений Закон України «Про освіту» регламентує орієнтування сучасної освіти на компетентного фахівця, спроможного організувати «різнобічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя у суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності».

З урахуванням концепції «Нова українська школа» (2017), реформування сучасної освіти здійснюється активними агентами змін – педагогічними працівниками з високим рівнем професійної кваліфікації, спроможного створити умови розвитку інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Зазначена вимога зумовила потребу перегляду якості підготовки фахівців освітньої галузі з огляду на оновлення ключових професійних компетенцій, доповнення «Класифікатора професій» кваліфікацією «асистент вчителя». У зазначеному контексті виникає необхідність розроблення нової професіограми, уточнення вимог до педагогічних працівників навчального закладу, адаптованого до умов інклюзивного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження інклюзивної освіти, її навчально-методичного, медико-психолого-педагогічного супроводу висвітлювали В. Авілов, К. Агавелян, Н. Вовк, Г. Давиденко, С. Данілавичюте, О. Дікова-Фаворська, Н. Дятленко, О. Єжова, Т. Єжова, З. Кантор, А. Колупаєва, І. Леонгард, Н. Козлов, І. Нікітіна, М. Чайковський та ін. Принципи діяльності інклюзивних шкіл визначили Ю. Бойчук, О. Бородіна, О. Микитюк та ін. Автори досліджень визначають роль та способи взаємодії учасників навчально-виховного процесу на етапі впровадження інклюзивного навчання в освітньому просторі.

Проблема фахової майстерності працівників загальноосвітньої

школи аналізується із наступних напрямів:

- зміст, структура, критерії педагогічної майстерності (І. Бех, А. Вихрущ, О. Дубасенюк, Т. Лапанік, Дж. Равен (J. Raven), С. Сисоєва, В. Сластьонін, Г. Стангвік (G. Stangvik), С. Тищенко, Т. Федірчик та ін.);

- методологічні аспекти розвитку професійної компетентності (С. Харченко, В. Докучаєва, Н. Краснова, Д. Разіна, Е. Зеєр та ін.);

- підготовка кваліфікованих корекційних педагогів, дефектологів, здатних супроводжувати дитину в умовах інтегрованого та інклюзивного навчання (В. Бондар, С. Миронова, Н. Назарова, Ю. Пінчук, В. Синьов, Л. Тарасун, Л. Фомічова, О. Шевченко, М. Шермет, І. Яковлева та ін.);

- сутність діяльності дефектолога, логопеда, професійна діяльність яких полягає у здійсненні профілактичного, діагностичного та корекційного та реабілітаційного впливу на осіб з особливостями психофізичного розвитку (М. Малофєєв, С. Миронова, Ю. Пінчук, Л. Федорович, Л. Федорович, С. Шаховська та ін.);

- професійна компетентність соціального працівника (А. Белінська, В. Бочарова, О. Карпенко, Л. Кобилянська, А. Ляшенко, Д. Пенішкевич, І. Мигович, Г. Попович, Є. Холостова та ін.);

- кваліфікаційна характеристика психолога-практика (Т. Алексєєнко, М. Іванчук, Л. Карамушка, С. Максименко, С. Марков, В. Панок, Д. Струннікова та ін.).

На думку дослідників, професійна компетентність включає необхідний обсяг знань і вмінь суб'єктів (педагога, соціального педагога, корекційного педагога, дефектолога, логопеда, психолога та ін.) навчально-виховного та корекційно-реабілітаційного процесів; прикладний характер професійної діяльності яких вимагає взаємоузгодженої співпраці, забезпечення ефективності навчально-виховного, корекційно-педагогічного процесів освітнього закладу, створення умов для успішного включення, навчання, виховання, розвитку, адаптації та соціалізації дитини з інвалідністю. Однак дискусійним моментом видається питання інклюзивної компетентності суб'єктів освітньо-корекційного середовища сучасної школи.

Формулювання мети статті (постановка завдання) – проаналізувати змістове наповнення інклюзивної компетентності фахівців інклюзивної загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз педагогічної літератури дає підстави виокремити наступні підходи до розуміння сутності освітнього середовища: спеціально створене предметне й соціокультурне оточення особистості, що охоплює різні умови, засоби й способи забезпечення продуктивної діяльності, цілеспрямовану взаємодію всіх учасників освітнього процесу, їх розвиток і самореалізацію (С. Рошіна); частина соціального середовища,

в якій функціонує певний педагогічно доцільний спосіб життєдіяльності (Ю. Мануйлов); доцільно організований педагогічний простір, що оточує вихованця або об'єднання вихованців (Л. Новікова); система впливів і умов формування особистості, а також можливості для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні (В.Ясвін); динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, що створюються колективними й індивідуальними суб'єктами різного рівня і впливають на особистісне становлення педагогів і вихованців (Р. Бернс) та ін.. Дослідники (Р. Бернс, Л. Новікова, С. Роціна, В.Ясвін та ін.) визначають діалектичну взаємодію соціальних, просторово-предметних і психолого-дидактичних складників освітнього середовища.

Узагальнене розуміння поняття «реабілітаційне середовище» представлено вітчизняними науковцями в «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» – «комплекс заходів (медичних, психологічних, педагогічних, професійних, юридичних), спрямованих на відновлення чи компенсацію порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок змін стану здоров'я, соціального статусу, втрати близьких людей, навичок навчальної діяльності, соціальної дезадаптації та ін., які супроводжуються стійкими розладами функцій організму (інвалідністю)» [3, с. 168]. З позицій середовищного підходу змістове наповнення освітньо-реабілітаційного процесу закладу загальної середньої освіти складають умови, компоненти та взаємозв'язки, реалізація яких забезпечить ефективну соціалізацію / гармонійну адаптацію учнів з інвалідністю до навчання у загальноосвітній школі, а в майбутньому – включення молодого людини до суспільного життя.

Аналіз змісту категорій «освітнє середовище» та «реабілітаційне середовище» дає можливість конкретизувати сутність поняття «реабілітаційне освітнє середовище» – розуміємо як систему психолого-педагогічних, корекційно-реабілітаційних умов, впливів та можливостей навчального закладу, які забезпечують успішне включення, навчання, виховання, розвиток, адаптацію та соціалізацію дитини з інвалідністю.

Корекційно-реабілітаційну основу освітнього середовища складає соціально-психолого-педагогічний супровід учнів з порушеннями психофізичного розвитку, а також домінанти: морально-психологічний клімат; відсутність психологічного дискомфорту у дитячому колективі, негативних проявів поведінки по відношенню до однолітків з особливими освітніми потребами; різнобічна позитивна суспільно-корисна діяльність; командна співпраця фахівців, залучених до організації інклюзивного навчання.

Включення, навчання, виховання, розвиток, адаптація та соціалізація школяра з особливими освітніми потребами можлива лише за умови впровадження інклюзивного навчання у діяльність навчального закладу, тобто реалізації ціннісних установок, умов, компонентів, засобів

інклюзивного освітнього середовища.

У науковій літературі «інклюзивне освітнє середовище» розглядається як «система різнопланових соціальних контактів і конструктивної співпраці учасників навчально-виховного процесу з динамічним розвитком його компонентів для забезпечення якісної освіти та соціалізації дітей і молоді з обмеженими фізичними потребами» (Г. Задіранова); «середовище, де всі учні, незалежно від своїх освітніх потреб, здатні вчитися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною загального співтовариства» (І. Калініченко); середовище, в якому діти можуть взаємодіяти, спілкуватися і розвиватися відповідно до своїх можливостей (Т. Єжова).

Результати аналізу наукового фонду засвідчують, що поняття «інклюзивне освітнє середовище» характеризується системою ціннісного ставлення до навчання, виховання та особистісного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, сукупністю ресурсів (засобів, внутрішніх і зовнішніх умов) життєдіяльності в загальноосвітніх закладах і спрямованістю на індивідуальні освітні стратегії вихованців/студентів.

Отже, аналіз наукових підходів щодо трактування понять «освітнє середовище», «реабілітаційне середовище» дає можливість розглядати «освітнє реабілітаційне середовище» як систему якісних характеристик, завдань, компонентів та умов його ефективної реалізації; штучно побудовану систему (якісні характеристики, завдання, компоненти, умови ефективної реалізації), складові якої сприяють успішному досягненню цілей навчання й виховання молоді з особливими потребами, їх соціалізації в умовах навчального закладу. Структура інклюзивного освітнього середовища визначає його змістову й матеріальну наповненість, внутрішню організацію, взаємозв'язок і взаємозалежність його елементів.

Вирішення питання організації ефективних умов інклюзивного освітнього простору, соціально-психологічного супроводу учнів з порушеннями психофізичного розвитку знаходиться на перетині функціональних обов'язків фахівців навчального закладу (вчителя, асистента вчителя, соціального педагога, психолога, дефектолога, логопеда, медичного працівника та ін.), а тому не можуть бути віднесені до сфери професійної діяльності виключно одного із них. Окреслимо особливі тенденції фахової діяльності вчителя, асистента вчителя, соціального педагога, психолога, дефектолога, логопеда, медичного працівника у загальноосвітній школі із інклюзивним навчанням дітей з інвалідністю.

Вчитель / асистент вчителя – спільно здійснюють навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи ефективні форми їх проведення, допомагають учням з інвалідністю у виконанні навчальних

завдань, залучають до різних видів діяльності; беруть участь у складанні індивідуальної програми, адаптують навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з порушеннями психофізичного розвитку (постанова КМУ від 15.08.2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», лист МОНУ № 1/9-675 від 25.09.2012 р. «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя»).

Психолог в інклюзивному освітньому просторі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу до взаємодії із школярами із обмеженими психофізичними можливостями. Відповідно до листа МОНмолодьспорт № 1/9-529 від 26.07.12 року з урахуванням потреб учнів з особливими потребами, можуть використовуватись різновиди адаптації: 1) середовища; 2) змісту, методів і форм навчальної діяльності; 3) методичних матеріалів. Відповідно до особливостей психофізичного розвитку дитини з інвалідністю, використовується інструментарій (стимули) та обрані методики; організовується психокорекційна робота, яку А. Колупаєва, Ю. Найда, Н. Софій та ін. радять спрямовувати на розвиток сприймання, навчальної мотивації, бажання вчитися, самооцінки реальних досягнень, формування віри у власні можливості [7, с. 83].

Соціальний педагог покликаний створювати сприятливі умови взаємодії дитини з інвалідністю та соціального середовища; попереджати виникнення або усувати існуючі, дестабілізуючі розвиток, фактори; формувати стійкість до ситуацій дезадаптації [7, с. 83].

Логопед – сприяє подоланню порушень мовлення (усного, писемного): розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо), просодики (темп, ритм, тембр, сила голосу, інтонування, емоційне забарвлення), моторики (мовленнєвої, загальної та дрібної), психічних процесів (увага, пам'ять, мислення, уява): формуванню зв'язного мовлення і комунікативних вмінь.

Вчитель, асистент вчителя, вчитель-логопед, вихователі використовують методи і форми корекційного навчання, що передбачають кооперативну роботу дітей у малих групах, парах. Поєднання зусиль навчального персоналу з діями психолога та соціального педагога сприяє здобуттю дітьми з особливими потребами соціальних навичок, формує почуття товарищескості та взаємної відповідальності. В інклюзивному класі (групі) у дитини з вадами з'являється бажання бути потрібною, що спонукає до здобуття нових навичок, знань.

Досить ефективною є спільна форма роботи педагогічних працівників - бінарні уроки, бінарні заняття вчителя-логопеда з вихователем чи вчителем початкових класів, учителя-логопеда з психологом, соціальним працівником, вчителя-логопеда з музичним

керівником. Щоб надати корекційно-реабілітаційній роботі мовленнєво-діяльній спрямованості, асистентом вчителя, вихователя, соціальним педагогом, психологом, логопедом, реабілітологом використовуються прийоми ігротерапії, арт-терапії (індивідуально, у підгрупах) у формі тематичних занять, вправ, ігор, інсценівок, свят, етюдів тощо. Бажаною та ефективною є активна участь батьків у навчально-корекційному процесі.

Система комплексної корекційно-розвивальної / реабілітаційної допомоги дітям з особливими потребами в умовах інклюзії передбачає такі аспекти: медичний, педагогічний, психологічний і соціальний. Ефективність навчально-виховної, корекційно-розвивальної та лікувально-профілактичної / реабілітаційної роботи в інклюзивному класі значною мірою залежить від скоординованості дій педагога та різнопрофільних фахівців, які входять до складу навчальної команди. Фаховий супровід дитини з особливостями психофізичного розвитку забезпечує формування необхідних навичок і вмінь, мінімізацію впливу фізичних та психічних обмежень дитини з особливими потребами у процесі здобуття освіти [5].

Інклюзивна компетентність належить до рівня спеціальних професійних компетентностей, оскільки означає здатність фахівця навчального закладу ефективно здійснювати професійну діяльність у специфічних умовах інклюзивного навчання. Інклюзивна компетентність майбутніх учителів включає сукупність взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та рефлексивного.

Практична діяльність вчителя (асистента вчителя, соціального педагога, психолога, логопеда, дефектолога) пов'язана з виконанням різноманітних соціальних ролей: посередника між дітьми і дорослими, між сім'єю і соціальними службами; радника, друга, експерта, психотерапевта, помічника та ін. Зокрема, оволодіння різними ролями визначає рівень професійної компетентності соціального педагога, що характеризує єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення соціально-педагогічної діяльності. Дії фахівця в його професійних ролях представляють сукупність конкретних операцій, необхідних для реалізації цілого ряду професійних функцій. За переконанням О. Карпенко, структуру особистісного потенціалу складають компоненти: а) професійні знання, вміння і навички (кваліфікаційний матеріал); б) інтелектуальні здібності (освітній потенціал); в) працездатність (психофізіологічний потенціал); г) креативні здібності (творчий потенціал); д) готовність до співпраці і взаємодії (комунікативний потенціал); е) ціннісно-мотиваційна сфера (морально-етичний потенціал) [4, с. 157].

Професійно важливими особистісними показниками соціального педагога вважаємо: здатність бути лідером, життєвий оптимізм, добре

розвинена пам'ять та здатність навчати інших. На думку Є. Холостової, професіоналізм фахівця соціальної сфери охоплює: здатність аналізувати ситуацію, правильно її сприймати, брати до уваги всі існуючі альтернативи та робити необхідний вибір; уміння встановлювати контакт з людьми, здійснювати диференційований підхід до клієнтів; здібність управляти діяльністю соціальної служби, використовувати в соціальній роботі технології проектування, моделювання та інші [8].

Високий рівень професіоналізму з досвідом роботи переходить у стадію професійної зрілості. Так, О. Андрієнко у структурі професійної зрілості педагога дослідниця виділяє чотири компоненти: індивідуально-особистісний, процесуально-технологічний, професійно-предметний і самоактуалізаційний [1, с. 66]. Розглядаючи співвідношення здібностей і вимог до професії, Є. Клімов виділив чотири ступені професійної придатності – від непридатності людини до професії до найвищого рівня професійної придатності фахівця [6].

Провідне місце у структурі професійного зростання належить особистісним якостям особистості працівника. Зокрема, О. Бойко визначає шлях професійного розвитку працівника соціальної сфери як взаємодію трьох комплексних, часто нестабільних змінних, до яких належать: професійна діяльність задля досягнення визначених професійних цілей; зовнішній вплив професії у досягненні цілей; політичний, економічний та соціальний контекст, в рамках яких діє професія [2, с.29-30].

Переконані, якість виконання професійних обов'язків залежить від рівня фахової підготовки та ступеню професійної співпраці, готовності працівника до комунікативної та творчої взаємодії. Стиль поведінки, професійна компетентність фахівця освітньої установи обумовлені сукупністю професійних знань, умінь, навичок; комплексом психологічних особливостей й професійно важливих якостей особистості, її здібностей та готовністю якісно працювати на позитивний результат, мати сформоване професійне мислення, вміти самостійно аналізувати конкретну ситуацію, оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов'язані з життям людини. Можливість реалізації професійних умінь залежить від індивідуальних властивостей працівників навчального закладу: рівня емоційної контактності та моральної культури, готовності до співробітництва, здатності до гуманних стосунків, рівня розвитку чуттєвої сфери тощо. Професійна діяльність фахівця типу «людина-людина» характеризується «емоційною контактністю» (може бути позитивною, нейтральною і негативною).

У зазначеному контексті слід відзначити, поняття «контактність» визначається нами як якість особистості працівника, який легко вступає в контакт з людьми, однак водночас може викликати у співрозмовника

негативний «тон» спілкування: комунікативність завжди супроводжується емоційно позитивним тоном спілкування. Тому педагогічний працівник (вчитель, асистент вчителя, соціальний педагог, психолог, логопед, дефектолог) повинен володіти такими комунікативними і професійно значущими якостями: стриманість, урівноваженість, доброзичливість, привітність у спілкуванні з людьми, повага, довіра, відкритість, оптимізм, внутрішня енергія, впевненість у собі, педагогічний такт, емпатія, рефлексія.

Головним внутрішнім стимулом праці фахівців в освітньо-соціальній сфері є альтруїстична мотивація: можливість постійного прояву самостійності, ініціативи і творчості.

Зауважимо, що рівень сформованості інклюзивної компетентності є результатом сублімації фахового досвіду особистості працівника навчального закладу, наслідком його накопичення у процесі професійної діяльності, що може проявлятися у змістовому, предметному, рівневому, юридично-правовому, особистісному аспектах. Структурою особистісного потенціалу педагогічного працівника інклюзивної загальноосвітньої школи визначаємо: кваліфікаційні вимоги (професійні знання, вміння і навички), потенціали освітній (інтелектуальні здібності), психофізіологічний (працездатність), творчий (креативні здібності), комунікативний (готовність до співпраці і взаємодії), морально-етичний (ціннісно-мотиваційна сфера).

Визначимо основні критерії, якими визначається рівень професійної компетентності педагогічних працівників: гностичність, професійні цінності, самостійність, динамічність, результативність, адекватність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Дефектологи (логопед, олігофренопедагог, тифлопедагог, сурдопедагог), фізіотерапевти, психологи, невропатологи, фахівці з ЛФК, працетерапії, терапії поведінки, соціальні працівники, долучаючись до корекційно-розвивальної / реабілітаційної роботи, можуть закласти свої цеглинки в підвалини успішного інклюзивного класу. Зміст інклюзивної компетентності фахівців мультидисциплінарної команди розкривається через вихідну основу терміну «компетентність» («*compete*»), що означає «знати», «досягати», «вміти», «відповідати».

Проведений науковий аналіз проблеми фахової компетентності працівників навчального закладу, залучених до організації інклюзивного навчання, дозволяє зробити такі висновки. Інклюзивна компетентність: *по-перше*, виступає системним компонентом творчої особистості та вагомою умовою ефективної професійності діяльності працівника освітнього закладу; *по-друге*, своєрідний комплекс педагогічних здібностей, спеціальних та корекційно-реабілітаційних знань, вмінь, навичок та особистості, які мають можливість проявлятися і в мисленні, і в діях, і в почуттях, і в комунікації, і в різноплановій діяльності

майбутнього фахівця навчального закладу з інклюзивною формою навчання; *по-третє*, обумовлює необхідність становлення компетентного фахівця, що формується на базі накопичених професійних знань, соціального досвіду, нових умінь та навиків, що уможлиблює прийняття ефективного, виваженого рішення щодо створення умов для успішної соціалізації учнів інклюзивного класу; *по-четверте*, загальна здатність і готовність особистості, яка ґрунтується на знаннях, вміннях, здібностях, цінностях, ставленні та досвіду, використанні технологій (педагогічних, соціально-педагогічних, логопедичних, психологічних, комунікативних) уможлиблюють якісно вирішувати професійні завдання у типових і нестандартних ситуаціях практичної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі; *по-п'яте*, узгоджується із правовою, педагогічною, комунікативною, етичною, методичною, рефлексивною, мотиваційною компетентностями; педагогічною, методичною культурою фахівців мультидисциплінарної команди.

Спектром оновлених функцій професійної діяльності працівника навчального закладу з інклюзивною формою навчання вважаємо самостійність особистості фахівця вчителя та вміння злагоджено працювати у міждисциплінарній команді, брати на себе відповідальність за результати інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, здатність діяти конструктивно, раціонально, гнучко, активно, творчо.

Список використаних джерел

1. Андриенко Е. В. Феномен професійної зрелості учителя / Е. В. Андриенко // Педагогіка. – 2002. – № 6. – С. 66–70.
2. Бойко О. М. Професіоналізація соціальної роботи у світі: сучасні тенденції / Бойко О. М. // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2012. – 300 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
4. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : Монографія / О. Г. Карпенко ; [за ред. С. Я. Харченко]. – Дрогобич : Коло, 2007. – 374 с.
5. Мастроп'єрі та ін. Побудова взаємин співробітництва заради виконання потреб інклюзії. – Карра Delta Pi Res 44. – №4. – 2008.
6. Носкова О. Г. Психологія труда : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / [Под ред. Е. А. Климова]. – М. : Академия, 2007. – [3-е изд.] – 384 с.
7. Софій Н. З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти /

Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін. ; [за заг. ред. Даниленко Л. І.]. – К. : 2007. – 128 с.

8. Холостова Е. И. Профессионализм в социальной работе : учебное пособие / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Кε», 2007. – 233 с.

9. Platash L.B. Inclusive education as innovation in Ukraine – experience of european countries // Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2017. – Pp. 323-342.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andryenko E. V. Fenomen professyonalnoi zrelosty uchytelia / E. V. Andryenko // Pedahohyka. – 2002. – № 6. – S. 66–70.

2. Boiko O. M. Profesionalizatsiia sotsialnoi roboty u sviti: suchasni tendentsii / Boiko O. M. // Aktualni problemy pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery : tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Khmelnytskyi : KhIST Universytetu «Ukraina», 2012. – 300 s.

3. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. – 2-he vydannia / Za zah. red. prof. I. D. Zvierievoi. – Kyiv, Simferopol: Universum, 2013. – 536 s.

4. Karpenko O. H. Profesiina pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoï osvity: naukovu-metodychnyi ta orhanizatsiino-tekhnologichnyi aspekty : Monohrafiia / O. H. Karpenko ; [za red. S. Ya. Kharchenko]. – Drohobych : Kolo, 2007. – 374 s.

5. Mastropieri ta in. Pobudova vzaiemyn spivrobotnytstva zarady vykonannia potreb inkluzii. – Kappa Delta Pi Rec 44. – №4. – 2008.

6. Noskova O. H. Psykholohiia truda : [ucheb. posobye dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenyi] / [Pod red. E. A. Klymova]. – M. : Akademyia, 2007. – [3-e yzd.] – 384 s.

7. Sofii N. Z. Kontseptualni aspekty inkluzyvnoi osvity / Inkluzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia : navchalno-metodychnyi posibnyk / Kolupaieva A. A., Naida Yu. M., Sofii N. Z. ta in. ; [za zah. red. Danylenko L. I.]. – K. : 2007. – 128 s.

8. Kholostova E. Y. Professyonalizm v sotsyalnoi rabote : uchebnoe posobye / E. Y. Kholostova. – M. : Yzdatelsko-torhovaia korporatsiia «Dashkov y Kie», 2007. – 233 s.

9. Platash L.B. Inclusive education as innovation in Ukraine – experience of european countries // Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph. Vol. 2. Lublin: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2017. – Pp. 323-342.

Platash L. B. Inclusive competence of educational environmental subjects of general secondary education. The article analyzes the scientific approaches to the concepts of "educational environment", "rehabilitation environment", "educational and rehabilitation environment", "inclusive

environment", "subject of educational and rehabilitation environment", "integration of the child with the peculiarities of psychophysical development in the environment of general educational institution", "competence", their correlation and characteristics of the content.

The requirements for the autonomy of the teacher, social teacher, speech therapist, defectologist, to their ability to take responsibility for the results of inclusive education of children with special needs, ability to act constructively, rationally, flexibly, actively, and creatively are substantiated. The theoretical aspects of legal, pedagogical, communicative, ethical, methodical, reflexive, and motivational competence are investigated; pedagogical, methodical culture of specialists of multidisciplinary team. The scientific approaches to the criteria which determine the level of professional competence of pedagogical workers are analyzed: gnostic, professional values, independence, dynamism, efficiency, adequacy.

Key words: educational environment, rehabilitation environment, educational and rehabilitation environment, inclusive environment, inclusive educational environment, subject of educational and rehabilitation environment, integration of the child with peculiarities of psychophysical development in the environment of a comprehensive educational institution, competence, professional competence.

Отримано 20.04.2018

УДК 378.091.313-057.87

Р. А. Попов
popovra@kmu.gov.ua

РОЗВИТОК АВТОНОМНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ Й САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДИДАКТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ

Попов Р. А. Розвиток автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності: дидактичні закономірності. Стаття присвячена з'ясуванню дидактичних закономірностей розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності. Актуальність дослідження полягає в необхідності здійснення цілісного комплексного аналізу проблеми розвитку автономності студентів в умовах інтеграції їх освітньої й самоосвітньої діяльності, спрямованого на обґрунтування доцільності підвищення ефективності підготовки фахівця вищої кваліфікації як функціонального результату,

204

що може бути досягнутим із позицій удосконалення організаційно-дидактичної складової вищої освіти в цілому та системного й систематичного впливу на розвиток її центрального суб'єкта – особистість студента.

Здійснено спробу на основі теоретичного, порівняльного та системного аналізу сучасних дидактичних моделей обґрунтувати теоретико-методологічні засади та визначити сутність проблеми розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності а також визначити закономірності розвитку автономності студентів. Закономірностями розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності ми вважаємо об'єктивно існуючі, постійні та необхідні зв'язки та взаємозалежності, що визначають перебіг інтеріоризаційних процесів та зумовлюють ефективність і результативність розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності.

Здійснений аналіз інноваційних технологій, які застосовуються в освітньому просторі вітчизняної вищої школи, і наголос зроблено на інформаційно-комунікаційних технологіях, зокрема,, на тих можливостях,, які відкриваються при застосуванні дистанційного та комбінованого навчання у процесі розвитку автономності студентів вищих навчальних закладів. Психолого-дидактичні особливості розвитку автономності студентів в середовищі інтеграції освітньої та самоосвітньої діяльності базуються на розкритті змістової сутності різних середовищ інтеграції та на виокремленні декількох пластів інтеграції. Встановлено, що навчально-професійне середовище - це сукупність матеріальних і просторово-предметних факторів, соціальних і морально-психологічних компонентів, інформаційно-технологічних ресурсів. Локальне освітнє середовище - функціональний і просторовий комплекс, об'єднання суб'єктів освіти, це єдність просторово-предметних і соціально-педагогічних компонентів, коли кожен такий суб'єкт здійснює свою діяльність, використовуючи просторово-предметні елементи цього середовища. Навчально-інформаційне середовище - це частина інформаційного простору, найближче стосовно індивіда інформаційне оточення, сукупність умов, в яких здійснюється його діяльність.

Ключові слова: автономність, студент, інтеграція, освітня діяльність, самоосвітня діяльність, вища школа, дидактика, дидактичні закономірності, умови.

Попов Р. А. Развитие автономности студентов в условиях интеграции образовательной и самообразовательной деятельности: дидактические закономерности. Стаття посвящена выяснению дидактических закономерностей развития автономности студентов в

условиях интеграции образовательной и самообразовательной деятельности. Актуальность исследования заключается в необходимости осуществления целостного комплексного анализа проблемы развития автономности студентов в условиях интеграции их образовательной и самообразовательной деятельности, направленного на обоснование целесообразности повышения эффективности подготовки специалиста высшей квалификации как функционального результата, что может быть достигнуто с позиций совершенствования организационно-дидактической составляющей высшего образования в целом и системного и систематического воздействия на развитие ее центрального субъекта - личность студента.

Предпринята попытка на основе теоретического, сравнительного и системного анализа современных дидактических моделей обосновать теоретико-методологические основы и определить сущность проблемы развития автономности студентов в условиях интеграции образовательной и самообразовательной деятельности, а также определить закономерности развития автономности студентов. Закономерностями развития автономности студентов в условиях интеграции образовательной и самообразовательной деятельности мы считаем объективно существующие, постоянные и необходимые связи и взаимозависимости, определяющие ход интериоризационных процессов и обуславливают эффективность и результативность развития автономности студентов в условиях интеграции образовательной и самообразовательной деятельности.

Проведенный анализ инновационных технологий, применяемых в образовательном пространстве отечественной высшей школы, и акцент сделан на информационно-коммуникационных технологиях, в частности „ на тех возможностях, которые открываются при применении дистанционного и комбинированного обучения в процессе развития автономности студенческие высших учебных заведений. Психолого-дидактические особенности развития автономности студентов в среде интеграции образовательной и самообразовательной деятельности базируются на раскрытии содержательной сущности различных сред интеграции и на выделении нескольких пластов интеграции. Установлено, что учебно-профессиональную среду - это совокупность материальных и пространственно-предметных факторов, социальных и морально-психологических компонентов, информационно-технологических ресурсов. Локальная образовательная среда - функциональный и пространственный комплекс, объединение субъектов образования, это единство пространственно-предметных и социально-педагогических компонентов, когда каждый такой субъект осуществляет свою деятельность, используя пространственно-предметные элементы этой среды. Учебно-информационная среда - это часть информационного пространства, ближайшее по отношению к индивиду

информационное окружение, совокупность условий, в которых осуществляется его деятельность.

Ключевые слова: автономность, студент, интеграция, образовательная деятельность, самообразовательная деятельность, высшая школа, дидактика, дидактические закономерности, условия.

Постановка проблеми. Освіта взагалі, та вища освіта зокрема, - важливий інформаційний канал, який забезпечує зв'язок поколінь, соціальну наступність, відбір та передачу знань, здійснюється в межах конкретних спільнот та груп. Водночас, ватро враховувати, що вищій освіті притаманний «запізнювальний результат»: її реакція на суспільні зміни не є безпосередньою, радше - опосередкованою, може мати затяжні наслідки та вирішально відбиватися на ефективності інституціональної освіти в цілому, в окремих закладах. Найбільш промовистий приклад маємо в недалекому минулому – той ідеал людини, який продукувала радянська тоталітарна система освіти, відтворюється і через чверть століття – почасти «за інерцією», почасти – внаслідок консерватизму освітніх установ та недоопрацювань викладачів, вчителів, педагогів. Очевидно, що зміни освітньої системи будуть мати позитивні наслідки, якщо здійснений аналіз основних закономірностей, у тому числі – закономірностей суто локальних. Саме такими нам видаються закономірності розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої та самоосвітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні етап розробки проблеми розвитку автономності особистості суб'єкта освіти уможливить розвинути концептуальні засади самостійної роботи учнів і студентів, обґрунтовані у працях Н. Бібик, В. Бондаря, В. Буряка, Л. Вяткіна, М. Гарунова, Є. Голанта, Н. Дайрі, Б. Єсіпова, А. Кірсанова, І. Лернера, В. Лозової, В. Ляудіс, О. Молібога, М. Нікандрова, О. Савченко, М. Скаткіна, С. Скидана, В. Сластьоніна, П. Підкасистого, Н. Половнікової, В. Чайки, Т. Шамової, Г. Щукіної й багатьох інших учених. Винайдення нових шляхів розв'язання виокремленої дидактичної (психолого-дидактичної) проблеми сьогодні безпосередньо з розв'язанням стратегічних завдань вітчизняної освіти в контексті вимог Болонського процесу (А. Алексюк, Б. Бокуть, Я. Болюбаш, І. Зязюн, Л. Кондрашова, В. Кремень, Н. Кузьміна, З. Курлянд, О. Молібог, Н. Ничкало та інших), пріоритетними цілями у підготовці висококваліфікованого фахівця, спроможного у своїй професійній діяльності до самоактуалізації, самореалізації, самоефективності й самовдосконалення, що розкривається у працях В. Андрєєва, В. Буряка, Н. Волкової, В. Гриньової, Н. Гузій, П. Гусака, В. Євдокимова, І. Зязюна, А. Капської, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, О. Мороза, Л. Нечепоренко, В. Радула, А. Радченко, Л. Рибалко, В. Сластьоніна, В. Чайки, В. Шахова,

П. Щербаня, В. Шпак та інших учених.

Формулювання мети статті. На основі теоретичного, порівняльного та системного аналізу сучасних дидактичних закономірностей обґрунтувати теоретико-методологічні засади та визначити сутність проблеми розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В академічному тлумачному словнику української мови *закономірність* визначається як об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності; основне положення якої-небудь науки, закон, що відбиває причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів [2]. Про те, що навчальний процес розгортається за певними закономірностями, відомо з часів Я. А. Коменського – саме чеський педагог одним із перших дослідив і описав загальні закономірності навчання [3].

У дидактиці вищої школи закономірності навчання визначаються як «об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки у навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність» [6, с. 125]. Закономірності висловлюють істотний, необхідний зв'язок між причинами і їх наслідками, а принципи, що впливають з цих закономірностей, є основоположними вимогами, які визначають загальний напрямок педагогічного процесу, його цілі, зміст і організацію, виявляються у всіх його ланках. З принципів впливають правила навчання, що відображають приватні положення того чи іншого принципу [1].

На основі аналізу сучасної науково-педагогічної літератури можемо визначити та конкретизувати загальні закономірності навчального процесу у вищій школі:

а) *змістово-процесуальні закономірності* визначені й описані такими науковцями, як А. Алексюк, А. Кузьмінський, В. Лозова). Сутність їх полягає в тому, що підсумок навчання студента у вищому навчальному закладі прямо пропорційний усвідомленню ним цілей навчання, значимості змісту та урізноманітнення способів включення у навчальну діяльність; продуктивність і результаативність засвоєння навчального матеріалу студентами вищої школи у певних межах обернено пропорційна кількості навчального матеріалу, що вивчається, та обсягу й інтенсивності навчальних дій, що вимагаються, а також складності навчального матеріалу, який опановується студентами; результати навчання цілком визначаються тими методами і засобами, які використовуються у навчально-виховному процесі вищої школи;

б) *гносологічні* (В. Андрущенко, О. Савченко): продуктивність засвоєння знань, умінь, навичок прямо пропорційна потребі вчитися та сформованим навчальним умінь, залежить від рівня проблемності навчання, особливостей включення студентів у навчальну діяльність;

в) *психологічні закономірності* (А. Петровський, О. Столяренко): продуктивність навчання у певних межах прямо пропорційна навчальним можливостям, інтересу студента до навчальної діяльності та майбутньої професії, пізнавальній активності;

г) *організаційно-управлінські закономірності* (С. Вітвицька, О. Дубасенюк): ефективність навчальної діяльності залежить від особливостей її організації, ставлення студента до навчальної праці, працездатності; якість навчання прямо пропорційна якості управління навчальним процесом; у свою чергу, ефективність управління прямо пропорційна кількості та якості управлінської інформації, стану і можливостям студентів, що сприймають і перероблюють управлінські впливи;

д) *суспільні* (О. Андреев): продуктивність навчання залежить від обсягу й інтенсивності пізнавальних контактів, зумовлюється рівнем інтелектуальності середовища, інтенсивності взаємонавчання.

Пристаючи до справи визначення закономірностей розвитку автономності студентів, необхідно враховувати діалектику безперервності навчання та його дискретність, єдність якісних та кількісних показників розвитку. Варто брати до уваги, що на результативність навчальної діяльності впливає комплекс факторів, - не лише сам процес навчання та зміст освіти, а й інтелектуально-творча, самоосвітня діяльність студентів та інші.

Зважаємо на думку українського вченого А. Кузьмінського, який звертає увагу на доволі стриманий підхід учених, дидактів щодо формулювання законів та закономірностей, які діють у сфері навчання: педагогічні закони виявляються в умовах впливу на процеси навчання великої кількості чинників, факторів, взаємовпливів, а тому не завжди дають чітко визначений, гарантований результат. «Вони, - пише А. Кузьмінський, - як правило, мають прогностичний, ймовірнісний характер, на відміну, скажімо, від фізичних, хімічних, біологічних законів... Одні й ті самі чинники, закономірності педагогічного процесу в різних умовах, з різними суб'єктами можуть давати зовсім різні, а інколи й протилежні наслідки» [4, с. 201]

Тож закономірності розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності мають складну, комплексну сутність, детермінаційний характер.

Перш, ніж визначити та конкретизувати закономірності розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності надамо узагальнювальне визначення.

Тож **закономірностями** розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності ми вважаємо *об'єктивно існуючі, постійні та необхідні зв'язки та взаємозалежності, що визначають перебіг інтеріоризаційних процесів та зумовлюють ефективність і результативність розвитку автономності студентів в*

умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності

Виокремлюємо:

– *зовнішні загальні закономірності*, пов'язані з включенням автономної діяльності студентів у загальну систему суспільних відносин;

– *внутрішні закономірності*, які є властиво специфічними автономності як системотвірної визначальної характеристики діяльності студентів у межах певного освітнього закладу.

Пізнання закономірностей розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності пов'язуємо з проблемою становлення суб'єкта пізнання (студента) у зв'язку з якісним перетворенням духовної сфери життя сучасної людини та суспільства, збільшенням долі умовної, знаково-символічної реальності в «життєвому світі» суб'єкта, наростанням процесів інформатизації та комп'ютеризації навчальної діяльності, глобалізації основних засобів комунікації.

Традиція дослідження внутрішніх і зовнішніх закономірностей в педагогічних та власне дидактичних дослідженнях виходить з рекомендацій вітчизняних учених, які радять виокремлювати зовнішні закономірності навчання, що зводяться до характеристики залежності навчання від суспільних процесів та соціально-політичних умов (соціально-економічної, політичної ситуації, рівня культури, потреб суспільства та держави у певному типі та рівні освіти тощо), та внутрішні, що характеризують зв'язки між компонентами процесу навчання (цілями, завданнями, змістом освіти, методами, засобами і формами навчання, суб'єктами навчального процесу та навчальним матеріалом тощо) [4].

Соціокультурна детермінованість вітчизняної вищої освіти дозволяє прослідкувати характер її взаємодії з іншими сферами людського буття та визначити на основі цієї взаємодії ***зовнішні закономірності розвитку автономності студентів*** в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності. Сформулюємо ці загальні закономірності та розкриємо їхню сутність.

1. Зумовленість розвитку автономності студентів станом розвитку педагогічної науки та сучасними інформаційно-технічними досягненнями.

Рівень розвитку педагогічної науки безпосередньо впливає на якість професійної підготовки. Дослідницький інтерес до проблеми якості освіти завжди був притаманний академічній педагогічній традиції. На межі ХХ-ХХІ століть масштаби цього інтересу зростають через низку причин: у 50-і роки ХХ століття з'явилася тенденція розвитку масової вищої освіти, навчання зростаючого студентського контингенту тягарем лягло на національний бюджет. У 80-ті роки така ситуація погіршилася економічним спадом. У зв'язку з цим природно бажання уряду

домогтися від системи вищої освіти кращого розуміння питань вартості і ефективності навчання. Нині змінилися взаємовідносини між вищою освітою і суспільством: інтерес суспільства до вищої освіти значно зріс. Крім того, кардинально змінилися взаємовідносини між вищою освітою і ринком праці; в багатьох країнах уряду поклали на себе роль керівника вищої освіти. Цей підхід заснований на тому міркуванні, що розвиток вищої освіти піддається детальному регулюванню. В багатьох європейських країнах уряди надають велику автономію вищій освіті, проте натомість вимагають гарантії її якості. Якість стало все зростаючим фактором для вищих навчальних закладів, оскільки виникло питання, чи можуть вони забезпечити необхідну суспільству якість, що відповідає необхідним параметрам; розширення ж міжнародного співробітництва та зростання студентських обмінів вимагають вироблення єдиного розуміння поняття якості. Сьогодні уряди низки країн готові надати вищим навчальним закладам інституційну автономію, але за умови забезпечення якості. Тому в багатьох країнах проводяться дискусії щодо якості освіти, підтримки, гарантії й оцінки. І педагогічна наука відіграє у цих дискусіях провідну роль.

2. Визначальний вплив процесуальних особливостей навчальної діяльності на розвиток автономності суб'єктів навчального процесу.

Особливості навчальної діяльності студентів ґрунтовно висвітлюються у роботах І. Кобиляцького, А. Кузьмінського, А. Петровського, М. Фіцули, О. Малихіна та інших. Думка про те, що від процесуальних особливостей навчальної діяльності залежить розвиток особистісних властивостей та важливих новоутворень, так само, як і прикінцева якість і ґрунтовність навчання, обґрунтована в працях І. Лернера, В. Бондаря, О. Савченко та інших.

На нашу думку, аудиторна навчальна діяльність студентів повинна бути спонукальною підставою для розвитку автономності й повинна забезпечувати ефективність її прикінцевого формування. У процесі лекційних та семінарських занять викладачі вищої школи повинні акцентувати увагу студентів на тих прийомах, які забезпечують розвиток автономної діяльності, а в елементах змісту знаходити можливості для подальшого опанування студентом певних порцій навчального матеріалу автономно.

3. Закономірність гармонізації зовнішніх і внутрішніх факторів як запоруки ефективності розвитку автономності студентів.

Прикінцева ефективність розвитку автономності залежить від гармонійного сполучення зовнішніх і внутрішніх факторів, які є визначальними у цьому процесі.

У намаганнях конкретизувати внутрішні закономірності розвитку автономності студентів вищого навчального закладу в умовах інтеграції освітньої та самоосвітньої діяльності, ми виходили з того, що «об'єктивне знання», пропоноване студентам, не може бути нав'язане

ззовні, воно виникає та закарбовується у свідомості як результат певних структурованих дій. Особистість, залучена до цілеспрямованого й послідовного навчального процесу, не лише сприймає знання, а й відбирає і засвоює лише те, що зіставляється з власними інтелектуальними структурами і загальним рівнем розвитку цієї особистості у теперішній час. Характер, інтенсивність та результативність навчально-пізнавальної діяльності студента визначається активністю його власних дій. При визначенні внутрішніх закономірностей розвитку автономності також нами враховані загальні педагогічні закономірності формування особистості (О.Столяренко), до яких належать : безперервність формування особистості в процесі життя; формування в інтересах самореалізації, самоствердження і успіху людини в житті; підпорядкованість формування особистості її особистим інтересам, які збігаються з інтересами її батьків, дітей і суспільства; підпорядкованість головної мети педагогічної системи формуванню гармонійно розвиненої особистості, освіченої, вихованої, навченої і розвиненої відповідно до ідеалів і цінностей людства, гуманності, моралі, здійснення педагогічних впливів на особистість у виникненні та зміні у неї чотирьох основних педагогічних властивостей: освіченості, вихованості, навченості та розвиненості; цілісність і взаємопов'язаність освіти, виховання, навчання і розвитку особистості; залежність успішності досягнення головної мети формування особистості від забезпечення цілеспрямованості і регулювання всіх педагогічних впливів на особистість, подолання стихійності в цьому процесі; безумовна залежність успіху педагогічного формування особистості від її власної цілеспрямованої активності в самоформування; залежність досягнення мети в формуванні особистості від підпорядкування їй всіх підсистем і елементів педагогічного процесу, його змісту, організації, форм, методів, умов, забезпечення і вибору таких, які безумовно забезпечують її досягнення; реалізація індивідуального підходу у формуванні кожної людини і розвиток її індивідуальності [5, с.83].

Отже, до ***внутрішніх закономірностей розвитку автономності студентів*** в умовах інтеграції освітньої та самоосвітньої діяльності ми відносимо:

1. Біфуркаційність змісту освітньої й самоосвітньої діяльності студента як запорука успішності формування основних показників автономності як важливої професійно-особистісної властивості. Термін «біфуркація» означає: а) зміну якісної поведінки динамічної системи за малої зміни її параметрів; б) тан динамічної системи в змінюваних умовах, який характеризується перевищенням нею своїх визначених граничних величин і переходом системи у кардинально новий динамічний режим. Термін запропонував американський вчений Є. Ласло, - поняття «біфуркація» запозичене з теорії динамічних систем,

у якій біфуркація позначала концепцію хаосу як складної і непередбачуваної форми порядку, відповідно до якої система набуває вигляду фазово-просторового графіка всіх можливих її сукупних станів.

Будь-яка реальність комплексна, цілісна, взаємопов'язана. Зрозуміти світ, професійну діяльність неможливо, засвоївши лише розрізнені відомості навіть у великому обсязі. Зрозуміти - значить обов'язково розібратися в їх зв'язках і відносинах. Чим більше у людини знань і менше системи в них, тим більше у нього плутанини в думках. Хто вчиться, важливо мати цілісне, структуроване розуміння досліджуваних професійних проблем, підходів, дій і всієї діяльності. Успішне вирішення цього завдання пов'язане з чіткою логікою та структурою викладу змісту заняття викладачем, які включають: ретельну розробку логіки навчального матеріалу, його розбивку на питання і підпитання; оголошення плану автономної діяльності в його початку, з коментарями; чітке виділення під час заняття переходів від одного питання і підпитання плану до іншого; застосування приватних висновків, підсумків сказаного перед переходом до викладу наступної порції навчального матеріалу; наочне уявлення структурних схем матеріалу, який вивчається.

2. Залежність потреби студента в автономній діяльності від рівня педагогічної майстерності, загальнокультурного рівня, відповідальності й сумлінного ставлення до виконання фахових обов'язків викладача вищої школи. В основі педагогічної майстерності викладачів вищої школи комплекс педагогічних здібностей. У найбільш узагальненому вигляді педагогічні здібності були представлені В. Крутецьким, який і дав їм відповідні загальні визначення:

- дидактичні здібності - здатності передавати навчальний матеріал, роблячи його доступним, підносити матеріал або проблему ясно і зрозуміло, викликати інтерес до предмету, - порушувати активну самостійну думку. Викладач з дидактичними здібностями вміє в разі потреби відповідним чином реконструювати, адаптувати навчальний матеріал, важке робити легким, складне - простим, незрозуміле, неясне - зрозумілим; професійна майстерність викладача включає здатність не просто передавати знання, популярно і зрозуміло викладати матеріал, а й здатність організувати самостійну роботу розумно і тонко "диригувати" пізнавальною активністю, направляти її в потрібне русло;

- академічні здібності - здібності до відповідної області наук (математики, фізики, біології, літератури і т.д.). Професійний викладач знає предмет не тільки в обсязі навчального курсу, а значно ширше і глибше, постійно стежить за відкриттями в своїй науці, абсолютно вільно володіє матеріалом, виявляє до нього великий інтерес, веде активну дослідницьку роботу;

- перцептивні здібності - психологічна спостережливість, пов'язана з

тонким розумінням особистості, тимчасових психічних станів;

- мовні здібності - здатності ясно і чітко висловлювати свої думки, почуття за допомогою мови, а також міміки і пантоміміки, мовлення викладача завжди відрізняється внутрішньою силою, переконаністю, зацікавленістю в тому, про що він говорить студентам;

- організаторські здібності - це, по-перше, здатності організувати студентський колектив, згуртувати його, надихнути на рішення важливих завдань і, по-друге, здатності правильно організувати свою власну роботу. Організація власної роботи передбачає вміння правильно планувати і самому контролювати її, виробити своєрідне почуття часу - вміння правильно розподіляти роботу в часі, укладатися в намічені терміни;

- здібності встановлення власного авторитету - здатність безпосереднього емоційно-вольового впливу і вміння на цій основі домагатися поваги (хоча, звичайно, авторитет створюється не тільки на цій основі, а, наприклад, і на основі прекрасного знання предмету, чуйності і такту і т.д.); ці здібності залежать від цілого комплексу особистісних якостей викладача, зокрема його вольових якостей (рішучості, витримки, наполегливості, вимогливості і т.д.), а також від почуття власної відповідальності за навчання і виховання, від переконаності в тому, що він має рацію, від уміння передати цю переконаність іншим;

- комунікативні здібності - здібності до спілкування, вміння знайти правильний підхід до учнів, встановити з ними доцільні з педагогічної точки зору взаємини, наявність педагогічного такту;

- педагогічна уява (або прогностичні здібності) - це здатність, що виражається в передбаченні наслідків своїх дій;

- здатність до розподілу уваги одночасно між декількома видами діяльності (цитата за джерелом [5]).

3. Залежність оптимального темпу розвитку автономності від особистісного сприйняття навчально-пізнавального матеріалу та його відповідності індивідуально-психологічній щаблі розвитку студента як суб'єкта автономної навчальної діяльності.

Як бачимо, виокремлені закономірності у цілому продовжують традиційні загальнопедагогічні аксіоми єдності і взаємозумовленості соціального й біологічного в розвитку та становленні особистості, виходять із положення активності суб'єкта в пізнавальній діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, закономірностями розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності ми вважаємо об'єктивно існуючі, постійні та необхідні зв'язки та взаємозалежності, що визначають перебіг інтеріоризаційних процесів та зумовлюють ефективність і результативність розвитку автономності студентів в умовах інтеграції

освітньої й самоосвітньої діяльності. Таким чином, аналіз проблеми інтеграції освітньої і самоосвітньої діяльності студентів як організаційно-дидактичної основи розвитку їх автономності, що базувався на вивченні механізмів інтеріоризації та екстеріоризації знань, виокремленні пластів інтеграції у різних середовищах, формулюванні закономірностей та принципів розвитку автономності студентів дозволив закласти теоретичний підмурок проблеми, яка вивчається.

Список використаних джерел

1. Вербицкий А. А., Теория и технологии контекстного образования. Учебное пособие. М. МПГУ, 2017.-248 с.
2. Закономірність // Словник української мови. Академічний тлумачний словник. - Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zakonomirnistj> (дата звернення: 10.06.17).
3. Коменський Я. А., Велика дидактика / Ян Амос Коменський // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія / Уклад. Є.Коваленко, Н.Белкіна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.101-185.
4. Кузьмінський А. І., Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / Анатолій Іванович Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
5. Столяренко А. М., Психологія і педагогіка / А. М. Столяренко. - М.: ЮНІТИ-ДАНА, 2001. – 423 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Verbickij A. A., Teorija i tehnologii kontekstnogo obrazovanija. Uchebnoe posobie. M. MPGU, 2017.-248 s.
2. Zakonomirnist' // Slovník ukraїns'koї movi. Akademichnij tлумachnij slovnik.- Rezhim dostupu: <http://sum.in.ua/s/zakonomirnistj> (data zvernennja: 10.06.17).
3. Komens'kij Ja.A. Velika didaktika / Jan Amos Komens'kij // Istorija zarubizhnoї pedagogiki. Hrestomatija / Uklad. Є.Kovalenko, N.Belkina. – K.: Centr navchal'noї literaturi, 2006. – S.101-185.
4. Kuz'mins'kij A. I. Pedagogika vishhoї shkoli: navch. posib. / Anatolij Ivanovich Kuz'mins'kij. – K. : Znannja, 2005. – 486 s.
5. Stoljarenko A. M. Psihologija i pedagogika / A. M. Stoljarenko. - M.: JuNITI-DANA, 2001. – 423 s.

Popov R. Students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration: didactic regularities. The article is dedicated to finding didactic regularities of students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration. The thematic justification of the research lies in the necessity to conduct an integral comprehensive analysis of the problem of students' autonomy development in the context of educational and

self-educational activities integration, aimed to rationalize the practicability of highly qualified specialists' training as functional result which may be achieved from the position of improvement of the organizational and didactical components of the higher education in general as well as consistent and systematic impact upon its central subject development – a student's personality.

Following theoretical, comparative and systematic analysis of modern didactic models, we have attempted to rationalize the essence of the problem of students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration and to determine the regularities of students' autonomy. As the regularities of students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration we consider to be the objectively existing, constant and necessary links and interdependencies which determine the overflow of interiorization processes and stipulate the efficacy and productivity of students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration.

The conducted analysis of innovative technologies, applied in the educational space of national higher school makes an emphasis upon the informative and communicational technologies, and in particular – upon opportunities, appearing when exercising distance and combined education within the process of students' autonomy development at higher educational institutions. The psychological and didactic peculiarities of students' autonomy development in the context of educational and self-educational activities integration are based on unveiling the substantial essence of various integration environments and on extraction of several integration strata. It was found that educational-professional environment is a complex of material and spatial factors, social and morally-psychological components, information and technological resources. The local educational environment is a functional and spatial complex, a combination of educational subjects, the unity of spatial-objective and social-pedagogical components, where each subject performs its activities using spatial-objective elements of this environment. The educationally-informational environment is a part of information environment, the closest information space to an individual, a set of conditions in which he/she conducts activities.

Key words: autonomy, student, integration, educational activities, self-educational activities, higher school, didactics, didactic regularities, conditions.

Отримано 19.04.2018

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАНИЕ И ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТЬ СТУДЕНТОВ – НА ПРИМЕРЕ ВЫБОРКИ УЧАЩИХСЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ Г. ЖЕШУВ

Prezentowany tekst stanowi „wycinek” z badań prowadzonych przez autora wśród studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego. Badania dotyczyły edukacji historycznej studentów (poziom wiedzy, źródła wiedzy, zainteresowania historyczne, miejsce edukacji historycznej wśród preferowanych wartości oraz postawy wobec wydarzeń czy postaci historycznych). Zostały przeprowadzone od kwietnia do czerwca 2010 r. Za narzędzie badawcze posłużyła ankieta audytoryjna. Próba badawcza (wg przyjętych zasad doboru) liczyła 483 osoby. Próbę podzielono na dwie warstwy według lat studiów. Pierwsza, to studenci I roku studiów pierwszego stopnia w liczbie 314 osób, drugą stanowili studenci IV roczników w liczbie 169 osób. Analizę wyników przeprowadzono w oparciu o ten właśnie podział, a niekiedy ze względu na płeć (jeśli występowały znaczne różnice pomiędzy strukturą odpowiedzi). Proporcje próby w obu warstwach są identyczne i wynoszą po około 8,0% populacji z każdej warstwy. W obu warstwach znaleźli się studenci wszystkich wydziałów Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Słowa kluczowe: wiedza historyczna, zainteresowanie historyczne, badanie, historia, struktura organizacyjna.

Радослав Маликовський. Історичне знання і зацікавленість студентів – на прикладі вибірки учнів в університеті м. Жешів. Запропонована стаття – це «зріз» досліджень, проведених автором серед студентів університету м. Жешува. Робота стосувалася історичних знань студентів (рівня знань, їх джерел, історичної зацікавленості, місця історичної освіти серед найбільш важливих цінностей і відносин до історичних подій або особистостей). Згадані дослідження проводилися з квітня по червень 2010 року. Джерелом отримання інформації послугувала анкета-опитувальник, а вибірка студентів (згідно з правилами відбору) склала 483 людини, які, в залежності від року навчання (курсу), були розподілені на дві групи: 1) студенти першого курсу (314 осіб); 2) студенти четвертого курсу (169 чоловік). Власне, з огляду на такий поділ і здійснювався аналіз результатів досліджень. Лиш іноді, в разі значних відмінностей в структурі відповідей, увага зверталась на статтю студентів. Співвідношення вибірки в обох групах, до складу яких увійшли студенти всіх факультетів університету, ідентичне і склало приблизно по 8,0%.

Ключові слова: історичне знання, історичний інтерес, дослідження, історія, організаційна структура.

Радослав Маликовський. Историческое знание и заинтересованность студентов – на примере выборки учащихся в университете г. Жешув. Представленная статья является «срезом» исследований, проведенных автором среди студентов университета г. Жешув. Работа касалась исторических знаний студентов (уровня знаний, их источников, исторической заинтересованности, места исторического образования среди наиболее важных ценностей и отношений к историческим событиям или личностям). Упомянутые исследования проводились с апреля по июнь 2010 года. Источником получения информации послужила анкета-опросник, а выборка студентов (согласно правилам отбора) составила 483 человека, которые, в зависимости от года обучения (курса), были разделены на две группы: 1) студенты первого курса (314 человек); 2) студенты четвертого курса (169 человек). Собственно ввиду такого разделения на группы и проводился анализ результатов исследований. Лишь иногда, в случае значительных различий в структуре ответов, в учет принимался пол студентов. Соотношение выборки в обеих группах, в состав которых вошли студенты всех факультетов университета, идентично и составило примерно по 8,0%.

Ключевые слова: историческое знание, исторический интерес, исследование, история, организационная структура.

Сфера знаний и интереса к истории

Для изучения уровня исторических знаний студентов Университета города Жешув, использовался тест, состоящий из 8 вопросов, касающихся познаний в сфере исторических событий и знаний форм и организационных структур. Использовались также ответы и на другие вопросы анкеты. При обработке результатов теста, была проведена отбраковка ошибочных и неточных ответов. В статье представлены лишь некоторые (наиболее важные, по мнению автора) ответы на вопросы анкеты.

1. Сфера знаний о событиях истории

В анкете опроса, для определения уровня знаний исторических событий, использовано несколько вопросов, касающихся, в основном, истории Польши XX века. В первом вопросе респонденты должны были указать точную дату обретения Польшей независимости после Первой Мировой Войны.

Таблица 1. Знание даты обретения Польшей независимости

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I год	IV год	
Правильный ответ	Ч	257	114	371
	%	84,8	73,5	81,0
Неправильный ответ	Ч	33	32	65
	%	10,9	20,6	14,2
Отсутствие ответа	Ч	13	9	22
	%	4,3	5,8	4,8
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Оказалось, что точность ответа только в незначительной степени зависит от курса (года обучения), так как большинство студентов отметили дату 1918 года (4/5 от общего числа респондентов). Студенты I курса (более 4/5) немного чаще, нежели студенты IV курса (примерно 3/4) указывали эту дату. Это также процент правильных ответов. Таким образом, подавляющее большинство респондентов правильно ответили на вопрос. Неправильные ответы, студенты IV курса давали в два раза чаще, чем учащиеся I курса (соответственно 1/5 и 1/10).

Следующий вопрос касался даты начала Варшавского восстания. Характерно, что значительная часть опрошенных не ответили на этот вопрос, а каждый третий респондент ответил неправильно.

Таблица 2. Знание даты начала Варшавского восстания

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	210	97	307
	%	69,3	62,6	67,0
Неправильный ответ	Ч	77	50	127
	%	25,4	32,3	27,7
Отсутствие ответа	Ч	16	8	24
	%	5,3	5,2	5,2
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Около 2/3 опрошенных назвали дату 1 августа 1944, которая является правильным ответом. Распределение правильных ответов, как среди студентов I курса, так и IV, схоже, а, следовательно, год обучения не влияет на ответы. Немного чаще студентов I курса, давали неправильные ответы студенты IV курса (соответственно около 1/3 и 1/4).

Далее, отвечая на один из вопросов анкеты, следовало указать дату введения военного положения в Польше. Это был открытый вопрос. Ответили на него более 3/4 опрошенных.

Таблица 3. Знание даты введения в Польше военного положения

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	176	67	243
	%	58,1	43,2	53,1
Неправильный ответ	Ч	62	48	110
	%	20,5	31,0	24,0
Отсутствие ответа	Ч	65	40	105
	%	21,5	25,8	22,9
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Более половины опрошенных студентов ответили правильно, указав дату 13 декабря 1981 года. Студенты I курса чаще студентов четвертого курса именно так отвечали (среди студентов I курса почти 3/5 опрошенных, а IV – примерно 2/5). Таким образом, можно сказать, что год обучения дифференцирует правильные ответы. Немного чаще неправильно отвечали студенты IV курса. Удивительно, что неправильно ответили примерно 1/4 от общего числа респондентов (около 1/3 на IV и 1/5 на I курсе), а более 1/5 – вообще не ответили на этот вопрос. Следовательно, почти половина – это неправильные ответы или их отсутствие.

2. Сведения об исторических личностях и организационных структурах

Для исследования уровня знаний исторических личностей и организационных структур, послужили три вопроса. В первом студенты должны были назвать имя первого президента независимой Польши. Это было закрытый вопрос с четырьмя вариантами ответа (Юзеф Пилсудский, Игнаций Ян Падеревский, Игнаций Мосцицкий и Габриель Нарутович).

Таблица 4. Знание фамилии первого президента Польши

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	213	89	302
	%	70,3	57,4	65,9
Неправильный ответ	Ч	70	57	127
	%	23,1	36,8	27,7
Отсутствие ответа	Ч	20	9	29
	%	6,6	5,8	6,3
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Наибольшее количество (около 2/3) респондентов дали правильный ответ. Студенты первого курса чаще студентов четвертого курса правильно отвечали (соответственно более 2/3 и более половины). Неправильно ответили более 1/4 опрошенных.

В следующем вопросе, студенты должны были расположить в правильном порядке президентов III Республики. Рядом с фамилией президента следовало поставить нужное число (от 1 до 4). Ответили почти все респонденты.

Таблица 5. Знание последовательности президентов III Республики

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	298	148	446
	%	98,3	95,5	97,4
Неправильный ответ	Ч	2	4	6
	%	0,7	2,6	1,3
Отсутствие ответа	Ч	3	3	6
	%	1,0	1,9	1,3
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Подавляющее большинство опрошенных дали правильный ответ. Ответы ввиду курса обучения почти идентичны – они не дифференцируют ответы. Ничтожен процент неправильных и отсутствующих данных. Это был единственный вопрос теста, на который почти все опрошенные ответили правильно. Причиной такого положения вещей является, скорее всего, личное знакомство и переживание этих событий.

Следующий вопрос касался знания организационных структур. Следовало расшифровать такие аббревиатуры как, например НПС (Независимый ПРОФСОЮЗ) или КПП (Коммунистическая Партия Польши). Это был открытый вопрос, с которым студенты имели большие проблемы, поэтому будем разбирать ответы отдельно по каждой организации.

Сначала следовало расшифровать аббревиатуру НПС. Ответили немногим более 2/5 студентов.

Таблица 6. Знание аббревиатуры НПС

Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	95	25	120
	%	31,4	16,1	26,2
Неправильный ответ	Ч	54	23	77
	%	17,8	14,8	16,8
Отсутствие ответа	Ч	154	107	261
	%	50,8	69,0	57,0
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Правильно ответили на вопрос чуть более 1/4 респондентов, причем почти в два раза чаще студентов IV курса (каждый шестой опрошенный), правильные ответы давали студенты I курса (примерно 1/3). Таким

образом, правильность ответов в этом вопросе зависит от года обучения. Около 3/5 опрошенных не дали ответа и чаще это были студенты четвертого курса.

Далее следовало расшифровать аббревиатуру КПП. Ответ дали едва 1/4 опрошенных.

Таблица 7. Знание аббревиатуры КПП

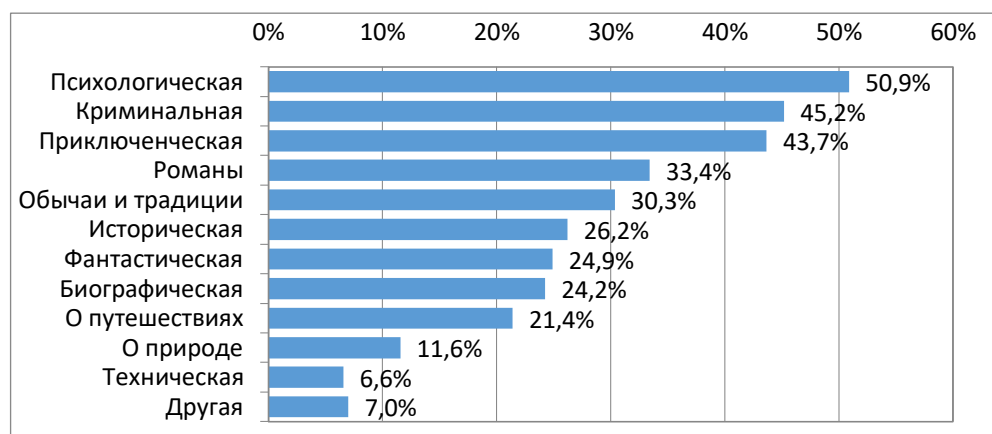
Категории ответов		Курс (год обучения)		Вместе
		I	IV	
Правильный ответ	Ч	58	18	76
	%	19,1	11,6	16,6
Неправильный ответ	Ч	26	10	36
	%	8,6	6,5	7,9
Отсутствие ответа	Ч	219	127	346
	%	72,3	81,9	75,5
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Правильный ответ дал каждый шестой респондент. Среди ответивших студентов, каждый третий дал неправильный ответ. Студенты I курса, почти в два раза, чаще давали правильный ответ (среди студентов I курса – примерно 1/5, IV курса – примерно 1/10).

3. Студенты и их интерес к истории

Размышления по поводу места истории в системе интересов студентов Университета города Жешув, следует начать с того, интересуются ли они вообще историей, и если да, то в какой мере? Для изучения интересов и места истории среди них, послужили 12 вопросов. Три из них – открыты, остальные – закрыты. Сначала студенты должны были указать какие книги они любят читать. Из поданного списка им следовало выбрать не более пяти видов любимых жанров.

Диаграмма 1. Любимая тематика читаемых книг

*% не составляют 100, ибо можно было выбрать больше одного варианта ответа

Наиболее часто упоминалась психологическая тематика (чуть более половины опрошенных). На втором месте криминальные и приключенческие книги (более 2/5 респондентов). Около 1/3 опрошенных выбрали романы и книги об обычаях и традициях. Далее следует историческая, фантастическая и биографическая тематика (выбор около 1/4 респондентов). Таким образом, можно сказать, что историческая литература не занимает достаточно высокое положение среди любимых читаемых жанров литературы. Около 1/5 респондентов выбрали книги о путешествиях. Чуть более 1/10 опрошенных предпочитают книги о природе. Последнюю категорию наименее читаемых книг составляли книги технической тематики. Среди ответов категории «Другая» упоминались: «ужасы/триллеры, литература факта, религиозные, философские и юридические книги». Так ответил каждый четырнадцатый респондент.

Таблица 8. Пол и любимая литература исторической тематики

Категории ответов		Девушки	Юноши	Отсутствие данных	Всего
Нет	Ч	263	74	1	338
	%	80,2	58,3	33,3	73,8
Да	Ч	65	53	2	120
	%	19,8	41,7	66,7	26,2
Всего	Ч	328	127	3	458
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Предпочтение историческим книгам, в два раза чаще, отдают юноши, а не девушки. Чуть более 2/5 юношей ответили утвердительно, девушек – примерно 1/5. Только около 1/4 от общего числа опрошенных предпочитают эту тематику.

Следующие три вопроса касались: чтения книг исторической тематики, поиска в прессе информации на исторические темы, а также просмотра телевизионных программ или фильмов исторической тематики.

Таблица 9. Курс (год) обучения и чтение книг исторической тематики

Категории ответов		I	IV	Всего
Да	Ч	120	74	194
	%	39,6	47,7	42,4
Нет	Ч	183	81	264
	%	60,4	52,3	57,6
Всего	Ч	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0

Около 3/5 опрошенных ответили отрицательно. Книги исторической тематики немного чаще студентов I курса читали студенты IV. Среди студентов IV курса утвердительно ответили около половины из них, а

I курса – около 2/5 опрошенных.

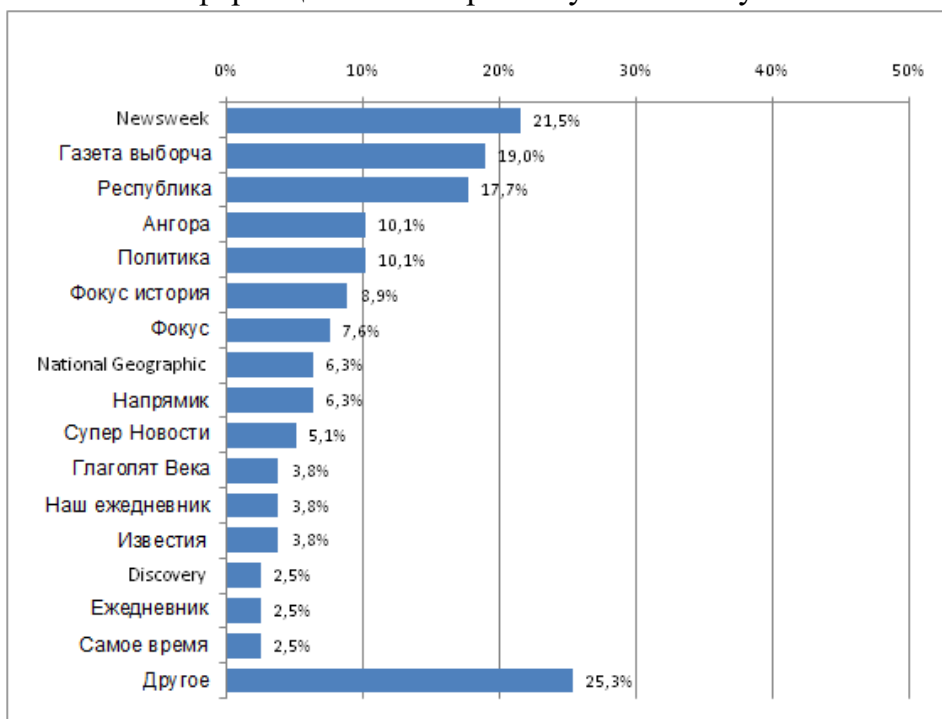
Следующий вопрос касался поиска в прессе информации на исторические темы.

Таблица 10. Пол и поиск информации на историческую тематику в прессе

Категории ответов		Девушка	Юноша	Отсутствие данных	Всего
Да	Ч	50	29	-	79
	%	15,2	22,8	-	17,2
Нет	Ч	278	98	3	379
	%	84,8	77,2	100,0	82,8
Всего	Ч	328	127	3	458
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Такие данные в прессе искал, в среднем, каждый шестой респондент. Подавляющее большинство (более 4/5) заявили, что они не ищут в прессе подобную информацию. Еще следует отметить, что мужчины немного чаще женщин ищут такую информацию (среди мужчин более 1/5 опрошенных, а среди женщин – каждая шестая).

Диаграмма 2. Названия периодических изданий, в которых студенты ищут информацию на историческую тематику

*N=79

Среди периодики, в которой студенты ищут информацию на историческую тематику, доминируют общенациональные еженедельники и ежедневники: «Newsweek» – более 1/5 опрошенных упомянули это издание, далее – «Газета Выборча» также около 1/5 опрошенных, «Республику» и «Фокус» – каждый шестой респондент.

Примерно 1/10 ищет информацию в «Ангоре» и «Политике». Региональную периодику упомянули всего 9% опрошенных («Известия» и «Супер Новости»). Этот вопрос касался только тех студентов, которые ответили утвердительно на предыдущий вопрос.

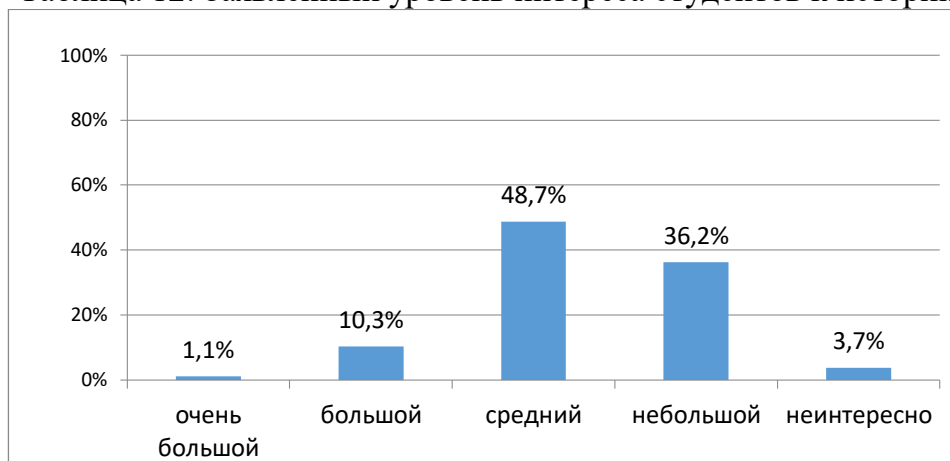
Таблица 11. Пол и просмотр программ или фильмов исторической тематики

Категории ответов		Девушка	Юноша	Отсутствие данных	Всего
Да	Ч	139	76	1	Да
	%	42,4	59,8	33,3	
Нет	Ч	189	51	2	Нет
	%	57,6	40,2	66,7	
Всего	Ч	328	127	3	Всего
	%	100,0	100,0	100,0	

Около половины респондентов смотрят исторические программы или фильмы – среди них больший процент мужчин – около 3/5 из них ответили утвердительно, среди женщин – примерно 2/5. Более половины опрошенных вообще не смотрят исторические фильмы и программы.

Следующий вопрос касался собственной оценки интереса к истории. Следовало указать один из ответов по пятиуровневой шкале: «неинтересно» – полное отсутствие интереса к истории; «небольшой» – скорее не интересуюсь историей; «средний» – меня интересуют только некоторые вопросы и проблемы; «большой» – меня интересуют множество вопросов; «очень большой» – меня интересует почти все.

Таблица 12. Заявленный уровень интереса студентов к истории

Почти половина респондентов отметили вариант «средний». Чуть более 1/3 опрошенных выбрали вариант «небольшой». Примерно 1/10 выразила «большой» интерес к истории. Полное отсутствие интереса к истории выражал каждый 27-й респондент, в то время как «очень большой» интерес декларировал лишь 1% опрошенных. Сравнивая эти данные с последними исследованиями, в которых был затронут этот вопрос (ЦИОМ, 2004), можно отметить некоторые различия. В

исследованиях ЦИОМ «очень большой» интерес к истории выразили 10% опрошенных, «большой» – 19%, «средний» – 45%, «небольшой» – 20% и «отсутствие интереса» – 8% [Kwiatkowski 2008, с. 222, por. też TNS OВОP 2004]. Следовательно, довольно значительная разница отмечается в таких ответах: «очень большой», «большой» и «небольшой» уровень интереса. Однако, следует обратить внимание на то, что общенациональные исследования проводились среди различных возрастных категорий и среди людей с разным уровнем образования, что является большой помехой в надлежащем сравнении тех результатов с результатами исследований автора. Более близкие результаты, отмечались в возрастной категории «до 29 лет», в которой студенты выражали полное безразличие к этой проблематике [Kwiatkowski 2008, с. 445].

Принимая во внимание, что «очень большой», «большой» и «средний» уровень интереса означает общую заинтересованность историей, а «небольшой» уровень и его «отсутствие» – это нестача такого интереса, видно (таблица 5), что год обучения является фактором, который лишь немного изъясняет влияние в этой сфере.

Таблица 13. Уровень интереса к истории ввиду пола и курса обучения

Шкала оценок		Пол			Курс		Всего
		Девушки	Юноши	Отсутствие данных	I	IV	
Очень большой	Ч	1	4	-	4	1	5
	%	0,3	3,1	-	1,3	0,6	1,1
Большой	Ч	26	20	1	26	21	47
	%	7,9	15,7	33,3	8,6	13,5	10,3
Средний	Ч	158	63	2	153	70	223
	%	48,2	49,6	66,7	50,5	45,2	48,7
Небольшой	Ч	132	34	-	110	56	166
	%	40,2	26,8	-	36,3	36,1	36,2
Отсутствие интереса	Ч	11	6	-	10	7	17
	%	3,4	4,7	-	3,3	4,5	3,7
Всего	Ч	328	127	3	303	155	458
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Примерно 3/5 от общего числа студентов интересуются данной тематикой, независимо от курса (года обучения). Гораздо более дифференцирующим фактором, является пол респондентов: среди девушек такой интерес проявили чуть более половины, а среди мужчин – чуть более 2/3. Таким образом, мужчины в большей степени интересуются историей, нежели женщины. Оказалось, что пол влияет как на заявленный уровень интереса к истории, так и на уровень исторических знаний. И поэтому, мужчины, чаще выражавшие большой

интерес к вопросам истории, показали в тесте лучшие результаты, чем женщины. Такую зависимость подтверждают и общенациональные исследования [Kwiatkowski 2008, s. 231].

Выбранный вариант ответа «отсутствие интереса» или «небольшой» интерес к истории, выключал из теста следующие четыре вопроса. Первый из них, открытый, касался интереса к конкретным вопросам исторической тематики. В этом вопросе речь шла о получении информации о том, какие вопросы исторической тематики интересуют студентов (например, политические, социальные, военные и т. д.). В подавляющем большинстве, студенты проявляли неточный интерес к вопросам истории, потому что интересовались различными историческими периодами, предполагая, вероятную связь со следующим.

При анализе ответов на этот и последующие два вопроса, учитывались ответы только тех респондентов, которые выбрали вариант «средний» уровень интереса к истории. Так ответили 275 человек (3/5 от общего числа опрошенных) – 100%. Оказалось, что множество студентов интересуются историей, так называемого «ближайшего» прошлого.

Таблица 14. Градация упоминаемых исторических событий

Категории ответов	Численность N=275	Процент
II мировая война	129	46,9
Древность	34	12,4
I мировая война	15	5,5
Период ПНР	15	5,5
Средневековье	15	5,5
Межвоенное XX-летие	13	4,7
Новейшая история	12	4,4
Холокост	10	3,6
Локальная и региональная история	8	2,9
История XX века	7	2,5
Катынь	6	2,2
Отсутствие ответа	11	4,0

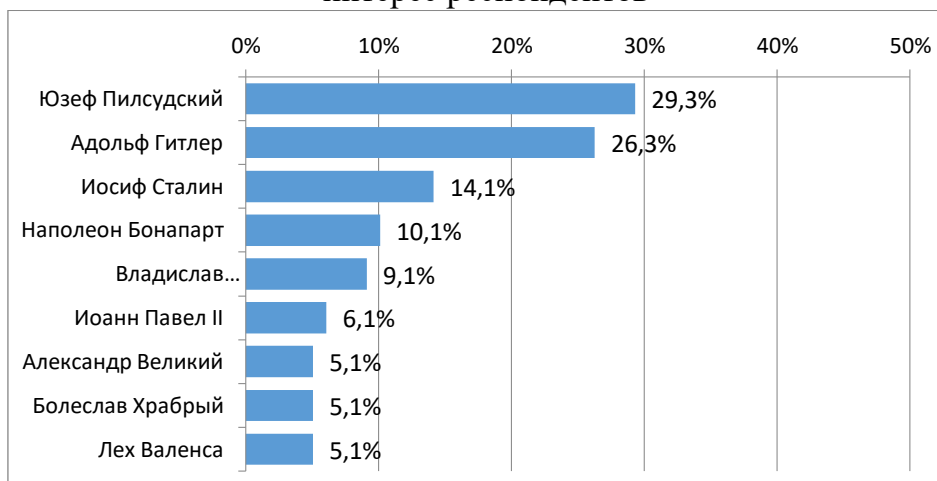
Наибольший интерес у студентов, вызывает период Второй Мировой Войны (примерно половина студентов выразили интерес к этому периоду истории). На втором месте оказался период Древности (примерно 1/8 опрошенных), на третьем – время Первой Мировой Войны, ПНР и Средневековья (18 опрошенных). Каждый 21-й респондент упомянул период межвоенного XX-летия. Примерно 1/20 студентов волнуют вопросы новейшей истории, более чем 3,5% выразили интерес к холокосту. Упоминались также история своего города или региона, а также история XX века.

Один из вопросов касался интереса к биографиям исторических

деятелей. Большинство респондентов из числа интересующихся историей, не подтвердили интереса к этой сфере (около 2/3 – 176 человек).

Следующий вопрос был связан с предыдущим, поскольку необходимо было перечислить исторические личности, которые пробуждают интерес респондентов. Отвечали на вопрос только те студенты, которые ранее ответили утвердительно (99 человек).

Диаграмма 3. Исторические личности, которые пробуждают интерес респондентов

*N=99, % не составляет 100, ибо можно было назвать несколько исторических личностей.

Наиболее часто упоминающимися личностями, пробуждающими интерес студентов, являются Юзеф Пилсудский (около 1/3 опрошенных), Адольф Гитлер (примерно 1/4) и Иосиф Сталин (каждый седьмой респондент). Другие упоминаемые студентами личности: император Наполеон Бонапарт и генерал Владислав Сикорский (примерно 1/10 студентов упоминали эти имена), Папа римский Иоанн Павел II (каждый 16-й респондент), Александр Великий, Болеслав Храбрый и Лех Валенса (примерно 1/20). Оказалось (как и в вопросе об исторических периодах), что студентов больше интересуют исторические личности современной истории, чем с более ранних периодов.

Несмотря на то, что интерес к истории, по крайней мере, «среднего» уровня, проявили около 60% респондентов, это не влияет на активность поведения, связанного с ней, потому что респонденты редко предпринимают какие-либо действия, вытекающие из декларируемого уровня интереса к истории.

4. Чувство потребности в знаниях истории

Другой важный вопрос в исследовании исторического сознания касается значения прошлого для студентов, насколько оно для них важное, живое, нужное и присутствующее в настоящем.

Целью нескольких последующих вопросов было получение информации о том, что о прошлом, его знаниях и влиянии на

современность думают студенты. Учитывалось то, что не все респонденты предоставят ответы на открытый вопрос и что они могут быть очень лаконичными, в связи с этим была сформирована таблица с несколькими суждениями. Респонденты должны были высказать свое мнение о четырех представленных им утверждениях. Первое касалось мнения о влиянии знаний об общей истории на привязанность к стране и нации.

Согласились с этим утверждением подавляющее большинство опрошенных. В том числе «определенно согласна» половина опрошенных, а «скорее согласны» более чем 2/5. Противоположное мнение выразили всего 3% исследуемой молодежи.

Второе утверждение касалось мнения о влиянии прошлого на настоящее и будущее.

Большинство респондентов согласны с упомянутым утверждением. Полностью согласны с этим около 2/5, а, скорее согласна, почти половина. Противоположного мнения придерживался каждый 14 респондент. Из респондентов, которые не согласились с этим утверждением, «скорее не согласен» каждый 16, а «вообще не согласны» едва 4 респондента. Не определились с ответом на этот вопрос 3,7% студентов.

С очередным утверждением о том, что «история – это учительница жизни» согласилось подавляющее большинство (чуть более 4/5 опрошенных студентов). «Определенно согласны» чуть более 1/3, а «скорее согласны» около половины респондентов. Противоположное мнение выразила примерно 1/10 опрошенных. Каждому 15-у было «трудно ответить» на вопрос.

Последний вопрос касался мнения о необходимости знания прошлого. В нем шкала, на которой нужно было выбрать ответ, была противоположной по отношению к предыдущим трем. Такая процедура была направлена на устранение явления механического зачеркивания ответа.

С этим утверждением не согласны около 4/5 опрошенных. «Определенно не согласны» более половины, а «скорее не согласны» 1/4 опрошенных. Более 1/10 придерживались противоположного мнения и около 4,5% респондентов было «трудно ответить».

В подавляющем большинстве, респонденты согласны с мнениями, заложенными в этих четырех утверждениях, они понимают значение знаний о прошлом, его присутствие и влияние на жизнь современных людей, но, как ни парадоксально, студенты владеют плохими знаниями о былом и не выражают к нему большого интереса.

В заключении следует упомянуть несколько важных позиций: самый высокий уровень исторических знаний – средний (показатель группы составил 6,1 балла, при 12 возможных), максимальный балл в тесте получили лишь 2% опрошенных. Низкий уровень знаний отмечается у

более 2/5 респондентов; студенты продемонстрировали несколько лучшие знания исторических событий, чем личностей и организационных структур; немного лучшими знаниями истории владеют мужчины, а не женщины. Аналогичная ситуация касается уровня знаний студентов I и IV курсов, первые показали лучше результаты в тесте – это означает, что с течением времени, ресурс исторических знаний студентов снижается (ухудшается). Исторические знания студентов IV курса немного шире в отношении событий новейшей истории, нежели более ранних периодов; в случае открытых вопросов, процент правильных ответов был меньшим; высокий уровень знаний, наиболее часто, представляли студенты социальных и гуманитарных наук, а самые низкие средние показатели зафиксированы среди студентов специальности «Физического воспитания».

Интерес к истории касается, преимущественно, отобранных (наиболее важных) вопросов. Юноши проявляют немного больший интерес к истории, чем девушки. Прошлое не является для них полностью нейтральным, подавляющее большинство из них осознают важность знаний о прошлом, они считают, что это формирует патриотическое отношение к Родине, влияет на современность, а также является необходимым для ныне живущих людей. Парадоксально, что при всей своей малообразованности респонденты и не пытаются проявить больший интерес к упомянутым вопросам и проблемам.

Список литературы

1. Kwiatkowski P. T., Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji, Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.
2. Komunikat z badań TNS OBOP (Ośrodek Badań Opinii Publicznej) pt: Świadomość historyczna Polaków, Warszawa 2004.

Radoslav Malikovskiy. Historical knowledge and personal interest of students – on the example of selection of students in the university of m. of Zheshiv. The offered article is a «cut» of researches, conducted an author among the students of university of m. Zheshuva. Work touched historical knowledges of students (level of knowledges, their sources, historical personal interest, place of historical education, among the most essential values and attitudes toward historical events or personalities). The mentioned researches were conducted from April for June, 2010. Became the source of receipt of information questionnaire-questionnaire, and the selection of students (in obedience to the rules of selection) made 483 men, which, depending on the year of studies (to the course), were up-diffused on two groups: 1) students of the first course (314 persons); 2) students of fourth course (169 persons). Actually, taking into account such division the analysis of results of researches was carried out. Only sometimes, in the case of considerable differences in the structure of answers, attention applied on the

floor of students. Correlation is selections in both groups, which the students of all faculties of university entered in the complement of, identical and made approximately for 8,0%.

Key words: historical knowledge, historical interest, research, history, organizational structure.

Отримано 21.03.2018

УДК 378.011.3-051:364.43

Я. М. Раєвська
raewskaya@ukr.net

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО МІЖПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Раєвська Я. М. Сучасний стан професійної підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії. У статті здійснено аналіз сучасного стану професійної підготовки фахівців соціальної сфери у ВНЗ України. Сьогодення реформування професійної освіти висуває нові вимоги до фахівців, які мають володіти глибокими професійними знаннями, що визначаються специфікою майбутньої професії, мати сформовані практичні навички та вміння для ефективного виконання функцій в професійній діяльності. Серед проблем професійної підготовки таких фахівців в Україні виокремлено: труднощі в адаптації до умов професійної діяльності; низький рівень конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці; недосконалість системи професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери; труднощі працевлаштування випускників тощо.

Зміст підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії повинен включати такі компоненти: глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти; чітке уявлення і класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; власне педагогічний процес підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії; розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування фахівців соціальної сфери у міжпрофесійній взаємодії; розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність міжпрофесійної взаємодії фахівців соціальної сфери.

Підготовка фахівців соціальної роботи в Україні має орієнтуватися

на забезпечення умов для їх професійного самовизначення, професійно-особистісного формування, готовності до здійснення професійної діяльності й професійного самовдосконалення, тобто на підготовку висококваліфікованих фахівців соціальної роботи з високим рівнем культури, мобільності, творчості, адаптивності до соціально-економічних змін, здатних забезпечувати невідпинний прогресивний розвиток суспільства.

Актуальність обраної теми визначається кількома характерними для цієї ситуації тенденціями. По-перше, особливими соціальними очікуваннями щодо міжпрофесійної взаємодії в соціальній сфері та пов'язаною з цими очікуваннями необхідністю значно підвищити рівень професійної діяльності сучасного фахівця. По-друге, комплексним характером досліджуваної проблеми: в галузі гуманітарних наук практично немає дисципліни, для якої проблема взаємодії не посідала б центрального місця. По-третє, посиленням інтегративних процесів у науці, професійній діяльності, а також проникненням ідеї синтезу в суспільну практику. Ситуації міжпрофесійної взаємодії складають невід'ємну частину новітніх форм організації освітнього процесу.

Ключові слова: соціальна сфера, фахівець соціальної сфери, взаємодія, міжпрофесійна взаємодія, теоретична підготовка, практична підготовка, професійна підготовка, міжпрофесійна взаємодія майбутніх фахівців соціальної сфери.

Раевская Я. Н. Современное состояние профессиональной подготовки специалистов социальной сферы к межпрофессиональному взаимодействию. В статье проведен анализ современного состояния профессиональной подготовки специалистов социальной сферы в вузе Украины. Настоящее реформирования профессионального образования выдвигает новые требования к специалистам, которые должны обладать глубокими профессиональными знаниями, определяются спецификой будущей профессии, имеют сформированы практические навыки и умения для эффективного выполнения функций в профессиональной деятельности. Среди проблем профессиональной подготовки таких специалистов в Украине выделены: трудности в адаптации к условиям профессиональной деятельности; низкий уровень конкурентоспособности будущих специалистов на рынке труда; несовершенство системы профессиональной подготовки будущих специалистов социальной сферы; трудности трудоустройства выпускников.

Содержание подготовки специалистов социальной сферы к межпрофессиональному взаимодействию должен включать следующие компоненты: глубокий анализ современного социального развития и формирования умения дать объективную оценку социальной политике, предложить альтернативные варианты; четкое представление и

класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; власне педагогічний процес підготовки спеціалістів соціальної сфери к міжпрофесійному взаємодію; розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, націєних на ефектне функціонування спеціалістів соціальної сфери в міжпрофесійному взаємодію; розробку і реалізацію програм, підвищуючих компетентність міжпрофесійного взаємодію спеціалістів соціальної сфери.

Підготовка спеціалістів соціальної роботи в Україні повинна орієнтуватися на забезпечення умов для їх професійного самоопределення, професійно-личностного формування готовності к здійсненню професійної діяльності і професійного самосовершенствования, то єсть на підготовку висококваліфікованих спеціалістів соціальної роботи с високим рівнем культури, мобільності, творчості, адаптивності к соціально економічних змін, здатних забезпечувати неперервне прогресивне розвиток суспільства.

Актуальність вибраної теми визначається декількома характерними для цієї ситуації тенденціями. Во-перших, особими соціальними очікуваннями міжпрофесійного взаємодію в соціальної сфері і зв'язаної с цими очікуваннями необхідністю значительно підвищити рівень професійної діяльності сучасного спеціаліста. Во-вторых, комплексним характером досліджуваної проблеми: в області гуманітарних наук практично немає дисципліни, для котрої проблема взаємодію не займає центральне місце. В-третьих, посиленням інтеграційних процесів в науці, професійної діяльності, а також проникновением ідеї синтезу в суспільну практику. Ситуації міжпрофесійного взаємодію складають неотъемлемую частину новітніх форм організації освітнього процесу.

Ключеві слова: соціальна сфера, спеціаліст соціальної сфери, взаємодію, міжпрофесійне взаємодію, теоретична підготовка, практична підготовка, професійна підготовка, міжпрофесійне взаємодію майбутніх спеціалістів соціальної сфери.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні в умовах зростання соціальних проблем збільшується число тих, хто потребує кваліфікованої соціальної допомоги та підтримки. У цьому зв'язку сучасна стратегія соціальної політики держави у сфері освіти спрямована на створення багаторівневої системи професійної підготовки кадрів, здатної забезпечити суспільство професійними фахівцями в сфері соціально-підтримуючої діяльності. Сьогодні реформування професійної освіти висуває нові вимоги до фахівців, які мають володіти

глибокими професійними знаннями, що визначаються специфікою майбутньої професії, мати сформовані практичні навички та вміння для ефективного виконання функцій в професійній діяльності. Специфіка такої діяльності в соціальній сфері визначається діями, спрямованими на досягнення мети та станом об'єктів взаємодії – це соціальна, психосоціальна та соціально-педагогічна допомога окремим людям, групам та спільнотам, що потребують соціальної підтримки, захисту та обслуговування.

Вимоги до організації професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах базуються на основних положеннях, зазначених: у Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; в Указі Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти». Так, у Законі України «Про вищу освіту» №1556-VII від 01. 07. 2014 року наголошено на нагальній необхідності щодо поєднання освіти з наукою та практичною діяльністю з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівця

Аналіз останніх досліджень. Проблема розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності піднімалася в роботах О. Бондарчук, Л. Карамушки, Г. Ложкіна, С. Максименка, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, В. Третяченко, Ю. Швалба тощо. Питання психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців соціальної сфери знайшли своє відображення в наукових працях психологів та педагогів в Україні – О. Бондарчук, А. Грись, Л. Карамушки, М. Корольчук, Н. Кривоконь, П. Криворучко, С. Максименка тощо.

На сьогодні у монографіях, дисертаційних дослідженнях та інших наукових працях з проблем соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології значною мірою висвітлені: теоретико-методологічні аспекти соціальної роботи як наукової теорії, навчальної дисципліни і професійної діяльності: В. Андрущенко, В. Бочарова, Л. Гусякова, І. Зверева, І. Зимня, А. Капська, І. Козубовська, Є. Холостова, О. Яременко; окремі наукові засади соціальної роботи розкриваються у працях Б. Вульфова, Л. Димитрової, І. Звереві, І. Миговича, А. Мудрика, О. Петровського, Б. Шапіро; вітчизняний та зарубіжний практичний досвід соціальної роботи висвітлений у працях І. Андрєєва, Р. Вайноли, О. Іванові, Г. Лактіонової, О. Оржеховської, І. Пеши, М. Фірсова; деякі аспекти становлення соціального працівника як професіонала розкриті у наукових дослідженнях В. Бочарові, Н. Клименко, А. Ляшенко, В. Плацова, В. Поліщук, В. Сластьоніна, Н. Шмельові; обґрунтовані концепції соціальної роботи у різних сферах життєдіяльності індивіда (С. Архипова, З. Борисенко, Н. Гайдук, І. Козубовська, В. Синьов); визначений основний зміст і розроблені основні напрями соціальної роботи в Україні (В. Бех, А. Капська, І. Лернер, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Песоцька, В. Поліщук, Т. Семигіна); обґрунтована

природа дослідницьких процесів, необхідних для оптимального вибору методик навчання соціальних працівників (Г. Мещанова, В. Семиченко, С. Харченко); виявлені окремі компоненти соціально-педагогічної діяльності у соціальній сфері (Л. Міщик, Н. Кузьміна, О. Пономаренко); виокремлена готовність до розв'язання соціальних завдань у процесі навчання: Н. Абашкіна, Г. Бурлака, І. Грига, С. Косянчук, В. Левічева; розроблені і впроваджені методики роботи з різними категоріями населення і в різних соціумах (О. Вакуленко, О. Карпукін, А. Капська, Н. Комарова, І. Трубавіна); окреслені деякі аспекти професійної підготовки соціального працівника (Л. Долинська, Д. Годлевська, К. Максимова, В. Нор, В. Орленко, О. Шевчук, К. Якубенко).

Питання готовності майбутніх соціальних працівників до виконання професійних обов'язків неодноразово розглядалися в роботах учених В. Бочарової, Т. Завгородньої, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко. Окремі аспекти формування професійної готовності фахівців соціальної роботи до здійснення соціального супроводу висвітлені у роботах Н. Клименюк, І. Мельничук, І. Трубавіної.

Формулювання мети статті. **Мета статті** полягає у розкритті теоретичних аспектів проблеми підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активне використання поняття «взаємодія» тривалий час обмежувалося літературою з філософії та з управління і бізнесу. На думку багатьох філософів, взаємодія має універсальний і об'єктивний характер, підтримує в глобальному розумінні зв'язок між предметами і явищами навколишнього світу і може бути представлена як «процес взаємного впливу один на одного, що визначає структурну організацію будь-якої системи, її властивості, як взаємне відображення один одного, створення одного об'єкта іншими».

У соціології взаємодія трактується як обмін діями в рамках соціальних інститутів або між їхніми представниками з метою викликати бажану реакцію, змінити думки, поведінку, тобто у термінах категорії діяльності. З її позицій, «соціальна взаємодія – феномен зв'язку, впливу і розвитку різних об'єктів у процесі взаємних дій один на одного й на інші об'єкти. Як основні властивості виступають активність, усвідомленість, цілепокладання, системність».

Проблема взаємодії є однією з фундаментальних у психології. Її значущість визначається тією роллю, яку відіграють процеси взаємодії в організації діяльності і поведінки. Як відомо, ці процеси визначають собою як змістовні, так і результативні параметри діяльності, появу міжособистісних зв'язків і відносин. О. Донцов, Б. Ломов, М. Обозов відзначають, що саме взаємодія забезпечує перетворення сукупності індивідуальних дій на єдину систему спільних дій.

Б. Ананьєв, Л. Буєва, М. Каган зазначають, що взаємодія людей є категорією, що відображає процеси впливу різних суб'єктів один на одного, взаємну обумовленість їхніх вчинків і соціальних орієнтацій,

зміну системи потреб, внутрішньоіндивідуальних характеристик, а також міжособистісних зв'язків, які виникають у ході цієї взаємодії.

У психологічному словнику взаємодія визначається як «процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок».

У соціальній психології взаємодія розглядається як умова сприйняття і розуміння людини людиною (Г. Андреева, О. Бодальов, Є. Кузьмін, М. Обозов). Нам імпонує підхід Г. Андреевої до трактування поняття взаємодії, який полягає в тому, що взаємодія – це не тільки обмін інформацією, але й організація спільних дій, яка допомагає партнерам реалізувати деяку спільну для них діяльність.

Категорія «взаємодія» є необхідною для визначення й розкриття всіх умов, ситуацій, факторів, з якими стикається людина в процесі спільної діяльності, зокрема, професійної.

Міжпрофесійна взаємодія – це цілеспрямований, соціально-зумовлений, динамічний процес безпосереднього або опосередкованого одночасного впливу суб'єктів один на одного в результаті виконання певної професійної діяльності, при спрямовуючій ролі суб'єкта, що володіє сукупністю теоретичної та практичної підготовки, метою якого є реалізація змісту професійної діяльності одного і задоволення потреб іншого.

Міжпрофесійна взаємодія – це функціональна взаємодія, що має діловий характер і відрізняється від міжособистісної взаємодії. Вона сприяє досягненню індивідуальних цілей кожного та цілей спільної трудової діяльності за високого рівня усвідомленості і позитивному емоційному фоні. Особливості міжпрофесійної взаємодії полягають в тому, що: партнер у міжпрофесійній взаємодії завжди виступає як особистість, значуща для суб'єкта; учасникам взаємодії притаманне добре взаєморозуміння в питаннях справи; головне завдання міжпрофесійної взаємодії – продуктивна співпраця. Проблема міжпрофесійної взаємодії має відносно самостійний зміст, вона конкретизує взаємозв'язки особистості і професії, виявляє ті фактори, що опосередковують відносини індивідів у професійній діяльності. Ефективність її визначається, перш за все, сформованістю людини як особистості, як суб'єкта праці, пізнання, спілкування. Це, в свою чергу, передбачає, що формування людини як суб'єкта міжпрофесійної взаємодії має тривалий характер, обумовлений специфічними особливостями професіогенезу.

Аналіз наукових пошуків і вивчення сучасного досвіду організації процесу професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери уможливили виявлення низки суперечностей:

➤ між державними вимогами щодо підготовки конкурентоспроможних майбутніх фахівців соціальної сфери і низьким рівнем їх готовності до професійної діяльності;

➤ між традиційним характером організації професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери і недостатньою розробленістю

інноваційних підходів, зорієнтованих на цілеспрямоване та результативне формування готовності студентів до фахової діяльності;

➤ між зовнішніми вимогами до особистості фахівця та вимогами особистості до себе;

➤ між рівнем підготовленості особистості та можливістю застосовувати свої професійні компетенції на практиці.

Теоретичний аналіз наукових джерел, результати опитування студентів та фахівців соціальної сфери, надав можливість виокремити основні проблеми, що виникають у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, зокрема: професійно-особистісне становлення студента в системі «людина-людина»; відсутність навчальних дисциплін, які б дозволили розширити коло теоретичних знань про міжпрофесійну взаємодію, сприяли б професійному самовдосконаленню в напрямі успішної професійної діяльності; оптимізація практичної та методичної підготовки студентів з врахуванням практико-орієнтованого характеру професійної діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери [2].

Крім того, важливо, щоб професійна діяльність фахівців в соціальній сфері ґрунтувалася на засадах міжпрофесійної взаємодії.

Фрагментарність, яка властива сучасному стану сфери, не дає можливості усвідомлено організувати міжпрофесійну взаємодію. Вона іноді відбувається в конкретних робочих взаємодіях (наприклад, під час експертизи складних проектів), але не організована як систематична комунікація з питань розвитку сфери і її взаємодії з іншими сферами. У підсумку – реальне уповільнення розвитку багатьох сфер і соціальної, в першу чергу.

Аналіз наукової літератури показав, що безпосередньо проблема впливу соціальних цінностей на процес становлення міжпрофесійної взаємодії майбутніх фахівців соціальної сфери як у професійній діяльності, так і в процесі професійної вузівської освіти не розроблялася.

Перш за все, ще остаточно не набуто досвіду застосування розробленого Державного Галузевого стандарту (2005р.) і показує незаперечну необхідність вивчення його в дії, врахування факторів як на державному, так і на регіональному рівнях.

По-друге, аналіз навчальних планів підготовки фахівців соціальної сфери у деяких ВНЗ України засвідчує або явно виражену універсальність, відсутність об'єкта, якому адресовано весь пакет дисциплін, або надзвичайну роздрібненість навчальних предметів, які часто дублюють як закономірності, так і технології роботи з різними категоріями населення. Та головний недолік діючих навчальних планів полягає в тому, що існує небезпека підготовки спеціалістів, досить компетентних у питаннях аналізу проблем людини, суспільних проблем, але які слабо уявляють собі, як ці проблеми необхідно вирішувати.

По-третє, поряд з підвищенням рівня фундаменталізації професійної освіти важливо забезпечити спеціалізовану підготовку, включаючи нові соціально-орієнтовані спеціалізації з врахуванням регіонального

компонента.

Зміст підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії повинен включати такі компоненти:

- глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти;

- чітке уявлення і класифікацію сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи;

- власне педагогічний процес підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії;

- розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування фахівців соціальної сфери у міжпрофесійній взаємодії;

- розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність міжпрофесійної взаємодії фахівців соціальної сфери.

Змістовий компонент, що є базою для змістової готовності, формується в результаті навчання і є, по суті, діяльністю по засвоєнню і передачі системи знань, що відображається у змістовому критерії професійної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Підготовка фахівців соціальної роботи в Україні має орієнтуватися на забезпечення умов для їх професійного самовизначення, професійно-особистісного формування, готовності до здійснення професійної діяльності й професійного самовдосконалення, тобто на підготовку висококваліфікованих фахівців соціальної роботи з високим рівнем культури, мобільності, творчості, адаптивності до соціально-економічних змін, здатних забезпечувати неперервний прогресивний розвиток суспільства [5, с.144].

Існуюча система професійної підготовки у вищих навчальних закладах робить основні акценти на суто професійну складову навчання, де знання, уміння і певною мірою навички є критерієм успішності навчання студентів і результативності їх професійної підготовки, тоді як молодий фахівець стикається у процесі трудової діяльності, крім проблем власне професійних (рівень його знань, умінь і навичок), з проблемами психологічного і соціального характеру. Звідси особливу увагу у професійній підготовці студентів різних спеціальностей потрібно приділяти формуванню готовності до майбутньої міжпрофесійної взаємодії, роблячи акцент саме на цьому феномені протягом усього періоду навчання студента у ВНЗ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи наявний теоретичний матеріал, ми впевнилися в тому, що вивчення підготовки фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії потребує розгляду великої сукупності аспектів, відображених у різних наукових дисциплінах, підходах та теоріях.

Здійснюючи узагальнення позицій інших авторів і власних припущень, ми вважаємо, що актуальність обраної теми дослідження визначається кількома характерними для цієї ситуації тенденціями. По-238

перше, особливими соціальними очікуваннями щодо міжпрофесійної взаємодії в соціальній сфері та пов'язаною з цими очікуваннями необхідністю значно підвищити рівень професійної діяльності сучасного фахівця. По-друге, комплексним характером досліджуваної проблеми: в галузі гуманітарних наук практично немає дисципліни, для якої проблема взаємодії не посідала б центрального місця. По-третє, посиленням інтегративних процесів у науці, професійній діяльності, а також проникненням ідеї синтезу в суспільну практику. Ситуації міжпрофесійної взаємодії складають невід'ємну частину новітніх форм організації освітнього процесу.

Перспективою подальших досліджень є визначення критеріїв та показників міжпрофесійної взаємодії майбутніх фахівців соціальної сфери.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Зверевої.– Київ, Сімферополь: Універсум, 2012.– 536 с.
2. Карпенко О.Г. Теорія і практика професійного становлення соціального працівника: навч. посіб. / О.Г. Карпенко. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. – 460 с.
3. Мигович І.І. До питання про зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежем. – Ужгород: „Art Line”, 2003. – С. 227-230.
4. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. № 45.– Ст. 368.
5. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, О.Я. Харченко та ін.; за заг. ред.: І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової.– К.: Центр навчальної літератури, 2004, 256 с.
6. Савіцька В. В. Аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до практичної професійної діяльності / В.В. Савіцька // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, 2014.– № 1(70). – С. 136-146.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Enciklopedija dlja fahivciv social'noï sferi / za zag. red. prof. I. Zverevoi.– Kiïv, Simferopol': Universum, 2012.– 536 s.
2. Karpenko O.G. Teorija i praktika profesijnogo stanovlennja social'nogo pracivnika: navch. posib. / O.G. Karpenko. – Kiïv: Vidavnicij dim «Slovo», 2008. – 460 s.
2. Migovich I.I. Do pitannja pro zmist profesijnoï pidgotovki fahivciv social'noï sferi // Aktual'ni problemi profesijnoï pidgotovki fahivciv social'noï roboti v Ukraïni i za rubezhem. – Uzhgorod: „Art Line”, 2003. – S. 227-230.
3. Pro social'ni poslugi: Zakon Ukraïni vid 19.06.2003 // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. № 45.– St. 368.
4. Social'na robota v Ukraïni: navch. posib. / I.D. Zvereva, O.V. Bezpalko,

O.Ja. Harchenko ta in.; za zag. red.: I.D. Zverevoi, G.M. Laktionovoi.– K.: Centr navchal'noi literaturi, 2004, 256 s.

5. Savic'ka V. V. Analiz problemi pidgotovki majbutnih social'nih pracivnikiv do praktichnoi profesijnoi dijal'nosti / V.V. Savic'ka // Zbirnik naukovih prac' Nacional'noi akademii Derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraïni, 2014.– № 1(70). – S. 136-146.

Raievska Yana. The current state of professional training of specialists in the social sphere to interprofessional interaction. The article analyzes the current state of professional training of specialists in the social sphere in higher educational institutions of Ukraine. Today, the reform of vocational education brings new requirements to professionals who must have profound professional knowledge, determined by the specifics of the future profession, have the existing practical skills and ability to effectively perform functions in professional activities. Among the problems of professional training of such specialists in Ukraine are identified: difficulties in adapting to the conditions of professional activity; low level of competitiveness of future specialists in the labor market; imperfection of the system of professional training of future specialists in the social sphere; difficulties in finding graduates, etc.

The content of the preparation of specialists in the social sphere for interprofessional interaction should include the following components: a thorough analysis of contemporary social development and the ability to give an objective assessment of social policy, to propose alternatives; a clear presentation and classification of modern models, forms and methods of the practice of social work itself; the actual pedagogical process of training specialists of the social sphere for inter-professional interaction; development of theories, concepts, models and technologies aimed at the effective functioning of specialists in the social sphere in interprofessional interaction; development and implementation of programs that increase the competence of interprofessional interaction of specialists in the social sphere.

Training of social workers in Ukraine should be guided by the provision of conditions for their professional self-determination, professional-personal formation, readiness for professional activity and professional self-improvement, that is, for the training of highly skilled social workers with a high level of culture, mobility, creativity, adaptability to socio-economic changes, capable of providing uninterrupted progressive development of society.

The relevance of the chosen topic is determined by several tendencies characteristic of this situation. First, the special social expectations regarding interprofessional interaction in the social sphere and the related expectations of the need to significantly increase the level of professional activity of the modern specialist. Second, the complex nature of the problem under study: there is practically no discipline in the field of humanities, for which the problem of interaction would not be central. Thirdly, the strengthening of the integrative processes in science, professional activity, as well as the

penetration of the idea of synthesis into public practice. The situations of interprofessional interaction form an integral part of the latest forms of organization of the educational process.

Key words: social sphere, specialist in social sphere, interaction, interprofessional interaction, theoretical training, practical training, professional training, interprofessional interaction of future specialists in the social sphere.

Отримано 20.04.2018

УДК 378.035

Н. І. Рудкевич
natalia.dmiterko@mail.ru

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ

Рудкевич Н. І. Характеристика форм організації позааудиторної роботи зі студентами. У статті здійснено теоретико-методичний аналіз підходів до визначення та класифікації форми організації позааудиторної роботи зі студентами. Деталізовано поняття «соціально-виховне середовище» закладу вищої освіти. Визначено умови ефективності соціально-виховної роботи вищого навчального закладу. Охарактеризовано фактори впливу соціально-виховної роботи закладу вищої освіти на процес соціалізації студента. Здійснено аналіз організації позааудиторної роботи зі студентами як необхідної умови успішного навчально-виховного процесу. Позааудиторна виховна робота зі студентами визначена як чинник реалізації потенціалу студента, побудови внутрішніх і зовнішніх факторів формування його культури. Запропоновано характеристику таких видів позааудиторної роботи як: самостійна позанавчальна діяльність студентів, діяльність по самоорганізації студентської молоді, культурно-дозвіллева діяльність за інтересами, робота з підвищення професійних навичок. Деталізовано характеристику індивідуальної, групової та масової соціально-виховної роботи зі студентами вищого навчального закладу в позааудиторний час. У статті виокремлено основні положення, що визначають ефективність організації позааудиторної роботи зі студентською молоддю. Надано перелік варіантів проведення індивідуальних форм позааудиторної роботи, до яких належить: гра, творче завдання, підготовка презентацій, складання та розв'язування кросвордів, ребусів, продумування і створення плакатів, консультації, інтерв'ювання, колекціонування, робота в електронній мережі Інтернет. Деталізовано можливості

використання таких групових форм позаурочної роботи, до яких належать: конференція, бесіда, дискусія, диспут, «круглий стіл», «усний журнал». Надано детальний перелік масових форм позаурочної роботи зі студентами: квест, свято, концерт, тематичний день, фестиваль. Доведено необхідність взаємодії студентів та кураторів академічних груп, як умови успішної та ефективної поза аудиторної діяльності.

Ключові слова: заклад вищої освіти; соціально-виховна робота; соціально-виховне середовище; позааудиторна робота; навчально-виховна робота; освітнє середовище; організаційна форма роботи; класифікація форм роботи; індивідуальні форми роботи; групові форми роботи; масові форми роботи; академічна група; куратор.

Рудкевич Н. И. Характеристика форм организации внеаудиторной работы со студентами. В статье осуществлен теоретико-методический анализ подходов к определению и классификации формы организации внеаудиторной работы со студентами. Детализировано понятие «социально-воспитательная среда» учреждения высшего образования. Определены условия эффективности социально-воспитательной работы высшего учебного заведения. Охарактеризованы факторы влияния социально-воспитательной работы учреждения высшего образования на процесс социализации студента. Осуществлен анализ организации внеаудиторной работы со студентами как необходимого условия успешного учебно-воспитательного процесса. Внеаудиторная воспитательная работа со студентами определена как фактор реализации потенциала студента, построения внутренних и внешних факторов формирования его культуры. Предложено характеристику таких видов внеаудиторной работы как: самостоятельная внеучебная деятельность студентов, деятельность по самоорганизации студенческой молодежи, культурно-досуговая деятельность по интересам, работа по повышению профессиональных навыков. Детализировано характеристику индивидуальной, групповой и массовой социально-воспитательной работы со студентами высшего учебного заведения в внеаудиторное время. В статье выделены основные положения, определяющие эффективность организации внеаудиторной работы со студенческой молодежью. Дан перечень вариантов проведения индивидуальных форм внеаудиторной работы, к которым относится: игра, творческое задание, подготовка презентаций, составление и решение кроссвордов, ребусов, продумывание и создание плакатов, консультации, интервьюирование, коллекционирование, работа в электронной сети Интернет. Детализировано возможности использования таких групповых форм внеурочной работы, к которым относятся: конференция, беседа, дискусия, диспут, «круглый стол», «устный журнал». Предоставлен детальний перечень массовых форм внеурочной работы со студентами: квест, праздник, концерт, тематический день, фестиваль. Доказана необходимость взаимодействия

242

студентов и кураторов, как условия успешной и эффективной внеаудиторной деятельности.

Ключевые слова: учреждение высшего образования; социально-воспитательная работа; социально-воспитательная среда; внеаудиторная работа; учебно-воспитательная работа; образовательная среда; организационная форма работы; классификация форм работы; индивидуальные формы работы; групповые формы работы; массовые формы работы; академическая группа; куратор.

Постановка проблеми. Сучасне оновлення всіх сфер соціального життя України значною мірою вплинуло на освіту, оскільки перетворення України в розвинену, самостійну й цивілізовану європейську державу неможливе без побудови такої моделі соціально-виховної роботи закладів вищої освіти, яка б забезпечувала цілеспрямоване формування готовності молодого покоління до вирішення завдань соціально-економічного відродження суспільства.

Нині вища освіта є одним із визначальних чинників, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу. Сьогодні, як зазначає В.Кремень, вимагає нової філософії освіти, в якій студент виступатиме соціокультурною індивідуальністю, яка постійно розвиватиметься разом із соціокультурним простором. За цих умов студент виступає результатом і процесом розвитку соціокультурної системи вищого навчального закладу. Тому головною особливістю сучасного педагогічного мислення є не лише прийняття тих чи інших положень та ідей, а насамперед конструювання на їх основі цілісних освітніх моделей, які відображають єдину систему суспільних, психолого-педагогічних поглядів та переконань [4, с.38].

Нині діяльність багатьох вищих навчальних закладів характеризується протиріччями між:

- потребою країни в творчій, ініціативній, незаангажованій (політично та економічно) особистості та недостатньою спрямованістю навчально-виховного середовища вищого навчального закладу на процес формування особистості нового соціального типу;
- історично сформованим абсолютним освітнім ідеалом (всебічно розвиненої особистості) та потребою сучасного суспільства в деталізації обрисів нового освітнього ідеалу – людини з максимальним рівнем розвитку здібностей до саморегуляції та самоосвіти, професійних та загальних компетентностей.

Тому постає нагальна потреба в модернізації соціально-виховної роботи вищого навчального закладу, спрямуванні її на розв'язання проблем сучасного студентства [3, с.38].

Навчально-виховна робота в освітньому середовищі закладів вищої освіти реалізується у процесі виховання, який, за розумінням М. Фіцули, розглядається як сукупність виховних заходів, спрямованих на

формування всебічнорозвиненої особистості [9, с.6]. На думку багатьох дослідників, цей процес передбачає застосування різноманітних форм і методів, прийомів і засобів виховання, постійного виявлення результатів виховних впливів, корекції змісту і методики [9, с.3-5].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури свідчить, що питання позааудиторної діяльності досліджувались у різних аспектах. Увагу сучасних науковців привернув напрям соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності (Г. Овчаренко, О. Севаст'янова, Н. Шабаєва, С. Шашенко), проблеми формування соціально значущих якостей особистості (Т. Бурцева), соціальних особистісних смислів (Н. Грищенко) [6]. Позааудиторну роботу розглядають як фактор професійного самовизначення студента (Т. Іванайська), формування й розвитку творчих умінь студентів (О. Медведєва), формування міжособистісних відносин студентів (Н. Руденко), їхніх гуманістичних цінностей (О. Тепла).

Мета статті – охарактеризувати форми організації позааудиторної роботи зі студентами та дослідити стан організації позааудиторної роботи як необхідної умови успішного навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Залучення студентів до різних видів позааудиторної роботи в навчально-виховному процесі сприяє розвитку інтересу до майбутнього фаху, удосконаленню самостійної роботи, посиленню потреби творчого пошуку, формуванню міцного студентсько-викладацького колективу, оцінюванню власної діяльності та оточуючого колективу.

Ще у 1918 році, виступаючи з лекціями в Київському університеті, Софія Русова зазначала, що навіть найкращий навчальний заклад без позааудиторної освіти не принесе значних корисних наслідків. Адже саме під час позааудиторної роботи «формується інтерес до науки, до правди, координація рухів для найкращого виконання всяких уміlostей» [1, с.79].

Ми вважали за доцільне зупинитися на аналізі поняття «соціально-виховне середовище». Більшість авторів розглядають соціально-виховне середовище як ознаку соціального середовища чи сукупність умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість та поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб. Соціально-виховне середовище характеризує конкретний прояв суспільних відносин, який сприяє соціалізації та адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, якій близькі та зрозумілі інтереси інших людей, а головні її цінності – загальнолюдські [2, с.50].

Слушною є думки низки науковців з приводу того, що соціально-виховне середовище вищого навчального закладу – це конкретно-історичне середовище, в яке інтегрується соціально-виховний потенціал основних структур простору з метою створення найбільш сприятливих умов для індивідуального розвитку студентів, на яких спрямована

соціально-виховна дія та активізація. Такі умови формуються у ході організованої та свідомої взаємодії, а саме: інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової.

У соціально-виховному середовищі існують джерела соціально-виховного впливу та його фактори, діяльність, мета якої – соціальне виховання людини [2, с.50].

Узагальнення підходів до характеристик соціально-виховного середовища дозволило нам визначити соціально-виховну роботу вищого навчального закладу як особливий вид діяльності вищих навчальних закладів; спеціально організовану фахівцями діяльність у позанавчальний час для формування у студентів моральних, культурних та професійних цінностей, що історично склалися в процесі становлення принципів та норм поведінки майбутніх фахівців.

Ми здійснили спробу визначити фактори впливу соціально-виховної роботи на особистісний розвиток студента.

Достатньо велика увага в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях приділяється характеристиці основних факторів впливу освітнього середовища вищого навчального закладу. Ми вважаємо, що будь-яка освітня система, що формує особистість лише через інформаційний канал, виключно шляхом усвідомлення, у своїй основі неспроможна забезпечити всебічно-повноцінного розвитку людини.

Тому першим фактором впливу соціально-виховної роботи вищого навчального закладу на особистісний розвиток студента ми визначимо як створення еталонного середовища вищого навчального закладу шляхом активізації системи соціально-виховних впливів на формування особистості студента. Другим фактором впливу соціально-виховної роботи вищого навчального закладу на особистісний розвиток студента є забезпечення конструктивності соціокультурного оточення. Усвідомлюючи, що вищий навчальний заклад за змістом своєї роботи та матеріально-технічним забезпеченням інформаційного впливу на молодь, звичайно, поступається закладам культури та засобам масової інформації, ми вважаємо, що він повинен сьогодні гарантувати випереджаючий рух змісту та форм виховання на досягнення адекватності новітнім культурним, духовним, матеріальним запитам сучасного студентства; спрямування соціально-виховної роботи на протидію негативізму, що нерідко панує в молодіжному середовищі.

Наступним фактором впливу соціально-виховної роботи вищого педагогічного навчального закладу на особистісний розвиток студента є модернізація фахової підготовки засобами позанавчальної виховної роботи. Цілісність особистості майбутнього фахівця, комплексність механізму соціокультурного формування особистості студента, системність освітніх впливів вимагають від сучасного студента освіченості, широти світогляду, готовності до здійснення інформаційної діяльності різного змісту.

Виявлення факторів впливу соціально-виховної роботи вищого навчального закладу на особистісний розвиток студента дозволили нам

визначити умови ефективності соціально-виховної роботи вищого навчального закладу: демократизація та гуманізація педагогічної взаємодії в процесі соціально-виховної роботи; адаптація змісту, форм та методів соціально-виховної роботи до запитів, потреб сучасного студентства; сучасність та актуальність запропонованих форм соціально-виховної роботи; використання сучасних методик та технік соціально-виховної роботи; якісне науково-методичне і матеріально-технічне забезпечення соціально-виховної роботи; високий науково-педагогічний рівень організаторів соціально-виховної роботи; наявність ефективної системи контролю за якістю та результатами соціально-виховної роботи; орієнтація соціально-виховної роботи на особистісний та професійний розвиток студента.

Позааудиторна робота із студентами має чимало переваг у порівнянні із аудиторними, зокрема: не обмежена строго в часі, виключає авторитарне керівництво викладачів, студенти об'єднуються за інтересами, позитивно впливає на міжособистісні відносини учасників, сприяє їх самореалізації, направлена на розширення і поглиблення професійних знань, організацію творчої діяльності тощо. Результат позааудиторної роботи залежить від правильної її організації, яка має вирішальне значення для розвитку самостійності, креативності, конкурентоздатності та інших основоположних рис особистості спеціаліста з вищою освітою.

Організація позааудиторної роботи здійснюється на основі таких принципів [2, с.50]:

1. Позааудиторна робота – це безперервний процес, під час якого відбувається як освіта, так і виховання студентів, який не має фіксованих термінів завершення і який послідовно переходить із однієї стадії в другу;

2. Позааудиторна робота передбачає як самостійний вибір студентів, так і певні зобов'язання, пов'язані з системою навчання (виконання тих чи інших навчально-виховних завдань, проведення наукових досліджень та ін.);

3. Позааудиторна робота виступає одним із факторів формування мотивації навчання. Вона – це не тільки стимулятор навчання, але й результат сприйняття ефективності цього процесу тим, хто навчається;

4. Позааудиторна робота є основою розвитку індивідуальності студента. Вона спрямована на всебічний розвиток особистості, що відбувається лише за умови її залучення в різноманітні види діяльності, дозволяє реалізувати студентам свої нахили, здібності, інтереси;

5. Позааудиторна робота – це важлива складова формування особистості майбутнього спеціаліста, що спрямована на забезпечення її потреб у творчій самостійній діяльності, у професійному самовизначенні, стимулюванні її творчого самовдосконалення;

6. Позааудиторна робота – один з інструментів комунікативної активності, що виражається в міжособистісній взаємодії тих, хто спілкується, дозволяючи більш досконало досліджувати форми і види

індивідуальних дій, що приводять до об'єднання студентів у колектив, встановлення позитивних емоційних контактів.

Залежно від змісту та способу подавання інформації Р.Вайнола у своїх працях виділяє такі форми роботи зі студентами в позааудиторний час: теоретичні, практичні, комбіновані. Відповідно до способу виконання завдань виокремлює усні та письмові форми діяльності, які активно використовуються викладачами в роботі зі студентами в позааудиторний час [3, с.38].

Слушними є погляди Г. Овчаренко [6, с.35-38], яка визначає такі напрями позанавчальної діяльності у вищому навчальному закладі: науково-дослідницька, суспільно-політична, художньо-естетична, трудова, історико-культурна й етнографічна, фізкультурно-спортивна, організаційно-управлінська, що відповідають специфіці стадій соціалізації студентської молоді. Провідне значення в позанавчальній діяльності, на думку дослідниці, має змістовний компонент, оскільки йому властиво змінюватись залежно від традицій ВНЗ та фаху майбутнього спеціаліста.

О. Стоян [8, с.41] пропонує авторську структуру позааудиторної діяльності студентів, у якій виокремлює чотири групи:

- самостійна робота з підвищення професійного рівня (конспектування першоджерел, підготовка до лекцій і семінарів, виконання курсових робіт, читання спеціальної літератури);

- участь у створенні культурних цінностей (суспільна робота, заняття на факультеті суспільних професій, науково-дослідницька діяльність, участь у художній самодіяльності, любительські й творчі заняття);

- засвоєння культурних цінностей (читання художньої, документальної і науково-технічної літератури, періодики, прослуховування музичних записів, перегляд кіно, вистав, концертів, відвідування музеїв, виставок, лекцій, зустрічі з письменниками, артистами, художниками);

- відпочинок і розваги (заняття спортом, зустрічі із друзями, знайомими, родичами, відвідування розважальних закладів, зустрічі з коханою людиною, прогулянки містом, заміські виїзди тощо, настільні ігри, бездіяльний відпочинок, «байдикування»).

Позааудиторна робота вищої школи здійснюється за допомогою різних форм та видів. Прийнято виокремлювати такі форми позааудиторної роботи, як індивідуальні, групові та масові.

Під індивідуальною роботою розуміють самостійну діяльність окремих студентів, спрямовану на самовиховання, на виконання завдань викладача та доручень студентського колективу. Індивідуальними формами позааудиторної роботи О. Кучерява [5, с.79-83] вважає роботу з навчальною, довідниковою, науковою, науково-популярною літературою, складання конспектів; роботу з електронними підручниками та посібниками; роботу в електронній мережі Інтернет; підготовку повідомлень, рефератів, курсових робіт; складання та

виконання завдань; укладання та розв'язування кросвордів, ребусів, створення плакатів тощо. Вважаємо за доцільне відзначити, що ми визначаємо такі індивідуальні форми позааудиторної роботи зі студентами, як: гра; творче завдання; доручення, творча презентація; консультація; інтерв'ювання; колекціонування.

Групова робота охоплює порівняно невелику кількість студентів і сприяє виявленню та розвитку інтересів та творчих здібностей, сприяє поглибленню знань з дисципліни, збагачує інформацією, формує професійно значущі вміння та навички. Групова позааудиторна робота має цільовий характер, тобто припускає наявність певної загальної мети та спільних інтересів. В межах експериментальної роботи нами було використано такі групові форми позааудиторної роботи: конференція, бесіда, дискусія, диспут, «круглий стіл», «усний журнал».

Масові форми роботи належать до числа найпоширеніших у закладах вищої освіти. Вони дуже різноманітні, і, порівняно з іншими формами позааудиторної роботи, мають перевагу в тому, що розраховані на одночасне охоплення великої кількості студентської молоді. Формам масової позааудиторної роботи властиві такі особливості, як яскравість, урочистість, великий емоційний вплив. Ці форми в основному мають як пізнавальну, так і розважальну спрямованість і мають широкі можливості для активізації діяльності студентів. До масових форм позааудиторної роботи ми зарахували: квест, свято, концерт, тематичний день, фестиваль.

Для нас було важливим зупинитися на таких видах позааудиторної роботи, що, на нашу думку, забезпечують ефективність процесу соціалізації студентів. Відповідно ці форми позааудиторної роботи повинні мати такі характеристики: інформативність та змістовність, які сприяють реалізації практичних та загальноосвітніх цілей позааудиторної роботи; комунікативна спрямованість: усі види позааудиторної роботи повинні забезпечувати користування різними засобами одержання і передачі інформації в типових природних ситуаціях спілкування; ситуативність: переважна більшість видів позааудиторної роботи повинна включати низку ситуацій, які є предметним фоном і стимулом до цілеспрямованих вчинків; орієнтація завдань на підвищення активності студентів; емоційність форм і способів реалізації, що сприяє підвищенню інтересу студентів до діяльності.

Варто зауважити, що куратор виступає важливим суб'єктом оптимізації соціально-виховної роботи зі студентами. Від кураторів та викладачів, взаємодії їх зі студентським активом залежать інтенсивність та якість позааудиторної роботи. Куратором може бути тільки досвідчена людина, яка своїм авторитетом та досвідом може впливати на студентів. Важливий елемент позааудиторної роботи – взаємодія викладачів і студентів щодо вдосконалення навчально-виховного процесу, організації дозвілля, планування наукової роботи [10, с.12-41].

Висновки. Отже, позааудиторна діяльність за визначеними напрямками сприяла саморозвитку й самореалізації студентів, поглибленню уявлення про себе як про особистість і професіонала, оскільки передбачала добровільний вибір студентом певного виду такої діяльності, який ґрунтується на особистісно значущих мотивах, активності студентської молоді, ініціативності, самостійності та творчості, відповідальності, рефлексивній діяльності, інтерактивній взаємодії викладача і студента.

Вважаємо, що подальших досліджень потребує питання розширення форм організації позааудиторної діяльності студентів в умовах навчання в закладах вищої освіти, а також модернізація змісту виховної роботи зі студентською молоддю.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. – Книга 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади [Текст] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бондаренко З.П. Модель організації волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу [Текст] / З. П. Бондаренко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2007. – № 4. – С. 50-59.
3. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник/ За ред проф. С.О.Сисоєвої – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – 188 с.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації : факти, роздуми, перспективи / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
5. Кучерява О. Ю. Форми та види позааудиторної роботи з математики в педагогічному університеті [Текст] / О.Ю. Кучерява // Didactics of mathematics : Problems and Investigations. – 2009. – № 31. – С. 79-83.
6. Овчаренко Г. Е. Позанавчальна діяльність студентів у вищих навчальних закладах : сутнісні характеристики, структура та особливості [Текст] / Г. Е.Овчаренко // Освіта Донбасу. – 2008. –№ 5-6 (130-131). – С. 35-38.
7. Скрипник Н.С. Позааудиторна діяльність студентів вищих навчальних закладів : сутність, структура й особливості [Текст] / Н. С. Скрипник // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2012. – Вип. 27 (80). – С. 566-571.
8. Стоян А. Н. Организация досуга студенческой молодежи [Текст] / А. Н. Стоян. – К. : Вища школа, 1984. – 41 с.
9. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи [Текст] : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
10. Шашенко С. В. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. Дис. На

здобуття наук. Ступеня канд. Пед. Наук [Рукопис] / Шашенко С. В. – К., 2004. – 24 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Beh I. D. Vihovannja osobistosti : u 2-h kn. – Kniga 2 : Osobistisno-orientovaniy pidhid : naukovo-praktichni zasadi [Tekst] / I. D. Beh. – K. : Libid', 2003. – 344 s.

2. Bondarenko Z.P. Model' organizacii volonters'koï roboti v umovah vishhogo navchal'nogo zakladu [Tekst] / Z. P. Bondarenko // Social'na pedagogika : teorija ta praktika. – 2007. – № 4. – S. 50-59.

3. Vajnola R.H. Tehnologizacija social'no-pedagogichnoï roboti: teorija ta praktika. Navchal'nij posibnik/ Za red prof. S.O.Sisoevoi – K.: NPU imeni M.P.Dragomanova, 2008. – 188 s.

4. Kremen' V. G. Osvita i nauka Ukraïni: shljahi modernizacii : fakti, rozdumi, perspektivi / V. G. Kremen'. – K. : Gramota, 2003. – 216 s.

5. Kucherjava O. Ju. Formi ta vidi pozaauditornoï roboti z matematiki v pedagogichnomu universiteti [Tekst] / O.Ju. Kucherjava // Didactics of mathematics : Problems and Investigations. – 2009. – № 31. – S. 79-83.

6. Ovcharenko G. E. Pozanavchal'na dijial'nist' studentiv u vishhij navchal'nih zakladah : sutnisni karakteristiki, struktura ta osoblivosti [Tekst] / G. E. Ovcharenko // Osvita Donbasu. – 2008. – № 5-6 (130-131). – S. 35-38.

7. Skripnik N.S. Pozaauditorna dijial'nist' studentiv vishhij navchal'nih zakladiv : sutnist', struktura j osoblivosti [Tekst] / N. S. Skripnik // Pedagogika formuvannja tvorchoï osobistosti u vishhij i zagal'noosvitnij shkolah. – 2012. – Vip. 27 (80). – S. 566-571.

8. Stojan A. N. Organizacija dosuga studencheskoj molodezhi [Tekst] / A. N. Stojan. – K. : Vishha shkola, 1984. – 41 s.

9. Ficula M. M. Pedagogika vishhoï shkoli [Tekst] : navchal'nij posibnik / M. M. Ficula. – K. : Akademvidav, 2006. – 352 s.

10. Shashenko S. V. Social'ne stanovlennja students'koï molodi u pozaauditornij chas u vishhij navchal'nih zakladah : avtoref. Dis. Na zdobuttja nauk. Stupenja kand. Ped. Naук [Rukopis] / Shashenko S. V. – K., 2004. – 24 s.

Rudkevich N. I. Characteristics of the forms of non-auditing work with students. The article deals with theoretical and methodological analysis of approaches to the definition and classification of the form of non-auditing work with students. The concept of «social and educational environment» of higher education institution is detailed. The conditions of the effectiveness of social and educational work of the higher educational institution are determined. Characterized by the fact of the influence of the social work of the institution of higher education on the process of socialization of the student. The analysis of the organization of non-auditing work with students as a necessary condition for successful educational process is analyzed. Non-audited educational work with students is defined as a factor in the implementation of the student's potential, the construction of internal and external factors in the formation of his culture. The characteristic of such kinds of non-auditing work as: independent extracurricular activity of

students, activity on self-organization of student youth, cultural-leisure activity on interests, work on improvement of professional skills is offered. The characteristics of individual, group and mass socio-educational work with students of higher educational institutions in extra-curricular time are detailed. The article outlines the main provisions defining the effectiveness of organizing non-auditing work with student youth. The list of variants of individual forms of non-auditing work is given, which includes: game, creative task, preparation of presentations, drafting and solving crossword puzzles, rebus, thinking and creating posters, consulting, interviewing, collecting, work in the electronic Internet. The possibilities of using such group forms of extra-curricular work, which include: a conference, a conversation, a discussion, a discussion, a round table, an oral journal, are detailed. A detailed list of mass forms of extra-curricular work with students is given: quest, holiday, concert, theme day, festival. The necessity of interaction between students and curators of academic groups as a condition of successful and effective outside of classroom activity is proved.

Key words: institution of higher education; social work; social and educational environment; extracurricular work; educational work; educational environment; organizational form of work; classification of forms of work; individual forms of work; group forms of work; mass forms of work; academic group; team leader.

Отримано 13.03.2018

УДК 364-78:314.151.3-054.7

Станислав Букальски
stbuk1@wp.pl

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С МИГРАНТАМИ КАК ОДИН ИЗ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ И КОСТЕЛА

Станислав Букальски. Социальная работа с мигрантами как один из современных вызовов государственных институтов и костела. Католический костел начинает душпастьерскую работу в новом измерении, которая в нынешнее время должна учитывать многокультурный характер общества. Он должен быть открыт для разных групп иностранцев, которые приезжают в поисках работы или являются политическими беженцами со своей родины. Приходы, принимающие иммигрантов, должны искать такие способы пастырского влияния, чтоб эффективно отреагировать на их религиозную потребность. Это новый пастырский вызов, особенно для священников, которые ищут новые формы работы, открытые на ожидания со стороны

иммигрантов. Другой задачей являются этнические и культурные меньшинства, которые требуют другой пастырской помощи. Во всех этих ситуациях важную роль играет социальная работа в костеле, которая является фундаментом для других форм пастырского влияния. Статья содержит размышления автора относительно этой проблематики.

Ключевые слова: благотворительность, мигранты, меньшинства, душпастирская работа, социальная работа.

Станіслав Букальскі. Соціальна робота з мігрантами як один із сучасних викликів державних інститутів і костелу. Католицький костел починає душпастирську працю в новому вимірі, яка сьогодні повинна враховувати багатокультурний характер суспільства. Він повинен бути відкритий для різних груп іноземців, які приїжджають в пошуках роботи або є політичними біженцями зі своєї батьківщини. Парафії, які приймають іммігрантів, повинні шукати такі способи душпастирського впливу, щоб ефективно відреагувати на їх релігійну потребу. Це новий пастирський виклик, особливо для священників, які шукають нові форми роботи, відкриті на очікування з боку іммігрантів. Іншим завданням є етнічні та культурні меншини, які вимагають іншої пастирської допомоги. У всіх цих ситуаціях важливу роль відіграє соціальна робота в костелі, яка є фундаментом для інших форм пастирського впливу. Стаття включає роздуми автора щодо цієї проблематики.

Ключові слова: благодійність, мигранти, меншини, душпастирська робота, соціальна робота.

Социальная работа – это междисциплинарная деятельность, которая способствует социальным изменениям и развитию, популяризирует социальную сплоченности, а также обогащение и освобождение человека⁴⁷. Эта проблема заложена в сущности иммиграции, сутью которой является перемещение иностранцев в другую страну, место убежища и постоянного проживания⁴⁸.

Польша, благодаря своему географическому расположению между Востоком и Западом, на протяжении многих веков служила местом поселения для различных этнических групп. С 1989 года в Польше произошли значительные политические и социально-экономические изменения, которые увеличили наплыв мигрантов⁴⁹.

⁴⁷ Понятие социальной работы в измерении помощи, <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>, доступ: 31.05.2017.

⁴⁸ J. Napierała, A. Górny, Badania migrantów jako przedstawicieli populacji „ukrytych” – dobór próby sterowany przez respondentów, [w:] P. Kaczmarek (red.), Mobilność i migracje w dobie transformacji – wyzwania metodologiczne. Raport z realizacji projektu badawczego, Warszawa 2011, <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/immigration>, dostęp: 31.05.2017.

⁴⁹ Проблема миграции, <http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/110-witamy-w-polsce-the-252>

В последние годы иммигранты играют значительную роль на польском рынке труда, что становится вызовом для институциональной структуры, в частности для политики интеграции. Ее основные принципы направлены особенно на людей со статусом беженца. Политика интеграции была разработана неправительственными организациями (NGO), а ее основное внимание уделяется интеграционным программам, в значительной степени ориентированных на предоставление языковых курсов. Государственные расходы, выделяемые на интеграционную политику, в последние годы значительно возросли, хотя анализ данных относительно иммигрантов и интеграции в основном по-прежнему недостаточны.

На территории Польши можно выделить пять групп иммигрантов: из Европейского экономического пространства и Швейцарии, стран Организации экономического сотрудничества и развития, восточных соседей Польши, то есть из Беларуси, Украины, Чечни и России, из стран Дальнего Востока – главным образом Вьетнама и Китая и других регионов⁵⁰. В последнее время заметной становится группа иммигрантов из Сирии, которые покидают свою страну ввиду военных действий.

Основываясь на статистических данных и научных исследованиях, можно отметить, что наибольшее количество иммигрантов, которые имеют разрешение на работу и вид на жительство, трудоустраиваются в Мазовецком воеводстве (главным образом в Варшаве), за ним следуют: Нижнесилезское, Великопольское, Малопольское и Силезское воеводства (явление касается более крупных городов, таким как Вроцлав, Познань, Краков и городов Верхней Силезии). Нельзя не заметить, что наиболее развитые регионы также имеют наибольшую экономическую активность, наилучше развитую транспортную систему, социальную инфраструктуру и наиболее современную экономическую структуру. В свете этого стремительно развиваются городские агломерации, а также появляется стабильный спрос на занятость, следовательно, отмечается самый низкий уровень безработицы⁵¹.

Из года в год в Польше можно заметить все больший приток иммигрантов, которые хотят получить высшее образование. За последнее десятилетие каждый год 15, 319 тысяч иностранцев получают образование в Польше. Более 70% являются гражданами европейских стран. Остальные группы составляют граждане азиатских стран – 17%, Америки – 8% и Африки – 5%. Самыми популярными направлениями, которые выбирают иностранцы, является медицина (почти 35%), экономика (30%) и администрация (20%). Еще 14% студентов приоритетными считают социальные науки, а 12% гуманитарные⁵².

В ходе обучения студенты получают пособия по социальной помощи,

---

[dilemma-of-language-learning-among-poland-s-growing-immigrant-community](#), доступ: 31.05.2017.

⁵⁰M. Duszcyk, *Active Inclusion of Immigrants in Poland*, Bonn 2012, s. 6.

⁵¹Tamże, s. 11.

⁵²Tamże, s. 12.

живут в общежитиях, получают научные и социальные стипендии, могут подать заявку на субсидию в поветовом центре поддержки семьи, им предоставляется страховка, которая возмещается Национальным фондом здоровья (NFZ)⁵³.

Большинство учащихся пытаются остаться в Польше после окончания обучения. Часто, будучи еще студентами, они начинают работать и продолжают последипломное обучение.

Миграционная политика в Польше находится в двух сферах, координируемых Министерством труда и социальной политики и Министерством внутренних дел и администрации. Соответственно Министерство труда и социальной политики концентрирует свою деятельность на открытии польского рынка труда для представителей стран третьего мира и политике интеграции. Министерство внутренних дел и администрации занимается визовой политикой, правами на проживание и разнообразной деятельностью связанной с вопросами беженцев.

Анализ проведенных исследований показывает, что никакая прямая связь между этими двумя сферами не признается польским законодательством в миграционной политике и политике интеграции иностранцев. Решения, принятые в сфере миграционной политики, не предусматривают каких-либо решений относительно интеграционной политики или изменений в доступе иностранцев к системе социального обеспечения. Эта ситуация обусловлена тем, что количество граждан третьего мира, постоянно проживающих в Польше, относительно небольшое, а Польша получает только временных работников⁵⁴.

В Польше Министерство труда и социальной политики концентрирует свои действия на развитии и координации интеграционной политики иностранцев. В свою очередь Министерство иностранных дел занимается гарантией статуса беженца, дополнительной защитой и выдачей разрешений на пребывание в стране. В то же время практическая поддержка иностранцев, которые борются с интеграцией в польском сообществе, реализуется органами самоуправления на уровне округа (повята). Районные центры помощи семьям оказывают иммигрантам значительную поддержку, направляя свою деятельность на социальную помощь и осуществление интеграционных программ – особое значение имеют индивидуальные программы интеграции⁵⁵.

В Польше вопросы интеграции иностранцев регулируются Законом о социальной помощи с 2004 года и Законом о защите иностранцев с 2003

---

⁵³ K. Maśliński, Prawne regulacje w zakresie dostępu do ochrony zdrowia niedokumentowanych migrantów i cudzoziemców, [w:] A. Chrzanowska, W. Klaus, Poza systemem – dostęp do ochrony zdrowia niedokumentowanych migrantów i cudzoziemców, ubiegających się o ochronę międzynarodową w Polsce, Warszawa 2011, s.23 – 44.

⁵⁴ M. Duszczyk, Active Inclusion ..., dz. cyt., s. 12-13.

⁵⁵ Tamże, s. 13.

года. Главным заданием социальной помощи является поддержка отдельных индивидов и семей в преодолении сложных жизненных ситуаций.

Согласно Закону о социальной помощи иностранцы, проживающие в Польше и имеющие вид на жительство, имеют право на помощь в этой сфере. Кроме того, согласно основным принципам Европейского союза, право на социальную помощь имеют жители стран Европейского Союза и члены Европейской ассоциации свободной торговли⁵⁶.

Согласно Закону о социальной помощи, иностранцы, проживающие в Польше на законных основаниях, имеют доступ к тем же средствам поддержки, что и польские граждане. В последние годы наиболее распространенными формами помощи были: регулярное пособие, временное пособие и семейное пособие⁵⁷. В настоящее время эти группы также могут претендовать на пособие 500+.

Одной из основных форм поддержки иностранцев, добивающихся статуса беженца или так называемого толерантного пребывания, является предоставление условий существования до принятия формально-юридических решений. В этот переходной период мигрантов помещают в центры для «беженцев», часто называемые «приемными центрами», где они знакомятся с положениями польского законодательства. Кроме того, подобные центры предлагают также интеграционные средства / истолкование прав и обязанностей, обучение польскому языку. Следует обратить внимание, что размещение иностранцев в центрах вызвано двумя факторами, а именно: регистрацией жительства в принимающей стране и отсутствием альтернатив в столкновении с проблемой бездомности⁵⁸.

В настоящее время на территории Республики Польша существует 11 центров для иностранцев, которые обращаются за международной защитой. Государственные центры расположены в Дембаку, Линине, Бялей Подляской и Червоным Боже. Остальные это объекты, которые нанимают в частных предпринимателей⁵⁹. Иностранцы, которые получают право на пребывание в центре, уполномочены пользоваться следующими льготами: питание и проезд в общественном транспорте (для конкретных поездок к врачу или в учреждения).

Они также получают учебные пособия для детей, посещающие общественные учебные заведения, постоянную финансовую помощь для покупки средств личной гигиены и на покрытие расходов (карманные деньги) и медицинского обслуживания. Кроме того, иностранцы, проживающие в таких центрах, могут зарабатывать деньги на еду (для тех, кому центр не может обеспечить диету), одноразовую денежную помощь на покупку одежды и обуви, бесплатное изучение польского

---

⁵⁶ Tamże, s. 14.

⁵⁷ Tamże, s. 15.

⁵⁸ Tamże, s. 18.

⁵⁹ Социальная работа с мигрантами, <http://radzyninfo.pl/aktualnosci/41032/>, доступ: 31.05.2017.

языка с основными материалами, необходимыми для изучения языка⁶⁰.

Согласно статистическим данным в первом десятилетии XXI века в подобных центрах находилось около 3000 человек. Еще 2000 функционировали за пределами центров, пользуясь финансовой поддержкой. Анализ уровня жизни и оборудования в центрах для иностранцев указывает на принципиальные различия в вышеупомянутой сфере. Только несколько центров предлагают высококачественные условия, которые не отличаются от стандартов подобных учреждений в других странах, принимающих большое количество иммигрантов. Большое количество центров находятся в зданиях, ранее принадлежащих военным силам, поэтому условия и уровень жизни нуждаются в безотлагательном улучшении, что влечет за собой огромные расходы в связи с быстрым увеличением притока иммигрантов из года в год⁶¹.

Индивидуальная программа интеграции является наиболее полным способом интеграции иммигрантов в польское общество. Первоначально этот инструмент был направлен только на иностранцев имеющих статус беженцев. В поправках к Закону о предоставлении иностранцам защиты на территории Республики Польша указано возможность реализации индивидуальных программ интеграции. Она распространяется на группы всех иностранцев, которым было гарантировано право на легальное пребывание в Польше (за исключением особ ожидающих на решение о легализации их пребывания). Представленные изменения принесли увеличение количества иностранцев, использующих эту форму помощи⁶². Наибольшее количество индивидуальных программ интеграции было реализовано в Мазовецком воеводстве, а затем в следующем порядке: в Подляском и Любельском воеводствах. Региональное разнообразие реализации программ индивидуальной интеграции отражает места проживания большинства иностранцев, пребывающих в Польше⁶³.

В этом отношении католический костел принимает новое измерение душпастьерской работы, которая должна учитывать многокультурный характер европейского общества. Костел должен оставаться открытым для иностранцев, которые ищут заработка или покидают свою родину из-за политических или социальных беспокойств на своей родине. Костел должен искать такие способы душпастьерского влияния, чтоб эффективно отреагировать на религиозные потребности прибывающих людей. Это новый пастырский вызов, особенно для священников, которые должны искать новые формы работы. С одной стороны, пастор должен сохранить свою собственную социальную и культурную идентичность, а с другой – помочь найти себя в пространстве веры. Другим вызовом являются этнические и культурные

---

⁶⁰M. Duszczyk, *Active Inclusion ...*, dz. cyt. s. 18-19.

⁶¹Tamże, s. 19.

⁶²Tamże, s. 19-20.

⁶³Tamże, s. 23.

меньшинства, требующие отдельной пастырской опеки. Во всех вышеупомянутых ситуациях важную роль играет социальная работа костела, которая является отправной точкой для других форм пастырского влияния⁶⁴.

Милосердная любовь Костела в социальной сфере осуществляется братствами, сообществами, движениями и общинами. Их цель – строить в центрах цивилизацию любви путем решения конкретных жизненных проблем: бездомности, безработицы, активизации и т.д.

Деятельность, основанная на идее любви *caritas – agape* должна также определять развитие личности и защищать естественную и духовную среду человека посредством терапевтической и профилактической деятельности. Каритас Польши является благотворительным учреждением Конференции польского епископата. Эта институция выполняет представительную, формирующую, информативную и оперативную роль; организует гуманитарный транспорт, оказывает временную и долгосрочную, материальную, психологическую, юридическую и финансовую помощь безработным, бездомным, больным, пожилым людям, детям из малообеспеченных семей, а также семьям иммигрантов и беженцев.

Благотворительная помощь Каритас в Польше выражается в отдельных долгосрочных программах или одноразовых акциях. Как отмечалось выше, несмотря на разнообразие программ, каждая деятельность более или менее связана с семейным пространством. Важную роль в этом отношении имеет программа *Мигранты и беженцы* и проект: *Новый дом – Польша*. Целью проекта является социальная и психологическая помощь семьям мигрантов и беженцев, которая заключалась, в частности, в дофинансировании найма жилища, оплат за детские сады для детей, доплат на покупку лекарств и медицинских процедур, покупки учебников и школьных поездок, детских интеграционных туров⁶⁵.

Уже более 23 лет Каритас Польши проводит акцию продажи свечей на рождественский стол. Благодаря этой инициативе ежегодно финансируется питание тысячи детей в школах и детских садах, им предоставляются средства для обучения и летнего отдыха. Кроме того, 10 гроши от продажи каждой свечи выделяются на помощь детям за границей. В 2016 году была оказана поддержка детям-беженцам из Сирии.

Другой сферой деятельности является программа помощи конкретным сирийским семьям в рамках мероприятия: *Семья – Семье*. Оно заключается в поддержке семей, пострадавших ввиду вооруженного конфликта в Сирии семьями, сообществами или компаниями в Польше. Помощь предоставляется трем категориям семей, нуждающимся в поддержке: люди, проживающие в Алеппо в Сирии, сирийские беженцы

---

⁶⁴E. Sawa – Czajka (red.), *Praca socjalna z imigrantami w wybranych krajach świata*, Warszawa 2013, s.20.

⁶⁵ Caritas Polska, <http://caritas.pl/diecezje/> dostęp: 24. 07. 2017/.

в Ливане и ливанский народ, живущие в нищете через кризис беженцев⁶⁶.

Как свидетельствуют данные, содержащиеся в *Пасторском письме польского епископата в воскресенье милосердия*, благотворительная деятельность Костела в Польше осуществляется более чем 800 учреждениями, которые реализуют 5000 различных форм работы, благодаря чему более чем 3 миллионы нуждающихся людей получают конкретную помощь. В этой области особенную роль играет Каритас – учреждение, которое на протяжении 26 лет создает более 5000 приходских общин Каритас, 2700 школьных и академических кружков Каритас, где насчитывается около 100 тысяч добровольцев⁶⁷. В послании епископата содержится истинная правда о том, что «служение Каритас – это не просто благотворительная деятельность. Это в первую очередь формирование чуткого отношения к судьбе другого человека и ответ на конкретные проблемы современного мира»⁶⁸.

Библиография:

1. Duszcyk M., *Active Inclusion of Immigrants in Poland*, Bonn 2012.
2. Maśliński K., *Prawne regulacje w zakresie dostępu do ochrony zdrowia niedokumentowanych migrantów i cudzoziemców*, w: A. Chrzanowska, W. Klaus, *Poza systemem – dostępno ochrony zdrowia niedokumentowanych migrantów i cudzoziemców, ubiegających się o ochronę międzynarodową w Polsce*, Warszawa 2011.
3. Napierała J., Górny A., *Badania migrantów jako przedstawicieli populacji „ukrytych” – dobór próby sterowany przez respondentów*, w: P. Kaczmarek (red.), *Mobilność i migracje w dobie transformacji – wyzwania metodologiczne. Raport z realizacji projektu badawczego*, Warszawa 2011.
4. Sawa – Czajka E.(red.), *Praca socjalna z imigrantami w wybranych krajach świata*, Warszawa 2013.

Интернет-источники:

1. <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>, dostęp 31.05.2017
2. <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/immigration>, dostęp 31.05.2017
3. <http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/110-witamy-w-polsce-the-dilemma-of-language-learning-among-poland-s-growing-immigrant-community>,
dostęp 31.05.2017
4. <http://radzyninfo.pl/aktualnosci/41032/>, dostęp 31.05.2017
5. <http://www.dzienniklodzki.pl/artukul/9277000,pomoc-zywnosciowa-wedlug-nowych-zasad-zywnosc-nie-znajduje-odbiorcow-i-zalega-w-magazynach,id,t.html>,

⁶⁶ Caritas zainicjowała akcję: Rodzina – Rodzinie. Program pomocy konkretnym rodzinom syryjskim, <http://diecezja.waw.pl/5281> /dostęp: 24. 07. 2017/.

⁶⁷ Być dobrym jak chleb. List pasterski Episkopatu Polski na Niedzielę Miłosierdzia, <http://episkopat.pl/byc-dobrym-jak-chleb-list-pasterski-episkopatu-polski-na-niedziele-milosierdzia/> /dostęp: 24 lipca 2017r. /.

⁶⁸ Tamże.

dostęp 31.05.2017

6. <http://mam-prawo.org/opcje/jestem-cudzoziemcem-w-polsce/zagadnienia-ogolne/pomoc-spoleczna/>, dostęp 31.05.2017

7. <http://caritas.pl/diecezje/aktualizacja> na dzień 24. 07. 2017/

8. <http://diecezja.waw.pl/5281> /aktualizacja na dzień 24. 07. 2017/.

9. <http://episkopat.pl/byc-dobrym-jak-chleb-list-pasterski-episkopatu-polski-na-niedziele-milosierdzia/> /aktualizacja na dzień 24 lipca 2017r./.

Stanisław Bukalski. Social work with migrantes as one of the modern challenges of the state and church institutions. The Catholic Church starts his new dimension of pastoral work, which must have the multicultural character. Society as the member of EU is opened for the new groups of foreigners which come for work, or they escaped from their home land. All these people in the parishes which must have some ways how to offer them the support in all kind of their needs. And this is the new dimension for the pastoral priests which must find new forms of the work, and must be prepared for it. They must obey the specific and social identity of all of them and serve them the first step for the faith, true Christ's love to the people. And this is the point of view to the situation in this article.

Key word: charity, migrants, minorities, pastoral work, social work.

Отримано 21.03.2018

УДК 94:340.13:364.6"18/19"

Ю. В. Сербалюк
serbaliuk@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Сербалюк Ю. В. Історичний досвід правового регулювання соціальної допомоги в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Розглянуто історичні, соціальні та правові аспекти становлення нормативно-правової бази соціальної допомоги у вітчизняній історії. Акцент зроблено на періоді другої половини ХІХ – початку ХХ ст., коли справа соціальної опіки та благодійності набула значного розвитку. Розглянуто складові та принципи соціального захисту з боку державних установ на основі Статуту про громадську опіку. Виявлені джерела фінансування Приказів громадської опіки як основних суб'єктів соціальної підтримки нужденних у ХІХ ст. на значній території сучасної України. Зазначені нормативно-правові акти, які регламентували суспільну опіку дітей-сиріт, немічних, функціонування лікарень

Приказів громадської опіки, богаділень, допомогу постраждалим від стихійних лих і пожеж, заходи соціального впливу щодо жебраків і волоцюг. Дана характеристика нормативно-правовим актам, що регулювали: надходження коштів на цілі громадської опіки, на утримання закладів соціального захисту; порядок здійснення благодійних пожертвувань різного характеру.

Проаналізована зміна соціально-економічного розвитку, поява нових соціальних ризиків в умовах становлення капіталістичних відносин. Виявлено, що неспроможність держави самотійно вирішувати нові соціальні проблеми самотужки стала причиною розквіту громадської благодійності у другій половині ХХ ст. Відзначено, що спочатку громадська благодійність була репрезентована лише організаціями, які були під патронатом царської родини. Це – Імператорське людинолюбне товариство, Відомство установ імператриці Марії, Попечительство про будинки працездатності та робітничі будинки. Охарактеризовані основні нормативно-правові акти, які дозволяли і стимулювали розвиток широкої громадської благодійності. “Нормативний статут товариств допомоги бідним” та “Зразковий статут товариств надання допомоги незаможним учням” визначали умови створення і функціонування світських благодійних організацій. “Положення про парафіяльні попечительства при православних церквах”, “Правила для заснування Православних церковних братств” намагались реанімувати традиції християнської благодійності. Відзначено, що законодавство у сфері соціального захисту не встигало за суспільними змінами.

Ключові слова: Україна, історія, законодавство, нормативні документи, благодійність, соціальний захист

Сербалюк Ю. В. Исторический опыт правового регулирования социальной помощи в Украине во второй половине XIX - начале XX вв. Рассмотрены исторические, социальные и правовые аспекты становления нормативно-правовой базы социальной помощи в отечественной истории. Акцент сделан на периоде второй половины XIX – начала XX вв., когда дело социальной опеки и благотворительности получила значительное развитие. Рассмотрены составляющие и принципы социальной защиты со стороны государственных учреждений на основе Устава об общественном призрении. Выявленные источники финансирования Приказов общественного призрения как основных субъектов социальной поддержки нуждающихся в XIX в. на значительной территории современной Украины. Указаны нормативно-правовые акты, которые регламентировали общественную опеку детей-сирот, немощных, функционирование больниц Приказов общественного призрения, богаделен, помощь пострадавшим от стихийных бедствий и пожаров, меры социального воздействия в отношении нищих и бродяг. Дана характеристика нормативно-правовым актам, регулирующих: поступление средств на цели общественного призрения, на содержание

учреждений социальной защиты; порядок осуществления благотворительных пожертвований различного характера.

Проанализировано изменение социально-экономического развития, появление новых социальных рисков в условиях становления капиталистических отношений. Выявлено, что неспособность государства самостоятельно решать новые социальные проблемы самостоятельно стала причиной расцвета общественной благотворительности во второй половине XX в. Отмечено, что сначала общественная благотворительность была представлена организациями, которые были под патронатом царской семьи. Это – Императорское человеколюбивое общество, Ведомство учреждений императрицы Марии, Попечительство о домах трудолюбия и работных домах.

Охарактеризованы основные нормативно-правовые акты, которые позволяли и стимулировали развитие широкой общественной благотворительности. “Нормативный устав обществ помощи бедным” и “Образцовый устав обществ оказания помощи малоимущим ученикам” определяли условия создания и функционирования советских благотворительных организаций. “Положение о приходские попечительства при православных церквях”, “Правила для основания Православных церковных братств” пытались реанимировать традиции христианской благотворительности. Отмечено, что законодательство в сфере социальной защиты не успевало за общественными изменениями.

Ключевые слова: Украина, история, законодательство, нормативные документы, благотворительность, социальная защита

Розбудова будь-якої сторони суспільного життя розпочинається з формування відповідної нормативно-правової бази. Це стосується і системи соціального захисту. За роки незалежності прийнято чимало законів, постанов уряду, розпоряджень та наказів профільних міністерств, що мають за мету сформуванню модель соціального захисту відповідно до нових соціально-економічних умов – умов політичних трансформацій перехідного періоду. Нормотворча діяльність незалежної України перманентно вдосконалюється. Приймаються постійно зміни і доповнення до законів і підзаконних актів, скасовуються одні і натомість приймаються інші документи, які намагаються оптимально реагувати на швидкі зміни у суспільних реаліях сьогодення.

Слід зауважити, що у вітчизняній історії ми вже переживали схожий період суспільних трансформацій. Епоха змін, соціально-економічних реформ другої половини XIX – початку XX ст. у Російській імперії, до складу якої входила більша частина сучасної України, нагадує нам суспільні процеси, свідками яких є ми на сьогодні. Відбувалась різка зміна звичного укладу життя. Розвиток капіталістичних відносин привів до того, що на зміну селянській общині приходила більш індивідуалізована форма організації життя на селі. Це руйнувало традиції соціальної взаємопідтримки, відповідальності за соціальне благополуччя односельців. Зростання міст за рахунок вчорашніх селян

загостило в них соціальні проблеми. Безробіття, бездомність, безпритульність, зростання кількості зuboжілого населення, злочинності, проституції стали тими новими соціальними викликами, на які держава з її неповороткими і закостенілими управлінськими інституціями не могла дати ради. Вихід із цієї ситуації вбачався у відмові від державної монополії у справі соціальної опіки і залучення до неї місцевого ресурсу: органів самоуправління, громадських та релігійних організацій. Під це все підводилась відповідна нормативна правова база, яка сприяла розквіту благодійності у другій половині XIX – початку XX ст.

У дослідженнях соціальної історії питання законодавчого регулювання благодійності частково розглядалось у роботах І. Гребцової, Ю. Гузенка, Л. Жванко, Ю. Походзіл, Ф. Ступака та ін. Ми зробимо спробу більш узагальнено представити нормативно-правову базу соціального захисту в пореформеній Росії.

Законодавча база соціальної опіки в Російській імперії формувалась упродовж XVIII – початку XX ст., включаючи в себе закони, царські укази, циркуляри міністерств тощо. Петро I видав декілька указів, спрямованих на боротьбу з жебрацтвом, намагався впорядкувати утримання відставних військових при монастирях, визначити роль поліції у справі суспільної опіки. Катерина II, виходячи з потреб соціально-економічного розвитку країни в умовах монархічної форми правління, заклала основу для подальшої законодавчої та адміністративної діяльності держави у сфері організованої допомоги нужденним. У 1775 р. було прийнято “Установи для управління губерній Всеросійської імперії”. Саме цей документ на довгі роки визначав правові засади благодійної діяльності, організації громадської опіки та види благодійних закладів (сирітські будинки, лікарні та шпиталі, будинки для божевільних, богадільні, робітничі будинки). Він став у майбутньому основою Статуту про громадську опіку – основного документа другої половини XIX – початку XX ст. щодо організації соціальної підтримки різних категорій населення.

Статут про громадську опіку визнавав за міністерством внутрішніх справ управління справами громадської опіки в країні. Загальний нагляд за дотриманням законодавства у цій сфері покладался на губернаторів, а безпосереднє керівництво суспільною опікою у губерніях Правобережної України до 1904 р. здійснювали прикази громадської опіки, які створювались у кожній губернії.

Статут про громадську опіку визначав два головні завдання у сфері соціального захисту. Перше завдання стосувалось справ, пов’язаних з управлінням благодійними капіталами, майном. Друге завдання стосувалось безпосередньо опіки і передбачало порядок створення, утримання і управління соціальними закладами, такими, як сирітські та виховні будинки, лікарні та відділення для божевільних, богадільні, робітничі будинки тощо [8].

Статут про громадську опіку акумулював усі чинні нормативно-правові акти щодо діяльності Приказів громадської опіки.

Регламентувалось створення самих установ, їх склад, порядок ведення справ, стосунки з іншими державними установами, ведення господарської діяльності.

Кожен Приказ забезпечував функціонування лікарень на своїй території. Відповідно до Статуту про громадську опіку бідні і незаможні люди користувались безкоштовною медичною допомогою у лікарнях Приказів громадської опіки. Інші могли лікуватись за помірну плату за наявності вільних місць у закладах. Роз'яснення, кого слід розуміти під поняттям “незаможний”, знаходимо в указі “Про людей, що мають право користуватись підвідомчими приказам громадської опіки лікарнями” від 12 липня 1834 р. Згідно з указом безкоштовно медичну допомогу на правах незаможних могли отримувати декілька категорій чиновників, канцелярських службовців, члени солдатських сімей, матроських сімей та інших команд, які не мали особливих госпіталів та лікарів. Безкоштовно лікувались також незаможні й бідні всіх станів, які отримували невеликі доходи і мали великі сім'ї та заслуговували особливої до них поблажливості з приводу їх матеріального становища. Але для цього необхідно було подати відомості, які б засвідчували дійсний матеріальний стан, що давав право на безкоштовне лікування.

У змінах до Статуту про громадську опіку, зроблених Державною радою 9 лютого 1874 р., визначався рівень доходів чиновників та канцелярських службовців, який давав їм можливість користуватись статусом незаможних. Це були особи, які перебували на службі чи пенсії і дохід яких не перевищував 300 руб., а також відставні нижні служителі казенних відомств. Якщо ж вони були одружені і служили у віддалених місцевостях, то право це поширювалось і на осіб, дохід яких був понад 300 руб. [8].

Безкоштовне лікування поширювалось також на хворих на час епідемій за офіційного дозволу міністра внутрішніх справ. Плата за лікування інших людей у лікарнях приказів громадської опіки надходила від громад, до яких вони належали, що передбачали статті 9 та 179 “Загальне положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності” від 19 лютого 1861 р. Це засвідчувало диференційований підхід до організації лікування хворих у закладах опіки і прагнення влади закріпити права окремих соціальних груп на суспільну опіку.

Дуже поширеними закладами громадської опіки були богадільні. Їх діяльність регламентувалась нормативними актами, об'єднаними у четверте відділення “Про богадільні” другого розділу книги першої “Статуту про громадську опіку”. У богадільні Приказів приймались каліки і старі, нездатні самостійно здобувати засобів до існування, всіх станів. Перебування у богадільні оплачували Прикази, але додатково стягувалась платня з громади, до якої належали ті, хто перебував тут під опікою [4]. За циркуляром міністерства внутрішніх справ від 12 червня 1869 р. за № 183 не приймались до богаділень особи без належного засвідчення про нездатність власною працею здобувати на прожиття [6, Арк. 13.]. У циркулярі від 5 грудня 1873 р. за № 15 922 вказувалось

на умови прийняття до богаділень Приказів осіб духовного звання. Їх можна було приймати лише з дозволу єпархіального керівництва і за кошти попечительств про бідних духовного звання [6, Арк. 16.].

До богаділень відповідно до “Загального наказу цивільним губернаторам” 1837 р. та постанови Державної ради “Про зміни деяких постанов щодо бродяг” від 26 червня 1861 р. почали приймати особливий контингент. Це бродяги, нездатні за станом здоров’я їхати у заслання, бродяги до 17 років та старші 60, інваліди з арештантських рот та інші.

Прилаштування дітей-сиріт, крім Статуту про громадську опіку, детально регламентувало “Положення для сирітських будинків, заснованих під відомством Приказів громадської опіки” від 31 грудня 1836 р. Для утримання незаконнонароджених немовлят у деяких містах створювались виховні будинки. Але поширенішою була практика прилаштування дитини у сім’ю без плати або з невеликою платою за утримання. Коли дитина підростала, її влаштовували у сирітський будинок або залишали на певних умовах на подальше проживання у прийомних сім’ях [8].

Особливою категорією населення, якій окремо регламентувалась на законодавчому рівні соціальна опіка, було духовенство. Головним документом з цього приводу було положення “Про опіку бідних духовного зання” від 12 серпня 1823 р., яке визначало порядок створення і функціонування попечительств про бідних духовного звання, види допомог та джерела коштів для опіки бідними зазначеної категорії.

Опіка божевільними в основному регламентувалась “Установами для управління губерній Всеросійської імперії” 1775 р. Бідних та незаможних приймали до божевільень безкоштовно, інших – за помірну плату.

У Росії залишалась гострою проблема жебраків. Цю проблему прагнули розв’язати через робітничі будинки. Їх функціонування регулювали в основному такі документи: “Установи для управління губерній Всеросійської імперії” 1775 р., “Положення про управління закладами громадської опіки у Москві” від 12 жовтня 1832 р., “Положення про губернські та повітові земські установи” від 1 січня 1864 р., “Про заходи щодо надання можливостей прохарчуватись жебракам” від 20 квітня 1881 р. Робітничі будинки мали за мету дати бідним можливість прохарчуватись власною працею, а також здійснювати своєрідне трудове виховання. Важливим кроком у забезпеченні безробітних засобами для існування стало заснування царським указом від 1 вересня 1895 р. Попечительства будинків працелюбства і робітних будинків, в обов’язок якого входило надання тимчасової роботи та організація професійного навчання для тих, хто вийшов з лікарень, звільнився після відбування покарання і перебував у стані крайньої бідності.

На законодавчому рівні регулювались питання допомоги постраждалим від пожеж та повеней. Це, зокрема, постанови Комітету Міністрів “Правила про збільшення капіталу, призначеного на допомогу розореним від різних нещасних випадків” від 5 лютого 1829 р., “Про порядок призначення грошових допомог постраждалим від пожеж та повеней” від 7 лютого 1861 р.. Постраждалі, які залишились без засобів до існування, могли розраховувати на дах над головою та харчування від місцевої влади та на грошові допомоги та позики від верховної.

Чисельне зростання робітничого класу, важкі умови праці, виробничий травматизм поставили на порядок денний питання про соціальні гарантії робітникам. Влада, підприємці не могла ігнорувати потужний рух за введення обов’язкового соціального страхування. 2 червня 1903 р. був виданий закон “Правила про винагороду потерпілих внаслідок нещасних випадків робітників і службовців, а також членів їх сімей в фабрично-заводській, гірничій та гірничозаводській промисловості”. Це був перший закон, в основу якого був покладений принцип обов’язкового соціального страхування від одного з видів соціального ризику.

Нова соціально-економічна ситуація змушує владу міняти свої підходи. Приказна система виявилась неефективною. Тому справа соціальної опіки перекидається на місцеві органи влади. З’являються два положення, які визначали роль місцевого самоуправління в організації громадської опіки: “Положення про губернські та повітові земські установи” 1890 р. та “Міське положення” 1892 р. Так, стаття 2 “Положення” ставила земствам в обов’язок завідування земськими лікувальними та благодійними закладами, опіку над бідними, невиліковно хворими, божевільними, сиротами та каліками. “Міське положення” (1892 р.) визначило з-поміж напрямків діяльності міського громадського управління “турботу про опіку бідними та про припинення жебрацтва”, а також облаштування та завідування на однакових умовах із земськими установами благодійними та лікувальними закладами.

Однак основні нормативно-правові положення соціальної опіки були як і раніше акумульовані у Статуті про громадську опіку та частково у Лікарському статуті та Статуті про попередження і припинення злочинів.

Стосовно громадської благодійної діяльності, то кінця XIX ст. царський уряд не наважувався дозволити проявитись у повній мірі громадській ініціативі, активності у сфері соціальної опіки. Створення громадських благодійних організацій всіляко обмежувалось. Видимість участі громадськості у філантропічній діяльності створювали напівдержавні – напівгромадські організації, які перебували під патронатом членів царської сім’ї – Імператорське людинолюбне товариство, Відомство установ Імператриці Марії, Попечительство трудової допомоги.

Влада почала заохочувати громадську, релігійну та приватну благодійність. Зважаючи на необхідність впорядкувати процес

створення та діяльності нових благодійних товариств, господарський департамент міністерства внутрішніх справ видав у 1897 р. циркуляри, які затверджували “Нормативний статут товариств допомоги бідним” та “Зразковий статут товариств надання допомоги незаможним учням”. Вони стали основними правовими документами, на які орієнтувались у створенні благодійних товариств. Поява цих документів сприяла значному зростанню благодійницького руху у суспільстві. На кінець XIX ст. у європейських губерніях нараховувалось до 5 тис. благодійних організацій та до 11 тис. благодійних закладів [1].

Законом від 2 серпня 1864 р. було затверджене “Положення про парафіяльні попечительства при православних церквах”. Ним передбачалось, при храмах будуть створюватись церковно-парафіяльні попечительства, які крім інших завдань, мали розв’язувати на місцях такі соціальні проблеми, як організація початкової освіти, громадська опіка нужденних. Але очікуваних результатів це не дало. Значного поступу у створенні церковно-парафіяльних попечительств досягли лише у Подільській губернії. Так, за нашими підрахунками, по Російській імперії у 1901 р. загалом церковно-парафіяльні попечительства мали лише 37,7% парафій. У Подільській єпархії ця цифра становила 75 % [2].

Не дивлячись на наявність низки нормативно-правових актів у сфері громадської опіки, соціальне законодавство на кінець XIX – початок XX ст. у Російській імперії було слабо розвинуте. Це відзначали і сучасники. Так, С. Гогель у роботі “Підготовка до благодійної діяльності” (1913 р.) відзначав стихійний характер благодійності, недосконалість та недоступність нормативно-правових документів з питань соціальної опіки навіть для працівників благодійних закладів [3].

Оскільки сучасники відзначали невідповідність чинного законодавства у сфері благодійності та соціальної опіки реаліям життя, у 1892 р. створили особливу комісію на чолі з К. Гротом, якій доручили не лише підготувати зміни, але й виробити нову концепцію підходу до справи соціальної опіки. Зібравши кращих спеціалістів, комісія виробила три проекти, однак створити на їх основі єдиний законопроект не спромоглася. Головними причинами невдачі роботи комісії К. Грота були протиріччя між необхідністю запровадження благодійної допомоги незалежно від станової належності та станово-ієрархічною структурою Росії, а також небажання влади передавати частину адміністративно-політичних функцій органам місцевого самоуправління [7]. Подальше зволікання з прийняттям ефективного соціального законодавства згодом дорого коштувало Російській імперії.

Аналіз чинного на кінець XIX – на початку XX ст. законодавства Російської імперії свідчить про те, що в державі була сформована певна система суспільної опіки та соціальної допомоги. Однак російське законодавство у сфері суспільної опіки (за незначним винятком) не віддзеркалювало тих змін, що стались у суспільстві у пореформений період. Законодавство відбивало становий характер системи суспільної

опіки і благодійності, що гальмувало її подальший розвиток. Сучасним законодавцям слід врахувати здобутки і прорахунки у справі правового регулювання соціального захисту своїх попередників у вітчизняній історії.

Список використаних джерел

1. Благотворительность в России : в 2 т. – Спб. : Типо-лит. Н. Л. Ныркина, [Б.г.]. – Т. I : Обзор состояния общественного призрения и благотворительности. – LXXXVIII, 79, 208, 397, 84, III-XVI, 63, 11, 22 с.

2. Всеподданнейший отчёт обер-Прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1901 г. – Спб. : В синод. тип., 1905. – 337, 73 с.

3. Гогель С. К. Подготовка к благотворительной деятельности / С. К. Гогель // Трудовая помощь. – 1913. – №4. – С. 390-403; №5. – С. 528-559

4. Мушинский К. А. Устройство общественного призрения в России / К. А. Мушинский – Спб. : Тип. Мин. Внутр. дел, 1862. – 64 с., 11 ведом.

6. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 232. – Оп. 1. – Спр. 6273. 262 арк.

7. Ульянова Г. М. Благотворительность в Российской империи. XIX – начало XX века / Г. М. Ульянова. – М. : Наука, 2005. – 403 с.

8. Устав о общественном призрении // Свод законов Российской империи в пяти книгах [Под редакцией с примечаниями И. Д. Мордухай-Болтовского]. – Книга 5. – Томы XIII-XVI. – Спб. : Русское Книжное Товарищество “Деятель”, [б.г.]. – Т. XIII. – 353, IX с. – С. 81-177.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Blagotvoritel'nost' v Rossii : v 2 t. – Spb. : Tipo-lit. N. L. Nyrkina, [B.g.]. – Т. I : Obzor sostojanija obshhestvennogo prizrenija i blagotvoritel'nosti. LXXXVIII, 79, 208, 397, 84, III-HVI, 63, 11, 22 s.

2. Vsepoddannejšij otchjot Ober-Prokurora Svjatejshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1901 g. – Spb. : V sinod. tip., 1905. – 337, 73 s.

3. Gogel' S. K. Podgotovlenie k blagotvoritel'noj dejatel'nosti / S. K. Gogel' // Trudovaja pomoshh'. – 1913. – №4. – S. 390-403; №5. – S. 528-559

4. Mushinskij K. A. Ustrojstvo obshhestvennogo prizrenija v Rossii / K. A. Mushinskij – Spb. : Tip. Min. Vnutr. del, 1862. – 64 s., 11 vedom.

6. Derzhavnij arhiv Hmel'nic'koï oblasti. – F. 232. – Op. 1. – Spr. 6273. 262 ark.

7. Ul'janova G. M. Blagotvoritel'nost' v Rossijskoj imperii. XIX – nachalo XX veka / G. M. Ul'janova. – М. : Nauka, 2005. – 403 s.

8. Ustav o obshhestvennom prizrenii // Svod zakonov Rossijskoj imperii v pjati knigah [Pod redakciej s primechanijami I. D. Morduhaj-Boltovskogo]. –

Kniga 5. – Tomy HIII-HVI. – Spb : Russkoe Knizhnoe Tovarishhestvo "Dejatel'", [b.g.]. – T. HIII. – 353, IH s. – S. 81-177.

Serbaliuk Y.V. Historical experience of legal regulation of social support in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The importance of legislative support for the development of the social protection system is considered. There is a continuous improvement of the legal and regulatory basis for social protection in Ukraine. This was caused by the peculiarities of the transition period. It is noted that in the history of Ukraine there was a similar period when radical social and economic changes demanded reformation of social protection system.

We've emphasised period of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, when the matter of social welfare and charity has gained significant development. The components and principles of social protection from the side of state institutions on the basis of the Statute on public welfare were studied. The sources of financing of the Orders of public welfare as the main subjects of social support of the needy in the nineteenth century are revealed. on a considerable territory of modern Ukraine.

In the article there were indicated regulatory acts regulating the public care of orphans, poor, the functioning of hospitals, Orders of public welfare, support to victims of natural disasters and fires, measures of social influence on beggars and tramps. We've characterised normative legal acts regulating: the receipt of funds for the purposes of public welfare, for the maintenance of social protection institutions; the procedure for implementing charitable donations of different nature.

The change in socio-economic development, the emergence of new social risks in the conditions of the formation of capitalist relations were analyzed. It was revealed that in the new conditions the system of social protection based on orders was ineffective, the state was unable to independently solve new social problems on its own. This has led to the transfer of social protection to local governments and encouraging to the development of public, private, religious charity.

The relevant normative and legal acts that regulated the creation and operation of new institutions in the field of public welfare were analyzed, such as: "Regulations on provincial and district zemstvo institutions" in 1890, and "City regulations" in 1892, "Statutory charter of aid societies for the poor" and "The Model charter of Society for support of Poor Students "in 1898 determined the conditions for the establishment and functioning of secular charity organizations. "Regulations on Parish Guardianship in Orthodox Churches," "Rules for the Establishment of Orthodox Church Brotherhoods" tried to revive the traditions of Christian charity. It was noted that social protection legislation did not keep up with social changes.

Key words: Ukraine, history, legislation, regulations, charity, social protection.

Отримано 23.04.2018

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Співак В. І., Бойчук М. В. Основні проблеми українського суспільства і шляхи їх вирішення. У статті розглядаються особливості інтеграції України в Європейський Союз у першій половині ХХІ століття, що кардинально змінює політичну ситуацію в Європі і місце нашої держави в ієрархії європейської і світової політичної системи.

Перетворення України на початку ХХІ століття на впливовий чинник загальносвітових процесів свідчить про нагальну потребу наукового обґрунтування геополітичних перспектив української держави у внутрішньо-територіальному, регіональному і глобальному вимірах, а також поглибленого дослідження ідейної спадщини української геополітичної думки та її характерних особливостей.

Усвідомлення в суспільстві потреби саме науково обґрунтованого курсу цивілізаційного розвитку України у ХХІ столітті обумовлює накопичення емпіричного матеріалу щодо впливу природних та соціальних чинників на формування геополітичної ідентичності громадян і функціонування владних та політичних суб'єктів держави. Пошук геополітичної ідентичності та вироблення стратегії й тактики реалізації національних інтересів є актуальною проблемою у розвитку українського суспільства в сьогоденній його час політичної історії.

Ключові слова: українське суспільство, проблема, вирішення, політика, цивілізація, сімейний конфлікт.

Співак В.И., Бойчук М.В. Основные проблемы украинского общества и пути их решения. В статье рассматриваются особенности интеграции Украины в Европейский Союз в первой половине ХХІ века, что кардинально меняет политическую ситуацию в Европе и место нашего государства в иерархии европейской и мировой политической системы.

Преобразование Украины в начале ХХІ века во влиятельный фактор общемировых процессов свидетельствует о насущной необходимости научного обоснования геополитических перспектив украинского государства во внутритерриториальном, региональном и глобальном измерениях, а также углубленного исследования идейного наследия украинского геополитической мысли и ее характерных особенностей.

Осознание в обществе потребности именно научно обоснованного курса цивилизационного развития Украины в ХХІ веке обуславливает

накопление эмпирического материала о влиянии природных и социальных факторов на формирование геополитической идентичности граждан и функционирования властных и политических субъектов государства. Поиск геополитической идентичности и выработки стратегии и тактики реализации национальных интересов является актуальной проблемой в развитии украинского общества в сегодняшней его время политической истории.

Ключевые слова: украинское общество, проблема, решение, политика, цивилизация, семейный конфликт.

Процес політичної організації в українському суспільстві історично належить до характерної для перехідних суспільств. Це зумовлює своєрідність у самому державотворчому процесі в Україні, котра, на думку сучасного українського економіста В. Малеса, "полягає в переході, по-перше, від колоніального статусу на шлях самостійного розвитку і, по-друге, від тоталітарно-організованого державно-монопольного управління методами прямого розпорядництва (командно-адміністративна система) до визначення державних пріоритетів соціально-економічного розвитку, виходячи із суспільних потреб".

Неповторність соціально-історичного розвитку України полягає в двох основних особливостях:

- 1) домінуванні як основного суб'єкта модернізації владно-бюрократичної верхівки, залежної у своїх діях від чужого центру;
- 2) залежності суспільно-політичної системи від чужих національних традицій, ментальності й конкретних потреб українського суспільства морально-культурних цінностей та ідеологічних схем.

Проголошення України незалежною державою відкрило можливості для всебічної модернізації її суспільства на основі світового досвіду та власних потенційних можливостей. Але з досягненням певного стартового рівня для реформатування Україна, через розрив між бажаними наслідками політичних змін та реальними їх результатами зайшла в глухий кут.

Вирішення проблеми подолання кризи політичної структури вимагає організаційного й теоретичного забезпечення модернізаційного процесу, що передбачає, насамперед, визначення та вирішення основних його проблем. Проблеми модернізації українського суспільства похідні від його кризового стану, який, з одного боку, має спільні риси з кризою в деяких країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Росії, а з іншого – характеризується такими ознаками, як відсутність конкуренції (в тому числі й у політиці), диспропорційність і тотальна монополія економіки, корупція та безвідповідальність управлінських кадрів, нерозвиненість інформаційного суспільства та ін.

На думку українського соціолога Є. Головахи, "рішучий вибір між двома альтернативами розвитку – назад до горезвісного соціалістичного минулого або вперед до непередбачуваного капіталістичного майбутнього – сам по собі є чинником, який додає до стресів сучасного ще й страх перед поверненням старої мерзоти або виникненням нової".

Отже, магістральний напрям подальшого розвитку перехідного суспільства визначити не просто важко, а практично неможливо. Саме тому однією з найважливіших проблем політичної структури є досягнення відносно стійкої рівноваги й політичної стабільності в суспільстві на основі визначення природи і напрямку процесів, що відбуваються в ньому.

У контексті цієї проблеми надзвичайно важливими для українського суспільства є такі умови її вирішення:

1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з оперттям на здатність української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;

2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження задля досягнення раціонально-суспільного і політичного консенсусу в ухваленні соціально значущих рішень;

3) вирішення проблеми адміністративно-територіального поділу країни як засобу погодження централізаторської політики українських державно-владних структур з федералістичною тенденцією, а також запобігання деконцентрації влади й дезінтеграційних процесів на кшталт "сімферопольського синдрому" чи "закарпатсько-русинського автономізму".

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації українського суспільства є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для даної національної політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. Тут слід насамперед уважно поставитись до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя, відповідного запитам і внутрішнім потребам українського суспільства. Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного політичного досвіду і врахування досвіду модернізації близьких до України окремими аспектами розвитку держав;

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без урахування національно-психологічних особливостей народу й характерних рис сучасно-політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузько-партійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму; подолання руйнівних особистісних рис, зумовлених тоталітарним досвідом ("розірваність" свідомості; відмова від політичного життя в усіх його проявах, окрім стихійного протесту; суперечливе поєднання демократичної й тоталітарної свідомості, паралельна орієнтація на несумісні цінності);

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих, офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою розвитку суспільства (наприклад, співіснування на місцевому рівні управління муніципалітетів, старостатів, рад, комун та інших форм самореалізації населення).

Третьою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень. До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи – кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанцій між соціальними станами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленим у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських сукупних знань і цінностей; розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні "нижніх поверхів" політичної системи суспільства.

Вищезазначені умови вирішення основних проблем сучасного етапу політичної модернізації в Україні мають служити своєрідним орієнтиром для формування самобутньої вітчизняної моделі суспільно-державного розвитку. До їх реалізації слід підходити досить обережно, поступово відмітаючи негативні ментально-психологічні нашарування у

свідомості українського населення, зумовлені тоталітарною суспільно-політичною практикою, вміло поєднуючи елементи загальноцивілізаційного досвіду з віковими традиціями української культури.

Сучасна українська нація, як і кожна європейська спільнота – це унікальна цивілізація, яка має глибинні традиції, що виражаються в специфічних рисах мислення, мові, культурі та інших компонентах суспільного буття. Поряд із природно-кліматичними факторами важливими чинниками формування такої цивілізаційної спільноти є також соціальні цінності, традиції і норми поведінки, що регулюють сучасні політичні відносини в суспільстві.

Українська нація поєднує сьогодні дві низки вимірів, пов'язаних із двома апробованими у світовому просторі моделями націй-цивілізацій – етнічною і громадянсько-територіальною. З одного боку, процес націєтворення відбувався як процес інтеграції в єдину спільноту слов'янських етнографічних груп на терені України, а з другого – відбувався процес інтеграції в сформовану спільноту різних субетносів, зокрема бойків, лемків, гуцулів, а згодом – приєднання до цієї спільноти індивідів іншого етнонаціонального походження.

Політичні, психологічні та соціально-економічні основи сьогоденної нації-цивілізації були сформовані у контексті двох часових етапів створення в географічному середовищі території України специфічного культурного та політичного простору. Ці етапи розміщення українського суспільства в географічній площині простору виявляють у політико-географічному плані різні типи взаємозумовленості впливу природно-територіальних факторів на політику і функціонування політичних інституцій.

Перший етап – існування етнічної цивілізації, тобто об'єднання в межах держави київських князів представників різних етнографічних груп в єдину і цілісну спільноту та її функціонування до початку ХХ ст. Другий етап – політична цивілізація, яка зародилася як об'єднання громадян УНР у період Української революції і продовжувала існувати частково у структурі УРСР як одній з частин СРСР, а від 1991 р. – у нових географічно-політичних та географічно-економічних умовах була сформована філософія та ідеологія повноцінної української політичної цивілізації.

Суть такої позиції полягає в тому, що етнічна українська цивілізація продовжує існування і після здобуття Україною незалежності у 1991 р., оскільки значна частина її громадян і громадян іноземних держав етнічного українського походження виявляють національну ідентичність. Українська політична цивілізація визначається за ознакою громадянства і обмежена громадянами України, де б вони не проживали, але допускається перехід як від етнічної цивілізації до політичної, так і у зворотному порядку, що регулюється правовими засадами переходу у громадянство України або виходу з нього [3, с.278].

Приймаючи це твердження як вихідну тезу для оцінки проблеми національно-державного самоусвідомлення громадян України, потрібно зазначити, що поділ української цивілізації на етнічну і політичну ніяким чином не може бути порушенням парадигмальної основи аналізу явищ, які характеризують Україну як частину всесвітньої цивілізації. Це два виміри українського суспільства в цивілізаційному аспекті як суб'єкта історії: по-перше, етнічна цивілізація є локальною цивілізацією, яка відтворює сформовані з прадавніх часів традиції і культуру автохтонної етнічної спільноти; по-друге, політична цивілізація є регіональною в географічному, соціальному і політичному змістах, яка фіксує наявність на європейському просторі незалежної держави, в суспільстві якої чинник громадянства є доміантним в політичній та культурній ідентичності.

Такі два типи цивілізації, які є відкритими для сприйняття культурних та соціальних цінностей, можна охарактеризувати як два етапи становлення і функціонування українського суспільства як за загальними, так і за специфічними законами розвитку. Дві цивілізаційні моделі відображають об'єктивні процеси включення з давніх часів спільноти території України в соціокультурне життя народів Європи, а наприкінці XX – на початку XXI ст. українське суспільство опиняється в контексті універсальної єдності людства на світовому географічному просторі, яка характеризується наявністю уніфікованих та загальнолюдських суспільних форм політичного життя.

Українська етнічна цивілізація формувалася з давніх часів як локальна та порубіжна цивілізація, функціонування якої визначають масштабні і комплексні процеси синтезного поєднання в культурі, соціальній психології і політичній свідомості соціокультурних цінностей різних країн і народів: взаємовплив слов'янського автохтонного населення й іноземних спільнот; вплив на автохтонне населення соціально-політичних систем іноземних держав – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московського царства, Російської імперії, Австро-Угорської імперії. Становлення цілісних форм суспільної організації, що базувалися на національних традиціях, відбувалося попри негативні процеси цивілізаційного та політичного впливу іноземних держав на українське суспільство: завоювання і окупацію території України; поглинання населення України представниками мігрантських спільнот; перенесення і нав'язування населенню іноземних цивілізаційних цінностей.

Розвиток української етнічної цивілізації був незавершений, оскільки соціально-культурний і генетичний потенціал цієї цивілізації був знищений тоталітарною комуністичною владою СРСР і зазнав значних втрат протягом Другої світової війни. Існування протягом XX ст. до 1991 р. в Україні тоталітарного суспільства виявилось основним адміністративно-системним чинником знищення ідейних та культурних

цінностей українського народу та втрати їхнього цивілізаційного значення.

Сучасна українська політична цивілізація поєднує громадян держави (незалежно від автохтонного чи іноетнічного походження) навколо ідеалів побудови демократичного і правового суспільства. Політичний простір українського суспільства характеризується сьогодні позитивними тенденціями утвердження демократичного типу політичних відносин та функціонування системи влади в соціальному просторі і часі.

Розвиток цієї цивілізації в чинному політико-культурному просторі визначається обставинами лімітрофного положення території України на проміжному міжцивілізаційному просторі між російсько-євразійською і західноєвропейською цивілізаціями, новими формами співробітництва української держави з структурами Європейського Союзу і блоку НАТО, особливостями формування національної політичної свідомості в контексті світових глобалізаційних процесів. За цих обставин важливим чинником вирішення як специфічних проблем кожної держави, так і глобальних проблем світової цивілізації є гуманітарна співпраця щодо збереження життя на Землі, обміну досягненнями науково-технічного, інформаційного й освітнього характеру, розвитку здібностей людей усіх країн, регіонів і континентів.

Нова українська політична цивілізація у ХХІ ст. включає три компонентні складники: країна – політична нація – держава. Така структурованість виявляє універсальний характер взаємозв'язку географічних факторів території, політичної свідомості і культури нації й діяльності владних інститутів її політичної системи.

Основним із цих складників є політична нація, яка сформувалася в процесі становлення України як європейської держави, а на початку сьогоденного століття є активним суб'єктом загальноєвропейських політико-культурних і економічних взаємовідносин. Суб'єктність нації має і національне значення, оскільки відображає політичну дійсність як українського суспільства, так і загальноцивілізаційну, адже є відображенням сформованого в конкретному природно-територіальному просторі локального типу політичної культури.

Українська політична цивілізація характеризується особливостями формування в суспільстві духовного і політичного потенціалу, необхідного для утвердження демократичної української держави, тобто створення умов, за яких внутрішня системна модернізація набуває незворотного характеру в специфічних історичних умовах. Збереження національно-державної цілісності території та політичної консолідації суспільства є тепер найактуальнішою проблемою для утвердження політико-національного українського цивілізаційного проекту функціонування соціуму.

Війна з Російською федерацією розколото українське суспільство,

тому як дуже довгий період Україна знаходилася під культурним, економічним та політичним впливом сусіда. Навіть після формального проголошення незалежності у 1991 році Україна, де факто, і надалі була колонією. Проте сучасна політична ситуація змушує кожного громадянина зробити вибір: чи співвідносить він себе з українським суспільством, чи ні. Відбувся цивілізаційний розкол, який з часом буде лише розширюватися. І саме він дає українському суспільству шанс осмислити себе як націю, по-справжньому самостійно формувати внутрішню та зовнішню політику.

Сучасна криза дає можливість вирішити її з користю і для цього потрібно вирішити наступні завдання:

1) сформувати потужний клас нової політичної еліти, в якій не буде місця старим кадрам, які ментально знаходяться в радянському минулому;

2) на державному та регіональному рівні формувати єдину національну систему освіти за західноєвропейським зразком;

3) повністю форматувати розвиток культури, в тому числі масової (так як саме через масову культуру наш східний сусід засобами пропаганди здійснював ідеологічну підготовку до війни).

4) також потрібно змінити фіскальну систему таким чином, щоб малий та мікробізнес міг розвиватися безконтрольно. Це дасть можливість сформувати середній клас, який стане локомотивом в зростанні економіки та наукового прогресу.

Отже, визначені шляхи вирішення нагальних проблем в українському суспільстві дадуть змогу побудувати міцну цивілізацію на національних основах та впевнено дивитися у майбутнє.

На сучасному етапі розвитку суспільства також гостро постала **проблема зростання конфліктності в українських сім'ях**, спричинена умовами нашого сьогодення, що, в свою чергу, підриває стабільність інституту сім'ї в Україні. Суспільна цінність та його значимість обумовлена «виробництвом і відтворенням» безпосередньо життя, вихованням дітей, формуванням їх індивідуальної свідомості. Дезорганізація сім'ї, зниження її ролі у життєдіяльності суспільства, поява сімейних конфліктів зумовлюють зниження дітонародження, катастрофічне збільшення розлучень, появу випадків насилля, зростання злочинності тощо.

Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини у сім'ї, що є первинною клітиною соціальних груп, класів, соціального інституту чи соціальної структури будь-якої країни можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому практично жодна сім'я не обходиться без конфліктів. Адже життя більшості людей так чи інакше пов'язано з сім'єю -- своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та

інші соціальні проблеми чи конфлікти [5].

Зокрема, причинами виникнення конфліктів можуть бути:

- незадоволення потреби у визнанні, значимості власного «Я», посяганні на почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення;

- незадоволення сексуальних потреб одного або обох партнерів;

- боротьба за лідерство в сім'ї;

- недолік позитивних емоцій: відсутність ласки, турботи, уваги, розуміння зі сторони одного із членів подружжя;

- психологічне відчуження чоловіка і дружини;

- пристрасть чоловіка, дружини чи обох до алкогольних напоїв, наркотиків, азартних ігор та інших захоплень, які породжують марнотратство;

- розбіжності фінансового характеру, надмірні потреби одного із подружжя;

- у зв'язку з домашнім благоустроєм, розподілом праці в сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми;

- тяжке матеріальне становище сім'ї;

- різні інтереси, смаки щодо проведення вільного часу тощо [4].

Варто зазначити, що наявність конфліктів ще не свідчить про неблагополучність сім'ї. Часто вони сприяють порозумінню подружжя. Серйозні проблеми виникають тоді, коли конфлікти набувають затяжного, хронічного характеру і мають негативні наслідки для членів сім'ї. Установка на уникнення конфліктів є нераціональною і, загалом, шкідливою, особливо, їх недооцінка. Стійкі й невирішені конфлікти зумовлюють постійну напруженість в сім'ї, спричиняють її дезорганізацію та розпад.

Серйозним випробуванням для українських сімей є проблема працевлаштування в Україні та низька заробітна плата, що змушує наших громадян шукати роботу за кордоном. За останніми даними Держкомстату на заробітках, перебуває від 5 до 7 мільйонів українців [6]. А це розбиті сім'ї, покинуті напризволяще діти, загублені долі, знецінення праці, формування думки, зокрема у молодого покоління, про те, що достатній рівень життя можна забезпечити лише шляхом працевлаштування за кордоном.

Характерним проявом кризи сучасної сім'ї є висока розлучуваність шлюбних пар. В Україні серед жінок віком від 25 до 29 років кількість розлучень сягає 43,9 %, у чоловіків цього віку – 25,1%. Серед жінок віком від 30 до 34 років розлучень вже менше (18,2 %). Зі всіх розлучень 40 % подружніх пар прожили разом менше чотирьох років [3].

Слід відзначити, що негативними соціальними наслідками розлучення є:

- більша частина розлучених чоловіків і жінок тривалий час не мають загалом змоги чи бажання вступити у повторний шлюб, а чимало розлучених жінок, які мають дітей, зовсім не вступають у шлюб;

- можливості дітонародження розлучених жінок залишаються

нереалізованими, що негативно впливає на процеси розширеного відтворення населення;

- збільшується кількість неповних сімей, у яких дитина виховується одним із батьків, а це негативно впливає на її виховання;

- обставини, які призводять до розлучення, спричиняють нервові розлади, захворювання як у батьків, так і в дітей;

- складною соціально-психологічною проблемою стає самотність [2, с.64].

Подолання подружніх конфліктів шляхом розлучення є дуже негативною формою вирішення конфліктних ситуацій. Хоча багато в чому розлучення приносить звільнення від проблем, що нагромадилися, але дуже часто воно не задовольняє інтереси всіх сторін, особливо болісно це переживають діти, а саме: вони часто відчують провину, самоприниження, злість, образу, зазнають соціальної депривації, тобто позбавлення або обмеження матеріальних, духовних ресурсів, необхідних для розвитку особистості [1, с.41].

Таким чином, основними шляхами попередження конфліктів є побудова сімейних відносин на засадах рівноправності, взаємної відповідальності, довіри і пошани. Найбільш поширеними способами вирішення конфліктів є досягнення компромісу і взаємна домовленість. Важливе значення має обговорення проблеми, встановлення причин конфлікту, основних винуватців, досягнення певної згоди.

Рекомендації українських соціологів (Л.М. Гридковець, В.М. Піча) по профілактиці конфліктних ситуацій:

- не прагніть до перемоги в конфлікті, оскільки ваша перемога – це поразка іншого члена сім'ї;

- намагайтеся не пам'ятати про суперечку. Спеціалісти стверджують, чим швидше забувається погане, тим щасливіша сім'я. Найнебезпечнішим для сім'ї, її благополуччя є накопичення образ, «гріхів», помилок тощо.

- не робіть зауважень одне одному в присутності інших;

- не перебільшуйте власні здібності й досягнення, не вважайте себе завжди й у всьому правим;

- будьте уважними, умійте слухати;

- відкладіть «дискусію», поки не заспокоїтесь. Якщо є претензії до когось із членів сім'ї, поговоріть з ним, коли охолонете;

- намагайтеся зупинити спалах гніву, перш ніж почнете говорити [3; с.18].

На нашу думку, незважаючи на всі зазначені шляхи вирішення конфліктів, важливу роль у створенні сприятливих умов для належного здійснення сім'єю своїх соціальних та демографічних функцій відіграє держава. Проте, очевидно, що для українських можновладців зміцнення та підвищення ролі інституту сім'ї в Україні не є пріоритетним, адже їхню свідомість вже давно затьмарила боротьба за основні ресурси в країні. Таким чином, державна політика у соціальній сфері повинна сприяти кожній пересічній українській сім'ї, допомагаючи їм у

вирішенні сімейних проблем.

Отже, можна зробити висновок, що для оптимізації шлюбно-сімейних відносин суспільству необхідно вирішувати низку соціальних питань, але багато залежить і від самих людей. Стабільність шлюбу, сім'ї значною мірою залежить від їх волі, прагнення досягнення щастя, успіху в шлюбі, вироблення особистісної установки щодо терпимості партнера, членів сім'ї.

Список використаних джерел

1. Андреева О.М. Національна безпека в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 360 с.
2. Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с.
3. Гридковець Л.М. Підготовка особистості до майбутнього шлюбу засобами сучасної школи / Л.М. Гридковець // Вісник КІБіТ. – 2010. – №1. – С. 64-68.
4. Дмитренко М.К. Українська фольклористика: акценти сьогодення / М.К. Дмитренко. – К.: Видавництво “Сталь”, 2008. – 236 с.
5. Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти / Світлана Володимирівна Дрожжина. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 198 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andreeva O.M. Natsionalna bezpeka v konteksti natsionalnoyi identychnosti i wzajemovidnosyn z Rosiyeyu. - K.: Parlaments`ke wyd-vo, 2009/ - 360 s.
2. Asymetriya mizhnarodnykh widnosyn / Pid red. G.M. Perepelytsi, O.M. Subtel`nogo. – K.: Wydavnychiy dim «St`ylos», 2005. – 555 s.
3. Grydkovets L.M. Pidgotovka osobystosti do maybutn`ogo shl`ubu zasobamy suchasnoyi shkoly / L.M. Grydkovet`s // Wisnyk KIBiT. – 2010. – №1. – S. 64-68.
4. Dmytrenko M.K. Ukrayins`ka fol`klorystyka: aktsenty sгодennya / M.K. Dmytrenko. – K.: Wydavnytstvo “Stal””, 2008. – 236 s.
5. Drozhzhyna S.V. Kul`turna polityka suchasnoyi polikul`turnoyi Ukrayiny: sotsial`no-philosofs`kyi ta pravovyi aspekty / S.V. Drozhzhyna. – Donets`k: DonDUET, 2005. – 198 s.

Spivak V. I., Boychuk M. V. The main problems of the Ukrainian society and the ways of their solution. The article deals with the peculiarities of Ukraine's integration into the European Union in the first half of the XXI st century, which radically changes the political situation in Europe and the place of our state in the hierarchy of the European and world political system.

The transformation of Ukraine at the beginning of the XXI st century into an influential factor in global processes demonstrates the urgent need for a scientific substantiation of the geopolitical prospects of the Ukrainian state in

the internal-territorial, regional and global dimensions, as well as an in-depth study of the ideological heritage of Ukrainian geopolitical thought and its peculiarities.

The awareness of the needs of the society of the very scientifically grounded course of civilization development of Ukraine in the XXI century causes the accumulation of empirical material on the influence of natural and social factors on the formation of the geopolitical identity of citizens and the functioning of the power and political entities of the state. The search for geopolitical identity and the development of a strategy and tactics for the realization of national interests is an urgent problem in the development of Ukrainian society in its present time in political history.

Key words: Ukrainian society, problem, decision, politics, civilization, family conflict.

Отримано 23.04.2018

Відомості про авторів

Антоні Оляк, професор надзвичайний, доктор габілітований Вищої Школи Підприємництва і Адміністрації (м. Люблін, Республіка Польща) / Вища Школа Управління Безпекою (м. Кошици, Словацька Республіка)

Антоні Крауз – доктор, інженер, Державна Вища Школа Заводова (м. Освецим, Республіка Польща)

Аліція Тшина – доктор, Уряд міста Жешова (м. Жешів, Республіка Польща)

Бойчук Михайло, магістр 1 курсу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Бриндіков Юрій Леонідович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

Бугера Юлія Юрївна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Вержиховська Олена Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Гевчук Наталія Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Гомонюк Олена Михайлівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

Горянін Іван Іванович, асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

Грабчак Ольга Валентинівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

Гжегож Гжибек, доктор габілітований, професор Педагогічного факультету Жешівського Університету (м. Жешів, Республіка Польща)

Данилюк Олена Іванівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Дідик Наталія Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Дідух Анастасія Петрівна, магістр Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Дідух Ірина Ярославівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Ковальчук Ольга Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологій соціальної роботи Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)

Куліковська Ірина Степанівна, асистент кафедри музики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, солістка-вокалістка Чернівецького академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Ольги Кобилянської, Заслужена артистка України (м. Чернівці, Україна)

Левко Мар'яна Іванівна, викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, здобувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Львів, Україна)

Мельник Жанна Василівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Мельник Людмила Пилипівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Опалюк Олег Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Опалюк Тетяна Леонідівна, кандидат педагогічних наук, асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Павел Тобічик, магістр Пряшівського університету (м. Пряшів, Словачка Республіка)

Платаш Лариса Броніславівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної і спеціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

Попов Роман Анатолійович, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу

Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

Радослав Маліковскій, доктор гуманітарних наук факультету Педагогіки Університету м. Жешова (м. Жешів, Республіка Польща)

Расвська Яна Миколаївна, кандидат психологічних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Рудкевич Наталія Ігорівна, викладач фахових дисциплін соціальної педагогіки Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Співак Віталій Іванович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, декан факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна);

Станіслав Букальскі, магістр, докторант Католицького університету (м. Ружомберк, Словацька Республіка)

Сербалюк Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Тимків Марія Володимирівна, магістр 1 курсу спеціальності «Соціальне забезпечення» Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Савицька Валерія Андріївна, магістр 2 курсу спеціальності «Соціальна робота» Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)

Чайковська Оксана Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Шинкарук Олена Володимирівна, студентка групи СРм-17-1 Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

Наукове видання

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

Випуск 31

**Відповідальний редактор
Відповідальний секретар**

**Мельник Л.П.
Дідик Н.М**

Матеріали подані мовою оригіналу
Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 15.06.2018 р. Формат 60x16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк.арк. 16,5 Обл. вид арк. 18,0 Тираж 300 Зам.218

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с.Довжок, пров. Радянський, ба. Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3025 від 09.11.2007 р.